

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

KAVRAM VE OLGU YÖNÜYLE KUR'ÂN'DA TİCARET

Doktora Tezi

Cengiz GÜNEŞ

SIVAS
OCAK 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı

KAVRAM VE OLGU YÖNÜYLE KUR'ÂN'DA TİCARET

Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ömer ASLAN

Cengiz GÜNEŞ

SİVAS
OCAK 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Başlığı : Kavram ve Olgu Yönüyle Kur'an'da Ticaret
Savunma Tarihi : 21.12.2018
Danışmanı : Prof. Dr. Ömer ASLAN

Unvanı - Adı Soyadı

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Ali AKPINAR
Üye : Prof. Dr. Ömer ASLAN
Üye : Prof. Dr. Talip ÖZDES
Üye : Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN
Üye : Prof. Dr. Ali AKSU

İmza

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Cengiz GÜNEŞ tarafından hazırlanan Kavram ve Olgu
Yönüyle Kur'an'da Ticaret başlıklı tez, kabul edilmiştir.

..../..../2018

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

08.01.2019

Cengiz GÜNEŞ

ÖN SÖZ

Yaratılış itibariyle insan, bir diğerine ihtiyaç duyar. Sosyal bir varlık olarak insan hemcinsiyle, doğanın bir parçası olarak da dünya hayatında diğer varlıklarla birlikte yaşama gereksinimi hisseder. İnsanın muhtaç olduğu şeyleri tek başına temin etmesi mümkün değildir. İhtiyaçların giderilmesi adına yapılan faaliyetler, insanlar arası iletişimi zorunlu hale getirmiştir. Bunlardan bir kısmı siyasî, sosyal, tarihî ve kültürel faaliyetleri oluştururken bir kısmı da ticarî ve ekonomik oluşumlar şeklinde tezahür etmektedir. Zamanla her oluşumun kendine özgü teamülleri olduğu gibi, alışveriş kapsamında yapılan ekonomik ve ticarî faaliyetlerin de kendine has bir alanı oluşmuştur. Bu sahayı düzenleyen kanun ve yönetmeliklerin inşa etmiş olduğu kurallar ticaret ve ekonominin sağlıklı yürümesini hedeflemiştir.

Ticaret, önce malın mal ile mübadelesi olan takas/trampa yoluyla başlamış ve zamanla paranın keşfi ile daha da kolaylaşmıştır. İnsanlar her geçen gün artan ihtiyaçlarını gidermek için uzak yerlere ticaret seferleri düzenlemiş, ticaret yolları oluşturmuş ve ticaret için kurallar koymuşlardır. Belirlenen bu kurallara zaman zaman uyulmaması ve bireysel menfaatlerin ön plana çıkarılması, ticarete kaos oluşturmuş, ticaret ve ekonomi kaynaklı savaşların çıkmasına neden olmuştur. Yine ticaretin gayr-i meşrû zeminlere çekilmesi, ekonomik gelirlerin tek elde tutulmak istenmesi, ekonomik eşitsizliklerin ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır.

Ticarî hayat insanların en başta gelen meşguliyet alanlarından biridir. Üretim, tüketim ve hizmet sektörü gibi ticaretin yan alanları da ilave edilirse, hayatın tamamen ekonomik faaliyetler etrafında şekillendiği söylenebilir. Bu bağlamda konu Kur'ân'da oldukça dikkat çeken yoğunlukta yer almıştır. Hal böyle olunca âyetlerde, ibâdetlerin ihmal edilmemesi şartıyla ticaret teşvik edilmiş, adâlet ilkelerine uygun yapılması istenmiş, ölçü ve tartının adil yapılmasına dikkat çekilmiş, alışverişlerde karşılıklı rıza esasına vurgu yapılmıştır. Birçok ticarî kavramı sunmakla yetinmeyen Kur'ân, bununla birlikte ticaretin dayandığı sebepler ya da bu sebeplerin yol açtığı sonuçları bir olgu olarak görmekte, ticareti sadece maddî ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan dünyevî bir faaliyet olarak değil aynı zamanda uhrevî boyutuyla da değerlendirmektedir. Onun âhiretle ilgili hususlarda da tam bir ticaret (kazanma-kaybetme) dili kullandığı görülmektedir. Başka bir ifade ile Kur'ân, ticareti niyetle *ibâdet* benzeri bir mümin davranışı görmekte, ona dünyevî bir *muâmele* olarak da birtakım usûl ve esaslar getirmektedir.

Bu çalışmada Kur'ân'ın, ticarete nasıl bir anlam yüklediği, ticaretle ilgili hangi kavramları kullandığı, hangi ilkeleri önerdiği, neden uhrevî olayları ticaret dili ve mantığı ile anlattığı, dünyevî bir iş gibi görülen ticareti neden âhiretle alakalandırdığı aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Kavram ve Olgü Yönüyle Kur'ân'da Ticaret adını taşıyan tezimiz, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte ticaretin tarihçesi, önemi ve mülkiyet olgusu ele alınmaktadır. Birinci bölümde ticaretin tanımı ve ilgili kavramlara yer verilmektedir. İkinci bölüm, Kur'ân'a göre dünyevî ticaret konusundan oluşmaktadır. Burada nüzul öncesi dönemde Arap Yarımadası'nda ticaretin mahiyetine yer verilerek Kur'an öncesi ticarî yapı tanıtılmaya çalışılmıştır. Daha sonra sırasıyla nüzûl sürecinde ticaretle ilgili âyetlerin teşekkülü; ticaretin temel dayanakları, unsurları ve Kur'ân'da ticaretin ilkeleri, meşrû ve gayr-i meşrû ticaret şekilleri ile ticaretle ilgili uyarılar başlıklarıyla Kur'ân'ın dünyevî ticarete yaklaşımı incelenmektedir.

Üçüncü bölümde Kur'ân'a göre ticaretin uhrevî boyutu ele alınmaya çalışılmakta, maddî ve manevî değeri olan hususların uhrevî kazanımları üzerinde durulmaktadır. Bu perspektifle, ticarete konu olan mal, mülk, para, makam-mevki gibi maddî değerlerle; karz-ı hasen, infâk, kurban, zekât vs. gibi hem maddî hem de manevî yönü olan değerlerin ticaretle bağlantılarına yer verilmektedir. Ticaretin dünyevî ve uhrevî sonuçları adlı başlıkla çalışmaya son verilmektedir.

Çalışmamız boyunca hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim, başta danışman hocam Prof. Dr. Ömer Aslan'a, tezimizi baştan sona kadar okuyarak katkıda bulunan Prof. Dr. Ali Akpınar'a, fikirlerinden ve şahsi kütüphanelerinden yararlandığım Prof. Dr. Hasan Keskin, Prof. Dr. Talip Özdeş, Prof. Dr. Ömer Faruk Yavuz, Prof. Dr. İsmail Çalışkan hocalarım, Doç. Dr. Halis Demir, Dr. Durmuş Arslan, Dr. Adem Güneş, Dr. Zeynep Ceran ve Ömer Aldanmaz ile emeği geçen diğer dost ve arkadaşlara teşekkür etmeyi borç bilirim.

Cengiz GÜNEŞ

Sivas 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
TABLolar DİZİNİ	vii
ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
1. Konunun Önemi ve Amacı.....	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	2
3. Ticaretin Kısa Tarihçesi ve Önemi.....	5
4. Mülkiyet Açısından Ticaret Olgusuna Bakışlar	8
5. Kur'ân'ın Nüzûlünden Önce Arap Yarımadası'nda Ticaret	14
5.1. Ticaretin Şekli ve İşleyişi	19
5.2. Dönemin Ticaret Ahlâkı	21
BİRİNCİ BÖLÜM	25
TİCARETİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	25
1. Ticaretin Kelimesinin Tahlili	25
1.1. Ticaret Kelimesinin Sözlük Anlamı	25
1.2. Ticaretin Terimsel Anlamı.....	26
1.2.1. Genel Tanım.....	26
1.2.2. Kur'ân'a Göre Tanımı.....	27
2. Ticaretle İlgili Bazı Kelime ve Kavramlar	30
2.1. Arap Dilindeki Kelime ve Kavramlar.....	31
2.2. Kur'ân'daki Kelime ve Kavramlar	33
2.2.1. Bey' (بيع)	33
2.2.2. İştirâ/Şirâ' (اشترأ / شراء).....	35
2.2.3. Akid (عقد).....	37
2.2.4. Ecir/Ücret/Semen (اجر / اجرة / ثمن).....	38
2.2.5. İlâf (إيلاف)	40
2.2.6. Rihle (رحلة).....	41
2.2.7. Ribh (ربح)	42

2.2.8. Fazl (فضل).....	44
2.2.9. Mal (مال/خير).....	45
2.2.10. Metâ‘ (متاع).....	46
2.2.11. Keyl/Vezn/Kıstâs (قياس / وزن / كيل).....	47
2.2.12. Ribâ (ربوا).....	49
2.2.13. Deyn (دين).....	51
2.2.14. Karz (قرض).....	52
2.2.15. Hasar/Hüsrân (خسر / خسران).....	53
2.2.16. Kesâd (كساد).....	54
2.2.17. Rehin (رهن).....	55
2.2.18. Hesâb (حساب).....	56
İKİNCİ BÖLÜM	61
İNSAN HAYATININ AYRILMAZ BİR UNSURU OLARAK TİCARET	61
1. Nüzûl Sürecinde Ticaretle İlgili Âyetlerin Teşekkülü.....	61
2. Ticaretin Meşruiyetinin Dayanakları.....	65
3. Ticaretin Çeşitleri	67
3.1. Meşrû Ticaret.....	68
3.1.1. Meşrû Kazanç.....	70
3.1.2. Meşrû Tüketim	72
3.1.2.1. Tüketimde İhtiyaç Olgusu.....	73
3.1.2.2. Tüketimde Reklam Faktörü.....	75
3.1.2.3. Tüketimde Lüks Unsuru.....	77
3.2. Gayr-i Meşrû Ticaret.....	79
3.2.1. Şekil Yönünden Gayr-i Meşrû Ticaret.....	79
3.2.1.1. Ribâ/Fâiz	79
3.2.1.2. Rüşvet.....	88
3.2.1.3. İhtikâr (Karaborsa).....	90
3.2.2. Nitelik Yönünden Gayr-i Meşrû Ticaret	92
3.2.2.1. İnsan Ticareti.....	93
3.2.2.2. Fuhuş Ticareti.....	96
3.2.2.3. Necis Sayılan Şeylerin Ticareti.....	102
3.2.2.4. Sihir ve Büyü Ticareti	107
4. Ticaretin İlkeleri	110
4.1. Ahlâkî İlkeler	111
4.1.1. Sadâkat	111

4.1.2. Müsâmaha	113
4.1.3. Kanaat	116
4.2. Hukûkî İlkeler	117
4.2.1. Rızâ (İsteğe Bağlı Olma).....	118
4.2.2. Akidlere Bağlılık.....	120
4.2.3. Kitâbet (Kayıt Altına Alma).....	122
4.2.4. Şahitlik	125
4.2.5. Adâlet	127
4.2.6. Rehin Alma	131
4.2.7. Emniyet	132
5. Ticaretle İlgili Uyarılar.....	144
5.1. İsrâf ve Lüks Tüketime Karşı Uyarılar	145
5.2. İbâdetlere Engel Olan Hususlardaki Uyarılar	146
5.3. Ücretin Verilmesiyle İlgili Uyarılar.....	151
5.4. Yemin ile İlgili Uyarılar	153
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	155
KUR'ÂN'A GÖRE AHİRETE YÖNELİK TİCARETİN MANA VE	
MAHİYETİ.....	155
1. Ticaretin Uhrevî Boyutları	155
1.1. Uhrevî Ticaret Boyutu Olan Maddî ve Manevî Değerler	158
1.1.1. İnfâk (Karşılıksız Verme)	159
1.1.2. Karz-ı Hasen (Borç Verme)	163
1.1.3. Cihâd (Allah İçin Çalışma)	165
1.2. Maddî Ticaretin Uhrevî Boyutu.....	168
1.2.1. Para, Mal ve Mülkle Yapılan Ticaretin Uhrevî Boyutu.....	170
1.2.2. Can/Nefs ile Yapılan Ticaretin Uhrevî Boyutu.....	172
1.2.3. Uhrevî Ticaret Boyutu Olan Manevî Unsurlar.....	174
1.2.3.1. İmân	175
1.2.3.2. Namaz	178
1.2.3.3. Diğer İbadetler	182
1.2.3.4. Tebliğ	190
1.2.3.3.1. Peygamberlik ve Ücret.....	191
1.2.3.3.2. Tebliğ, Beyân ve Ücret	193
1.2.3.3.3. Kur'ân Okuma ve Ücret.....	196

2. Ticaretin Kazanımları	199
2.1. Ticaretin Dünyevî Kazanımları.....	199
2.1.1. Emniyet ve Güven	199
2.1.1.1. Mal Açısından Emniyet.....	201
2.1.1.2. Piyasa Açısından Emniyet.....	203
2.1.2. Huzur ve Mutluluk	204
2.1.2.1. Alacaklı Açısından Huzur ve Mutluluk	206
2.1.2.2. Borçlu Açısından Huzur ve Mutluluk	207
2.1.3. İsraftan Kaçınma	209
2.2. Ticaretin Uhrevî Sonuçları.....	211
2.2.1. Hesap, Cennet ya da Cehennem	212
2.2.2. Cennete Götüren Ticarî Faaliyetler	215
2.2.2.1. İmân.....	215
2.2.2.2. İbâdet	216
2.2.2.3. Cihâd	217
2.2.2.4. Bazı Sâlih Ameller	218
2.2.3. Cehenneme Götüren Ticarî Faktörler.....	221
2.2.3.1. İmân ve İbâdetleri Terk	222
2.2.3.2. Alım Satımda ve �l� Tartıda Hile Yapmak	224
2.2.3.3. Fâizi Helal Saymak	224
2.2.3.4. Bazı Kötü Ameller	226
SONUÇ	227
KAYNAKÇA	233
�Z GEÇMİŞ	277

KISALTMALAR

agm.	: Adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ATAÜİİFD	: Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi
b.	: İbn, İbni
bkz.	: Bakınız
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
CÜSBE	: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
haz.	: Yayına Hazırlayan
İSAV	: İslâmî Araştırmalar Vakfı
krş.	: Karşılaştırınız
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
md.	: Maddesi
nşr.	: Neşreden
ra.	: Radıyallahu Anh
s.	: Sayfa
sav.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
sy.	: Sayı
trc.	: Tercüme eden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Basım tarihi yok

vd.	: ve diğeri, ve diğerleri
Ünv.	: Üniversitesi
vs.	: ve sair
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yayın yeri yok

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. İslâm ve Diğer Sistemlerin Mülkiyet Anlayışının Karşılaştırılması.....	13
Tablo 2. Ticaretle İlgili Kelimelerin Kur'ân'da Kullanılış Şekilleri.....	59
Tablo 3. İştirâ/şirâ, bey' ve Ticaret Kavramlarının Kur'ân'da Kullanımları.	63

ÖZET

Bu araştırmada ticaret olgusunun Kur'ân bütünlüğü içerisinde ele alınması hedeflenmiştir. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ticaretin kavramsal çerçevesini inceledik. İkinci bölümde ise Kur'ân'a göre dünyevî ticaret konusunu ele aldık. Son bölümde de Kur'ân'a göre ahirete yönelik ticaretin mana ve mahiyetini belirtmeye çalıştık. İnsan hayatının vazgeçilmez unsurları arasında yer alan ticaret, Kur'ân'da da geniş yer almış, konuyla ilgili birçok kavram kullanılmış, ilkeler ortaya konulmuştur. Kullanılan bu kavramlar, dünyevî ticareti ifade etmesinin yanında uhrevî ticaretin tasvirinde ve metafizik alanın anlatımında geniş bir yer kaplamıştır. Çalışmamız Kur'ân merkezli bir araştırma olması hasebiyle daha çok tefsir kaynaklarına müracaat edilmiş, hadis kitaplarına da bakılmıştır. Kadim kaynaklarımız başta olmak üzere zaman zaman da çağdaş eserlere başvurulmuştur. Ticaretin, kâr elde etmek amacıyla her türlü alım satım yapmak anlamına gelen tarifıyla Kur'ân'ın ticarete yüklediği anlam arasında çok fazla bir farklılık tespit edilmemiştir. Kur'ân ticaret hususunda uyulması gereken birçok ilkeler belirlemiştir. Yapılan herhangi bir alışverişin karşılıklı rızaya dayanması ticarete en önemli esastır. Alım satım esnasında müsamaha, kanaat, sadâkat gibi güzel ahlak ilkeleri gözetilmeli, alışverişler için güven ortamı oluşturulmalıdır. Kur'ân, ekonomik faaliyetler esnasında anlaşmazlıkları en aza indirmek için şahitlik, kitabet ve gerekirse rehin gibi yollara başvurulmasını tavsiye etmiştir.

Kur'ân ilkelerinin ortaya koyduğu ticaret anlayışında lüks ve israf yasaklanmıştır. Ödemelerin geciktirilmesi tasvip edilmemiştir. İbadetlere engel teşkil edecek ticarî etkinliklerden uzak durulması ve alım satım sırasında yeminden uzak durulması istenmiştir. Kur'ân piyango, alkollü içkiler, leş, kan, domuz eti, fuhuş ticaretini, fâizli alışverişleri yasaklamıştır. Zekât ve karz-ı hasen müessesesini fâize alternatif göstermiştir. Kur'ân ücret, kâr, kazanç, zarar, ziyan, hasar gibi alım satımla ilgili birçok kavramı ticarî söylem üzerinden uhrevî alana taşımıştır. Kur'ân ticareti sadece dünyevî bir olgu görmemiş, ticaretin uhrevî boyutundan söz etmiştir. Kur'ân, bu dünyada işlediğimiz her fiili, her davranışı, her ibâdeti, kısaca maddî manevî her tutum ve davranışı âhirette ücreti ödenecek bir yatırım aracı olarak görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ticâret, Kavram, Olgü, İlke, Dünyevî, Uhrevî

ABSTRACT

In this thesis, it is aimed to deal with the phenomenon of trade within the unity of the Qur'an. The thesis consists of three parts. In the first chapter, it is examined the Conceptual Framework of Trade. In the second chapter, it is discussed that according to the Quran Mundane Trade. In the last chapter, it is tried to indicate the meaning and content of the trade according to the Qur'an. Trade, one of the indispensable elements of human life, have a wide coverage in the Qur'an uses many concepts related with this subject and put forward principles. These concepts take up a wide space not only description of mundane trade but also depiction of Aft trade and expression of metaphysical field. Due to the fact that this thesis is a Qur'an-centered research it has been applied to sources of tafsir more often. The hadith books are also surveyed as they are needed. Occasionally, it has been made reference to actual works in particular classical sources. Trade which means to bring profit buying-selling has not different meaning than description of trade of Qur'an. The Qur'an defines a number of principles that must be obeyed in trade. Mutual consent is the most important basis for trade. During buying-selling it should be looked out for social ethics principles such as tolerance, austerity, trueness and formed environment of trust for trade. During economic activities the Qur'an recommends use of witness, writing of contract terms and if necessary pledge to minimize disagreements.

According to description of trade in the Qur'an luxury and waste are forbidden. Delayed payments is not approved. It is requested that avoiding trading activities that may prevent worship and swear during the buying-selling. The Qur'an forbids lottery, alcoholic beverages, carrion, blood, pork, prostitution trade, buying-selling with interest and shows zakât and benevolent loan as an alternative way. The Qur'an carries many concepts related to buying-selling such as wage, profit, income, loss, detriment, damage to hereafter area over trade discourse. The Qur'an considers trade not only an mundane phenomenon but also talks about the hereafter dimensions of trade. The Qur'an regards every act, every behaviour, every worship briefly every moral and material attitude and behavior that we perform in this world as an investment instrument to be paid in the future life.

Keywords: Trade, Concept, Phenomenon, Principle, Mundane, Hereafter

GİRİŞ

1. Konunun Önemi ve Amacı

Hemen herkes doğrudan veya dolaylı olarak ticaretin içinde yer almaktadır. İnsanların her gün alım satım yapması, ekonomik etkinliklerde bulunması, hayatın kaçınılmaz bir yönünü teşkil etmektedir. Kişinin yeme, içme ve giyinme gibi en temel ihtiyaçlarının temin yolu ticaretten geçmektedir. Hiç kimsenin kendisinden uzak kalamayacağı ekonomi alanında gazete, televizyon ve diğer medya mensupları sayfalar hazırlamakta, programlar yapmakta, saat başı altın, borsa ve dövizdeki hareketlenmeler ilgililere sunulmaktadır.

Ticaret, toplumlar arasında kültürel unsurların taşınmasına, halkların birbirleriyle tanışıp kaynaşmasına da vesile olmaktadır. Bununla birlikte ekonomik çıkarların uyuşmadığı durumlarda ortaya çıkan sürtüşmeler insanları ve ülkeleri savaşın eşiğine kadar taşımaktadır. Ülkelerin güçleri ve ekonomik gelişmişlikleri, ticarî yatırımlara harcadıkları paralara endekslenmektedir. Bugün ülkelerin ticaret hacimleri, uluslararası arenada en önemli belirleyici güç olarak kabul edilmektedir. Zengin ülkeler koydukları ticarî ambargolarla istedikleri ulusları kendilerine bağımlı hale getirebilmektedirler. Ekonomik kaynaklar sömürülerek fakir ülkeler daha da muhtaç konuma düşürülmektedir. Böylece ticaret meşrû zeminden koparılarak bir sömürü aracına dönüştürülebilmektedir. Dolayısıyla ticaret, sadece alışverişten ibaret kalmamakta, etki alanı çok daha büyük boyutlara ulaşmaktadır. Hal böyle olunca ticaret konusu apayrı bir önem kazanmaktadır.

Kur'ân, insan hayatında vazgeçilmez bir yeri olan ticaretin önemine vurgu yapmış ve ticareti teşvik etmiştir. Alım satımla ilgili birçok kavrama yer veren Kur'ân, bunları ticaret kavramı altında toplamıştır. Kur'ân, ölçü ve tartıya gerekli özenin gösterilmesini istemiş, kul hakkı yenilmemesini hedef edinerek birtakım ticarî kurallar getirmiştir. Aynı zamanda Kur'ân, metafizik boyutta gerçekleşecek olan hesap, bu hesabın kârla veya hüsrarla sonuçlanması, kimseden fidye kabul edilmemesi, herkesin amelleri karşılığında rehin tutulması ve amel defterleri vb. hususları ticarî kavramlarla ifade etmiştir.

Vahiy gelmeden önce de bizzat ticaretin içinde olan Hz. Peygamber, vahyin nüzülü ile birlikte ilahî mesajlar çerçevesinde ümmetini bilinçlendirmeye devam etmiştir. Medine Dönemi'nde ise Hz. Peygamber, vahyin ortaya koyduğu kriterlerle ticarete yeni bir düzen vermiş, özellikle ticarete hile yapanları veya buna tevessül edenleri çok ağır bir dille uyarmıştır. Asıl ticaretin cenneti kazanmak için yapılan işler olduğunu vurgulamıştır.

Kur'ân, ticarete dünya ve âhiret dengesinin korunmasını tavsiye ederek insanlar arasında ticarî faaliyetlerin karşılıklı rızaya dayanmasını istemiştir. Özellikle satıcıların müşterilerine kolaylıklar göstermesini, kâr ya da zararın sadece maddî parametrelerle belirlenemeyeceğini, borçlu ve yoksula müsamaha göstermenin erdemli bir davranış olduğunu tavsiye etmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ticaretin uhrevî boyutu bir tez çalışması olarak ele alınmamıştır. Bu nedenle ticaretin uhrevî boyutu ile birlikte ele alınmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın en önemli hedefi Kur'ân'da ticaret olgusunun¹ mahiyetini ortaya koymaktır. Bunun için önce, Kur'ân'da ticaret konusuna altyapı oluşturabilecek temel kavramlardan² başlanmak üzere, gene bu çerçeveye giren bütün anlatımları ve tüm ifadeleri ele alarak bütüncül bir bakış yakalanmaya çalışılacaktır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu araştırmada ekonomi/iktisat alanına girilmeyecek, ancak ticaretle ilgili ortak konulara değinilecektir. İktisat bilim dalında genel olarak ekonomi ve ticaret birlikte ele alınmaktadır. Ancak ticaret ekonomiden daha eskilere uzanmakta ve alan olarak da ekonomiden daha özel bir yer tutmaktadır. Ticaret; kişi ya da toplumların kazanç elde etmek amacıyla giriştikleri, bir yerden başka bir yere taşımak zorunda oldukları işlenmiş ya da işlenmemiş mal, hizmet, değer, yiyecek gibi şeylerin değiş tokuşunu kapsayan her türlü alım satım faaliyetlerini içermektedir. Ekonomi ise en

¹ Olgu: Birtakım olayların sebep olduğu ve bu sebeplerin yol açtığı sonuç, gözlemlenmiş olay, vâkıa. Bkz. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Komisyon, MEB, 4. Baskı, İstanbul 2004, s. 2158; Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul 2007, IV, 159.

² Kavram: Kavranılan, anlaşılın şey, konu veya fikir; bir nesnenin zihindeki yalın ve genel tasavvuru, mefhum, nosyon gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, s. 1592. Daha geniş bilgi için bkz. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Yay., 7. Baskı, İstanbul 1998, s. 112.

genel anlamıyla değerlerin üretim, bölüşüm, dağıtım ve tüketim sürecini araştıran toplumsal bir disiplin olup XVII. yüzyıldan itibaren bir bilim dalı olarak görülmeye başlanmıştır.³ Her ne kadar birbirinin aynısı gibi gözükseler de ticaret ve ekonominin aynı şeyler olduğunu söylemek güçtür. Buna göre her ekonominin ticaret olduğunu ancak her ticaretin ekonomi olmadığını söyleyebiliriz. Bu noktadan hareketle her ne kadar ekonomik faaliyetlere yer verecek olsak da çalışmamız ticaret olgusu çerçevesinde olacaktır. Kur'ân merkezli bir araştırma olması hasebiyle tezimizde daha çok tefsir kaynaklarına müracaat edilmiştir. Kadim kaynaklarımız başta olmak üzere zaman zaman çağdaş eserlere de müracaat edilmiştir. Faydalandığımız bu eserleri şöylece sıralayabiliriz:

İlk dönem tefsirleri olmasından dolayı Mukâtil b. Süleyman'ın (150/767) *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (thk. Abdullah Mahmud Şehhate Müessesetu't-Târihi'l-Arabî 1. Baskı, Beyrut 2002) ve Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin (310/923), *Câmi'u'l-Beyân 'An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)* (Beyrut, h.1405) eserlerine başvurulmuştur. Uhrevî konulardaki hakikat ve mecaz dilini çözmek için Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî'nin (333/944) *Te'vîlâtu Ehli's-Sünne*, (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005) ve Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşeri'nin (538/1143) *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil*, (Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trs.) adlı eserlerine; en önemli dirayet tefsirleri arasında gösterilen Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî'nin (606/1209) *et-Tefsîru'l-Kebîr, (Mefâtîhu'l-Ğayb)* (Beyrut, 1990); fikhî yönüyle ön plana çıkan ve ticarî konularda kapsamlı bilgiler sunan Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî'nin (671/1272) *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Beyrut 1965), eserlerine müracaat edilmiştir. Zaman zaman meramızı bulduğumuz Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'nin (685/1286) *Tefsîru Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl*, (İstanbul, trs.); İsmail b. Ömer b. Kesîr'in, (774/1372) *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, (thk. Sâmî İbn Muhammed es-Selâme Dâru't-Taybe, Riyad 1999) gibi tefsirlere başvurulmuştur. Son dönem tefsirleri arasında Elmalılı Muhammed Hamdi

³ Nejat Bozkurt, "Ticaretin Felsefesi, Tarihçesi ve Etikle Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar", *İstanbul Ticaret Üniv. Dergisi*, 2002, sy. 2, s. 153. Krş.: Gülten Kazgan, *İktisâdî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, 9. Baskı, İstanbul 2000, s. 31.

Yazır'ın (1942), *Hak Dîni Kur'ân Dili* (İstanbul 1979); Muhammed Tâhir İbn Âşûr'un (1909-1970) *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Dâru't-Tûnisiyye, Tunus 1984), adlı eserlerine ve ihtiyaç duyuldukça diğer tefsirlere bakılmıştır. Bu eserleri ön plana çıkarmamızın sebebi, aradığımız açıklamaları doyurucu şekilde bu tefsirlerde görmemizden kaynaklanmaktadır.

Gerekli durumlarda konuyla ilgili hadislere de yer verilmiştir. Yararlandığımız hadisler *Kütüb-ü Tis'a*'dan kaynak gösterilmiştir.

Araştırmamızda genellikle şu lügatlere müracaat edilmiştir: Ferâhidî, Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed (170/786) *Kitâbu'l-'Ayn* (thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerâî, Müessesetü'l-A'lemî Li'l-Matbuat, Beyrut 1988); İbn Abbâd, Ebu'l-Kâsım İsmâîl (385/995), *el-Muhît fi'l-Luğa* (nşr. Muhammed Hasen Al Yasin, Âlemü'l-Kütüb Li'l-Melâyin, 1. Baskı, Beyrut 1994); Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl İbn Hammâd (400/1009), *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-Arabiyye* (nşr. Ahmed Abdulğafûr Atâr, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyin, 1. Baskı, Beyrut 1990); İbn Manzûr, Muhammd b. Mükrim (711/1311) *Lisanü'l-Arab*, (nşr. Emin Muhammed Abdulvehhâb-Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1996); Zebîdî, Muhibbiddîn Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murteza (1205/1790) *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs* (nşr. Ali Şeyri, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut 1994); Asım Efendi, Seyyid Ahmed (1235/1820), *Kâmus Tercümesi*, (Matbaa-i Bahriyye, İstanbul 1304).

Eserler dipnotlarda gösterilirken, yazarların meşhur adı veya soyadlarına öncelik verilmiştir. Eserler ilk geçtiği yerde tam adı, basıldığı yer, tarih, sayfa ve varsa cilt numaralarıyla gösterilmiştir. Bir müellifin birden fazla eserinin kullanıldığı yerlerde, eser adı kısaltılarak verilmiştir. Özellikle kullanılan lügatlerde, aynı konuda birden fazla eserden faydalanılmışsa, dipnotlarda mümkün olduğu kadar en eskiden başlayarak belirtilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda istifade edilen bazı alıntılara, anlama müdahale edilmeksizin kelime düzeyinde ilave ya da çıkarmalar yapılarak tasarrufta bulunulmuştur.

Eserler dipnotta kullanılırken tek cilt halinde olan kitaplar örneğin s. 234. şeklinde; cilt sayısı birden fazla olan kitaplar ise VII, 123 şeklinde gösterilmiştir. Günümüz diline en yakın ve büyük ölçüde anlaşılır bir tercüme olması sebebiyle âyet

meâllerinde çoğunlukla Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan ve bir *Heyetin* yaptığı tercüme esas alınmış olup âyet meâlleri, mümkün olduğu kadar normal metinden ayırt edilebilmesi için, “*italik ve bold*” biçimde verilmeye çalışılmıştır. Gerek duyulan yerlerde, diğer meâller arasında karşılaştırmalara yer verilerek anlamı vurgulayacak tercihler yapılmaya çalışılmıştır.

Lügat ve tefsir dışında Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukûku İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, (Bilmen Yay., İstanbul 1985); Hüsameddin Affâne, *Fıkhi ve Ahlakî Yönleriyle İslâm’da Ticaret*, (trc.: Servet Bayındır, Polen Yay., İstanbul 2012); Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (Rağbet Yay., İstanbul 1998); Ezrakî, Ebu’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh (250/864), *Ahbâru Mekke*, (thk. Abdu’l-Melik b. Abdillâh b. Düheş, Mektebetü’l-Esedî, yy., 2003); Cengiz Kallek, *Sosyal Servet*, (Klasik Yayınları, İstanbul 2015); Muhammed İbn Habîb el-Bağdâdî (245/859), *Kitâbu’l-Münemmak Fî Ahbâri Kureyş*, (Âlemu’l-Kütüb, Beyrut, 1985); Hamit Sadi Selen, *Ticaret Tarihi*, (İnkılap Kitabevi, İstanbul 1960) adlı eserlerden yararlanılmıştır.

3. Ticaretin Kısa Tarihçesi ve Önemi

İnsan, hemcinsi başta olmak üzere diğer varlıklara da ihtiyaç duyan bir canlıdır. Her alanda olduğu gibi bu durum ticaretle de böyledir. İnsanın tüm ihtiyaçlarını karşılayıp giderme imkânının olmaması, zamanla ticaretin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu noktadan hareketle ticaretin insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylemek mümkündür.⁴

Ticaret olgusunun tezahürü, insanların bir kısım ihtiyaçlarını temin etme arzusundan kaynaklanmaktadır. Gereksinimlerinin tamamını tek başına karşılaması mümkün olmayan insan, kendisinde bulunmayan mal veya hizmetleri başkaları vasıtasıyla gidermek durumunda kalmıştır.⁵ Bunun için de yanında bulunan mallar ile bulunmayan malları değiş tokuş⁶ yapmaya başlamıştır. Daha sonraları insanlar arasında iş bölümünün gelişmesi ve ticaret mallarının çeşitlilik kazanmasıyla ortak

⁴ Abdussemit el-Mısırî, “İslâm’da Ticaret Âdabı”, trc., Ramazan Şimşek, *AÜİFD*, Ankara 1981, XXV, s. 477.

⁵ Faruk Bal, *Arap Yarımadası’nda Ticaret*, Bekâ Yayınları, İstanbul 2015, s. 16.

⁶ Bu uygulamaya trampa/takas da denilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Karagülle, *İslâm’da Denge/Para Altın/Gümüş*, Akyol Neşriyat, İzmir trs., s. 22.

bir değişim aracına ihtiyaç hissedilmeye başlamıştır. Böylece çeşitli mallar, para gibi bir değişim aracı olarak kullanılmaya başlamış ve takas yöntemi ortaya çıkmıştır.⁷ Takas yöntemi ile mal ve hizmetler birbiri karşılığında değiş tokuş edilmektedir. Bu kadım uygulamada arada para olmaksızın bir mal, bir başka malla değiştirilerek ticaret yapılmaktadır.⁸ Herkes tarafından ortak birim ve mübadele aracı olarak kabul edilen paranın kullanılmaya başlanması, ticaretin yaygınlaşmasını ve kolaylaşmasını sağlamış, takastan kaynaklanan zorlukları bertaraf etmiştir.⁹ Ortaçağ'da otarşinin¹⁰ gelişimi ile Avrupa'da bazı şehirler kendi paralarını bastırmış, localar ve esnaf birlikleri sayesinde oluşturulan piyasa düzeni ile her şehirde fevkalade işleyen şehirselleşme perakende ticaretine başlamıştır. Bu gelişmeler, ticaret hükümdarları olarak nitelendirilebilecek Fugger, Welser, Paumgartner ve Alman Tucher ailesi gibi büyük ve önemli aileler tarafından gerçekleştirilmiştir. Sanayi Devrimi'nin başlaması ile de ticaret, toptan ve perakende olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹¹

Çinden başlayıp Anadolu ve Akdeniz güzergahı ile Avrupaya kadar uzanan İpek Yolu, tarihi milattan öncelere dayanan ana ticaret yollarından en önemlisidir.¹² Orta ağ'da daha da gelişmeye başlayan ticaret, sağlam temellere sahip olup tüccar ailelerin yüzyıllık bilgi ve tecrübelerine dayanarak yapılmıştır. Venedik, Pisa, Cenova, Floransa, Marsilya gibi önemli şehirlerin kurulmasında da bu sağlam temellere dayanan ticaretin rolü büyüktür.¹³ O dönemde, eskisine göre daha yoğun ve sistemli yapılan ticaret, Avrupa'nın gelişmesinde ve sadece kıtasal bir bölge olmaktan çıkıp, ticarî bir merkez haline gelmesinde etkili olmuştur.¹⁴ Orta ağ'dan Yeni ağ'a giriş döneminde, Avrupa'nın deniz ticareti, Venedik, Cenova, Hansa

⁷ Abdullah Kahraman, "Takas", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 451-453.

⁸ *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Komisyon (İlmî Redâksiyon: Ahmed Ağrakça), İstanbul 2000, VII, 386.

⁹ Cengiz Kallek, *Sosyal Servet*, Klasik Yay., İstanbul 2015, s. 32; *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Komisyon, Risale Yay., İstanbul 1991, III, 208.

¹⁰ Fransızca bir isim olan bu kelime, iktisâdî yeterlilik anlamına gelmektedir. Bkz. *Ekonomi Sözlüğü*, Komisyon, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2006, s. 664; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 867.

¹¹ Tevfik Güran, *İktisat Tarihi*, İstanbul 1993, s. 97.

¹² Nebi Bozkurt, "İpek Yolu", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 369; Mevlüt Uyanık, "Küreselleşme Olgusu ve İpek Yolunun Yeniden Diriliş Projesi", Oş Devlet Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, 2013, sy. 18-19, s. 115-116.

¹³ Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyeti/Doğuştan Günümüze*, trc.: Ahmet Fidan - Hasan Menteş, Birleşik Yay., Ankara 1991, I, 175 ; Hâmit Sadi Selen, *Ticaret Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1960, s. 55.

¹⁴ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, trc.: Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 2000, s. 607-609.

şehirleri¹⁵ gibi şehir devletlerinin kontrolünde olup, bu şehirlerde yaşayan köklü tüccar aileler tarafından yapılmaktaydı.¹⁶ Erken dönemlerde toplumlar arası kültürel etkileşimin en önemli vasıtalarından biri de deniz yolu ile yapılan ticaret olmuştur.¹⁷

Ticaret tarihi, ticaretin ilk ortaya çıkış zamanından, sikkelerin ve diğer değer ölçütlerinin gelişiminden, çifte defter tutmaya ve uluslararası ticarî bağlantıların internet üzerinden kurulmasına imkân veren modern teknolojinin ticarete kullanımına kadar çok geniş bir kapsam alanına erişmiştir.¹⁸ Modernleşme sürecinde ticaret, ulusal ekonomide belirleyici bir hacme sahiptir. Aynı zamanda, bir ülke veya Avrupa Birliği gibi ülkeler topluluğunun sınırları içerisinde gerçekleşen iç ticaret, ülkelerin birbirleri ile yaptıkları sınır ötesi ticaret olan dış ticaret ve transit ticaret ile aynı öneme sahiptir. Malların yurt dışına satılmasına ihracat, yurt içinde yabancı malların satılmasına ise ithalat denmiştir.¹⁹ Bugün ticaret, eylemin bağlı bulunduğu yere göre; *sabit ticaret*, *seyyar ticaret* ve *elektronik ticaret (e-ticaret)* olarak birbirinden ayrılmaktadır. Modern ticaret, genel anlamda köklü yapısal değişimlere uğramakta, ekonomi alanında başka hiçbir alanda görülmeyen bir dinamik oluşturmaya devam etmekte ve ticarete değişim süregelmektedir.²⁰ Bu süreçte çeşitli ekonomik sistemler tezahür etmiş, üretici, tüccar ve tüketici haklarının korunduğu hukuk sistemleri kurumsallaşmıştır.²¹ Nakliye ve iletişimin de gelişmesi neticesinde ticaret bugünkü halini almıştır. Günümüzde ticaretin azımsanamayacak bir bölümünün elektronik (e-ticaret) ortamlarda gerçekleştirildiği görülmektedir.²²

Netice itibariyle ticaret, insanların ihtiyaçlarını giderme faaliyetleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçlara her geçen gün yenilerinin eklenmesi, ticarî faaliyetlerin hacminde genişlemelere vesile olmuştur. Bir kişinin başkasına mal

¹⁵ Selen, s. 57-61.

¹⁶ İsmet Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara 1980, s. 99-100.

¹⁷ Selen, s. 104-105; Philip D. Curtin, *Kültürler Arası Ticaret*, trc.: Şaban Bıyıklı, Küre Yay., İstanbul 2008, s. 2-3.

¹⁸ Bozkurt, *agm.*, s. 163.

¹⁹ *Büyük Ansiklopedi*, XIV, 5240.

²⁰ Bozkurt, *agm.*, s. 178; İbrahim Ahmed Abdü'l-Hâlık ed-Deviyy, *et-Ticâratu'l-İlekruniyye Dirâse Tatbîkiyye Ala'l-Mektebât*, Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Riyâd 2010, s. 17.

²¹ Bal, s. 16; *Ekonomi Sözlüğü*, s. 874; Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1996, s. 405-412; Selen, s. 129; Güran, s. 8-9; Selma Aytürel, Ömer Berki, "Avrupa Birliği, Türkiye ve Balkan Ülkeleri Ticaret İlişkileri", *İstanbul Ticaret Üniv. Sosyal Bilimleri Dergisi* Yıl:14, Özel Sayı: 28 Güz 2015, s. 197-212.

²² Geniş bilgi için bkz. Ahmed Emdâh, *et-Ticâratu'l-İlekruniyye Min Manzûri'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Câmia el-Hâcc Batna, Külliyyetu Ulumi'l-İctima'iyye ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Cezâir 1427/2006.

satması gibi yalın bir durumdan kaynaklanan ticaret bugün, uluslararası bir nitelik kazanarak hiç tanınmayan kimselere mal satma veya yine hiç bilinmeyen kimselerden mal alma konumuna gelerek küresel boyutlara ulaşmıştır.

Ticaret eğitimden hukuka, klasiklikten modernliğe yaşamın en başat olgularından biridir. Yerleşik perakende ticaretinin sunduğu çok çeşitli ürün seçenekleri ve sürekli yeni ürünlerin piyasada yer bulması, sadece tüketim tarzımızı değil, aynı zamanda sosyal hayatımızı da büyük ölçüde etkilemiş, tüketim toplumlari oluşturmuştur.²³ Şehir içindeki küçük ve orta ölçekli mağazalar, görkemli, lüks ve büyük alışveriş merkezleri ya da banliyölere kurulan ucuz alışveriş merkezleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak sadece alışverişten ibaret kalmayan ticaret, toplumlar arasında kültürel unsurların taşınmasına ve insanların birbirlerini tanımalarına ve hatta kaynaşmalarına da vesile olmaktadır. Ancak günümüzde, özellikle modern dönemin ticaret anlayışında toplumun genel yararlarından daha çok kişisel kazancın ve ferdî menfaatlerin ön plana çıktığı bir duruma evrilmektedir.

4. Mülkiyet Açısından Ticaret Olgusuna Bakışlar

Genel olarak eşya üzerinde tasarruf yetkisi şeklinde anlaşılan mülkiyet temel haklardan sayılmaktadır. Hayatın sürdürülebilmesi için gerekli nesnelere sahip olma anlamında kullanılan *mülkiyet* kelimesi fikhî, siyasi, ticarî, ekonomik, dinî ve dünyevî boyutlar arz etmesinden dolayı farklı şekillerde tarifi yapılmakta, her bilim dalı bu kavramı kendi perspektifinden ele almaktadır.²⁴ Bununla birlikte her ideolojinin mülkiyet anlayışına farklı bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir.²⁵

Sosyalizm, özel menfaatlerin yerine genel menfaatleri, özel mülkiyetler yerine kamu mülkiyetinin yerleştirilmesini savunan ekonomik ve siyasal doktrin olarak tanımlanmaktadır.²⁶ Üretim araçlarının kamuya mal edilebilmesi hususunda

²³ Bkz. Erdal Dağtaş - Banu Dağtaş, "Tüketim Kültürü, Yaşam Tarzları, Boş Zamanlar ve Medya Üzerine Bir Literatür Taraması", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 2006, IV, sy. 14, Bahar, s. 4-31.

²⁴ Hasan Hacak, "Mülkiyet", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 543; M. Salih Geçit, *Ekonomi ve İnanç*, TDV. Yay., Ankara 2009, s. 172; Ali Soylu, *Kur'an'da Servet Dağılımı*, Pınar Yay., İstanbul 2003, s. 80-83.

²⁵ Bkz. Servet Armağan, *İslam Ekonomisi*, Gündönümü Yay., İstanbul 2005, s. 337.

²⁶ Hilal Görgün, "Sosyalizm", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 382.

takip edilen metot farklılığı, birbirinden değişik sosyalist anlayışların ortaya çıkmasında etkili olmuş ve bu çerçevede dâhilindeki düşünceler çeşitlenmiştir.²⁷ Sosyalizm düşüncesinin²⁸ öncü ismi Karl Marks, bütün insanlık tarihini, ezilen tabakanın ezenlerin zulmünden kurtulmak için yaptıkları mücadeleye dayandırır. Üretim araçlarını elinde bulunduran müteşebbisler, işçi sınıfını sömürmekte ve onları zor şartlar altında yaşamaya zorunlu kılmaktadır. Bu duruma karşı çıkanların oluşturacağı nitelikli bir birliktelik, ezici sınıfı tasfiye edince sınıfsız eşit fertlerden oluşmuş bir toplum ortaya çıkacaktır. Bu toplumun mensupları, yapabildikleri her şeyi hizmetler halinde topluma sunacaklar ve muhtaç oldukları her şeyi de ondan alacaklardır. Nihayet komünizm²⁹ pürüzsüz çalışmaya başlayınca o zaman devlete ihtiyaç kalmayacak ve devlet kendiliğinden işlevsizleşecektir.³⁰ Komünist doktrinde Allah yoktur ve din bir afyon, devlet ekonomik köleleştirmeyi, din de fikrî köleliği sağlamaktadır. Ferdî mülkiyetin kabul görmediği bu düşüncede, ticaretin kaldırılması ve kişinin ihtiyaç duyduğu maddeleri alabilmesi için karne sisteminin kurulması gerekmektedir. Ülke içinde gerçekleştirilen dâhili ticareti bu şekilde yasaklayan komünist düşünce sistemi, dış ticareti de özel kuruluşlara yasaklamaktadır. Bu anlayışa göre ticareti tekelinde tutan ve kesin kontrol hakkına sahip olan sadece devlettir.³¹ Kapitalizme bir tepki olarak ortaya çıkmış olan sosyalizm,³² uluslararası alanda savaş ve çatışmalara, içeride totaliter diktatörlüklere yol açması, sınıfları kaldırmak şöyle dursun, özgürlüklere aşırı sınırlar getirmesi, devletin kalkınması yönünde hiçbir varlık gösterememesi, özel mülkiyeti yasaklaması ve toplumdaki dinamizmi yok ettiği için ciddi eleştirilere uğramıştır.³³ Ekonomide serbest teşebbüsü

²⁷ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, III, 484.

²⁸ Sosyalizm hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, Sosyal İnsan Yay., İstanbul 2014, s. 267-380; Ludwig Von Mises, “Sosyalizm, (Sosyalizm İtham Edildiği Kadar Günahkâr mı?)”, *Liberal Düşünce Dergisi*, IX, sy. 33, s. 41-48; Kapitalizm ve sosyalizmin doyurucu bir kıyaslaması için bkz. Leo Huberman, *Sosyalizmin Alfabetesi*, Sol Yay., Çağ Matbaası, Ankara 1984, s. 9-86.

²⁹ Komünizm hakkında daha geniş bilgi için bkz. Friedrich Engels, *Komünizmin İlkeleri*, 1. Baskı, Sol Yay., Aralık 1976, I, 99-117.

³⁰ Mahmud Ahmed, *İslâm İktisadı (Mukayeseli Bir Tetkik)*, trc.: Yusuf Ziya Kavakçı, Çağaloğlu Yay., İstanbul 1975, s. 62.

³¹ Muhammed İsmail, *İslâm ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler*, trc.: Cemal Karaağaçlı, Serda Yay., İstanbul 1978, s. 55-57.

³² Görgün, “Sosyalizm”, *DİA*, XXXVII, 382.

³³ Krş.: Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2005, s. 25.

engellemeye çalışan komünist sistem hayatini sürdürmemiş, doktrin olmaktan öteye gidememiş ve kapitalizme doğru evrilmek zorunda kalmıştır.³⁴

Bir başka ekonomik sistem kapitalizmdir.³⁵ Kapitalizmin mülkiyet anlayışında herhangi bir dini referans bulunmamaktadır. Para ve sermayenin en üstün değer kabul edildiği kapitalizmde, toplumun inanç ve ahlâk ilkeleri ile uyuşup uyuşmadığına önem verilmez ve fâizli krediler, kumar, piyango gibi bir tarafa üstün menfaatler sağlayan kaynaklar legal kabul edilir. Kapitalizmin uygulandığı bir devlette sosyal refah azınlıkta bir zümreye münhasır kalmakta ve paylaşım adil bir şekilde tabana yayılamamaktadır.³⁶

Ticarî hayatla ilgili doktrinler arasında yer alan, ekonomik alana devlet müdahalesini en aza indirmeyi, serbest piyasa güçlerini hâkim kılmayı amaçlayan liberalizm, “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.” klişesiyle özdeşleşmiştir.³⁷ Liberalizmin ekonomi anlayışında “kendiliğinden düzen” fikri benimsenmiştir. Bu düşünceye göre; *tabii düzeni* veya kendiliğinden düzeni, dünyayı yaratan güç ortaya koymuştur. Devlet iktisadî hadiseleri akışına bırakırsa her şey kendiliğinden düzeler ve bir ahenk içinde yürür. İktisat/ekonominin amacı, bu kendiliğinden düzen kanunlarını incelemekten başka bir şey olmamalıdır.³⁸ Sonuç olarak liberalizm, devletçilikle anarşizm; faşizmle komünizm gibi zıt kutuplar arasında genelde üçüncü bir yol olarak kendini gösterir.³⁹

³⁴ Bkz. Tom Palmer, “Sosyalizm Doğu Avrupa’da Neden Çöktü?”, Çev.: Zafer Yılmaz, *Liberal Düşünce*, 2004, Kış, sy. 33, 89-94.

³⁵ Bir iktisat terimi olarak kapital; gelir elde etmeye yarayan her türlü serveti ifade etmektedir. Büyük sermayedarlara “kapitalist”; özel sermaye ve sermaye sahiplerinin üstün yer tuttuğu ekonomik rejime de “kapitalizm” denmektedir. Kapitalizm hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yavuz Aközel, *Kapitalizmin Kalesi Fyodr Mihayloviç Dostoyevski*, Emeğin Sanatı E-Yayınevi, 2013, s. 5-98; İzzet Er, “Hicret Öncesi Mekke’de Kapitalizm”, *UÜİFD*, 1992, IV, sy. 4, s. 307-310; Davut Ateş, “Küresel Kapitalizm ve İslâm Ekonomilerindeki Kalkınmaya Genel Bir Bakış”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2005, XVIII, sy. 4, s. 387-399; Krş.: Murat Çizakça - Mustafa Akyol, *Ahlâkî Kapitalizm*, Ufuk Yay., İstanbul 2012, s. 30-31; Werner Sombart, *Aşk, Lüks ve Kapitalizm (Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzerine)*, Çev.: Necâti Aça, Pharmakon Yay., 2. Baskı, Ankara 2013, s. 195-197; Joseph E. Stiglitz, *Eşitsizliğin Bedeli*, Çev.: Ozan İşler, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 52.

³⁶ Çizakça - Akyol, *Ahlâkî Kapitalizm*, s. 30-31; krş.: S. D. Skazkin vd., *Emek, Din ve İnsan*, Ateistin Elkitabı, Çev.: Arif Berberoğlu, 2. Baskı, İstanbul 2011, s. 94-96.

³⁷ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, II, 365-366.

³⁸ Halis Çetin, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *CÜİBD.*, II, sy.1, 226. Krş.: Şevki Çobanoğlu, *İslâm Ekonomisi*, Yediveren Yay., İstanbul 2013, s. 23.

³⁹ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, II, 368.

Günümüzde uygulanan ekonomik sistemler özetle verilmeye çalışıldıktan sonra, Kur'ân'ın mülkiyet anlayışı kısaca ifade edilecektir. Mülkiyet kavramı, sınırsız irade sahibi olmak, herhangi bir şeye güç yetirebilmek, tasarruflarında bağımsız hareket edebilmek anlamlarını ihtiva etmektedir.⁴⁰ Sözlük anlamları göz önünde bulundurulduğunda bu kavramda “tek başına yetkili olma” manasının ön plana çıktığı görülmektedir.⁴¹ Terim olarak; “insanın yaratılışı gereği yöneldiği, üstelik yaşamak için muhtaç bulunduğu pek çok ve çeşitli şeyleri kendisine ait olmak üzere ‘edinme’ ve onlara ‘sahip olma’ hadisesinin adına mülkiyet denilmektedir.”⁴² Başka bir ifade ile mülkiyet, bir şeyi elde etmek, ondan faydalanmaya muktedir olmaktır.

Kur'ân'da mülkün birçok âyette ... **وَاللَّهُ مَلِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ** şeklinde Allah'ın olduğu ifade edilmektedir.⁴³ Mülkün hakikî sahibi Allah'tır. İnsan mecazen mülkün sahibidir. Bununla birlikte insana da mülkiyet⁴⁴ izâfe edildiğini bildiren âyetlerin varlığını müşahade etmekteyiz. Hz. Süleyman, Hz. Dâvûd, Hz. İbrahim gibi peygamberler ile bunların dışındaki diğer insanlara da mülkiyet verildiğinden söz edilmektedir. Ayrıca bu kökten türeyen melik kelimesi de kral, hükümdar anlamında çeşitli kişilere nispet edilmektedir.⁴⁵ Mülkiyetin kişilere de ait olabileceğini bildiren birçok ayet vardır. Bunlardan birinde Allah Teâlâ **“Kendisine geniş servet verdim, göz önünde duran oğullar (verdim)...”**⁴⁶ buyurmaktadır. Başka bir âyette ise:

⁴⁰ Ebu'l-Kâsım İsmâil İbn Abbâd, (385/995), *el-Muhît Fi'l-Luğa* (nşr. Muhammed Hasen Al Yasin), Âlemü'l-Kütüb Li'l-Melâyin, 1. Baskı, Beyrut 1994, IV, 165-166; Muhammd b. Mükrim İbn Manzûr (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, (nşr. Emin Muhammed Abdulvehhâb - Muhammed es-Sadık el-Ubeydî), Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1996, X, 491-492.

⁴¹ Rahmi Yaran, *İnsan Hakkı Olarak Mülkiyet Hakkı*, Kur'ân ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları, Tartışmalı İlmî Toplantı, İstanbul 2014, s. 431.

⁴² Fahri Demir, *İslâm Hukûkunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, DİB. Yay., Akara 1986, s. 2. Mülkiyet hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Debbağoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, Dergah Yay., 1. Baskı, İstanbul 1979, s. 233-250. Krş.: Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslâm'da Şahsiyet Hakları*, TDV. Yay., Ankara 1996, s. 137.

⁴³ Mesela bkz. Bakara, 2/107; Âl-i İmrân, 3/26, 189; Mâide, 5/17; İsrâ, 17/111; Nûr, 24/42; Furkân, 25/2; Sebe, 34/22; Zümer, 39/44. Ayrıca bkz. Muhammed İbn Cerîr et-Taberî (310/922), *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah İbn Abdu'l-Muhsin et-Türkî), Dâru'l-Hicr, Kâhire 2001, V, 302-305; Muhammed Reşid Rızâ (1354/1935), *Tefsîrü'l-Menâr*, Daru'l-Fikr, Kahire 1923, III, 269-274; Seyyid Kutub, (1966), *Fî-Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kahire 2003, I, 383-384; Abdülkadir Udeh, *İslâm'da Mal ve İdare*, trc.: Hasan Tahsin Feyizli, Kültür Basın Yay. Birliği, İstanbul 1985, s. 68.

⁴⁴ Muhammed Bâkır es-Sadr, *İslâm Ekonomi Doktrini*, trc.: Komisyon, Hicret Yay., İstanbul 1980, s. 355.

⁴⁵ Geçit, s. 171.

⁴⁶ Müddessir, 74/12-13.

“(Öğütlerinin fayda vermemesi üzerine) Nuh, ‘Rabbim’! dedi, doğrusu bunlar bana karşı geldiler de, malı ve çocuğu kendi ziyanını arttırmaktan başka işe yaramayan kimseye uydular.”⁴⁷ buyrulmaktadır. Bu âyetlerde insana bahşedilen mülkiyetten söz edilmekle beraber, mülkü verenin Allah olduğu, insanların geçici bir süre bu mülkten faydalandırıldığına dikkat çekilmektedir.⁴⁸

Bu noktadan bakıldığında, Kur’ân’da insanın mülkiyet hakkının fitrî bir durum olduğu ortaya çıkmaktadır. İnsan için özel mülkiyet hakkını tanımayan sosyalist veya komünist sistemlerin düşünceleri karşısında⁴⁹ İslâm, kişisel mülkiyeti tanımakta, mal, mülk ve iktisat konusunda birtakım ilkeler ortaya koymaktadır. İslâm, iktisadı hayatın gerçeklerinden uzak bir sistem olarak ele almaz ve bu alana özel bir ad koymaz. Buna göre İslâm’ın iktisat prensipleri, diğer ahlâkî, sosyolojik ve eğitim prensipleriyle birlikte iç içe geçmiş bir şekildedir.

İslam iktisat öğretisinde mülkiyet elde etmenin çeşitli yolları vardır: Bunlardan birincisi, ziraat, ticaret veya sanat dallarında ücretle çalışmak gibi şahsî emek ve gayretle kazanma; bir diğeri de, emek sarf etmeden hukûkî yollardan kazanma; nafaka, miras⁵⁰ ve meşrû mükâfatlar bu kısma dâhildir. Her türlü alım satım akidleri (buyû‘) ve her türlü ücret sözleşmeleri (icâre) ile mudârabe denilen sermaye bir taraftan, emek diğeri taraftan, kâr-zarar esasına dayanan ortaklıklarla, şirketler esasına dayanan usuller de meşrû bir şekilde mülkiyet elde etmenin yollarıdır.⁵¹

Verilen bilgilerden hareketle liberalizmin “tabii düzen/kendiliğinden düzen” düşüncesi makul olmakla birlikte, otorite tarafından denetlenebilmesi ve yoksullar aleyhine gerçekleşebilecek dengesizliklere izin verilmemesi gerekmektedir. Serbest piyasa ekonomisine izin veren İslâm,⁵² bu yönüyle benzeşen kapitalizmle, kapitalizm

⁴⁷ Nûh, 71/21.

⁴⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (671/1272), *el-Câmi’ Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1952, XXI, 259-260; Saîd Havvâ (1935-1989), *el-Esâs Fi’t-Tefsîr*, (nşr.: Abdülkadir Mahmûd el-Bekâr, Dâru’s-Selâm), 1. Baskı, Beyrut 1985, XI, 6233.

⁴⁹ Servet Armağan, *İslâm Hukûkunda Temel Hak ve Hürriyetler*, DİB. Yay., Ankara 1992, s. 159.

⁵⁰ İslâm, mirası mümkün olduğunca küçük parçalara ayırarak akrabalar arasında paylaştırmakta ve mülkiyeti tabana yaymayı hedeflemektedir. Bkz. Tabakoğlu, *İslâm İktisadı*, s. 25.

⁵¹ Fahri Demir, s. 181-182; Armağan, *İslâm Hukûkunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 160-161.

⁵² Osman Eskicioğlu, *İslâm Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi*, İzmir 1995, s. 70.

ve sosyalizm arasında orta bir yerde bulunan “karma ekonomik sistem”⁵³ ile özdeşleştirilmemelidir. Beşerî sistemlerle İslâm’ın mülkiyet anlayışının karşılaştırılması, daha net bir bakış açısı sağlanabilmesi için aşağıda verilen tablonun faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Tablo 1. İslâm ve Diğer Sistemlerin Mülkiyet Anlayışının Karşılaştırılması⁵⁴

Mülkiyet/ Ticaret Karşılaştırılan Konular	Serbest Piyasa Ekonomisi	İslâm Ekonomisinin de	Karşılaştırma Sonucu	Karşılaştırılan Konular	Serbest Piyasa Ekonomisi	İslâm Ekonomisinde	Karşılaştırma Sonucu
Özel Mülkiyet	Serbest	Serbest	<i>Uyumlu</i>	Tüketim Özgürlüğü	Var	Sınırlı	<i>Sınırlı Uyumlu</i>
Miras Hakları	Serbest	Serbest	<i>Uyumlu</i>	Ahlâkî Değerler Piy. Etkileme.	Yok	Var	<i>Uyumsuz</i>
Servet Birikimi	Serbest	Yasak*	<i>Uyumsuz*</i>	Kişisel Çıkar	Serbest	Sınırlı	<i>Sınırlı Uyumlu</i>
Toplumsal Çıkar	Yok	Var	<i>Uyumsuz</i>	Piyasa Rekabeti	Serbest	Serbest	<i>Uyumlu</i>
Mülkiyet Dokunulmaz.	Var	Var	<i>Uyumlu</i>	Fiyatların Belirlenmesi	Serbest	Serbest	<i>Uyumlu</i>
İsraf Yasağı	Yok	Var	<i>Uyumsuz</i>	Tekelcilik	Serbest	Yasak	<i>Uyumsuz</i>
Fâiz Özgürlüğü	Var	Yok	<i>Uyumsuz</i>	Piyasa Denetimi	Yok	Var	<i>Uyumlu</i>
Piyasada Spekülasyon	Var	Yok	<i>Uyumsuz</i>	Devletin Toplum Müdahalesi	Yok	Var	<i>Uyumsuz</i>
Yabancı Sermaye	Serbest	Serbest	<i>Uyumlu</i>	Toprakta Devlet Mülkiyeti	Yok	Var	<i>Uyumsuz</i>
Uluslararası Ticaret	Serbest	Serbest	<i>Uyumlu</i>	Sınırlı Hükümet	Var	Var	<i>Uyumlu</i>
Teşebbüs Özgürlüğü	Var	Var	<i>Uyumlu</i>				

Tablodan anlaşılan neticeye göre, İslam ile serbest piyasa ekonomisi arasında, özel mülkiyet, miras, mülkiyet dokunulmazlığı, yabancı sermayeye müsaade, uluslararası ticarete izin, teşebbüs özgürlüğü, piyasa rekabeti, fiyatların serbestçe belirlenmesi hususlarında uyum olduğu görülmektedir. Zekatı verilmeyen servet birikimi, fâiz özgürlüğü, piyasada spekülasyon olması, toplumsal çıkarlar, ahlâkî değerleri dikkate alma, tekelleşme, devletin müdahalesi gibi durumlarda uyumsuzluk olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁵³ Karma ekonomik sistemde, ekonomik faaliyetlerde hem devlet hem de özel teşebbüs ortaklaşa hareket etmekte ve kamu yararıyla bireysel çıkarlar dengelenmeye çalışılmaktadır. Bkz. *Ekonomi Ansiklopedisi*, II, 494; *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, II, 277-278.

⁵⁴ Bkz. Fatih Kazancı, “Serbest Piyasa Ekonomisi ve İslâm Ekonomisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Uluslararası İslâm Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 2016, II, sy. 3, s. 162-177.

* Farklı görüşler olmakla birlikte servet birikiminin yasaklığı zekatları verilmeyen mallar için söz konusudur. Müfessirlerin çoğunluğuna göre zekatı ödenen malda birikim yapmakta herhangi bir yasak yoktur. Bkz. Taberî, XI, 430; Kurtubî, X, 193-194.

5. Kur'ân'ın Nüzûlünden Önce Arap Yarımadası'nda Ticaret

Ticaretin Kur'ânî boyutunun ortaya konulması için, nüzûlden önceki dönemde ticaretin işleyiş biçiminin bilinmesi gerekmektedir. Tüm kadim medeniyetlerde olduğu gibi İslâm öncesi Arap Yarımadası'nda⁵⁵ da ticaret ve kültür hayatın en önemli iki ögesidir. İnsanlar arasında mal mübadelesine dayalı ilk ciddi ticaret hareketleri, Hadramut, Main, Kataban bölgelerinde sulama kanallarıyla efsaneleşmiş Saba Devleti'nde gerçekleşmiştir.⁵⁶ Siyasi ve ekonomik önemi bilinen tarihi ticaret kervan yollarının en uç noktasında Ktesiphon'a kadar uzanan ve hatta ticarî rekabeti Roma İmparatorluğunu endişelendirecek seviyelere ulaşan, Palmira, Petra, Busra gibi büyük ticarî merkezler göz kamaştırmıştır.⁵⁷

İslâm öncesi dönemde Araplar çeşitli medeniyetlerle temas kurmuşlardır. Ticaret de bu temasın en önemli unsurudur. Hz. Peygamber öncesi Bahreyn Araplarının Hindistan ile ticarî ilişkilerine rastlanmaktadır. Güneyde Aden pazar yeri hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir.⁵⁸ Yarımada'nın iç kısımlarında Fırat'tan Yemen'e kadar Arap kabileleri kervanlarla birbirlerine bağlanırdı. Mekke, Arap Yarımadası'nın en önemli dinî merkezlerinden biriydi.⁵⁹ Mekke'den çeşitli ticaret noktalarına düzenli kervanlar gönderilir, buna mukabil buralardan da Mekke'ye kervanlar gelirdi.⁶⁰ Miladî VI. yüzyılda Mekke'nin dinî ve ticarî bir merkezîyet kazanmasının yanında, aktivite alanı da bir hayli genişlemişti. Bizans-Sasanî çekişmeleri Basra Körfezi'ne gelen Hint ticaret yolunu kullanılmaz hale getirmişti.

⁵⁵ Arap Yarımadası; doğusunda Basra ve Umman Körfezi, güneyi Hint Okyanusu ile kuşatılmış, batısı ise Kızıldeniz ile Afrika kıtasından ayrılmış; kuzey sınırında ittifak olmamakla birlikte, Halep ve Fırat'a kadar uzanan topraklar olarak tarif edilmiştir. Sınırlarını vermeye çalıştığımız bu bölge, hem çöllerden hem de verimli topraklardan oluşmaktadır. Çöller verimli topraklara göre daha büyük alanları kaplar. Bu iki bölgenin birbiri ile hayatî münasebetleri tarihin derinliklerine kadar uzanmaktadır. Dünyanın en sıcak ve kurak iklimleri arasında yer alan bu yarımada'da kuzeybatı ve güneybatı boyunca sıradağlar uzanır. Hurma ağaçları, buğday ve mısır tarlaları bu yarımada'nın temel gıda maddelerini karşılar. Bkz. İsmail Râci el-Fârûkî - Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, trc. M. Okan Kibaroglu - Zerrin Kibaroglu, İnkılap Yay., İstanbul 1999, s. 18; Bal, s. 26-27.

⁵⁶ Miquel, I, 45.

⁵⁷ Miquel, I, 47.

⁵⁸ Müheyyib Gâlib Ahmed Küleyb, "es-Sılâtu't-Ticâriyye Beyne Cenûbi Şibhi'l-Cezâirati'l-Arab ve Menâtıki'l-Hilâli'l-Hasib ve Mısır Hilâl Elfel Evvel Kable'l-Milâd", *Mecelletu Câmiati Dımaşk* 2011, XXVII, sy. 1-2, s. 312.

⁵⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal Fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 2. Baskı, Câmiatu Bağdâd 1413/1993, IV, 7.

⁶⁰ W. Heyd, s. 29-30; Ayrıca, kutsal mekânlar ve pazar yerleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Miquel, I, 42-43.

Saba Devleti'nin Habeşliler tarafından yıkılması ve Kızıldeniz yolunun zorlukları Kureyşlilere Yarımada'nın batısından geçen ticaret yoluna hâkim olma imkânını sağlamıştı.⁶¹ Böylece Yarımada'daki zengin kervan ticareti Kureyşlilerin eline geçmişti.⁶²

Arap Yarımadası uluslararası ticarete de önemli bir konuma sahipti. Doğu ve Batı arasındaki ticarî trafiğin ortasında bulunan bu bölge Çin, Hint, Habeşistan ve Yemen'de üretilen ticarî ürünleri İpek Yolu üzerinden Batıdaki tüketim merkezlerine, Bizans ve Akdeniz şehirlerine ulaştırması sebebiyle ticarete kilit konumundaydı.⁶³

Ziraata elverişsiz Mekke⁶⁴ ve çevresinde vahiy öncesi dönemde, Ukâz, Zülmecâz, Mecenne ve Hubâşe panayırıları kuruluyordu.⁶⁵ Araplar haram aylar denen Recep, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarında savaştan uzak emin bir şekilde ticarî faaliyetlerde bulunuyorlardı.⁶⁶ Ayrıca “besl müessesesi” denen bir kurum,⁶⁷ Mekke'de aileleri yağmalardan doğan her çeşit zarara karşı sekiz ay boyunca himaye ediyordu. Bu hal, bütün Arabistan'ı kapsayan çok sayıda ittifak anlaşmalarıyla İran, Habeşistan, Bizans ve diğer ülkelerin yöneticileri ile yapılmış anlaşmalarla beraber, Mekkelilere Arap Yarımadası'nın diğer bölgelerinde hiç bulunmayan bir emniyet ortamı sağlamış bulunuyordu.⁶⁸ Bu durum nüzul sonrasında, Kûreyş sûresinde kendilerine şöyle hatırlatılıyordu: **“Kureyş'e alıştırıldığı! Evet, kış ve yaz seyahatleri onlara alıştırıldığı için, onlar, şu evin Rabbine kulluk etsinler ki kendilerini açlıktan doyuran ve her çeşit korkudan emin kıldı.”**⁶⁹ Bu âyetlerde Kureyş'in îlâfından ve Kâbe'den söz edilmekte, ticaret ile ibâdet birlikte zikredilmektedir. Îlâf

⁶¹ Marshall G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, trc.: Komisyon, İz Yay., İstanbul 1993, I, 90-91.

⁶² Abdulaziz Durî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, trc.: Sabri Orman, Endülüs Yay., İstanbul 1991, s. 20.

⁶³ Bal, s. 119; Miquel, I, 45; Hüseyin Atay, “İslâm'dan Önce Arap Yarımadasında Putpereslik ve Yayılışı”, *AÜİFD*, 1957, I-IV, 81.

⁶⁴ İbrahim, 14/37.

⁶⁵ Ezrakî, I, 280-281; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, Yeni Şafak Yay., Ankara 2003, I, 24; İbrahim Hakkî İsmail, *Esvâku'l-Arabi't-Ticâriyye Fî Şibhi'l-Cezîrati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Amman 2002, s. 88-105; Yüksel, s. 12-22. Krş.: Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev.: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 113-120.

⁶⁶ Hamîdullah, I, 24; Ahmet Turan Yüksel, “Yakın Doğu'da Ticaret Merkezleri ve Panayırılar”, *SÜİFD*, 1994, sy. 5, s. 309-312.

⁶⁷ Bkz. İbn Manzûr, XI, 53; Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişam el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2006, I, 66.

⁶⁸ Hamîdullah, I, 24-25.

⁶⁹ Kureyş, 106/1-4.

kavramı, Kureyş'in ticarî anlaşmaları ve bağlantıları anlamına gelmektedir. Hişam b. Abdimenaf, Kurân'da zikredilen îlâf müessesesini kurup bölgenin ticaretine yepyeni bir boyut kazandırmıştır.⁷⁰ Ayrıca bu kavram, Mekke'nin zengin ve soylu kimselerinin komşu devlet başkanları ile yaptıkları ticaret sözleşmelerini de ifade etmektedir.⁷¹ Bu sayede Kureyşliler, bol kazanç elde etmişler, Mekke'nin kalkınmasını ve soyluların zenginleşmesini sağlamışlardır.⁷² Ebû Süfyan, Velid b. Muğîre ve birçok kimse bu zenginlere örnek verilebilir. Bunlara ilaveten, bu ticaretler vesilesiyle Kureyş, kültürel kazanımlar da elde etmiş; ticaret yaptıkları ülkelerin siyasî ve sosyal yapılarını öğrenmişlerdir.⁷³ Bu hal, Kureyş kabilesinin ön plana çıkmasına sebep olmuş ve kendilerini kuzeyden ve güneyden kuşatan medeniyetlerle temas kurma ve kaynaşma imkânına kavuşturmuştur.⁷⁴

Sosyal tabaka ve ayrışmaların bulunduğu Arap Yarımadası'ndaki bu durumdan Mekke toplumu da uzak kalamamıştı.⁷⁵ Mekke, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi yaptığı⁷⁶ tarihten itibaren Araplarca mukaddes kabul edilmişti.⁷⁷ Yemen ve kuzeydeki devletlerden gelen servet sahibi ve ihtişamlı kabileler sayesinde zenginlerden müteşekkil sosyal bir sınıf oluşmuştu. Nimet ve servetler içinde bulunan bu aristokrat tabaka yanında zayıf ve kölelerden oluşan bir diğer kitle söz konusuydu. Kureyş'in ticarî faaliyetleri de bu sınıflı oluşumun en önemli sebebiydi. Mekke tâcirleri yaptıkları ticaretle çok para kazanıyorlardı. Böylece Mekke, başkanlığını tâcirlerin yaptığı küçük bir yönetim halini almıştı. Bu zenginliklerini Kâbe için de kullanan Kureyşliler halk içinde itibar kazanmışlardı.⁷⁸

Mekke'de putperestlik inancı hüküm sürmekteydi. Putlar, özellikle zengin aristokrat tabaka için son derece önemliydi. Aslında zenginler daha dindar ve putlara

⁷⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Komisyon, Çağ Yay., İstanbul 1986-1989, I, 142-143.

⁷¹ Yıldırım, s. 32.

⁷² Hodgson, I, 93.

⁷³ Seher Yûsuf el-Kâsımî, *et-Ticâratu ve Devletü'l-Hilâfeti Fî Sadri'l-İslâm*, Nablus 1999, s. 20.

⁷⁴ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I, 143; Ali Rıza Gül, "İslâm İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri", *AÜİFD*, 2010, LI, sy. 2, s. 38.

⁷⁵ R. B. Serjeant, *İslâm Şehri*, Çev.: Elif Topçugil, İz Yay., 2. Baskı, İstanbul 1997, s. 161-171.

⁷⁶ Bkz. Bakara, 2/127.

⁷⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (151/768), *Sîretü İbn İshâk*, (thk. Muhammed Hamîdullah), Mağrib 1976, s. 77; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî (250/864), *Ahbâru Mekke*, (thk. Abdu'l-Melik b. Abdillâh b. Düheyş), *Mektebetü'l-Esedî*, yy. 2003, I, 104-105.

⁷⁸ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I, 157.

çok daha bağılı değillerdi. Fakat putlar yani Kureyş'in tanrıları, her şeyden önce servet kaynağı ve ekonominin temeliydi. Mekke, Arap tanrılarının ve putlarının merkeziydi.⁷⁹ Kabileler hac için buraya gelir adaklar sunar, çevresinde veya yakınlarında pazarlar kurulur, buralarda alışverişler gerçekleştirilirdi.⁸⁰ Mekke'nin Arap Yarımadası'nın hem coğrafi hem de dinî bir merkezi oluşu;⁸¹ doğu-batı, kuzey-güney arasında beynelmilel ticaret yollarında başlıca istasyon konumu olması onu daha da önemli bir hale getiriyordu. İşte bu yüzden putlara saldırmak ve onları hedef almak, doğrudan hac gelirlerine ve onun çevresindeki Arapların mahallî veya milletlerarası ticarî kazançlarına dokunmak anlamına geliyordu. Kureyş ve diğer müşrik kabileler, bu konumlarını kaybetmemek için İslâm'a karşı son derece düşmanca bir tavır takınmışlar, putlara tapmayı yasaklayan İslâm'ı ticaretleri için engel görmüşlerdir.⁸²

Kureyş'in yararlandığı gelirlerin başında hac ilk sırayı alıyordu. Kâbe'de sunulan hediyeler Allah'a ve putlara olmak üzere iki bölümden oluşuyordu: ***“Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?”***⁸³ Allah'a ayrılan paylar sonuçta yine putlara gidiyordu.⁸⁴ Bu gelirler tanrılarına kalmakla birlikte, putların hizmetini yürütenlerin mülkü oluyordu.⁸⁵

⁷⁹ Benzer ifadeler için bkz. Muhammed İsmail, s. 88.

⁸⁰ Patricia Crone, *Ticâratu Mekke ve Zuhûru'l-İslâm*, trc.: Âmâl Muhammed er-Rûbî, 1. Baskı, Kâhire 2005, s. 289.

⁸¹ Geniş bilgi için bkz. J.H. Kramers, *Coğrafya ve Ticaret*, Çev.: Murat Ağarı, İslâmî Araştırmalar Dergisi, 2003, XVI, sy. 4, s. 678-687.

⁸² Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Akli*, Çev.: Vecdi Akyüz, Kitapevi Yay., İstanbul 2001, s. 127-128.

⁸³ En'âm, 6/136.

⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, s. 144. “Cahiliye Araplarından bazıları, ekinlerinin ve hayvanlarının bir kısmını Allah ile putları arasında bölüştürürler ve “Şu Allah'ın payı, bu da tanrılarımızın payıdır” derlerdi. Allah için ayırdıklarını konuklara ve fakirlere harcarlar, tanrılar için ayırdıklarını da onların huzurunda yapılacak ayin vb. şeylere sarf ederlerdi. Eğer Allah'ın hakkından putun hakkına bir şey geçerse onu öyle bırakırlardı. Putun hakkından Allah için ayrılan tarafa bir şey geçerse, onu alıp tekrar putun payına katarlardı. Ve “Allah zengindir, bunlar ise fakirdir” derlerdi. Puta ayrılan, neticede yine kendilerine kalacağından, onun payından Allah için ayrılan tarafa bir şey geçmemesine dikkat ederlerdi. İşte Yüce Allah onların bu yaptıklarına işaret etmekte ve onları kınamaktadır.”

⁸⁵ Câbirî, s. 131.

Kutsal mekân anlayışı, buraları ziyaret ve birtakım ritüelleri gerçekleştirmek şeklinde icra edilen hac ibâdeti önceki milletlerde olduğu gibi Cahiliye Araplarında var olagelmıştır.⁸⁶ Onlara göre hac, yalnız dinî bir ibâdet değil, ayrıca çok önemli bir ticarî ortamdır. Bu yüzden Kureyş açısından ticaret, en önemli geçim ve kazanç kaynağıdır. Ticaret yapmayanların hiçbir şeyi olamaz anlayışında olan Araplar arasında ticaret, sadece erkekler tarafından icra edilen bir faaliyet olmayıp kadınların da ilgi alanına giren bir kazanç kapısıdır. Hatice b. Huveylid (556/620) ile Hint b. Abdülmuttalib (?) bu tüccar kadınlar arasındadır.⁸⁷

Ticarî etkinlikler, Kureyş tanrıları ve putlarıyla doğrudan alakalıydı. Zira Kureyş tanrılarına hakaret doğrudan ticaretlerine karşı koymak demektir. Bu bakımdan ilahî davete Kureyş ticarî açıdan bakarak ekonomik kaynaklarına savaş açılmış bir durum olarak algılamıştır.⁸⁸ Hakikaten Medine'ye hicretten hemen sonra, birkaç ay içinde Kureyş'le Müslümanlar savaş konumuna gelmişlerdi. Hz. Peygamber ve arkadaşları biliyordu ki Kureyş için ticaret her şeyden daha önde geliyordu. Bunun için Suriye'den gelen ticaret kervanlarını engellemek, Müslümanların Medine'deki konumunu pekiştirmek ve bölgenin ticaretinde söz sahibi olmak anlamını taşıyordu. Hz. Peygamber, Kureyş karşısında en başarılı savaş stratejisinin onları ticarî çıkarlarından mahrum etmek şeklinde olduğunu iyi biliyordu.⁸⁹

W. Montgomery Watt (2006), Mekke'de İslâm'ın doğuşunun en önemli sebebinin ticaret olduğunu iddia etmektedir. Ticaretin önemine vurgu yapması açısından kayda değer bir görüş olmasına rağmen, İslâm'ın doğuşunun sadece ticarete indirgemenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. İslâm'ın doğuşunun sebebi ticaret değil, ticaretin de bozulmasına sebep olan inanç ve ahlak bozukluğunu, Mekke'deki sosyal ve ahlâkî huzursuzluk ortamını bertaraf etmektir. İslâm bu duruma çare olarak gelmiştir.⁹⁰

⁸⁶ Ömer Faruk Harman, "Hac", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 382.

⁸⁷ M.Yaşar Kandemir, "Hatîce", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 465-466.

⁸⁸ Câbirî, s. 133-134.

⁸⁹ Câbirî, s. 138-139.

⁹⁰ Yüksel, s. 48; Benzer bir değerlendirme için bkz. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev.: Süleyman Ateş, AÜİF. Yay., Ankara 1975, s. 200; Hz. Peygamber'in Medine'de ilk olarak

İslâm'ın ticarete dayalı bir toplumda ortaya çıkışı, Müslüman olsun olmasın ilk dönem İslâm tarihçileri tarafından kabul edilen bir gerçektir. Zenginlik ve aristokrat yapı zamanla kabile bağlarını zayıflatmıştır. Mekke toplumundaki sosyal dayanışma zamanla canlılığını koruyamamış, yıkılmaya yüz tutmuştur. Hz. Peygamber'e karşı uygulanan ekonomik ve sosyal boykot⁹¹ da bunun bir neticesi olmuştur.⁹² İslâm'ın güç kazanması ile birlikte ticaret tekrar toparlanma dönemine girmiş ve insanlar arasındaki ekonomik ilişkiler daha insanî bir düzeye çıkarılmıştır.⁹³

5.1. Ticaretin Şekli ve İşleyişi

Arap Yarımadası, coğrafi konum bakımından çöller, vahalar ve çok az yer kaplayan otlaklardan oluşmakta ve dünya medeniyetinin en eski yerleşim alanlarından birisi olma özelliği taşımaktadır.⁹⁴ Kuzebatının vahaları arasında yer alan Yesrib'de⁹⁵ o sırada yerleşik çiftçiler yaşıyordu.⁹⁶ Burada ticaretle meşgul olan Yahudiler bulunmakta idiler. Bunlar Araplara mal satıyor, buldukları arazileri ekiyor ve halkın ihtiyaç duyduğu ürünleri yetiştiriyorlardı. Kuyumculuk da Yahudilerin çok eskilere uzanan mesleği idi.⁹⁷ Yahudilerin bazıları tefecilik yapıyor, fâizle Araplara borç veriyor ve bundan çok kâr sağlıyorlardı. Tefeciliği sadece para ile değil tarım ürünleriyle de yapıyorlardı. Ödünç olarak verdikleri ürünleri kat kat

ilgilendiği konulardan biri de hemen bir çarşı oluşturmak olmuştur. Bu konudaki faaliyetler için bkz. Serjeant, s. 138-139.

⁹¹ M. 616-619 yılları arasında Mekkeli müşriklerin, Haşimoğulları'nı iki dağ arasında bir mahallede ablukaya alması olarak bilinen olaydır. Kureyş çok acımasız ve insafsızca davranmış, Müslümanlar çarşı pazara dahi çıkarılmamıştır. İhtiyaçlarını karşılayamamaktan dolayı aç ve susuz kalmışlar ve çok sıkıntı çekmişlerdir. Daha geniş bilgi için bkz. İbn Hişam, I, 351; İbn İshak, s. 145-146.

⁹² Yüksel, s. 49-50.

⁹³ Cevâd Ali, VII, 228-229. Ayrıca bkz. Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF Yayınları, MARS T. ve S.A.S. Matbaası, Ankara 1957, s. 139-144.

⁹⁴ Osman Şekerci, *İslâm Şirketler Hukuku Emek-Sermaye Şirketi*, Marifet Yay., İstanbul 1981, s. 23.

⁹⁵ İslâm öncesi dönem için Medine yerine "Yesrib" ismini kullanmayı tercih ettik. Hz. Peygamber buraya hicret edince şehrin ismini *Medine* olarak değiştirmiştir. Bkz. Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Medîne", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 305.

⁹⁶ Maurice Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, Çev.: Nezih Uzel, Pınar Yay., İstanbul 1983, s. 25-26.

⁹⁷ Bkz. Tâhâ, 20/86-88.

fazlasıyla geri alıyorlar ve halkı zor durumda bırakıyorlardı.⁹⁸ Şarap ticaretini de ellerinde bulunduran Yahudiler, rehin mukabilinde mal satıyorlardı.⁹⁹

Yesrib'deki alışveriş yerleri ilk zamanlarda boş arazilerdi. Buralara önce gelen tüccar, satılacak eşyasını istediği yere koyarak satışa sunardı. Akşam olunca herkes kalan malını evine götürür, ertesi gün tekrar getirirdi. Yesrib'e yerleşen Yahudilerle birlikte bu çarşılarda alışveriş için binalar inşa edilmeye başlandı. Çarşı pazarda tamamen Yahudilerin nüfuzu söz konusuydu. Yesrib panayırları¹⁰⁰ Mekke ve diğer yerlerde kurulan panayırlara göre daha küçük ve katılımı az olan panayırlardı.¹⁰¹

Daha önce Mekke ve çevresinde kurulan dört panayırdan söz edilmişti. Bunların dışında Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde kurulan panayırlar da bulunuyordu. Bu panayırlardan Hicaz ve Suriye arasında kurulan Dûmetü'l-Cendel panayırında alışveriş; bir malı ve fiyatını beğenerek almaya karar veren kişilerin, o mal üzerine çakıl taşı atmaları şeklinde gerçekleşiyordu.¹⁰² Debâ ve Suhar panayırları¹⁰³ Arabistan'ın iki büyük liman şehrinde kurulan panayırlar olup buraya Hint, Sind ve Çin'den tüccarlar geliyordu. Denizaşırı ülkelerden gelen bu malların ticareti müsâveme¹⁰⁴ şeklinde yapılıyordu.¹⁰⁵ Aden panayırı Ramazan ayında kurulan bir panayır olup buranın en gözde malı haluk denen bir koku idi. Bu güzel kokuyu satın alan tüccarlar Hind, Sind, İran ve Bizans'a götürüyorlardı. Bu panayırdan sonra San'â panayırı kuruluyor, pamuk, dokumalar, safran, boya karşılığında demir satın alınıyor ve alışveriş eli mala sürmek şeklinde gerçekleştiriliyordu.¹⁰⁶ Birçok alanda

⁹⁸ Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 50; Süleyman Uludağ, *İslâm'da Fâiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, Dergah Yay., İstanbul 2010, s. 26.

⁹⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I, 158-159.

¹⁰⁰ Michael Lecker, "İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine", Çev.: Ahmet Turan Yüksel, *İstem*, 2004, Yıl:2, sy. 4, s. 249-258.

¹⁰¹ Baysa, s. 85.

¹⁰² Bu dönemdeki alışveriş şekilleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Arslan, *Hadislerde Ticarî Ahlâk*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜSBE, Isparta 2001, s. 43-47; Yüksel, s. 19.

¹⁰³ Hz Peygamber'in bu panayırdaki bulunduğu dair bilgi için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 206.

¹⁰⁴ Müsâveme; pazarlık veya pazarlıklı satış anlamında bir fıkıh terimidir. Bkz. Kallek, "Müsâveme", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 79-81.

¹⁰⁵ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed el-Merzûkî, *Kitâbu'l-Ezmine ve'l-Emkine*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996, s. 383-384.

¹⁰⁶ Merzûkî, s. 384-385.

eser kaleme almış, edip ve münekkit el-Merzûkî (421/1030),¹⁰⁷ sözü edilen panayırlara ilave olarak Hadramevt, Hacer, Netât panayırılarından da söz etmektedir.¹⁰⁸ Bu panayırlarda icra edilen ticarî faaliyetlerle ilgili altı çizilmesi gereken en önemli husus; alışverişlerde belirsizliklerin bulunmasıdır. Mesela çakıl taşı atılarak¹⁰⁹ yapılan bir alışverişin anlaşmazlıklara sebep olacağı aşikârdır.

Netice itibariyle, İslâm öncesi dönemin ticaret icrasında fâizli alışverişlerin yaygın olduğu, anlaşmazlıklara sebep olabilecek belirsizliklerin bulunduğu, ileride bu konuda inecek hükümlerin, helal ya da haram olmasında rol oynadığı göz önünde tutulmalıdır. Yine bu dönemde, ticaretin henüz istenilen seviyede kurumsallaşmadığı konargöçer panayırlarda gerçekleştirildiği görülmektedir. Bununla birlikte Yesrib’de yerleşik çarşı uygulamasının Yahudiler tarafından gerçekleştirildiği, kuyumculuğun kontrolünün de bunların ellerinde olduğu müşahede edilmektedir.

5.2. Dönemin Ticaret Ahlâkı

Kur’ân’ın nüzulünden önceki dönemde Hicaz bölgesinde fâiz yaygındı. Fâizle borç vermek ve bu yolla zengin olmak, dönemin genel ticaret ahlakını yansıtmaya açısından önemli bir uygulamadır.¹¹⁰ Yesrib’de olduğu gibi Mekke’de de fâizcilik hüküm sürmekteydi. Sarraflık yapan fâizciler birer banker konumundaydılar. Arap Yarımadası’nın önemli yerleşim merkezlerinden Taif ve Necrân için de aynı durum söz konusuydu. Fâizin¹¹¹ sadece para ile değil aynı zamanda buğday, arpa ve hurma türünden yiyecekler ile hayvanların ticaretinde de işletildiği görülmektedir.¹¹²

Bu dönemde Hicaz bölgesinde fâize dayalı haksız bir ekonomik düzen hüküm sürmekteydi. İstismar ve sömürü, müşterileri kandırmak ve aldatmak, hasis ve tamahkâr davranıp başkalarına zarar vermek, ölçü ve tartıda hile yapmak dönemin genel geçer ticaret anlayışıydı. Dönemin bu özelliklere sahip olduğu Mekke’de inen birçok âyetin ciddî eleştirilerine hedef olmasından da anlaşılmaktadır. Mesela, ölçü

¹⁰⁷ Eserleri ve hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hüseyin Varol, “Ebû Ali el-Merzûkî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 91.

¹⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. Merzûkî, s. 385-386; Yüksel, s. 17-29; Baysa, s. 78-96.

¹⁰⁹ Cahiliyye’deki alışveriş şekilleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Saîd el-Afgânî, *Esvâku’l-Arab Fi’l-Câhiliyye ve’l-Arab*, Dimaşk 1993, s. 23.

¹¹⁰ Efgânî, s. 62.

¹¹¹ Fâiz ve ribânın aynı anlama geldiğine dair geniş açıklamalar ve tartışmalar için bkz. Uludağ, s. 225-227; Mahmud Ahmed, s. 36-42.

¹¹² Baysa, s. 132-133.

ve tartıda hile yapanları şiddetle kınayan Mutaffifin sûresinin ilk âyetleri durumu çok açık bir şekilde tasvir etmektedir:¹¹³ **“Eksik ölçüp noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar insanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, Onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar. Onlar düşünmezler mi ki, tekrar diriltilecekler! Büyük bir günde Öyle bir gün ki, insanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır.”**¹¹⁴ Bu âyetlerde, alışveriş yapan bir satıcının satın alırken sergilediği davranışıyla, satım anındaki davranışının birbirinden farklı olduğu ifade edilmektedir. Lehine tartılırken terazinin tam olarak tartmasını isterken, aynı tavrı başkalarına mal satarken göstermemektedir. Dolayısıyla bu âyetlerde, eksik ölçüp tartan bu kimselerin ne derece yanılığa kapıldıkları vurgulanmaktadır.¹¹⁵

Ticareti idare edecek siyasî otorite ahlak, hukûk ve inanç seviyesinin istenilen düzeyden uzak bulunması, alım satımda tanınan geniş hürriyet anlayışının bir neticesi olarak köle ticaretinden cinselliğe kadar birçok değer akde konu olabiliyordu. Alışverişe konu olan malların vasıflarının belirlenmesi göz önünde bulundurulmadığı için gecenin karanlığında müşteri veya satıcı el değdirmek suretiyle mahiyet ve miktarı belirsiz bir şeyi alıp satabiliyordu. Zarara uğrama pahasına iki tarafın anlaşması sonucunda paranın para karşılığında satılmasına sıcak bakılıyordu. İhtikâr yapana karşı çıkacak herhangi bir düşünce ve otorite de yoktu.¹¹⁶ Bu olumsuzlukların yanında alışverişte borcu yazmak, rehin almak, şahit buldurmak gibi tedbirlere başvuruluyordu.¹¹⁷ Hilfu'l-fudûl ve besl müesseselerini de müspet işler hanesine kaydetmek gerekir.

Ticari faaliyetler, Mekke'nin en önemi kazanç kapısıydı. Ticaret yapmayanın hiçbir şeyi olamaz mantığı ile hareket eden Araplar, Kâbe ve ilahlarını dahi bu ticaretin vazgeçilmez bir unsuru görüyorlardı. Kurulan panayırlar sadece ticaretin icra edildiği mekânlar olmayıp, aynı zamanda kültürel organizasyonların gerçekleştirildiği, kabilelerin birbirlerini tanıma ve kaynaşma fırsatı bulduğu

¹¹³ Uludağ, s. 24; Kallek, *Sosyal Servet*, s. 39.

¹¹⁴ Mutaffifin, 83/1-6.

¹¹⁵ Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 454-455; Ebu's-Suûd, IX, 124-125; Kutub, *Fî Zılâli'l-Ku'rân*, VI, 3855.

¹¹⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Mahmood İbrahim, “İslâm'ın Doğuşu ve Sermaye”, Çev.: Ahmet Turan Yüksel, *SÜİFD.*, Konya 1998, sy. 8, s. 288.

¹¹⁷ Baysa, s. 136-137.

ortamlardı. Bu olumlu görüntünün yanında bu dönemde ticarete belli bir otorite yoktu. Hak ve adâlet ölçüleri gözetilmez, borçlu ve darda kalmışlara müsamaha edilmezdi.

kelimesinin aslı *tiggârâ* ve *tâgûrtâdir*.¹²¹ Bu kelimenin Batı dillerindeki karşılıkları *handel, commerce, trade*'dir. İbnü'l-Esîr (606/1210), Cahiliye Araplarının ticareti, içki alım satımıyla özdeşleştirdiklerini bildirmektedir.¹²² Üretim-tüketim bağlantısını sağlayan ara iktisadî aşamayı oluşturan ticaretle *bey'* ve *şirâ* kelimeleri arasında genellik-hususilik ilişkisi vardır.¹²³ Buna göre ticaret daha genel anlam ifade etmekte, *bey'* ile *şirâ*'yı içine almaktadır. Fakat alışveriş anlamına gelen *bey'* ile *şirâ* kelimeleri ticaretten daha dar bir anlamı kapsamaktadır.

1.2. Ticaretin Terimsel Anlamı

Ticaret, sözlükte kısaca *alım satım yapmak* olarak ifade edilmekle birlikte terim anlamının verilmesi ve genel bir tarifinin yapılması gerekmektedir. Yapılan bu tarifle Kur'ân'ın ticaret tarifi arasında herhangi bir fark olup olmadığı tespit edilebilir.

1.2.1. Genel Tanım

Ticaret; kazanç amacıyla yürütülen alım satım işlemlerinin tümü olarak tanımlanmaktadır.¹²⁴ "Muhtelif malların sunulduğu sürüm ve satış pazarı ile mal ve hizmet talebini karşılayan sektörün devamlı ve eşzamanlı işleyişi olarak tanımlanan ticaret; karşılıklı alım satımı ifade etmektedir."¹²⁵ Ticaretin, kâr amacı ile mal ve hizmetler dâhil, para ile ifade edilebilen maddî değerlerin alım ve satım işlerinin tamamı olarak da tarifi yapılmaktadır.¹²⁶ Tariflerde karşılıklı değerlerin değişim süreci ve kâr unsurunun ön plana çıktığı fark edilmektedir.

¹²¹ *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, Heyet, Milliyet Yay., İstanbul 1988, I, 873.

¹²² Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (606/1210), *en-Nihâye Fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Dâru İbnü'l-Cevzî, 1. Baskı, Riyâd 1421, s. 104.

¹²³ Kallek, "Ticaret", XLI, 134-144.

¹²⁴ Ahmed eş-Şerbâsî, *el-Mu'cemu'l-İktisâdî el-İslâmî*, Dâru'l-Cîl, 1981, yy., s. 71; *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, Komisyon, Milliyet Yay., İstanbul 1998, II, 873; R'ad Gâlib, *Davâibu't-Ticâra Fî Ş-Şerâti'l-İslâmiyye*, Mecelletü'l-Feth, 2005, s. 91; Selahattin Bağdatlı, *Hukûk Sözlüğü*, Derin Yay., İstanbul 2011, s. 609; *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, Milliyet Yay., İstanbul 1988, II, 873.

¹²⁵ Hans-Otto Schenk, *Psychologie im Handel*, 2. Auflage, München/Wien 2007, s. 16.

¹²⁶ Ömer Demir - Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Adres Yay., 6. Baskı, İstanbul 2005, s. 485.

¹²⁶ Ejder Yılmaz, *Hukûk Sözlüğü*, Yetkin Yay., Ankara 1992, s. 917; Bedrettin Şimşek, *Ticaret Sözlüğü*, Özgü Yay., İstanbul 2009, s. 120; Mustafa Kapçı, *İslâm'ın Hayata ve Ekonomiye Bakışı*, Bayrak Yay., İstanbul 2001, s. 111.

Ticareti, hayatı kazanma aracı olarak gören İbn Haldûn (808/1406) onu, ucuza alıp pahalıya satmak ve anamalı artırarak kazanç sağlamak olarak tanımlamaktadır. Buna göre ticaret, sermayeyi sürekli bir şekilde artırmaya çalışma faaliyetleridir.¹²⁷

Ticarette üç unsur bulunur. Bunlar alıcı, satıcı ve maldır. Ticaret, ürünlerin üreticiden tüketiciye ulaşmasını sağlar. Ticaret, kâr amacıyla yapılır. Ticarette her zaman üretici ile tüketicinin bir araya gelmesi gerekmez. Çoğu zaman üreticiler ve tüketiciler arasında aracılar görev alır. Aracılar, bu faaliyeti kazanç sağlamak amacı ile yaparlar. Kâr olmayınca ticaret de olmayacaktır. Ticaretin fonksiyonu, üretilen ürünleri ihtiyacı olanlara ulaştırmaktır. Tüketicilerin, ürünleri çoğu zaman doğrudan doğruya üreticilerden satın almaları oldukça zordur. Ürünlerin, tüketicilere ulaştırılmasında dağıtım sisteminden ya da pazarlama yönteminden yararlanılır.

1.2.2. Kur'ân'a Göre Tanımı

Kur'ân'da ticaret kavramının anlam alanına girmiş olan, bayî'/satıcı, müşteri/alıcı, metâ'/mal, terazi vb. alışveriş ve unsurları ile alakalı birçok âyet yer almaktadır. Bunlardan birinde: **"...Bu hal onların "Alım satım tıpkı fâiz gibidir" demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım satımı helâl, fâizi haram kılmıştır..."**¹²⁸ buyrulmaktadır. Müslümanlar alışveriş ve ticareti temellendirmede ilk önce bu âyete başvururlardır.¹²⁹ Bu âyetteki alım satım, her çeşit malın hızlı bir şekilde değişim aracı olması, alışverişin mütemediyen tekrarlanması, sonuçta malların kâr ile artışı, fâizin alışveriş için geçerli bir yöntem olmadığını ifade etmektedir.¹³⁰ Bir başka âyette de şöyle buyurulmuştur: **"Ey îmân edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin..."**¹³¹ Âyette yer alan ticaret yukarıda tarifli vermeye çalışılan ticarettir. Karşılıklı olarak mal ve bedelin değişimini ifade etmektedir.¹³² Ticaret, tüccarın, kâr elde etmek için alım satım yapan kimselerin

¹²⁷ Hançerlioğlu, s. 372.

¹²⁸ Bakara, 2/275

¹²⁹ Râzî, VII, 241.

¹³⁰ Yazır, II, 958.

¹³¹ Nisâ, 4/29.

¹³² Kurtubî, VI, 249.

sanatı mesabesinde. Ticaret erbabının ticarî işlemlerde hedeflediği iki temel amaç vardır. Bunlardan birisi yapılan alım satımdan kâr elde etmek, diğeri ise sermayeyi korumaktır.¹³³ Ticaret ve alışverişin birlikte yer aldığı diğeri bir âyette ise: **“Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.”**¹³⁴ buyrulmaktadır. Bu âyetteki ticaret, içinde çeşitli alışverişlerin bulunduğu birden fazla durumu ifade ederken, bey’ ise eşyanın nakit para ile değiştirilmesi demektir. Bey’ ile alışveriş bitirilmekte ve kazanç sağlandığı ifade edilmektedir. Ticaretteki kazanç ise hem geleceğe matuf olabileceğinden, hem de veresiye bir alışveriş ise kâr getirip getirmeyeceği, şüpheli bir durum arz etmektedir. Ticaret dışarıdan mal getirip satmak anlamında kullanılırken, bey’ elinin altında hazır bulunan malı satmak manasına gelmektedir. Sonuçta ister ticaret, isterse bey’ olsun her ikisi de alım satımı ifade etmektedir.¹³⁵ Bu bağlamda tüccar, bir yerden bir yere yolculuk yapan ve başka yerlerden mal getirip satan kimseler, bayiler ise yerlerinde ikamet eden satıcılar için kullanılan kelimelerdir.¹³⁶

Söz konusu âyetlerde ticaret ve alım satımın, yukarıda verilen tariflerindeki ortak nokta, “kâr amacı güdümlü yapılan maddî değerlerin alım ve satım işlemlerinin tamamı” şeklindeki tanımlamalarla paralellik arz ettiği müşahede edilmektedir. Maddî bir alım satım yapmanın yanında manevî değerlerin maddiyat karşılığında ya da maddî değerlerin manevî kazanımlar için satımını ifade eden çok sayıda âyet bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir: **“Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa sattılar. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötüdür!”**¹³⁷ Âyetteki **وَاشْتَرَوْا بِهِ تَمَنَّا قَلِيلًا** kısmı, ilahî hakikatleri gizlemeleri “karşılığında az bir ücret aldılar” anlamına geldiği ifade edilmektedir.¹³⁸ **“O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz**

¹³³ Zemaşşerî, s. 50.

¹³⁴ Nûr, 24/37.

¹³⁵ Râzî, XXIV, 4-5.

¹³⁶ Kurtubî, XV, 293.

¹³⁷ Âl-i İmrân, 3/187.

¹³⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc.: Komisyon, Damla Yay., İstanbul 2012, II, 138.

ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.”¹³⁹ Âyetinde يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآجِرَةِ ifadesi ise “âhiret hayatı karşılığında dünyayı satanlar” manasına gelmektedir¹⁴⁰ ve **“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır...”**¹⁴¹ buyrulmaktadır. Bu âyette Allah ile mümin kulları arasında gerçekleşen bir ticareten söz edilmektedir. Âyette yer alan اشْتَرَى fiilinin *satın aldı* anlamına geldiği, müşterisinin de Allah olduğu belirtilmekte¹⁴² ve ticaret ifade eden bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴³ **“İman karşılığında küfrü satın alanlar...”**¹⁴⁴ âyetinde alınan ve satılan her iki değer de manevi olduğu bildirilmekte; **“...Onu az bir karşılığa değiştiler. Yaptıkları bu alışveriş ne kadar kötüdür!”**¹⁴⁵ âyetinde ise “kitabı açıklama ve onu gizlememe” konusunda gereği gibi davranmayan ve Allah’ın kitabını az bir dünyalık karşılığında satanlardan söz edilmektedir.¹⁴⁶ **“O gün amellerin tartılması da haktır. Kimlerin sevabı ağır basarsa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”**¹⁴⁷ Uhrevî âlemdeki “kazanma ya da kaybetme” neticelerini yine ticarî unsurlarla ifade eden Kur’an, alışverişte kullanılan terazilere dikkat çekmektedir. Maddî değerler karşılığında cennetin kazanılması veya kaybedilmesi; emir ve yasakların dünya menfaatleri karşılığında hükümlerinin değiştirilmesi, amellerin tartılması, ticarî kavramlarla ifade edilmekte, genelde de satma/satın alma anlamına gelen *işterâ* ve türevleri kullanılmaktadır.¹⁴⁸

Netice olarak ticaret, bir malın üreticisinden tüketicisine ulaşıncaya kadar, kâr amacıyla yapılan her türlü değişim, alım satım faaliyetleridir. Sosyal hayatta ifade ettiği bu anlam ve tarifıyla ticaret kavramı, Kur’ân’da kullanılmakla birlikte, âhirette

¹³⁹ Nisâ, 4/74.

¹⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VIII, 541.

¹⁴¹ Tevbe, 9/111.

¹⁴² Mâturîdî, *Te’vilât*, V, 485.

¹⁴³ Ebu’s-Suûd Muhammed b. Muhammed (982/1574), *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, Dâru’l-Mushaf, Beyrut trs., IV, 55; Nâsiruddîn Ebi’l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydavî, (685/1286), *Tefsîru Envâri’t-Tenzîl ve Esrâri’t-Te’vîl*, (thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’aşî), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut trs., II, 687; Muhammed Tâhir b. Âşûr (1909-1970), *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru’t-Tûnisiyye, Tunus 1984, X, 153.

¹⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/177.

¹⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/187.

¹⁴⁶ Zemahşerî, s. 210.

¹⁴⁷ A’râf, 7/8. Ayrıca bkz. Kehf, 18/105; Enbiya, 21/47; Mü’minûn, 23/102-103; Kâria’, 101/6-7.

¹⁴⁸ Ayrıca bkz. Bakara, 2/16, 79, 86, 90, 174, 175, 207; Âl-i İmrân, 3/77; Mâide, 5/44, 106; Nahl, 16/95. Muhammed Fuad Abdülbakî, *el-Mu’cemü’l-Müfrehes Li Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Kahire 1988, s. 152.

de insanların kayıp ve kazançları bu ticarî dil ile ifade edilmektedir. Bu dünyada bulunan birçok maddî ve manevî değer, âhîret ticaretini kazanmak için satılması gereken metâ‘ mesabesinde. Uhrevî ticaret diye adlandırabileceğimiz bu alışverişte satılan metâ‘ dünya, satın alınan şey cennet, satın alan da Allah Teâlâ’dır.

Verilen bilgilerden hareketle, yapılan ticaret tarifleriyle Kur’an’ın ticarete yüklediği anlam arasında paralellik bulunduğu ifade edilebilir. Ancak Kur’ân, ticarete uhrevî anlamlar yüklemekte, manevî bir boyut kazandırmakta ve bu alanda ticarî dil kullanmaktadır.

2. Ticaretle İlgili Bazı Kelime ve Kavramlar

Aslı Arapça olan ticaretin kelime ve kavram olarak dilimizde de aynen kullanıldığı görülmektedir. Türkçe sözlüklere baktığımızda ticaret, kazanç elde etmek üzere yapılan alışveriş, mal ve ürün alım satımı, ticarî alışverişten elde edilen kâr ve bu faaliyetlerle ilgilenen bilim dalı şeklinde yer almaktadır.¹⁴⁹ Ticaret hakkında “çeşitli mal, ürün, hizmet ve değerlerin alım satım ve işlemlerinin yürütüldüğü etkinlik; tecim; çeşitli malları alıp satan kimselerin uğraşısı; kazanç amacını güden alışveriş etkinliği, ticarete dayanan mesleklerin, kuruluşların ve tüccarların tümü; büyük alışverişlerde fiyat farkından yararlanma, kâr ve kazanç”¹⁵⁰ şeklinde daha kapsamlı açıklamalara da yer verilmektedir. Bir bilim dalının adı da olan ticaret, aynı zamanda alım satım yapan kimselerin mesleklerine verilen isim olmaktadır. Neticede, ileride de görüleceği üzere Türkçede ve Arapçada ortak kullanılan birçok ticarî terim ve kavramlar vardır. İslam’ın hayatımıza girmesi ve Kur’ân kültürünün etkisiyle bu kelimeler kullanılmaya devam etmektedir.

Kur’ân eksenli bir çalışma yapmamızdan dolayı Kur’ân’daki kelime ve kavramların öncelikle ele alınması gerekmektedir. Ancak konuyu etraflıca işleyebilmek ve detaylara inebilmek, özellikle de hadislerde yer alan ticarî kelime ve kavramları verebilmek için önce Arap dilindeki kelime ve kavramların tespit edilmesi, sonra da Kur’ân’daki kavramların belirlenmesi yolu tercih edilmiştir.

¹⁴⁹ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Komisyon, MEB, Doğan Matbaası, 4. Baskı, İstanbul 2004, s. 2887; *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988, II, 1475; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., 14. Baskı, Ankara 1997, s. 1109.

¹⁵⁰ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, V, 482.

2.1. Arap Dilindeki Kelime ve Kavramlar

Geçimlerini çoğunlukla ticaretten sağlayan Mekke toplumunda¹⁵¹ konuşulan dilde ticaretle ilgili geniş bir literatürün oluşması gayet tabii bir durumdur. Kur'ân bu literatürün tamamını vahye dâhil etmemiştir. Kur'ân'da yer almamakla birlikte Arap dilinde kullanılan ticaret ile ilgili birtakım kelime ve kavramlar vardır. Dönemin ekonomik etkinlikleri hakkında daha geniş bir perspektif sağlayacağından ve zaman zaman da onlara atıfta bulunulacağından dolayı öne çıkan bu kelimelerin teferruatına girilmeden ele alınması uygun görülmüştür. Bu kelimelerin büyük bir çoğunluğu Kur'ân'da geçmemekle birlikte bir kısmının kök olarak türediği kelimeler Kur'ân'da yer alabilmektedir. Burada kelimeler belirlenirken türediği kök değil, bizzat kelimenin kendisi göz önünde bulundurulmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'ân'da bulunmayan Arapçada yer alan bu kelimelerden bir kısmı şunlardır: İktisâd (اقتصاد): Bir yere yönelmek,¹⁵² orta yol,¹⁵³ dengeli davranmak¹⁵⁴ gibi anlamlar ifade eden *kasd* kelimesinden türeyen *iktisâd* kavramı Kur'ân'da geçmemekle birlikte, ekonomi kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılan kavramlar arasında bulunmaktadır.¹⁵⁵ Selem (سلم): Arapçada ortaklıklarla ilgili kullanılan bu kelimelerin yanında alışveriş şeklini ifade eden selem akdi; peşin bedelle veresiye mal değişimini konu edinen satım türünü karşılamaktadır.¹⁵⁶ Hıyâr (خيار): Muhayyerlik demektir ki, bir akdin gereğini yerine getirme ile bozma arasında tercihte bulunmaktan ibarettir.¹⁵⁷ Alışverişte karşılıklı rıza kavramını çağrıştıran bu kelime dilimize de girmiştir. Beğenilmediğinde geri verilmek üzere satılan mal anlamında *benim malım muhayyer* tabiri kullanılmaktadır.¹⁵⁸ İkâle ise yapılmış bir alışverişini tekrar îcap ve

¹⁵¹ Bkz. Kureyş, 106/1-4.

¹⁵² İbn Manzûr, III, 353-357.

¹⁵³ Cevherî, II, 524.

¹⁵⁴ İbn Abbâd, V, 256-257.

¹⁵⁵ Abdullah Yücel, "İktisad" md., Şâmil İslâm Ansiklopedisi, IV, 73; Eskicioğlu, *İslâm ve Ekonomi*, Çağlayan Matbaası, İzmir 1999, s. 21; Celal Yeniçeri, *İslâm İktisâdının Esasları*, Şamil Yay., İstanbul 1980, s. 25; Armağan, s. 14-15.

¹⁵⁶ Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûku İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul 1985, VI, 111; Abdurrahman Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhi*, trc.: Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1991, IV, 1483; Aybakan, "Selem", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 402.

¹⁵⁷ Cezîrî, III, 1300; Bilmen, *İstulâhât*, VI, 6; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, trc.: Komisyon, Risale Yay., İstanbul 1994, V, 40; Daha geniş bilgi için bkz. H. Yunus Apaydın, "Muhayyerlik", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 25-30.

¹⁵⁸ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, s. 2013.

kabulle bozmak anlamına gelen ticarî bir kavramdır.¹⁵⁹ Şirket (شركة): Allah'a ortak koşturmak anlamına gelen, şirk kökünden türeyen ve Kur'ân'da yer almayan *şirket* (şerike, şirket, şirket) terim olarak; "iki veya daha çok kişinin sermaye, emek yahut itibarlarını birleştirerek meydana getirdiği ortaklık yanında bir mal, hak veya menfaate müştereken mâlik olmasını ifade eder."¹⁶⁰ İflâs (افلاس): Fels kelimesinden türeyen iflâs sözlükte; altın gümüş dışındaki madenlerden basılan sikke, bozuk para anlamına gelmektedir.¹⁶¹ Ticareti beceremediği için sermayesini koruyamamak, sonuçta batmak ve bozuk paraya muhtaç hale gelmek manasını ifade eden *iflâs* kelimesi¹⁶² de Kur'ân'da geçmemekle birlikte ticarî kavramlar içinde yer almaktadır. Müsaveme (مساومة): Alışverişte pazarlık yapmayı,¹⁶³ *müzayede*; açık artırma şeklindeki satışı, *neceş*; üçüncü kişilerce alım kastı bulunmaksızın pazarlık sırasında araya girilerek yapılan, mala rağbeti arttırıcı göstermelik, yanıltıcı yüksek fiyat tekliflerini¹⁶⁴ ifade eden ticarî kavramlardır. Akar (عقار): Dar anlamda yalnız gayrimenkul/taşınmaz malları kapsar. Halk arasında, genel olarak, kiraya verilmek suretiyle gelir sağlayan mülke akar denir.¹⁶⁵ Garâr (غرار): Müşteriyi aldatma anlamına gelen bu kelime, zahiren müşterinin kârına gibi gözükse bile, sonucu belli olmayan satışı ifade etmektedir. Mesela; denizdeki balığın veya kaçmış bir kölenin satımı buna örnek verilebilir.¹⁶⁶ Şüf'a (شفعة): "Satım veya bu hükümdeki bir akidle alınmış taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı müşteriye mal olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkını ifade etmektedir."¹⁶⁷ Müd (مد); "Öne uzatılarak birleştirilmiş iki avucun aldığı tahıl miktarı" anlamına gelir. Genellikle hububat ve bakliyat gibi kuru yiyeceklerin ölçümünde kullanılan

¹⁵⁹ Cezîrî, III, 1238; Bilmen, *İstîlâhât*, VI, 26; Zuhaylî, *Fıkıh*, V, 174.

¹⁶⁰ Beşir Gözübenli, "Şirket", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 198.

¹⁶¹ Bkz. Fahrettin Atar, "İflâs", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 509.

¹⁶² Kamil Miras, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB. Yay., 5. Baskı, Ankara, 1981, VII, 271; Buhârî, Edeb, 102; Rikâk, 48; Müslim, Birr, 60; Tirmizî, Kıyamet, 2. Bkz. Nevevî, XVI, 135. Krş.: Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.100.

¹⁶³ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 1988-1994, XVII, 252.

¹⁶⁴ Zuhaylî, *Fıkıh*, V, 179.

¹⁶⁵ Bkz. Ali Şafak, "Akar", *DİA*, İstanbul 1989, II, 221.

¹⁶⁶ Canan, *Kütüb-i Sitte*, XVII, 250.

¹⁶⁷ Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (855/1451), *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sâhîhi'l-Buharî*, I-XXV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2001, XII, 101; Miras, VI, 511; Bilmen, *İstîlâhât*, VI, 131.

ölçeğe de müd adı verilir.¹⁶⁸ Kendi namına, fakat müvekkili hesabına komisyon karşılığı alım satım yapan kimse anlamındaki *simsar*,¹⁶⁹ iki tarafa borç yükleyen akidlerde karşılıklı bedellerden her biri manasındaki *i'vaz*,¹⁷⁰ fiyat kelimesinin karşılığı olan *si'r*,¹⁷¹ kâr manasındaki *şiff*¹⁷² lafızları da Kur'ân'da yer almayan ticaretle ilgili kelimelerdir.

Kur'ân'da yer verilmemesine rağmen bir kısmı hadislerde geçen, bir kısmı da Kur'ân'daki ticaretle ilgili kelimeleri çağrıştıran bu sözcükler, ticaret olgusunu ifadede bize daha geniş bir bakış açısı sunacağı kanaatindeyiz.

2.2. Kur'ân'daki Kelime ve Kavramlar

Kur'ân'da ticaretle ilgili birçok kelime ve kavram vardır. Kur'ân'ın iktisat/ekonomi olgusunu işlerken üzerinde durduğu en önemli kavram *ticarettir*. Alım satımın esasını oluşturan bey' ve iştirâ kelimeleri, ticarî literatürde hemen göze çarpan ilk kavramlar olarak temayüz etmektedirler. Kur'ân'da ticaret konusunun çok geniş bir şekilde ele alındığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Kur'ân, bazı lafızları kavramlaştırarak ön plana çıkarmış, birtakım lafızları da sadece kelime düzeyinde istihdam etmiştir. Bu çerçevede Kur'ân'da bulunan ticaretle ilgili kavramları sistematik olarak şu şekilde ifade edebiliriz:

2.2.1. Bey' (بيع)

Bey' kelimesi sözlük yönünden, bir şeyi satmak ve satışa arz etmek anlamına gelmektedir.¹⁷³ Terim yönünden ise maddî değeri olan herhangi bir şeyi farklı bir değer karşılığında başkasına satmak şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁷⁴ *Bey'* kavramı şöyle de tarif edilmiştir: Mal kabul edilen bir değer, para karşılığında satın almak

¹⁶⁸ Miras, VI, 444; Kallek, "Müd", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 457.

¹⁶⁹ Zuhaylî, *Fıkıh*, V, 114.

¹⁷⁰ Zuhaylî, *Fıkıh*, V, 45.

¹⁷¹ İbn Manzûr, IV, 628; Canan, *Kütüb-i Sitte*, XVII, 252.

¹⁷² Ferâhidî, II, 343; İbn Manzûr, IX, 181.

¹⁷³ İbn Abbâd, II, 177-178; Kurtubî, IV, 394-394; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, II, 11.

¹⁷⁴ Cevherî, Ebû Nasr İsmâil İbn Hammâd (400/1009), *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-Arabiyye* (nşr. Ahmed Abdulğafûr Atâr), Dâru'l-İlm Li'l-Melâyin, 1. Baskı, Beyrut 1990, III, 1189; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi el-Cassâs (370/981), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (thk., Muhammed Sadık Kamhâvî), Beyrut, 1992, II, 189.

isteyen kişiye temlik olarak verilmesidir.¹⁷⁵ Bu sözcük *ezdâd*¹⁷⁶ içerikli bir kelime olup tıpkı *işterâ* kelimesi gibi hem satmayı hem de satın almayı ifade etmektedir.¹⁷⁷ Ancak satımda *bey*‘, satın almada da daha çok *işterâ* fiilinin yaygınlık kazandığı görülmektedir.¹⁷⁸ “... *Allah, alım satımı helâl, fâizi haram kılmıştır...*”¹⁷⁹ Bu âyette iki defa geçen *bey*‘ kelimesi alışveriş anlamındadır.¹⁸⁰

Kur’ân’da türevleriyle birlikte toplam on dört yerde geçen bu kelimenin¹⁸¹ yedi tanesi *bey*‘ şeklinde olup ve *alışveriş* anlamında kullanılmaktadır.¹⁸² *Bey*‘ kelimesinin fiil kipindeki kullanımı ise *يُبَايِعُونَ* *biat ederler* anlamını taşımaktadır.¹⁸³ *Biat* kavramı, ulü’l-emre (devlet reisine) bağlılık demektir.¹⁸⁴ Halk ile yönetim arasında karşılıklı bir kabul söz konusu olduğundan taraflar arasında değerler alışverişinin gerçekleşmesinden dolayı böyle bir kelimenin kullanıldığı görülmektedir. *Bey*‘at; “kabul etmek, bir akitten (anlaşmadan) râzı olmak ve tasdik etmek” gibi manalara gelir. İslâmî ıstılahta: “bir mükellefin, ehil bir cemaat (ehl-i hal ve’l akd) tarafından tespit edilen halifeye, (imama, ulü’l-emre) itaat edeceğine dair, söz vermesine *bey*‘at denilir.” Araplar önceden alışverişlerde yaptıkları satış akdini (anlaşmayı) kuvvetlendirmek üzere el sıkışarlardı. Buradan hareketle, Müslümanlar da bir başkan seçerken el sıkışma örneğini almışlar ve aralarındaki benzerlikten dolayı buna da ‘*biat/bey*‘at’ demişlerdir.¹⁸⁵

¹⁷⁵ Ferâhidî, II, 343; İbn Manzûr, IX, 181.

¹⁷⁶ *Ezdâd* lafzı, Arapçada zıt anlam taşıyan kelimeleri ifade etmektedir. Zıddın çoğulu olan *ezdâd*, *bâa*‘ (باع) “Satmak-satın almak ve cevni “beyaz-siyah, aydınlık-karanlık” gibi karşıt anlamlı kelimeleri ifade etmek için kullanılır. Ancak iki ayrı anlamın zıt olabilmesi için her ikisinin de aynı kategoriye girmesi gerekir (meselâ açık-kapalı, kötülük-iyilik). daha geniş bilgi için bkz. Muharrem Çelebi, “*Ezdâd*”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 47.

¹⁷⁷ *Zebîdî*, XI, 33-36; Asım Efendi, Seyyid Ahmed (1235/1820), *Kâmus Tercümesi*, Matbaa-i Bahriyye, İstanbul 1304, III, 195-196.

¹⁷⁸ Bardakoğlu, “*Bey*‘”, VI, 13-19.

¹⁷⁹ *Bakara*, 2/275.

¹⁸⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, II, 707; Râzî, III, 97-98; Rızâ, III, 96; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, II, 95-97; Kureşî, Enver İkbâl, *Fâiz Nazariyesi ve İslâm*, Çev.: Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1966, s. 55-57.

¹⁸¹ İlgili âyetler için bkz. Abdülbakî, s. 141.

¹⁸² *Bakara*, 2/254 ve 275’ de iki defa geçmektedir. *Tevbe*, 9/111; *İbrahim*, 14/31; *Nûr*, 24/37; *Cuma*, 62/9.

¹⁸³ *Fetih*, 48/10. Bu âyette iki defa *يُبَايِعُونَ* şeklinde geçmektedir.

¹⁸⁴ İbn Manzûr, VIII, 23-27.

¹⁸⁵ Bkz. Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî (597/1201), *Zâdu’l-Mesîr Fî İlmi’t-Tefsîr*, el-Mektebu’l-İslâmî, 3. Baskı, Beyrut 1404/1984, V, 427; Şihabüddin Mahmud el-Alûsî (1270/1854), *Rûhu’l-Meânî*, Beyrut 1994, XXVI, 96; Hüseyin Kerim Ece, *İslâm’ın Temel Kavramları*, Beyan

Verilen bilgiler doğrultusunda bey‘ kelimesi, alışveriş içeriğiyle doğrudan ticaret kavramını çağrıştıran bir anlam örgüsüne sahiptir. Bu noktadan hareketle onun ticarî bir kavram olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

2.2.2. İştirâ/Şirâ’ (ایشارشا / ایشارشا)

Şirâ kelimesi, lügatte bir şeyi satmak ve satın almak anlamına gelmektedir.¹⁸⁶ Bunun da aynı bey‘ kelimesi gibi zıt anlam taşıyan kelimeler arasında yer aldığı görülmektedir. “Ş-r-y” kökünden türeyen *iştirâ* mastarı, iftiâl kalıbında olup alıp satmayı ifade etmektedir.¹⁸⁷ Alışverişin iki tarafı vardır; birincisi, parayı ödeyen ve malı alan kimse; ikincisi ise parayı alan ve malı veren kimsedir. Parayı ödeyen *müşteri*, malı teslim eden de satıcı, yani *bâyi*’dir.¹⁸⁸ Yukarıda da ifade edildiği gibi, şirâ/iştirâ ile bey‘ kavramlarının her ikisi de hem alım hem de satımda kullanılmış olsalar da *iştirâ* fiilinin daha çok satın almayı ifade ettiğinin altının çizilmesi gerekmektedir.¹⁸⁹

İştirâ kökünden türeyen kelimeler Kur’ân-ı Kerim’de yirmi beş yerde geçmektedir.¹⁹⁰ Bu âyetlerin genelinde manevî değerlerin satışından, üçünde de hakiki ve maddî bir alışverişten bahsedilmektedir. Bu kökten gelip, alım satımı ifade eden âyetlerden biri Hz. Yûsuf’un kardeşleri tarafından az bir fiyata¹⁹¹ satılmasıdır: **“(Kafîle Mısır’a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattular. Onlar zaten ona değer vermemişlerdi. Mısır’da onu satın alan adam, karısına dedi ki: Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur...”**¹⁹² Bu

Yay., İstanbul 2013, s. 82; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul 1998, s. 43.

¹⁸⁶ Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, (170/786), *Kitabu’l-Ayn*, (thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerâî), Müessesetü’l-A’lemî Li’l-Matbuat, Beyrut 1988, II, 328; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyan el-Endelûsî (745/1344), *el-Bahrü’l-Muhît*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1993, I, 195; Erdoğan, s. 423.

¹⁸⁷ İbn Abbâd, V, 372-374; Zemahşerî, s. 50; İbn Âşûr, I, 298.

¹⁸⁸ Cevherî, III, 2391-2392; Rağib el-İsfehânî, (502/1108), *el-Müfredât Fi Garîbi’l-Kur’ân*, Kahraman Yay., İstanbul 1986, s. 343; İbn Manzûr, XIV, 427-432; Zebîdî, XIX, 567-572; Âsım Efendi, IV, 1025-1027.

¹⁸⁹ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ (207/822), *Meâni’l-Kurân*, Âlemu’l-Kütüb, 3. Baskı, Beyrut 1983, I, 56.

¹⁹⁰ Abdülhakî, s. 381.

¹⁹¹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, II, 40.

¹⁹² Yûsuf, 12/20-21.

âyette hakiki bir satıştan¹⁹³ söz edilirken; “*Kendilerine Kitap’tan nasip verilene baksana! Sapkınlığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar!*”¹⁹⁴ meâlindeki âyette de manevî bir satıştan söz edilmektedir.¹⁹⁵ Bu âyetlerden ilkinde maddî bir değerın satımından bahsedilirken¹⁹⁶ diğer âyetlerin tamamında manevî değerlerin alışverişinden¹⁹⁷ söz edilmektedir. Şirâ’ ve tebâdüî kelimelerinin her ikisinde de değişim anlamı vardır, her şirâ’/satın almak bir değişimdir, fakat her tebâdüî/değişim satın almak değildir.¹⁹⁸ Bey’ kelimesinde “kişiyi mülkiyetten çıkarıp başkasını mala sahip kılma” anlamı varken; şirâ’ kelimesinde “bir mal vererek başka bir mala sahip olmak” anlamı vardır. Her iki kelime de birbirinin yerine kullanılmaktadır. Dolayısıyla satıcının işine bey’ ve şirâ’ denmektedir.¹⁹⁹ Meâlleri verilen âyetlerde ve bu kökten yer alan diğer âyetlerdeki²⁰⁰ ortak tema; maddî bir alışverişin yanında, mal ve can karşılığında Allah Teâlâ’nın cenneti satın alması, dünya karşılığında âhiretin satın alınması, hidâyet karşılığında sapkınlığın satın alınması ve Allah’ın âyetlerinin az bir değere satılmasıdır. İştirâ’ kavramı, mecâzî anlamda alım satım manasında kullanılabilirken bey’ kavramının kullanımında tamamen hakiki bir alışveriş söz konusudur.²⁰¹

¹⁹³ Ebu’s-Suûd, İbn Abbas’tan bir rivayetle Hz. Yûsuf’un 20 dirheme satıldığını, Süddî’den bir rivayette de 22 dirhem olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Ebu’s-Suûd, IV, 261.

¹⁹⁴ Nisâ, 4/44.

¹⁹⁵ Kurtubî, VII, 400; Zemahşerî, s. 239; Ebu’l-Alâ Mevdûdî (1979), *Tefhîmu’l-Kur’ân*, trc.: Heyet, İstanbul 1996, I, 364.

¹⁹⁶ Bkz. Ebu’s-Suûd, IV, 262; VII, 69.

¹⁹⁷ Zemahşerî, s. 246; Râzî, III, 187; VIII, 116.

¹⁹⁸ Ebû Hilâl el-Askerî, *Arap Dilinde ve Kur’ân’da Farklar Sözlüğü*, trc.: Veysel Akdoğan, İşaret Yay., İstanbul 2009, s., 252. Bey’ ve şirâ’ kelimelerinin benzer ve ayrı yönleri hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Âyid Muhammed Abdullah, *Delâle Fi’liyye el-Bey’ ve’ş-Şirâ’ Fi’l-Kur’ân*, Câmîatul-Kâdisiyye Külliyyetü’t-Terbiyye, 2008, sy. 10, s. 4-14.

¹⁹⁹ İbnü’l-Cevzî, III, 298; Cezîrî, III, 1269.

²⁰⁰ Bkz. Bakara, 2/16, 79, 87, 90, 102, 174, 175; Âl-i İmrân, 3/177, 187, 199; Nisâ, 4/44; Mâide, 5/44, 106; Tevbe, 9/9, 111; Nahl, 16/95.

²⁰¹ Şerîf er-Radî (406/1015), *Kur’ân Mecâzları*, trc.: İsmâil Durmuş, Kuramer Yay., İstanbul 2016, s. 373-381.

2.2.3. Akid (دق)

Bir şeyi çözümlen zıttı olarak iki şeyi birbirine sağlamca bağlayan bağ anlamındaki *akd* kelimesi; ipi sıkıca bağlamak, düğüm düğümlemek ve harç ile tutturmak anlamlarına gelmektedir.²⁰²

Ahd kelimesiyle aynı anlama gelen *akd*,²⁰³ belgeye dayanan anlaşma demektir. İp düğümüne benzetilen *akd*, lügatte sıkı bağlamak ve düğümlemek, sağlam bağ ve düğüm demektir. Terim olarak; bir kimsenin bir şeyi benimsemesi, başkasını susmaya mecbur ederek kendini veya diğerini bağlamasına, karşılıklı bağlanmalarına *akid* adı verilmiştir ki, *îtikâd* da bu kökten gelir. Şu halde her *akid* icap ve kabule dayanmayıp bazıları yalnız razı olmakla da anlaşma yapılmış olur ki, adaklar ve gelecekle ilgili yeminler de bu türdendir.²⁰⁴

Bu kök Kur'ân'da yedi defa geçmektedir:²⁰⁵ Yalın halde *düğüm*²⁰⁶ manasında;²⁰⁷ ileriye dönük yeminler için²⁰⁸ ve *nikâh sözleşmeleri*²⁰⁹ anlamında kullanılmaktadır. Hz. Mûsâ'nın *dilindeki düğümün çözülmesi*²¹⁰ de *mecâzî*²¹¹ bir ifade olarak yer almaktadır. Bir anlaşmayı sağlama bağlamak şeklinde özetleyebileceğimiz *akd* kavramı neticede, alışverişin ve sözleşmelerin kesin bir sonuca bağlanmasıdır.

²⁰² İbn Düreyd, II, 661; Ferâhidî, III, 196; İbn Abbâd, I, 150-153; Cevherî, II, 510-511; İbn Manzûr, III, 296-300; Zebîdî, V, 194-202; Âsım Efendi, I, 1212-1214; Muhammed Huseyn et-Tabatabâi, *el-Mîzân Fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1997, I, 416.

²⁰³ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 298.

²⁰⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1942), *Hak Dîni Kur'ân Dili*, İstanbul 1979, III, 1546-1547; Erdoğan, s. 9; Uslu, s. 11.

²⁰⁵ Bkz. Abdülbâkî, s. 468.

²⁰⁶ Felâk, 113/4.

²⁰⁷ Bkz. Râzî, XXXII, 194; Ebu Hayyân, X, 574-575; İbn Âşûr, XXX, 628.

²⁰⁸ Nisâ, 4/33; Mâide, 5/89. عَدَّتْ أَيْمَانَكُمْ kelimelerin anlamları için bkz. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc (311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, Âlemu'l-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut 1988, II, 46; Râzî, X, 87; Zemahşerî, s. 307; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, AÜİF Yay., Ankara 1982, I, 337. Bkz. Râzî, X, 87; Zemahşerî, s. 307; İbnü'l-Cevzî, I, 400.

²⁰⁹ Bakara, 2/235-237. Bkz. Muhammed b. Ali eş-Şevkanî (1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1994, I, 291; Yazır, II, 803, 806.

²¹⁰ Tâhâ, 20/27.

²¹¹ Neseфі, II, 680; İbn Âşûr, XVI, 221; er-Radî, s. 179.

2.2.4. Ecir/Ücret/Semen (رجا / قرچا / نمٹ)

Ticaretle ilgili kelimelerden biri de satılan her hangi bir mal veya yapılan hizmet için hak edilen karşılık olarak nitelendirilebilecek ücrettir. Türkçeye de geçmiş olan ücret kelimesinin karşılığı olarak Arapçada *ecr* ve *semen* kelimeleri kullanılmaktadır.

Ecr veya ücret, sevap, kira, bir işin bir işe karşılığı olan ‘ıvaz demektir.²¹² Çoğulu *ucûr* şeklindedir. Bu kelime, işçi ve işçiye verilecek ücret anlamına da gelmektedir.²¹³ Kur’ân-ı Kerim’de 105 âyette geçen *ecr* ve *ucûr* kelimeleri mutlak olarak, dünya ve âhirette yapılan işin karşılığı veya maddî karşılık manalarını ifade etmektedir.²¹⁴

Kur’ân’da “*e-c-r*” kökünden türeyen kelimeler, âhret sevabı,²¹⁵ mehir,²¹⁶ süt emzirme bedeli²¹⁷ ve emeğin geliri²¹⁸ gibi anlamlar ifade etmektedir.²¹⁹ Hem maddî hem de manevî karşılık ifade eden ücret kelimesi âyetlerde şu şekilde yer almaktadır: **“Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar. Kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: (Allah’a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız? Bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir.”**²²⁰ Âyetlerde ücret maddî karşılığı; *ecr* ise manevî karşılığı ifade etmektedir.²²¹ Sonuçta, *ecr* ve ücret kelimeleri, Kur’ân’da yaygın bir kullanıma

²¹² Ferâhidî, I, 58; İbn Abbâd, VII, 171-172; Cevherî, II, 576; İbn Manzûr, IV, 10-11; Zebîdî, VI, 12-15; Âsım Efendi, II, 119-120; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI, 634; Kurtubî, XI, 103.

²¹³ Yazır, VII, 4825; Erdoğan, s. 85.

²¹⁴ Adem Esen, *Sosyal Siyaset Açısından İslâm’da Ücret*, TDV Yay. Ankara 1993, s. 13; Hayreddin Karaman, *İslâm’da İşçi-İşveren Münâsebetleri*, Marifet Yay., İstanbul 1981, s. 48-51; *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, Milliyet Yay., İstanbul 1988, II, 907.

²¹⁵ Yûsuf, 12/57; Nahl, 16/41. âyetin bu anlama geldiğine dair bkz. Râzî, XVIII, 168; Ebu’s-Suûd, V, 115.

²¹⁶ Nisâ, 4/24-25; Mâide, 5/5; Ahzâb, 33/50; Mümtehine, 60/10. âyetlerin mehir anlamlarına geldiğine dair açıklamalar için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI, 585-589; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî (333/944), *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2005, III, 121.

²¹⁷ Talak 65/6. Bu anlam için bkz. Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân (745/1344), *el-Bahri’l-Muhît*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1993, XIII, 281.

²¹⁸ Arâf, 7/113; Kasas, 28/25-27; Kehf, 18/77. âyetlerin kullanıldığı anlamlar için bkz. İbn Âşûr, IX, 46; XX, 105-106; XVI, 9.

²¹⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Esen, s. 13.

²²⁰ Bkz. Şuarâ, 26/105-109, 127, 145, 164, 180.

²²¹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, VI, 102; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kurân*, IV, 43-44.

sahip olup yapılan bir işin maddî karşılığı, âhirette ödenecek manevî mükâfat ve bedel anlamlarına gelmektedir.

Ücret anlamında kullanılan bir diğer kelime de *semendir*. Sözlük yönünden bedel, karşılık,²²² fiyat, satış bedeli,²²³ para ve kıymet²²⁴ gibi anlamlara gelen *semen* kelimesinin çoğulu *esmân* ve *esmün* şeklindedir. Semen lügat anlamı, bir malın mübadele değeri hakkında satıcı tarafından yazılı veya sözlü olarak açıklanan fiyatı da kapsamakla birlikte terim anlamı, gerçekleşen bir satım işleminde malın karşılığı olarak tarafların üzerinde anlaştığı bedel ile sınırlıdır.²²⁵ İvaz ve semen aynı manada kullanılmakla birlikte aralarında fark vardır: İvaz ile maddî karşılık kastedilmekte, semen ise nakit ya da kâğıt para karşılığı olarak hakiki anlamının yanında, bunların dışındaki manevî değerler için de mecâzen kullanılmaktadır.²²⁶

“S-m-n” kökü Kur’ân’da on bir defa bulunmakta ve genelde **تَمَنَّا قَلِيلًا** şeklinde²²⁷ *az bir karşılık*²²⁸ anlamı ifade etmektedir.²²⁹ Sadece Yûsuf sûresinde **“Onu ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattular. Zaten ona değer vermiyorlardı.”**²³⁰ âyetinde **بِئَمْنٍ بَخْسٍ** şeklinde gelmiş olup **قَلِيلًا** yerine aynı anlamı karşılayan ve anlam yakınlığı olan **بَخْسٍ** kelimesi kullanılmıştır.²³¹ İlgili iki sıfat arasında bir kıyaslama yapmayan Hamdi Yazır (1878-1942), *kalîlen* ifadesi için “haddi zatında fâni olduğundan dolayı az demek olan bir dünya menfaati” açıklaması bizi, “Allah’ın âyetlerinin ve manevî değerlerinin karşısında her şeyin az bir karşılık” olduğu sonucuna götürmektedir. Eğer manevî değerlerle ilgili olarak da *bahs* kelimesi kullanılmış olsaydı bu incelik sağlanmamış olacaktı, açıklamasını yapmaktadır.²³²

²²² İbn Düreyd, I, 433; Kurtubî, II, 11.

²²³ İbn Abbâd, X, 158-159; Kurtubî, VIII, 273.

²²⁴ Cevherî, V, 2088-2090; Bilmen, *Istulâhât*, VI, 9.

²²⁵ İbn Manzûr, XIII, 80-82; Zebîdî, XVIII, 97-100; Âsım Efendi, VI, 574-575; Daha geniş bilgi için bkz. Beşir Gözübenli, “Semen”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 465-467; Erdoğan, s. 402; *Ekonomi Sözlüğü*, s. 287.

²²⁶ Askerî, s. 352.

²²⁷ Abdülbakî, s. 160.

²²⁸ Bkz. Bakara, 2/41, 49, 174; Âl-i İmrân, 3/77, 187, 199, Mâide, 5/44, 106; Tevbe, 9/9; Yûsuf, 12/20.

²²⁹ **تَمَنَّا قَلِيلًا** ifadesinin *az bir fiyat* anlamına geldiğine dair açıklamalar için bkz. Ebû Hayyân, I, 334; Ebu’s-suûd, II, 51; İbn Âşûr, I, 463-468.

²³⁰ Yûsuf, 12/20.

²³¹ *Bahs* noksan anlamına gelmektedir. Bkz. Ferâhidî, I, 118; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, I, 362; İbn Âşûr, III, 104.

²³² Yazır, I, 394.

Genel olarak, manevî değerlerin maddî değerler karşılığında ve özellikle de “Allah’ın âyetlerinin az bir karşılığa satılmasını” ifade eden *semen* kavramının, daha çok manevî ticaretle alakalı bir kavram olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Sonuç olarak *semen*; fiyat, bedel, satış karşılığı olan değerdir. Tarafların satış üzerinde anlaştıkları bedel anlamına gelen *semen*; hem maddî hem de manevî değerlerin karşılığını ifade etmektedir.

2.2.5. İlâf (فالي)

Lügatte ülfet, antlaşma, alıştırma, ısındırma, ahit, istek üzerine verilen berat, emân ve ticarî anlaşma²³³ anlamlarına gelen *ilâf* kelimesi,²³⁴ terim olarak; Kureyş kabilesinin İslâm öncesi dönemde bazı kabile ve ülkelerle yaptığı ticaret antlaşmalarını ve bu maksatla kendilerine sağlanan serbest dolaşım iznini ifade etmektedir.²³⁵

Kureyş sûresinde iki defa geçen bu kelime, Kureyş kabilesinin elindeki maddî ve manevî imkânlarla işaret etmektedir.²³⁶ Bu yüzden sûre *ilâf* sûresi diye de isimlendirilmiştir.²³⁷ *Ticarî antlaşma* ve *imtiyaz* şeklinde ifade edebileceğimiz *ilâf*, Kureyş kabilesinin yaptığı ticarî anlaşmalara dikkat çekmektedir.²³⁸ Altıncı yüzyılın sonlarına doğru, Mekke’nin ileri gelen tâcirleri, Arabistan ile Akdeniz bölgesindeki ticaretin kontrolünü tümüyle ele geçirmişlerdir.²³⁹ Haşim b. Abdumenaaf zikredilen bu ticarî imtiyazı (ilâfı) gerçekleştiren ve müesseseleştiren kişidir. Onun bu kazanımını devam ettiren soylu ve zengin kimseler, komşu devlet başkanları ve liderleri ile ticarî anlaşmalar gerçekleştirmişlerdir.²⁴⁰ Bu anlaşmalara göre Haşim b. Abdumenaaf, Bizans Kayser’i ile kardeşi Muttalib ise Yemen kralı ile diğer bir

²³³ Asım Efendi, III, 520-522; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, XV, 813.

²³⁴ Ferâhidî, I, 80; Neseî, IV, 1347; İbn Abbâd, X, 345; Ebû Hayyân, VIII, 515; İbn Manzûr, IX, 9-11; İbnü’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, IV, 450; Zebîdî, XII, 87-93; Asım Efendi, III, 520-522; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, XV, 813.

²³⁵ Muhammed Hamîdullah, “İlâf”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 63-64.

²³⁶ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ (774/1373), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, (thk. Sâmî İbn Muhammed İbn Abdirrahmân İbn Selâme), Dâru’t-Taybe, 2. Baskı, Riyâd 1999, VIII, 491; İbn Âşûr, XXX, 559.

²³⁷ Neseî, IV, 1347; Hamîdullah, *agm.*, XXII, 63.

²³⁸ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, V, 365-366; Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 293; Ahmet Turan Yüksel, *İslâm’ın İlk Döneminde Ticarî Hayat*, İstanbul 1999, s. 33-36.

²³⁹ W. Montgomery Watt, *Kur’ân’a Giriş*, trc.: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., 4. Baskı, Ankara 2013, s. 22.

²⁴⁰ Muhammed Emin Yıldırım, *Asr-ı Saadet’te Ticaret ve Tüccar Sahabîler*, Siyer Yay., İstanbul 2014, s. 32.

kardeşi Abdüşems Habeşistan kralı ile ve bir diğer kardeşi Nevfel ise İran kırsası ile Irak topraklarında ticarî ortam tesis etmişlerdir.²⁴¹ Kureyş tâcirlerinin komşu hükümdarlarla akdettikleri bu îlâflar, Arap Yarımadası'nda ekonomik birlik oluşturmuştur.²⁴²

Tamamen bu konuyu ele alan Kureyş sûresinde de ifade edildiği üzere Kureyş, yazın Şam, kışın ise Yemen tarafına ticaret kervanları düzenliyorlardı. Bu sayede Allah onları açlıktan kurtarmış ve onlar da bu ticaret sayesinde zengin olmuşlardır.²⁴³ Kureyş'e sağlanan bu imkân, îlâf denen ticarî anlaşmalar sayesinde gerçekleşmiştir.

2.2.6. Rihle (رحل)

Göç etmek, yolculuk yapmak,²⁴⁴ yolculuk için deveye palan vurmak²⁴⁵ gibi sözlük anlamlarında kullanılan rihle kelimesi Kur'ân'da sadece Kureyş suresinde bir defa geçmektedir.²⁴⁶ “...Onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için...”²⁴⁷ âyetinde bulunan ve yolculuk anlamına gelen rihle kelimesi Kureyş kabilesinin ticarî seferlerini ifade etmektedir. Burada bahsi geçen yaz ve kış seferlerinin hac için yapılan yolculuklar olduğu da söylenmiştir.²⁴⁸ Surede Yemen ve Şam'ın zikredilmesi durum tespiti içindir. Yoksa Kureyş'in başkaları ile hiç ticaret yapmadığı sanılmamalıdır. Zira Habeşistan ve İran'la ticaret anlaşmaları vardı. Yaz ve kış seferlerini kesretten kinaye olarak anlaşılması da mümkündür. Buna göre âyetin anlamı ‘her mevsim her yöne ticarî kervanlar düzenliyorlardı’ şeklindedir. Kureyş, ziraatla geçinen bir kabile olsaydı, yılda en fazla bir defa ürün alacaktı. Meydana gelebilecek kıtlık ve tabii afetler sebebiyle yoksulluk çekecekti. Halbuki ziraata elverişli olmayan Mekke gibi bir

²⁴¹ Muhammed İbn Habîb el-Bağdâdî (245/859), *Kitâbu'l-Münemmak Fî Ahbâri Kureyş*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1985, s. 42-46.

²⁴² Adnan Demircan, *Hız. Peygamber Döneminde Kurumsal Yapının Oluşumu*, Siyer Yay., İstanbul 2015, s. 55.

²⁴³ Âlûsî, XV, 473; İbn Âşûr, XXX, 561; *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Hayrettin Karaman vd., Ankara 2006 V, 655-656.

²⁴⁴ Cevherî, V, 1707.

²⁴⁵ İbn Manzûr, XI, 276; Âsım Efendi, III, 1319.

²⁴⁶ Kelimenin yakın kullanımı olan رَحْل ise ticarî yük anlamına gelmekte ve Yûsuf suresinin 62. 70. ve 75. âyetlerinde yer almaktadır.

²⁴⁷ Kureyş, 106/2.

²⁴⁸ Râzî, XXXII, 106.

yerde yaşıyor olmasına rağmen, yaptıkları güvenli ticaret sebebiyle bolluk ve refah içinde yaşayıp gidiyorlardı.²⁴⁹ Bu bağlamda ticaretin ziraattan daha kazançlı bir sektör olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

İster hac için olsun isterse ticaret için yolculuk yapılmış olsun her ikisinde de ekonomik faaliyetler söz konusudur. Netice itibariyle رِحْلَةُ الشَّتَاءِ وَالصَّيْفِ yaz ve kış seferlerindeki ticaret anlamına gelmektedir. Kureyş kabilesinin geçiminin burada bahsi geçen ticarete dayandığı anlaşılmaktadır. İlâf müessesesi Kureyş'e ait bir durum olmasına rağmen Kureyş'in de diğer kabileleri ticarete alıştırmaya ve ticaretin yaygınlaştırılması ihtimal dâhilindedir.²⁵⁰

2.2.7. Ribh (حبر)

Lügatte; artma, kâr, ticarî kazanç anlamlarına gelen *ribh*,²⁵¹ Arap örfünde kâr getiren bir ticaret manasını ifade etmektedir.²⁵² Nitekim o dönemde birisinin yaptığı ticaret kâr getirdiğinde رِبْحَتْ تِجَارَتُهُ tabiri kullanılırdı.²⁵³ Ribh kelimesi, ticaretteki kârı ifade edip zararın zıddı anlamında kullanılmaktadır.²⁵⁴ Ribh kökünden türeyen ve kazandırma, kâr hakkı tanıma manasına gelen *murâbaha* terim olarak bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerine belirli bir kâr konarak satılmasını ifade etmektedir.²⁵⁵

Ticarî bir kavram olarak tanımını yaptığımız *ribh* kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir âyette geçmektedir:²⁵⁶ **“İşte onlar, hidâyete karşılık dalâleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir.”**²⁵⁷ Âyet-i kerimede yer alan رِبْحَتْ kelimesi ribh kökünden fiil

²⁴⁹ Emin Işık, “Kureyş Suresi Üzerine Bir Tefsir Denemesi”, *MÜİFD.*, İstanbul 1985, sy., 3, s. 11.

²⁵⁰ Yazır, IX, 6158.

²⁵¹ Ferâhidî, II, 87-88; İbn Düreyd, I, 276; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 521-522; İbn Abbâd, III, 90; Kurtubî, I, 319; Ebû Hayyân, I, 206.

²⁵² Ferrâ, *Meâni'l-Kurân*, I, 14-15; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 92.

²⁵³ Cevherî, I, 363-364; İbn Manzûr, II, 442-445; İbn Âşûr, I, 299.

²⁵⁴ Zebîdî, IV, 43-46; Âsım Efendi, I, 877-878; Erdoğan, s. 386.

²⁵⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “Murâbaha”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 148-152. Günümüz ekonomisinde; “Kâr, belli bir dönemde gelir ve giderler arasındaki gelir lehine oluşan fark” şeklinde tarif edilmektedir. *Ekonomi Sözlüğü*, s. 434. Elde edilen kâr ile ilgili herhangi bir sınır olup olmadığı konusunda geniş bir değerlendirme için bkz. Yusuf el-Kardavî, “Hel Li'r-Ribh Haddun A'lâ”, *Mecelletü'l-Mecma'i-Fıkhü'l-İslâmî*, Mekke 2005, sy. 4, s. 70-90.

²⁵⁶ Abdülbakî, s. 299.

²⁵⁷ Bakara, 2/16. *Ribh* kelimesinin kâr manasına kullanıldığına dair bkz. Râzî, II, 79.

kalıbında olup, ticareti kazançlı olan anlamında kullanılmıştır. Bu yönüyle âyette geçen رِبْحٌ kelimesinin anlamıyla bizim tanımını verdiğimiz *ribh* kavramının tamamen aynı olduğu görülmektedir. Onların zararları ve kâr edememeleri şu şekilde ifade edilmektedir: İman edenleri akılsız, ahmak, kendilerini akıllı sanan bu kişiler, kendilerine bağışlanan, akıl ve irade sermayesiyle hidayet yerine sapkınlığı satın aldıkları için uhrevî ticaretlerini kârla değil iflasla tamamlamaktadırlar.²⁵⁸ Âyette onların ticaretinin kâr (*ribh*) getirmediği ifade edilmektedir. Çünkü onlar kazanmak için doğru yere yatırım yapmamışlardır.

Ribh kelimesinin hadis-i şeriflerde de aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Nitekim **“Sevdiğiniz şeylerden dağıtmadıkça iyiliğe ulaşamazsınız”**²⁵⁹ âyeti kerimesi nazil olunca, Ebû Talha, ‘Allah **‘Sevdiğiniz şeylerden dağıtmadıkça iyiliğe ulaşamazsınız’** buyurmaktadır, benim en sevdiğim malım ise Beyraha bahçesidir, onu Allah yoluna bağışlıyorum, onun iyiliğini umuyor ve Yüce Allah katında bana azık olmasını ümit ediyorum, ey Allah’ın Resûlü! Allah’ın sana gösterdiği şekilde onu kullanabilirsin’, dedi. Peygamber (sav.) de: *‘Çok güzel! Çok güzel! Bu kârlı, verimli bir arazi, bu kârlı bir arazidir. Anladım, sen onu bağışlamak istiyorsun. Ama ben onu, akrabalarına dağıtmanı uygun görüyorum’* dedi. Bunun üzerine Ebû Talha da: ‘Öyle yaparım ey Allah’ın Elçisi!’ dedi ve onu akrabaları ile amcaoğulları arasında paylaştırdı.²⁶⁰ İnfak âyetinin nâzil olduğunu duyan Ebû Talha harekete geçmiş ve en sevdiği bahçesini Allah için gözden çıkarmıştır. Hz. Peygamber de bu manevî ticarete kazançlı çıkan Ebû Talha’nın yaptığı bu işin kârlı bir iş olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi *ribh* kelimesi Hadis-i şerifte kâr anlamında kullanılmıştır.²⁶¹

Verilen bilgilere göre; *ribh*, maddî veya manevî kazanç, kâr getiren alışveriş ve artış anlamına gelmektedir. Alışverişten maksat, her iki tarafın kazanması ve ticaretin kâr ile neticelendirilmesidir.

²⁵⁸ *Kur’ân Yolu*, I, 27.

²⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/92.

²⁶⁰ Buhari, Zekât, 44; Müslim, Zekât, 14; bkz. Muhyiddîn en-Nevevî (676/1277), *Sahîhu Müslim Bi Şerhi’n-Nevevî*, 1. Baskı, el-Matbatu’l-Mısriyye Bi’l-Ezher, Mısır 1929, VII, 84-86.

²⁶¹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 682.

2.2.8. Fazl (لفضل)

Kur'ân'da ticarî anlam ifade eden kelimelerden birisi de *fazldır*.²⁶² Fazl, noksanın zıddı,²⁶³ yüksek derece, fazlalık,²⁶⁴ giyim,²⁶⁵ mal, makam ve kuvvette üstün olmak,²⁶⁶ gibi anlamlar ifade etmektedir. Bu anlamıyla fazl Cuma sûresinde şöyle ifade edilmektedir: **“Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.”**²⁶⁷ Âyetteki lütuf olarak tercüme edilen fazl kelimesini, Ebu's-Suûd Efendi (982/1574) ribh²⁶⁸ kelimesiyle açıklamıştır. Hz. Peygamber de mescit çıkışında ... أَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ şeklinde Allah'ın fazlından talep edilmesini istemiştir.²⁶⁹ Aynı kelimeyi İbn Âşûr, alım satım vb. olarak açıklamıştır.²⁷⁰ Bir başka âyette; **“(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz.”**²⁷¹ buyrulmaktadır. Buradaki *lütf* hacda yapılan ticaret olarak tefsir edilmiştir.²⁷² Geniş bir anlam yelpazesine sahip olan ve sözlüklerde genelde olumlu fazlalığı ifadede kullanılan fazl kelimesi²⁷³ bu yönüyle ticarete elde edilen kâr anlamındaki ribh kelimesiyle örtüşmektedir. Buna göre; ... لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ... : **“...Allah'ın fazlından istemeniz için...”**²⁷⁴ şeklinde birçok ayette yer alan fazl kavramı ticaret anlamını çağrıştırmakta ve ayrıca bunun için yapılan seyahatleri

²⁶² Daha geniş bilgi için bkz. Halil Aldemir, “İslâm öncesi Mekke Ekonomisinin Kur'ân Daveti Açısından Değerlendirilmesi”, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu*, 8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması, İstanbul 2011, s. 289-290.

²⁶³ İbn Düreyd, II, 907.

²⁶⁴ İbn Manzûr, XI, 524-527.

²⁶⁵ İbn Abbad, VIII, 22-23; Cevherî, IV, 1791.

²⁶⁶ Zebîdî, XV, 577-582; Âsım Efendi, IV, 27-28.

²⁶⁷ Cuma, 62/10.

²⁶⁸ Ebu's-Suûd, VIII, 250.

²⁶⁹ Müslim, Salâtu'l-Musâfirîn, 10.

²⁷⁰ İbn Âşûr, XXVIII, 227.

²⁷¹ Bakara, 2/198.

²⁷² Rızâ, II, 230; Ayrıca bkz. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Komisyon, TDV. Yay., İstanbul 2007, s. 30. Benzer bir âyet için bkz. Mâide, 5/2.

²⁷³ Mustafa Çağrıncı, “Fazl”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 271-272.

²⁷⁴ Bkz. İsrâ, 17/12, 66; Kasas, 28/73; Rûm, 30/46; Fâtır, 35/12; Câsiye, 45/12; Müzzemmil, 73/20.

hatırlatmaktadır.²⁷⁵ Hal böyle olunca fazlın bir anlamının da ticaret olduğunu ifade etmek mümkündür.

2.2.9. Mal (ريخ/لام)

Mal sözcüğünün genel olarak sahip olunan her şey, anlamında olduğu görülmektedir.²⁷⁶ İnsan tabiatının kendisine yöneldiği, ihtiyaç için biriktirilen ve maddi değerle ifade edilen şeylerdir.²⁷⁷ Günlük hayattaki kullanımının yaygınlığı dolayısıyla sözlüklerde, malın anlamının açık olduğu tanıma gerek kalmadığı ve mal kelimesinin bulunduğu ortama göre anlam kazandığı ifade edilmektedir.²⁷⁸ Meselâ göçebe toplumlarda mal denince hayvanların, Câhiliye Araplarında devenin ya da altın ve gümüşün anlaşılması, bu tür malların sahipleri arasındaki önemi ve önceliği sebebiyledir.²⁷⁹ Mal, “bir üretim faaliyeti sonucunda elde edilen ve tüketime sunulan fiziksel üründür”²⁸⁰ şeklinde de tarif edilmiştir.

Kur’ân-ı Kerim’in pek çok yerinde mal kelimesine yer verildiği müşahede edilmektedir:²⁸¹ ***“Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı ve sizin için davar derilerinden gerek göç gününüzde gerekse konaklama gününüzde, kolayca taşıyacağınız evler; yünlerinden, yapağularından ve kullarından bir süreye kadar (faydalanacağınız) bir ev eşyası ve bir ticaret malı meydana getirdi.”***²⁸² İlgili âyette, mal kelimesinin sözcük anlamlarında ve ticarete konu olan eşya anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.²⁸³ ***“Malı aşırı biçimde seviyorsunuz.”***²⁸⁴ Mal anlamında kullanılan kelimelerden biri de *hayr* sözcüğüdür. Nitekim şu âyette hayr kelimesi mal anlamında kullanılmaktadır: ***“Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir mal bırakacaksa anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan***

²⁷⁵ Ali Akpınar, *Kur’ân Aydınlığında Seyahat*, TDV. Yay., Ankara 1998.

²⁷⁶ Bkz. Ferâhidî, IV, 173; İbn Düreyd, III, 987; İbn Abbâd, X, 359; Cevherî, IV, 1821.

²⁷⁷ Erdoğan, s. 271; Uslu, s. 199.

²⁷⁸ Yusuf Balta, *İslâm Hukûkunda Zekât Malları ve Nisapları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜSBE, İstanbul 2015.

²⁷⁹ Hacak, “Mal”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 461-465.

²⁸⁰ *Ekonomi Sözlüğü*, s. 540; Sabri Şakir Ansay, *Hukûk Tarihinde İslâm Hukûku*, AÜİF. Yay., 2. Baskı, İstiklal Matbaacılık, Ankara 1954, s. 88-91.

²⁸¹ Kur’ân-ı Kerim’de seksen altı defa geçmektedir. Bkz. Abdülbâkî, s. 682-683.

²⁸² Nahl, 16/80.

²⁸³ İbn Kesîr, IV, 591; Rızâ, IV, 272; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, yy, trs., XXX, 148-150; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Vecîz*, Dâru’l-Fikr, Dimesşk 1994, s. 394.

²⁸⁴ Fecr, 89/20.

korkanlar üzerine bir borçtur.”²⁸⁵ Âyet-i kerimede ölmek üzere olan kişinin vasiyet edebilmesi için geriye mal bırakması gerekmektedir. Dolayısıyla buradaki hayr kelimesi mal anlamında kullanılmaktadır.²⁸⁶ Başka bir âyette de aynı şekilde hayr, mal manasına gelmektedir: *“Doğrusu o, malı çok sever.”*²⁸⁷ Buna göre insan malı çok sever, mal canın yongasıdır. Mal ve dünya metâi insanın dünya hayatında onsuz yapamayacağı, ticaretinden uzak duramayacağı geçimlik vasıtalarıdır.

2.2.10. Metâ‘ (عاتم)

Mal kelimesi ile çok yakın anlam ilişkisi olan bir diğer lafız *metâ‘* sözcüğüdür. Çoğulu *emtiâ‘*²⁸⁸ olan *metâ‘* kelimesi, sözlükte; insanların ihtiyaçlarını karşıladıkları ev eşyaları, diğer şeyler,²⁸⁹ boşama sırasında kadına verilen mal,²⁹⁰ müt‘a,²⁹¹ geçici dünya malı, alım satıma konu olan -altın, gümüş para hariç- her türlü mal ve eşya²⁹² anlamlarına gelmektedir. Terim olarak *metâ‘*; İnsanın elde edip yararlandığı her türlü maddî değer ve ihtiyaç maddesi demektir.²⁹³

Metâ‘ kelimesi Kur‘ân-ı Kerim’de biri dışında tamamı tekil olmak üzere toplam otuz beş defa geçmektedir.²⁹⁴ Geçici dünya malı ve ticarete konu olan mal anlamına gelen bu kelime için şu âyet zikredilebilir: *“Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatma metâından başka bir şey değildir.”*²⁹⁵ Bu âyet ve konu ile ilgili diğer âyetlerde²⁹⁶ *metâ‘*, geçim vasıtası²⁹⁷ ve dünya hayatının süsü olarak tavsif

²⁸⁵ Bakara, 2/180.

²⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 123.

²⁸⁷ Âdiyât, 100/8. Diğer âyetler için bkz. Ahzâb, 33/19; Sâd, 38/32.

²⁸⁸ Bilmen, *Isulâhât*, VI, 9; Erdoğan, s. 296.

²⁸⁹ Ferâhidî, IV, 116.

²⁹⁰ İbn Abbâd, I, 451; Cevherî, III, 1282.

²⁹¹ İbn Manzûr, VIII, 328-333.

²⁹² Daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Çağrıç, “Metâ‘”, *DİA*, İstanbul 2004, XIX, 389-399.

²⁹³ Çağrıç, “Metâ‘”, XIX, 389.

²⁹⁴ Abdalbâkî, s. 658-659.

²⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/185.

²⁹⁶ Bkz. Bakara, 2/241; Âl-i İmrân, 3/14, 185; Nisâ, 4/77; Mâide, 5/96; Tevbe, 9/38; Yûnus, 10/23.

²⁹⁷ Zemahşerî, s. 210; Ebû Hayyan, III, 139; İbn Kesîr, II, 178.

edilmektedir.²⁹⁸ Ticarete konu olan asıl unsur metâ'dır. Başka bir ifadeyle, mal ve metâ' kelimeleri aslında birer ticarî kavram olmayıp ticaretin nesnesi konumundadır. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu kelime, ticaret olgusunu çağrıştıran bir anlam ifade etmektedir.

2.2.11. Keyl/Vezn/Kıstâs (س ا ط س ق / ن ز و / ل ي ك)

Alışveriş işlemleri el yordamı, göz kararı ile yapılan sıradan faaliyetler değildir. Herhangi bir alım satımın hakkaniyetle gerçekleşmesinin en temel unsuru, doğru bir şekilde ölçen veya tartan bir aletle yapılmasına bağlıdır. Sözlükte iki şeyin arasındaki üstünlüğü belirlemek,²⁹⁹ birisi için yiyecek ölçmek³⁰⁰ anlamlarına gelen *keyl*, ölçününün kendisini de ifade etmekte ve ölçek anlamına da gelmektedir.³⁰¹ Ayrıca *keyl*, buğday ve benzeri yiyecekleri ölçmekte kullanılan bir ölçü aletidir.³⁰² Aynı kökten türeyen *kîle* de yine ölçek demektir. Türkçeye *kile* şeklinde³⁰³ giren bu kelime İngilizcede kilo olarak kullanılmaktadır.³⁰⁴

Kur'ân-ı Kerîm, ölçü, tartı ve bunlarda bulunması gereken hususları birçok kelimeyle ifade etmiştir. Ölçmek ve ölçü aleti anlamında kullanılan “*k-y-l*” maddesi kök itibariyle Kur'ân'da toplam on yedi defa geçmekte olup bunların on ikisi isim, diğerleri fiil şeklinde yer almaktadır.³⁰⁵ Bu kökten türeyen *keyl* kelimesi âyette şu şekilde yer almaktadır: **“Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adâletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adâletli olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti.”**³⁰⁶ Bu ayette isim halde geçen *keyl* kelimesi şu ayette de ölçmek anlamında fiil şeklinde yer almaktadır: **“Eksik ölçüp noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar insanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp**

²⁹⁸ Râzî, XXV, 7; Ebu's-Suûd, VII, 20; Âlûsî, XX, 99.

²⁹⁹ Ferâhidî, IV, 60; İbn Düreyd, III, 983.

³⁰⁰ İbn Abbâd, VI, 326; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 634; Cevherî, IV, 1814-1815.

³⁰¹ Zemahşerî, s. 273; İbn Manzûr, XI, 604-606; Erdoğan, s. 243.

³⁰² Zebîdî, XV, 674-676; Bilmen, *Istulâhât*, VI, 10.

³⁰³ Kallek, “Kîle”, *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 568-571.

³⁰⁴ *Lifetime English Büyük Sözlük*, Alfa Yay., İstanbul 2004, s. 280.

³⁰⁵ Abdülbâkî, s. 644.

³⁰⁶ Enâm 6/152.

tarttuklarında ise eksik ölçer ve tartarlar.”³⁰⁷ Bu âyetlerde kullanılan *keyl* kelimesi isim hali الكَيْل ile ölçek, fiil hali كَال ile de doğru bir şekilde ölçmeyi ifade etmektedir. Kur’ân’da bu kelime genellikle hubûbât türü ve yiyecek maddelerinin ölçümlerinde kullanılmaktadır.³⁰⁸ Araplar, bu âyetlerin indiği dönemlerde altın ve gümüşü tartıyla, hurma ve kuru üzümü ise ölçüyle alıp satmaktadırlar.³⁰⁹ Onların alışverişlerindeki problem; ölçü aletlerini hileli bir şekilde kullanmalarındadır.

Ölçü aletleri ile alışverişte doğru bir şekilde ölçmek ticaretin en önemli unsurlarındandır. Sadece ölçme değil aynı şekilde tartmak da önemlidir. Yüce kitabımız, ticarî işlerde ölçmenin yanında tartı aletlerinin ve tartma işlemlerinin de çok hassas bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Doğru terazi ve doğru tartma işlemini vezn kavramı ifade etmektedir. Lügatte bir şeyin misli kadar olan ağırlığı,³¹⁰ tartan kimsenin terazide tarttığı şey,³¹¹ altın ve gümüşü tartmak,³¹² ağırlık ve hafiflik,³¹³ gibi anlamlara gelen *vezn* kelimesi, “ölçmek, tartmak, ağırlık, ağırlık ölçüsü”³¹⁴ şeklinde manalarda da kullanılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de vezn kelimesi ve türevleri toplam yirmi üç defa geçmektedir.³¹⁵ Vezn kelimesi hem maddî bir tartıyı, hem de manevî ölçümü ifade etmektedir: **“O gün tartı haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”**³¹⁶ Bu ayette sevapların tartılmasından söz edilirken,³¹⁷ **“Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, hem daha iyidir hem de neticesi bakımından daha güzeldir.”**³¹⁸ ve **“Ölçüyü tastamam yapın, (insanların hakkını) eksik verenlerden olmayın.”**³¹⁹ âyetlerinde de maddî bir ölçü ve tartıdan, alışverişteki ölçünün keyfiyetinden bahsedilmektedir. Meâllerini

³⁰⁷ Mutaffifîn, 83/1-3.

³⁰⁸ Âyetlerin bu anlamları için bkz. Zemaşerî, s. 493; Râzî, XIII, 247; Ebu’s-Suûd, IX, 124-125; İbn Âşûr, VIII, 165.

³⁰⁹ Ebu’s-Suûd, VI, 262; İbn Âşûr, VIII, 165.

³¹⁰ Ferâhidî, IV, 368; İbn Düreyd, III, 830.

³¹¹ İbn Abbâd, IX, 94-95; Cevherî, V, 2213.

³¹² İbn Manzûr, XIII, 446-449.

³¹³ Zebîdî, XVIII, 571-574.

³¹⁴ Muhammed Esed (1992), *Kur’ân Mesajı, Meâl-Tefsîr*, trc.: Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, İstanbul 1999, II, 566; Bilmen, *İstulâhât*, VI, 10; Erdoğan, s. 483.

³¹⁵ Abdalbâkî, s.750.

³¹⁶ A’râf, 7 /8.

³¹⁷ Benzer âyetler için bkz. Enbiya, 21/47; Kâria’, 101/6-9.

³¹⁸ İsrâ, 17/35.

³¹⁹ Şuarâ, 26/181.

verdiğimiz bu âyetlerde vezn kelimesi; tartı, tartmak ve Türkçede *terazi* anlamında kullanılan *mîzân* gibi anlamlar ifade ettiği müşahede edilmektedir.³²⁰

Keyl lafzında ifade ettiğimiz gibi, alım satımda ölçü ve tartı, ticaretle doğrudan ilgili kelimelerdir. Bu bağlamda terazi anlamını taşıyan başka bir kavram da *kıstâs*tır. Kıstâs veya kustâs³²¹ formunda telaffuz edilen kelime, terazi,³²² terazilerin en hassası³²³ ve en doğrusu,³²⁴ değerli madenleri en doğru şekilde tartan terazi,³²⁵ ağır ve büyük şeyleri tartmaya mahsus terazi olarak bilinmektedir.³²⁶ Terim olarak da bir şeyin maddi ve manevi kıymet, ehemmiyet ve derecesini tayinde kullanılan ölçüt, miyar, mikyâs şeklinde tarif edilmektedir.³²⁷ Kur'ân'da bu kullanımla ilgili iki âyet yer almaktadır. **“Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, hem daha iyidir hem de neticesi bakımından daha güzeldir.”**³²⁸ İlgili âyetlerde³²⁹ isim formunda kullanılan *kıstas* kelimesi, alım satım ve tartı ameliyelerinin yapıldığı terazinin sıfatı olarak da kullanılmaktadır.³³⁰

Netice itibariyle, keyl, vezn gibi kavramlar açıklanırken de belirtildiği gibi, ölçü ve tartı, alışveriş faaliyetlerindeki en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu kelime de diğer iki ölçü aleti gibi, alışverişin doğru ve güvenilir bir şekilde gerçekleşebilmesini ifade etmektedir.

2.2.12. Ribâ (ربا)

Türkçeye genellikle fâiz olarak çevrilen *ribâ*; sözlükte tepe,³³¹ malın veya bir şeyin artması,³³² çoğalma, fazlalık, yükseğe çıkma, nema,³³³ ana mal üzerine yapılan

³²⁰ Âyetlerin bu anlamları için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 67; Zemahşerî, s. 680; Kurtubî, XIV, 211; Beydavî, III, 255; İbn Âşûr, XVII, 81.

³²¹ Ferâhidî, III, 389

³²² İbn Düreyd, III, 1203; İbn Abbâd, V, 281; Cevherî, III, 964; Yazır, V, 3640.

³²³ Ferâhidî, III, 389.

³²⁴ İbn Manzûr, VI, 176-177.

³²⁵ Zebidî, VIII, 417.

³²⁶ Erdoğan, s. 246.

³²⁷ Erdoğan, s. 246.

³²⁸ İsrâ, 17/35.

³²⁹ Benzer bir âyet için bkz. Şuarâ, 26/182.

³³⁰ İbn Âşûr, XV, 98; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 109.

³³¹ Ferâhidî, II, 94; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 183.

³³² İbn Düreyd, II, 330; Cevherî, VI, 2349-2351; Kurtubî, IV, 381.

³³³ İbn Manzûr, XIV, 304-307; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 321.

ziyade,³³⁴ bedeninin serpilip gelişmesi,³³⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak; ödünç işlemlerinde ve alışverişte karşılığı bulunmayan hakikî veya hükmi fazlalık³³⁶ diye tarif edildiği gibi şöyle de izah edilmiştir: “Fâiz, borçtan elde edilen gelirdir. Artma, borçtan dolayı olduğu için ribâ, bu artışa sebep olan işlem demek olur.”³³⁷

Ribâ kelimesinin türemiş olduğu “r-b-v” kökü Kur’ân-ı Kerim’de yirmi defa geçmektedir.³³⁸ Bunlardan sekizinde ribânın terim anlamıyla kullanıldığı görülmektedir:³³⁹ “...**Bu hal onların "Alım satım tupkı fâiz gibidir" demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım satımı helâl, fâizi haram kılmıştır...**”³⁴⁰ Âyetlere bakıldığında ribânın alışverişte fazladan karşılıksız olarak alınan bir değer anlamında olduğu görülmektedir.³⁴¹

Kur’ân’da fâiz anlamında kullanıldığını gördüğümüz ribâ³⁴² kavramına hadislerde detay bir boyut kazandırılarak literatürdeki vade fâizi -fazlalık fâizi (ribe’n-nesfe-ribe’l-fadl) veya borç fâizi - alışveriş fâizi (ribe’d-deyn-ribe’l-bey’) şeklindeki sınıflandırmaya temel olmuştur.³⁴³ Verilen bilgilerden hareketle, ister alışverişlerdeki hak edilmeyen fazlalık, isterse vadeden doğan fayda olsun, ribânın haram, alışverişin ise helal olduğunu ifade etmemiz mümkündür.

³³⁴ Muhammed Cemalüddin el-Kasimî (1332/1914), *Mehâsinü't-Te'vîl*, 1. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, yy., 1957, II, 700.

³³⁵ Zebîdî, XIX, 441-445; Bilmen, *Istulâhât*, VI, 13; İbn Âşûr, III, 79; Erdoğan, s. 385.

³³⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Ali Rıza Gül, *Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur’ân’da Fâiz (Ribâ) Yasağı*, Avrasya Yay., Ankara 2006; İsmail Özsoy, “Fâiz”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 110-126; Ziuaddin Ahmad, “Ribâ Teorisi”, Çev.: Ali Rıza Gül, *AÜİFD.*, 2003, XLIV, sy. 50, s. 453-465.

³³⁷ Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Fâiz*, Süleymaniye Vakfı Yay., İstanbul 2007, s. 36; *Ekonomi Sözlüğü*, s. 270.

³³⁸ Abdülbâkî, s. 300.

³³⁹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, I, 324; Özsoy, “Fâiz”, XII, 110.

³⁴⁰ Bakara, 2/275-276. Diğer âyetler için bkz. Bakara, 2/277-279; Rûm, 30/39.

³⁴¹ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 37-55; Râzî, XXV, 127; Ebû Hayyân, II, 345-353.

³⁴² Her iki kelimenin de aynı anlama geldiğine dair açıklamalar için bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul 1971, III, 35; Yazır, II, 952; Mahmud Ahmed, s. 36-37.

³⁴³ Kurtubî, IV, 382; İbn Âşûr, III, 81; bkz. Özsoy, “Fâiz”, XII, 110.

2.2.13. Deyn (دَيْن)

Din kelimesi ile aynı kökten türeyen *deyn* sözcüğü,³⁴⁴ lügatte, hazırda bulunmayan şey,³⁴⁵ borç ve borç vermek,³⁴⁶ emir ve itaat altına almak, ödünç almak/vermek, ceza veya mükâfatla mukabelede bulunmak,³⁴⁷ gibi anlamlara gelmektedir.

Deyn genel olarak *borç* anlamına gelmektedir. Aynı kökten türeyen *dâin* alacaklı, *medîn* ve *medyûn* da borçlu anlamını taşımaktadır. Deyn, özel olarak zimmette mevcut para, misli eşya borçlarını da ifade etmekte³⁴⁸ ve aynı zıddı olarak kullanılmaktadır.³⁴⁹ Borç, “bir kişinin başkasından aldığı para veya benzeri kıymetleri, belli bir süre sonra ödemek üzere yükümlülük altına girmektir” şeklinde tarif edilmektedir.³⁵⁰ Deyn terim olarak “kişinin zimmetinde sabit olan borçları”³⁵¹ ifade etme anlamında kullanılmaktadır. Kur’ân’da *deyn* beş yerde³⁵² geçmekte; karşılıklı borçlanma anlamına gelen *tedâyün*³⁵³ ise bir yerde şu şekilde yer almaktadır: “***Ey îmân edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın...***”³⁵⁴ Karşılıklı borçlanmaların yazılmasını emreden bu âyet, alışverişin kayıt altına alınmasının önemine vurgu yaparak tarafların hak kaybına uğramamasını hedeflemektedir.³⁵⁵ Kişinin zimmetinde olan borçları ifade eden âyette ise borç kavramı şu şekilde ifade edilmektedir: “***...Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra eşlerinizin, eğer çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır***

³⁴⁴ Zebîdî, XVIII, 214-219; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 327.

³⁴⁵ Ferâhidî, II, 61; İbn Düreyd, II, 688; İbn Abbâd, IX, 359-361.

³⁴⁶ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 360; Cevherî, IV, 2117-2119; Uslu, s. 69.

³⁴⁷ İbn Manzûr, XIII, 166-171.

³⁴⁸ Bkz. Mecelle, md. 158.

³⁴⁹ Mehmet Akif Aydın, “Borç”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 285-291.

³⁵⁰ *Ekonomi Sözlüğü*, s. 102.

³⁵¹ Bilmen, *İstılâhât*, IV, 113; VI, 11; daha geniş bilgi için bkz. İsmail Çalışkan, *Kur'ân-ı Kerim'de Din Kavramı*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 1998, s. 50-51.

³⁵² Bakara, 2/282; Nisâ, 4/11-12 (12. ayette üç defa geçmekte) bkz. Abdalbâkî, s. 267-268.

³⁵³ İbn Âşûr, III, 98.

³⁵⁴ Bakara, 3/282.

³⁵⁵ Âyetlerin bu anlamlarda kullanılması ile ilgili olarak bkz. Kurtubî, IV, 431; Ebû Hayyân, III, 193-194; İbn Âşûr, IV, 263.

(*zevcelerinizindir*)...”³⁵⁶ Âyetlerin bağlamları göz önüne alındığında borçlarla vasiyetin beraber zikredildiği görülmektedir. Ödemede borç öncelik arz etmekte, borcun ödenmesinin ne derece güçlü bir görev olduğu vurgulanmaktadır.³⁵⁷

Ticarî faaliyetlerde her zaman peşin alışveriş söz konusu değildir. Alacak ya da verecek şey hazır değilse karşılıklı borçlanma olacaktır. Kur’ân-ı Kerim’in *müddâene* âyeti olarak bilinen en uzun âyeti (Bakara sûresi, 2/282) bu konuyu ele almaktadır. Bu âyet borçlanmanın olabileceğini ve borçların yazılı olarak kaydedilmesini ifade etmektedir. Böylece alacaklı ile borçlu arasındaki ihtilafların sorun oluşturmaması hedeflenmektedir.

2.2.14. Karz (ضرق)

Borç anlamını ifade eden bir başka kelime de *karz* kavramıdır. Karz sözlükte; kesip koparmak,³⁵⁸ karşılık vermek,³⁵⁹ küçük parça³⁶⁰ gibi anlamlar ifade etmektedir. Terim anlamı ise “geri ödemek üzere verilen mal veya birine ödünç/borç verme” anlamlarına gelmektedir.³⁶¹ “Bir kimsenin para ya da misli bir malını daha sonra mislini almak üzere bir şahsa vermesine karz ve ikrâz denir”³⁶² şeklinde de tanımlanabilen karz kelimesinin kök anlamında, borç verenin malının bir kısmını ayırıp vermesi veya borç alanın aldığı şeyin emsalini geri verecek olması söz konusudur. Aynı kökten türeyen iktirâz “ödünç almak”, ikrâz “ödünç vermek” anlamlarını karşılamaktadır.³⁶³

Türkçeye Fransızcadan geçen ve ödünç olarak verilen para anlamına gelen kredi kelimesini³⁶⁴ çağrıştıran “K-r-d” kökü Kur’ân-ı Kerim’de toplam on üç yerde bulunmakta, bunlardan altısı *karz* şeklinde mastar, diğerleri fiil formundadır.³⁶⁵

“Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah’a güzel bir borç

³⁵⁶ Nisâ, 4/11-12.

³⁵⁷ Neseî, I, 213; Havvâ, II, 1011; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, II, 610-611.

³⁵⁸ Ferâhidî, III, 376-377; İbn Düreyd, II, 750.

³⁵⁹ Cevherî, 1101-1102; İbn Manzûr, VII, 216-219.

³⁶⁰ İbn Abbâd, V, 249-250; Zebîdî, X, 136-139.

³⁶¹ Bilmen, *Istulâhât*, VI, 13.

³⁶² Erdoğan, s. 232. Daha geniş bilgi için bkz. İsmail Kurt, *Para Vakıfları*, Ensar Yay., İstanbul 2015, s. 84-85.

³⁶³ Apaydın, “Karz”, XXIV, 520; Uslu, s.177.

³⁶⁴ Tahsin Saraç, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, Adam Yay., İstanbul 1985, s. 340; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 685.

³⁶⁵ Abdülbâkî, s. 542-543.

(isteyene fâizsiz ödünç) verecek yok mu? Darlık veren de bolluk veren de Allah'tır. Sadece O'na döndürüleceksiniz."³⁶⁶ meâlindeki âyette karz kelimesi isim formunda; "Allah rızası için ihtiyaç sahibine borç verme" anlamını ifade ederken;³⁶⁷ "**Kim Allah'a güzel bir ödünç verecek olursa, Allah da onun karşılığını kat kat verir ve ayrıca onun çok değerli bir mükâfatı da vardır.**"³⁶⁸ Bu âyette ise verilen borcun karşılığının Allah tarafından çok daha fazlasıyla ödeneceği ifade edilmektedir.³⁶⁹

Karz sözcüğünün geçtiği tüm âyetlerde, bu kelimenin *hasen* sıfatıyla birlikte kullanıldığı müşahede edilmektedir.³⁷⁰ *Güzel ödünç* anlamına gelen karz-ı hasen; bir kimsenin ölçü, tartı veya sayı ile satılabilen şeyleri daha sonra mislini almak üzere başka kimselere vermesidir.³⁷¹ Buna göre karz-ı hasen; ödünç vermenin karşılıksız gerçekleştirilmesi; verilen ödünç için ayrıca bir ücret veya fazlalık talep edilmemesini ifade ettiği müşahede edilmektedir. Sadece, Allah rızası için karşılıksız ve fâizsiz olarak verilen ödünç anlamına gelen *karz-ı hasen*³⁷² aynı zamanda infâk³⁷³ karşılığında kullanılmaktadır.³⁷⁴

Allah rızası için fâizsiz ve karşılıksız ödünç para veya herhangi bir eşyayı ihtiyaç sahibine vermek anlamına gelen karz-ı hasen, Allah Teâlâ'nın hoşnut olacağı bir davranış olmakla beraber insanların borçlanma ihtiyaçlarının masrafsız karşılanması demektir. Nitekim fâiz, alınan borca karşılık ödenen fazla miktar iken karz-ı hasen, bu durum söz konusu olmaksızın borç vermektir.

2.2.15. Hasar/Hüsrân (رسخ / نارسخ)

Ticaretle ilgili kavramlardan biri de zarar ziyan anlamına gelen *hasardır*. Hasar ve onun mastarı olan *husrân*³⁷⁵ kelimelerinin her ikisi de aynı manayı ifade

³⁶⁶ Bakara, 2/245.

³⁶⁷ Ebu's-Suûd, I, 238; İbn Âşûr, II, 481-483.

³⁶⁸ Hadîd, 57/11. Benzer bir ayet için bkz. Teğâbün, 64/17.

³⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 21; Râzî, XXX, 28.

³⁷⁰ Abdalbâkî, s. 543.

³⁷¹ Bilmen, VI, 13.

³⁷² Mehmet Yaşar Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yay., İstanbul 2003, s. 188; Yeniçeri, *İslâm İktisâdının Esasları*, s. 261.

³⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 21; Râzî, XXX, 28; Ebu's-Suûd, I, 238; İbn Âşûr, II, 481-483.

³⁷⁴ Karz kelimesi geçtiği yerlerden biri dışında tamamında *hasen* sıfatıyla birlikte قَرْضًا حَسَنًا formunda bulunmaktadır. Ayetlerin bu anlamları için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, 430; Ebu's-Suûd, VIII, 206; Râzî, XXX, 28.

³⁷⁵ İbn Abbâd, IV, 261.

etmektedir.³⁷⁶ Lügatte noksan, helak, kayıp, anaparanın eksilmesi, ticarete zarar etmek manalarını karşılamaktadır.³⁷⁷ Daha çok ticaretteki kayıp ve ziyanı ifade eden hasar ve hüsrân kelimeleri, terim yönünden; “dünya ve âhirette maddî ve mânevî alanda zarar etmek anlamında bir tabir” şeklinde kavramlaşmıştır.³⁷⁸ Bu anlamıyla hasar, *rihb* kavramının zıddı bir anlam taşımaktadır.³⁷⁹ “*H-s-r*” kökünden türeyen kelimelerin tamamı Kur’ân-ı Kerim’de altmış beş defa yer almaktadır.³⁸⁰ Konunun daha fazla uzamaması için tamamını burada sunamayacağımız âyetlerdeki *hasar* ve *hüsrân* kelimelerinin ticarî zarar anlamında kullanıldıkları görülmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de bu manayı karşılayacak çok sayıda kullanım bulunmaktadır. Bunlardan birisi Asr sûresidir ki bütün insanlığın hüsranda olduğuna yemin edilerek ifade edilir: “***Asra yemin ederim ki, İnsan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak îmân edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.***”³⁸¹ Bu sûrede Allah Teâlâ, kurtuluşu ve zarar/ziyanı ticarî kavramlarla ifade etmektedir. Zira hüsrân ticaretteki kayıp ve ziyanı ifade eder.³⁸² Bu zarar ziyan ve hüsrandan korunmak için insanlar arasında hak ve sabır tavsiye edilmelidir.³⁸³

2.2.16. Kesâd (داسك)

Ticaretteki maddî kaybı ifade eden hasar kelimesiyle yakınlık arz eden kelimelerden birisi de kesâddir. *Kesâd* kelimesi, mal veya çarşı pazarın çıkmazda olması,³⁸⁴ pazarda alışverişin olmaması,³⁸⁵ ticarete kâr kalmaması, malın itibardan düşmesi, durgunluk, iş azlığı, piyasa durgunluğu anlamlarını ihtiva etmektedir.³⁸⁶

Kesâd sözcüğü yalnızca bir âyette geçmektedir: “***De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesâda***

³⁷⁶ Ferâhidî, II, 407.

³⁷⁷ İbn Düreyd, II, 584; Ebu’s-Suûd, VI, 262; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI, 634; İbn Atıyye, VIII, 161; İbn Manzûr, IV, 238-239; Cevherî, II, 645; Zebîdî, VI, 342-344; Erdoğan, s. 142.

³⁷⁸ Mustafa Sinanoğlu, “Hüsrân”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 35-36.

³⁷⁹ Bkz. Cevherî, I, 363-364; İbn Manzûr, II, 442-445; Zebîdî, IV, 43-46; Âsım Efendi, I, 877-878.

³⁸⁰ Abdülbâkî, s. 231-232.

³⁸¹ Asr, 103/1-3.

³⁸² Râzî, XXXII, 86-87; İbn Âşûr, XXX, 531.

³⁸³ *Kur’ân Yolu*, V, 682-683; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, XV, 791-792.

³⁸⁴ Ferâhidî, IV, 28; İbn Abbâd, VI, 179; Cevherî, II, 531; İbn Manzûr, III, 380; Zebîdî, V, 224.

³⁸⁵ Asım Efendi, II, 6-7.

³⁸⁶ Erdoğan, s. 242.

uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlü'nden ve Allah yolunda cihâd etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidâyete erdirmez."³⁸⁷

Türkçede kullanılan "işler kesat"³⁸⁸ deyiimiyle ifade edilen durum, âyetteki "**kesâda uğramasından korktuğunuz ticaret**"³⁸⁹ ile aynı anlamı karşılamaktadır. Dolayısıyla ticaretin kesâda uğraması, ticaretten beklenen neticenin sağlanamaması ve mal satılamaması durumlarını belirtmektedir.³⁹⁰ Alışverişin istenilen seviyede olmaması, ekonomik durgunluğun devam etmesi, esnaf arasında işlerin kesat olmasıyla ifade edilmektedir.

2.2.17. Rehin (رهن)

Çoğulu *ruhân* ve *rihân* formunda gelen *rehn* kelimesi³⁹¹ lügatte; terk etmek, bir şeyin karşılığında alıkonulan eşya, bir yerde sürekli kalan, aldığı şeyin karşılığı olarak insanların yanına bırakılan şey, borca karşılık vesika,³⁹² anlamlarında kullanılmaktadır.³⁹³ Terim olarak "bir alacak karşılığında teminat işlevi görmek ve gerektiğinde bedelinden bu hakkı tahsil etmek üzere bir malın alacaklı tarafından alıkonulmasını sağlayan akdi veya teminat işlevi gören mal anlamına gelmektedir."³⁹⁴ "R-h-n" kökünden türeyen kelime âyette; "**Yolculukta olur da, yazacak kimse bulamazsanız (borca karşılık) alınmış bir rehin de yeterlidir...**"³⁹⁵ şeklinde bulunmaktadır. İlgili âyette yolculuk gibi zor şartlarda yazacak bir şahidin bulunmaması durumunda yazıya geçme yerine bir rehin alınması tavsiye edilmektedir.³⁹⁶ Çünkü böyle bir durumda meselenin güvence altına alınabilmesi

³⁸⁷ Tevbe, 9/24.

³⁸⁸ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 637.

³⁸⁹ Yazır, IV, 2490; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İstanbul trs., III, 1244; Mahmut Toptaş, *Kur'ân-ı Kerim Şîfa Tefsiri*, Cantaş Yay., İstanbul 1993, III, 330-331.

³⁹⁰ Zemahşerî, s. 428.

³⁹¹ Ferrâ, *Meâni'l-Kurân*, I, 188; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 367.

³⁹² Ferâhidî, II, 158; İbn Düreyd, II, 807; İbn Abbâd, III, 474-475. Cevherî, V, 2128; İbn Manzûr, XIII, 188-190; Zebîdî, XVIII, 249-252; Fîrûzâbâdî, IV, 226; Uslu, s. 260.

³⁹³ Bu günkü merî hukukla karşılaştırmak için bkz. Ansay, s. 101.

³⁹⁴ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, I, 309-310.

³⁹⁵ Bakara, 2/283.

³⁹⁶ Âyette geçen "yolculukta" tabiri eğer taraflardan biri veya her ikisi yolculuğa hazırlanmıyorsa ve borçlanma belgesini yazacak bir kâtip bulamıyorlarsa, belge yerine geçmek üzere borçlunun alacaklıya bir rehin vermesi uygundur şeklinde anlaşılmıştır. Bkz. Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, I, 309; Derzeve, V, 316.

ancak yazma yerine uygun bir nesneyi³⁹⁷ rehin alınmak suretiyle sağlanabilmektedir.³⁹⁸ Ancak rehin almak bir zorunluluk değildir.³⁹⁹ “...**Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir**”⁴⁰⁰ mealindeki bu âyetle ilgili olarak Kurtubî (671/1272), “her bir nefis Allah’ın nezdinde kazancı karşılığında kurtulması söz konusu olmaksızın rehin alınmıştır” açıklamasını yapmaktadır.⁴⁰¹ Her nefsin kazandığından kastedilen, sorumluluğun ferdi olmasının yanında, kişinin dünyadaki işlediği amelleridir. Her insan dünyadaki hayatına göre ödül veya ceza alacak, rehinlik durumundan ancak îmân ve sâlih amelle kurtulabilecektir.⁴⁰²

Hülâsa rehin kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de hem maddi bir borcun hem de manevi borçların karşılığı⁴⁰³ olarak ifade edildiği ortaya çıkmaktadır. Âhirete îmân etmeyen ve güzel amel işlemeyenlerin rehinelikten kurtulamayacağı da yine bu kelimeyle ifade edilmektedir.⁴⁰⁴ Rehin bırakılan mal ile alacak ilişkisi, âhirette amel kurtuluş ilişkisi olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla, rehin malı kurtarmak isteyen kimse, nasıl alacaklıya ödeme yapması gerekiyorsa, Allah’ın huzuruna güzel ameller getiremeyenler de kendilerini rehine olmaktan kurtaramayacaklardır.

2.2.18. Hesâb (حاسب)

Muhâsebe ile aynı kökten gelen *hesâb* lafzı eşyayı saymak, hesap yapmak, yeterli miktarda olmak, ölçü, takdir etmek, anlamlarını ifade etmektedir.⁴⁰⁵

Terim olarak *hesâb*; insanların sorguya tabi tutulacakları âhiret hallerinden biridir.⁴⁰⁶ Kur’ân-ı Kerim’de “*h-s-b*” kökünden türemiş kelimeler toplamda yüz dokuz defa yer almakta olup, bunlardan kırk altısı *hisâb* formundadır⁴⁰⁷ ve yukarıda

³⁹⁷ İbn Atıyye, II, 125; *Kur’ân Yolu*, I, 449.

³⁹⁸ Neseî, I, 144; Ateş, I, 339, Rehin hakkında daha geniş bilgi için bkz. Zuhaylî, *el-Muâmelâtu’l-Maliyye el-Muâsıra*, Dâru’l-Fikr, Dimeşk 2002, s. 82.

³⁹⁹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, I, 309; İbnü’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I, 344.

⁴⁰⁰ Tûr, 52/21. Aynı mealde bir diğer âyet için bkz. Müddessir, 74/38.

⁴⁰¹ Kurtubî, XXI, 395-396.

⁴⁰² *Kur’ân Yolu*, V, 500.

⁴⁰³ Yazır, II, 987-988.

⁴⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI, 587; İbn Âşûr, XXVII, 51.

⁴⁰⁵ İbn Düreyd, I, 277; İbn Abbâd, II, 494-495; Ferâhidî, I, 314-315; Cevherî, I, 109-112; İbn Manzûr, I, 311-317; Zebîdî, I, 418-424; Âsım Efendi, I, 199-202.

⁴⁰⁶ Emrullah Yüksel, “Hesap”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 240-242.

⁴⁰⁷ Abdülbâkî, s. 200-201.

belirtilen terim anlamında kullanılmaktadır.⁴⁰⁸ “... *Allah’ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah’ın hesâbı çok çabuktur.*”⁴⁰⁹ Bir diğer ayette, “*Ey Rabbimiz! (Amellerin) hesap olunacağı gün beni, ana babamı ve müminleri bağışla!*”⁴¹⁰ buyrulmaktadır. Meâli verilen âyetlerle birlikte düşünüldüğünde, Kur’an terminolojisinde hesap, genellikle kötü davranışların dünyada ve özellikle âhiretteki yansımaları ve sahiplerinin cezalandırılması manasına gelmektedir. Bununla birlikte iyi davranışların âhirette mükâfatlandırılması anlamı da vardır.⁴¹¹ Hz. Ömer’den rivayet edilen “*hesaba çekilmeden önce nefislerinizi hesaba çekin...*”⁴¹² sözü, bu hesabın hazırlıklarının daha dünyada iken başlaması gerektiği hakikatini vurgulamaktadır.

Verilen bilgiler ışığında *hesap*, yapılan bir alışverişin sonrasında ödenmesi gereken bir karşılığın bulunmasını ifade edmektedir. Böyle olunca da zihnimizde ticarî bir etkinliğin gerçekleştirilmiş olduğu canlanır. Bu hesap, yalnızca maddî bir alım satımın sonucunu değil, dünyadaki yaptıklarımızın veya yapmamız gerekirken yapmadıklarımızın da sorumluluğunu gerektiren manevî bir hesâbı çağrıştırmaktadır.

Ticaretle ilgili tespit etmeye çalıştığımız bu kelimeler dışında, sözlük anlamı itibariyle ticaret anlamı ihtiva etmeyen fakat âyetlerde ticaret anlamında kullanılan kelimeler de vardır.

Yukarıda verilen ticaretle ilgili kelime ve kavramların yanında karşılıklı değişim⁴¹³ anlamına gelen *tebâdüil* (تَبَدُّل),⁴¹⁴ sayılabilen mal⁴¹⁵ anlamına gelen *bidâ’e* (بِضَاعَة),⁴¹⁶ tartı aleti veya çok miktarda mal⁴¹⁷ anlamına gelen *kuntâr* (قَنْطَار) (çoğulu kanâfir),⁴¹⁸ Farsça veya Latineden Arapçaya giren⁴¹⁹ altın para⁴²⁰ anlamında

⁴⁰⁸ Âyetlerin bu anlamları için bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 285; Kurtubî, XII, 53; Ebû Hayyân, V, 230-231; İbn Âşûr, XIII, 245.

⁴⁰⁹ Âl-i İmrân, 3/19.

⁴¹⁰ İbrahim, 14/41.

⁴¹¹ Yüksel, *agm.*, 240-242.

⁴¹² Tirmizî, Kıyame, 25.

⁴¹³ Ferâhidî, I, 122; İbn Manzûr, XI, 48.

⁴¹⁴ Bakara, 2/108.

⁴¹⁵ Cevherî, IV, 1186; İbn Manzûr, VIII, 12-16.

⁴¹⁶ Yûsuf, 12/19.

⁴¹⁷ Cevherî, II, 796.

⁴¹⁸ Âl-i İmrân, 3/14, 75; Nisâ, 4/22.

⁴¹⁹ Muhamed Ravvâs el-Kal’acî, *Kur’ân’ın Seçilmiş Dili*, trc.: Cüneyt Eren - Sait Toprak, İzmir 2009, s. 31.

kullanılan *dînâr* (دينار),⁴²¹ geride kalan mal anlamında⁴²² *bekyye* (بقيّة),⁴²³ birinin esaretten kurtulması için veya bir vecîbenin yerine ödenen kurtuluş akçesi⁴²⁴ anlamına gelen *fidye* (فدية)⁴²⁵ ve *adl* (عدل),⁴²⁶ masraf, para ve ücret gibi anlamlara gelen *harç/haraç* (خراج / خرج),⁴²⁷ gelir araçları ve kaynağı⁴²⁸ manasını ifade eden *maâş* (معاش) (ç. maîşet),⁴²⁹ borçlu⁴³⁰ anlamına gelen *ğârim* (الغارمين),⁴³¹ sözlükte ağzı dar su kabı⁴³² manasını taşıyan kelime *sâ'* (صواع) şeklindeki yaygın kullanımının yanı sıra sav', sût', suvâ' ve savâ' olarak da geçen ve ölçü birimi,⁴³³ hayvancılık yapmak üzere bir araya gelen ortakları ifade eden *huletâ* (الخلطاء),⁴³⁴ ve genel ortaklar anlamında kullanılan *şürekâ* (شركاء),⁴³⁵ kelimelerinin ticareti çağrıştıran kavramlar arasında yer aldığını ifade edebiliriz. Tekil haliyle değil de çoğul haliyle Kur'ân'da yer alan son iki kelime, ticaretin önemli konularından biri olan ortaklığı ifade etmesinden dolayı ekonomik faaliyetlerin ayrılmaz bir unsuru niteliğindedir.

Kur'ân-ı Kerim, alım satımla doğrudan ilgili ve ekonominin unsurlarını çağrıştıran birçok kelime ve kavram istihdam etmiştir. Bunlar arasında en önemlisi ticarettir. Kur'ân'da ticaret, sadece dünyevî alışverişler için değil, aynı zamanda metafizik boyutta gerçekleşecek âhiret hallerini ifade etmek için de kullanılmıştır. Nitekim âhiret âlemine ait olan mîzan, hesap, ecr/ücret gibi birçok kelime ticaret dili ile anlatılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân ticareti sadece bu dünyada gerçekleşen bir olgu olarak görmemekte, metafizik âlemde gerçekleşecek hesaplaşma unsurlarını da ticaret dili ile ifade etmektedir.

⁴²⁰ Halil Sahillioğlu, "Dinar", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 352-355.

⁴²¹ Âl-i İmrân, 3/75.

⁴²² Bu anlamı da ifade etmekle birlikte daha çok *Allah'a itaat* anlamında kullanılmıştır. Bkz. Râzî, XVIII, 43.

⁴²³ Hûd, 11/86. Yazır, âyetin ilgili kısmını; "*Allah'ın helalinden sizin için bıraktığı kâr*" olarak tercüme etmiştir. Bkz. Yazır, IV, 2804.

⁴²⁴ Bakara, 2/123, 184, 196; Nisâ, 4/92; Hadîd, 57/15.

⁴²⁵ Cevherî, VII, 2453; İbn Manzûr, XV, 149-151; Zebîdî, XX, 42-44.

⁴²⁶ Ferâhidî, III, 111; İbn Âbbâd, I, 424.

⁴²⁷ Kehf, 18/94; Mü'minûn, 23/72.

⁴²⁸ A'râf, 7/10; Hicr, 15/29; Nebe, 78/11.

⁴²⁹ İbn Manzûr, VI, 321; Geniş bilgi için bkz. Ali Aksu, "İlk Dönem Arap Ekonomi Politikaları", *CÜİFD*, Sivas 2000, sy. 4, s. 269; Abdul Qadoos vd., "İslâm'da Ekonomi Kavramı", Çev.: Faruk Özdemir, *İslâmi Araştırmalar*, 2012, XXIII, sy. 3, s. 135.

⁴³⁰ Tevbe, 9/60.

⁴³¹ Ferâhidî, III, 276; İbn Manzûr, XII, 437.

⁴³² Yûsuf, 12/72.

⁴³³ Kallek, "Sâ'", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 317.

⁴³⁴ Sâd, 38/24. Bu anlam için bkz. Kurtubî, XVIII, 172.

⁴³⁵ Zümer, 39/29. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II,467.

Tezde ele alınan kelimeler lafız, mana, Mekkî-Medenî, hakikat ya da mecaz ifade etme durumlarına göre şu şekilde tasnif edilmiştir:

Tablo 2. Ticaretle İlgili Kelimelerin Kur'ân'da Kullanılış Şekilleri

sıra	lafız	mana	Mekkî	Medenî	dünyevî/ hakiki	uhrevî/ mecâzî	toplam	
1	بيع	bey'	alım satım	1	13	12	2	14
2	شراء/ اشتراء	şirâ/iştirâ	alım satım	3	22	4	21	25
3	عقد	akd	sözleşme, akid	2	5	2	5	7
4	ثمن	semen	fıyat	2	9	2	9	11
5	اجر/ اجرة	ecr/ücret	ücret	53	52	26	79	105
6	إيلاف	îlâf	ticaret için adet haline getirilen yolculuk	2	-	2	-	2
7	رحلة	rihle	ticarî yolculuk	1	-	1	-	1
8	ربح	ribh	kâr	-	1	-	1	1
9	فضل	fazl	ticaret	31	55	16	70	86
10	مال	mal	mal	30	45	75	-	75
11	متاع	metâ'	mal	18	17	15	20	35
12	كيل	keyl	ölçü	14	2	16	-	16
13	وزن	vezn	tartı	17	6	11	12	23
14	قسطاس	kıstas	doğru terazi	2	-	2	-	2
15	ربوا	riba	fâiz	1	6	7	-	7
16	دين	deyn	borç	-	7	6	1	7
17	قرض	karz	borç/kredi	-	6	-	6	6
18	خسران/ خسار	hasar/hüsrân	zarar/ziyan	44	22	10	56	66
19	كساد	kesâd	durgunluk	-	1	1	-	1
20	رهن	rehin	rehin	2	1	1	2	3
21	حساب	hisâb	hesap	27	19	10	36	46
Toplam				250	289	219	320	539

Yirmiden fazla ticarî kelime ve kavram kullanan Kur'ân, ticareti sadece dünyalık bir iş görmemiş, insanların en iyi bildikleri, kâr-zarar, alım satım, borç, hesap, ücret gibi kelimeleri dünyevî ve günlük hayattan alarak uhrevî ve metafizik alana taşımıştır. Tabloda da görüldüğü gibi ticarî kavramların mecâzî kullanımı hakiki anlamından daha çok olduğu belirgin bir şekilde fark edilmektedir. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür. Asıl ticaret, ücret, kâr vd. uhrevî olandır. İnsanların dünyada yaptıkları en önemli faaliyetlerin başında kâr-zarar hesabı yapmak gelmektedir. Allah Teâlâ insanlara anladıkları bu dille âhireti ifade etmekte ve yaklaşık olarak bu anlatım Kur'ân'ın neredeyse onda birine tekabül etmektedir. Bu ifade ediş şeklini âhiret inancıyla birlikte mütalaa ettiğimizde, Kur'ân'ın uhrevî ya da dünyevî ticaret söyleminin hâkim bir ifade tarzı olduğu müşahede edilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAYATININ AYRILMAZ BİR UNSURU OLARAK TİCARET

1. Nüzûl Sürecinde Ticaretle İlgili Âyetlerin Teşekkülü

Ticaretle ilgili âyetlerin nüzul sürecindeki seyrine bakıldığında, ticaretin ahlâkî yönünü ifade eden, ölçü ve tartıyı doğru yapmayı emreden âyetlerin genelde Mekke döneminde indiğini; buna karşılık içinde ticaret kelimesi de dahil alım satımın hukûkî ve uhrevî yönüne atıfta bulunan âyetlerin neredeyse tamamının Medine’de nâzil olduğu görülür.

Kur’ân’da alışveriş ve ticaretle riayet edilmesi gereken kurallarla ilgili âyetler analiz edildiğinde kullanılan kelime ve kavramlarla alakalı olarak birtakım sonuçların tespiti mümkün görünmektedir. Şöyle ki, Kur’an’da ticareti doğrudan ifade eden bu kelime (*ticâret*) sekiz âyette dokuz defa geçmekte olup⁴³⁶ bunların Fâtır sûresi haricindekilerinin tamamı Medenîdir. Fâtır 29, Saff 10 ve Bakara sûresinin 16. âyetleri ticaretin uhrevî yönünü bildiren mecâzî anlatımlardır.⁴³⁷

Kur’ân’da alım satım ifade eden “*b-y-a*” kök harflerinden oluşan kelimelerden Tevbe sûresindeki iki âyet mecâzî anlamda ticareti ifade etmekte, diğer âyetlerin ise dünyevî ticareti ifade ettiği anlaşılmaktadır. İbrahim sûresindeki âyet hariç diğerlerinin Medenî ağırlıklı olduğu tespit edilmektedir. Bu yönüyle *bey* kelimesinin ticaretle paralellik arz ettiği anlaşılmaktadır. Gerek ticaret gerekse *bey*

⁴³⁶ Abdülbâkî, s. 152.

⁴³⁷ Kelimelerin mecâz ya da hakikat anlamlarını tespit için bkz. Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ (209/824 [?]), *Mecâzû'l-Kur'ân*, (nşr.: M. Fuad Sezgin), Kâhire 1954; Şerîf er-Radî, (406/1015), *Kur'ân Mecazları*, trc.: İsmâil Durmuş, Kuramer Yay., İstanbul 2016; Mevlüt Erten, “Kur’ân’da Hakikat ve Mecâzın Tespitinde Bağlamın Önemi”, *İslami İlimler Dergisi*, 2013, VIII, sy. 1, s. 161-182; Zeynep Nermin Aksakal, “Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ, Mecâzû'l-Kur'ân'ı ve Mukaddimesi Üzerine Bir İnceleme”, *Ezincan Üniv. SBED*, 2015, VIII-II: 83-104; Ali Akay, “Ebû Ubeyde'nin Mecâzû'l-Kur'ân'ı ve Mecâzî Yorumları”, *İslami İlimler Dergisi*, 2013, VIII, sy. 1, s. 183-206; Mustafa Kırkız, “Hakikat ve Mecâz Bağlamında Kur'ân'da "Engellilik" İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi”, *Fırat ÜİFD*, 2007, sy. 12:1, s. 103-117; Necdet Çağıl, “Hakikat-Mecâz Kutuplaşması Bağlamında Kur'ân'da Temsili (Simgesel) Anlatım”, *İslami İlimler Dergisi*, 2013, VIII, sy. 1, s. 93-112; Abdulmuttalip Arpa, “Kur'ân'da Mecâz Tartışmaları ve İbn Teymîyye (728/1327)'nin Meseleye Yaklaşımı”, *Akademik Araştırmalar Dergisi* 2010, sy. 44, s. 181-202; John Wansbrough, “Mecâzû'l-Kur'ân: Dolaylı Anlatım”, Çev.: Orhan Atalay, *ATAÜİFD* 2004, sy. 21, s. 161-302.

kelimelerinin yalnız birer âyetinin Mekkî ayet olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum bizi, *ticaret* ve *bey'* kelimelerinin birer istisna dışında Medenî âyetlerde yer alan kelimeler olduğu sonucuna götürmektedir.

Aynı şekilde Medenî dönemde inen âyetlerde yer alan *şirâ* ve *iştirâ* kelimeleri ticaretle ilgili sık kullanılan sözcüklerdir. Daha çok Bakara sûresinde yer alan, “ş-r-y” kök harflerinden oluşan ve alım satım anlamına gelen bu kelime 20 farklı âyette toplam 21 defa geçmektedir. Bu âyetlerden Mekkî olan Yûsuf sûresinde geçen iki âyet dışında tamamının Medenî kullanıma sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu 21 âyetten dördünün hakiki ticaret anlamında kullanıldığı, 17'sinin de ticaretin uhrevî boyutuna işaret ettiği ortaya çıkmaktadır. Kur'ân'da alım satımı ifade etmede yaygın kullanılan *ticaret*, *bey'* ve *iştirâ/şirâ* kelimelerini tablo halinde şu şekilde göstermek mümkündür:

Tablo 3. İştirâ/şirâ, bey‘ ve Ticaret Kavramlarının Kur’ân’da Kullanımları.

ıra no	Sûre adı	Âyet no	Lafız şekli	Anlam	Hakikat - Mecâz	Mekki - Medenî	Sûre adı	Âyet no	Lafız şekli	Anlam	Hakikat - Mecâz	Mekki - Medenî
1	Bakara	102	سَرَوَا	sattıkları	H	M	Bakara	254	بَيَعْتُمْ	alışveriş	H	M
2	Yûsuf	20	سَرُوْهُ	onu sattılar	H	K	Bakara	275	الْبَيْعِ	alım satım	H	M
3	Nisâ	74	يَشْرُونَ	satanlar	M	M	Bakara	275	الْبَيْعِ	alım satım	H	M
4	Bakara	207	يَشْرِي	satar	M	M	İbrahim	31	بَيْعِ	alışveriş	H	K
5	Tevbe	111	إِشْرَوَا	sattılar	M	M	Nûr	37	بَيْعِ	alışveriş	H	M
6	Bakara	102	اشْتَرَيْهٖ	satın alanların	H	M	Cuma	9	الْبَيْعِ	alışveriş	H	M
7	Yûsuf	21	اشْتَرَيْهٖ	onu satın alan	H	K	Tevbe	111	بِئَيْعِكُمْ	alışverişinizden	M	M
8	Bakara	16	اشْتَرُوا	satın alanlar	M	M	Bakara	282	تَبَايَعْتُمْ	alışverişinizde	H	M
9	Bakara	86	اشْتَرُوا	satın alanlar	M	M	Tevbe	111	بَايَعْتُمْ	alışveriş	M	M
10	Bakara	90	اشْتَرُوا	sattılar	M	M	Mümtahine	12	بِئَايَعَتِكَ	biat etmek	H	M
11	Bakara	175	اشْتَرُوا	satın almış	M	M	Mümtahine	12	فَبَايَعْتُمْ	biat etmek	H	M
12	Âl-i İmrân	177	اشْتَرُوا	satın alanlar	M	M	Fetih	10	بِئَايَعُونَكَ	biat etmek	H	M
13	Âl-i İmrân	187	اشْتَرُوا	değiştirdiler	M	M	Fetih	10	بِئَايَعُونَكَ	biat etmek	H	M
14	Tevbe	9	اشْتَرُوا	satın aldılar	M	M	Fetih	18	بِئَايَعُونَكَ	biat etmek	H	M
15	Bakara	41	لَا تَشْتَرُوا	satmayın	M	M	Bakara	282	تِجَارَةً	ticaret	H	M
16	Mâide	44	لَا تَشْتَرُوا	satmayın	M	M	Nisâ	29	تِجَارَةً	ticaret	H	M
17	Nahl	95	لَا تَشْتَرُوا	Değişme yin	M	M	Tevbe	24	تِجَارَةً	ticaret	H	M
18	Mâide	106	لَا تَشْتَرُوا	satın almayacağız	M	M	Nûr	37	تِجَارَةً	ticaret	H	M
19	Bakara	79	لِيَشْتَرُوا	satmak için	M	M	Fâtır	29	تِجَارَةً	ticaret	M	K
20	Bakara	174	يَشْتَرُونَ	Değişen ler	M	M	Saff	10	تِجَارَةً	ticaret	M	M
21	Âl-i İmrân	77	يَشْتَرُونَ	değiştirenler	M	M	Cuma	11	تِجَارَةً	ticaret	H	M
22	Âl-i İmrân	187	يَشْتَرُونَ	değiştirenler	M	M	Cuma	11	التِّجَارَةِ	ticaret	H	M
23	Âl-i İmrân	199	يَشْتَرُونَ	değiştirenler	M	M	Bakara	16	تِجَارَتِهِمْ	onların ticareti	M	M
24	Nisâ	44	يَشْتَرُونَ	değiştirenler	M	M						
25	Lokmân	6	يَشْتَرِي	satın alır	M	K						

Mekke Dönemi’nde inen âyetler daha çok itikadî ve ahlâkî esaslar ortaya koymakta, muhataplarının ıslahını hedeflemekte, itikadî ve ahlâkî problemlere dikkat çekmektedir.⁴³⁸ Bu durum ticaret için de geçerlidir. Medine Dönemi’nde nazil olan âyetler ticaretin ahkâmına yönelik iken Mekke döneminde inen âyetler ise daha ziyade ticarete dürüstlük ve ticaret ahlakına vurgu yapmaktadır. Mutaffifîn sûresinin başlangıç âyetleri buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ticaret kelimesinin telaffuz

⁴³⁸ Cemâleddin el-Kâsımî (1332/1914), *Kur’ân’ı Anlamak, Tefsir İlminin Temel Meseleleri*, trc. Sezai Özel, İz Yay., İstanbul 1990, s. 141.

edildiği tek Mekkî âyet Fâtır sûresindeki şu âyettir: **“Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç/ticaret umarlar.”**⁴³⁹ Âyette geçen *ticaret* kelimesi karşılıklı bir alışverişten bahsetmektedir. Ticaret kelimesinin vahiy sürecinde ilk defa seslendirildiği bu âyette maddî bir ticaretten değil manevî bir ticaretten söz edilmekte; Allah’ın kitabını okuyan, namaz kılan ve infâk eden kimselerin âhirette büyük bir kazanç içinde olacakları bildirilmektedir.⁴⁴⁰ **“Ey iman edenler, sizi acı bir azabdan kurtaracak bir ticareti size haber vereyim mi?”**⁴⁴¹ Ticaret, kişinin mal ve emek harcayarak kâr elde etmek istemesidir. Bu bakımdan îmân ve Allah yolunda cihad etmek ticarete benzetilmektedir. Bütün gücünüzü, zihni faaliyetlerinizi bu noktaya çevirirseniz gerçek kârı elde etmiş olursunuz demektir.⁴⁴²

Ölçü ve tartı anlamına gelen *keyl* ve *vezn* kavramlarının ticaret, iştirâ ve bey‘ kavramları ile kıyaslandığında; *keyl* ve *vezn* kavramlarının birkaç istisna dışında Mekkî süreçte kavramlaştığı müşahede edilmektedir. Kırka yakın yerde geçen bu iki kelimedenden beşi haricinde hepsinin Mekke’de indiği tespit edildiğine göre; Mekke’de inen âyetler, ölçü tartının nasıl olması gerektiği hususunda muhataplarını eğitmekte ve konuyu îtikâdî zemine çekmektedir. Mekke Dönemi’nde *ticaret* kavramı sadece bir âyette geçmekte ve maddî bir ticaretten ziyade uhrevî/manevî ticaret anlamını ifade etmektedir. Ticaret Mekkelilerin en büyük gelir kaynağı olmasına rağmen, Mekke’de inen âyetler ticaretten ziyade, ticaretin ana unsurları olan ölçüye, tartıya, bunların vassıfına ve hile yapmamaya dikkat çekmekte, Medine Dönemi’nde inen âyetlerde ise ticaretin teferruatı verilmektedir. Kur’ân’ın en uzun ve ayrıntılı âyetlerinden biri olan *müdâyene âyeti* ticaretin ahkâmını ortaya koymaktadır. Medenî âyetlerde ticaretin ahkâmının yanında uhrevî yönüne de değinilmekte; asıl ticaretin uhrevî kazanımlar olduğu, mal ve ticaretin insanı bu kazançtan mahrum bırakmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Kur’ân, faaliyetlerinin merkezine insanı koymaktadır. Bu bağlamda Kur’ân, “insan-hayat-ticaret” ilişkisini tesis eden bir tasavvur

⁴³⁹ Fâtır, 35/29.

⁴⁴⁰ Râzî, XVI, 22; Yazır, VI, 3992; Derveze, II, 108.

⁴⁴¹ Saff, 61/10.

⁴⁴² Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, VI, 289.

aşlamaktadır. Buna göre insanın hedefini felah, salah, refah ve kâr unsurları ile birlikte hem bu dünyada hem de âhirette Allah'ın rızasını kazanmak oluşturmaktadır.

2. Ticaretin Meşruiyetinin Dayanakları

Ticaret bir toplumun hayatını sürdürebilmesinin en önemli sebeplerinden biridir. Ticaret toplumun eli, ayağı ve kalbi durumundadır. Ticaret güç, kuvvet, hayat, refah ve kalkınmanın temelini teşkil etmektedir. Ticaret hayatının ihmal edilmesi durumunda sosyal hayatta birtakım sıkıntılar baş gösterebilir. Bu nedenle ticaret sosyal hayatın vazgeçilmez bir unsurudur. Bir insanın bütün ihtiyaçlarını kendisinin karşılaması söz konusu olamayacağına göre, ihtiyaç sahibi biri, diğer insanlardan ihtiyaçlarını ya rica minnet ya da şiddet veya kavga yoluyla gidermek durumunda kalacaktır. Meşrû olmayan birtakım yöntemlerle toplumun bekası söz konusu olamayacağı için geriye aklî olarak ticaretten başka bir çözüm yolu görünmemektedir.⁴⁴³

Birçok âyet ve hadiste ticarete dayanak teşkil edecek ifadeler rastlamak mümkündür.⁴⁴⁴ Nitekim, “...Allah, alım satımı helâl, fâizi haram kılmıştır...” meâlindeki âyetin bu duruma işaret ettiği görülmektedir. Allah Teâlâ bu âyette ticaretin helal, fâizin ise haram olduğunu bildirmekte,⁴⁴⁵ muhatapların fâiz ve alışverişi eşit bir muamele görmeleri reddedilmektedir.⁴⁴⁶ Bu bağlamda, alım satımı hakkında yasaklayıcı bir nass bulunmayan her türlü yiyecek, içecek, giyecek vb. şeylerin ticaretinin yapılması mübahtır. Dolayısıyla alım satımı haram olmayan malları kâr gayesiyle elde etmek veya elden çıkarmak, ekonomik faaliyetlerden beklenen neticedir. Burada satılan malın üzerine ilave edilen miktar, emeğin ve zarar riskinin karşılığıdır.⁴⁴⁷ Ticarete bu risk söz konusu iken fâizde böyle bir risk unsuru görünmemektedir. Ticarete dayanak teşkil eden başka bir ayette, “***Ey îmân edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtul (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin ve kendinizi öldürmeyin.***

⁴⁴³ Sabri Erturhan, “İslâm Ticaret Hukûkuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, sy.16, 2010, s. 213-214.

⁴⁴⁴ Bkz. Zuhaylî, *Fıkıh*, V, 219-221.

⁴⁴⁵ Râzî, VII, 100; Kurtubî, IV, 381; İbn Âşûr, III, 83.

⁴⁴⁶ *Muhtasar Kadı Beydâvî Tefsiri*, trc.: Cüneyt Eren, Selsebil Yay., 2. İstanbul 2011, I, 332.

⁴⁴⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 218.

Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir.⁴⁴⁸ buyrulmaktadır. Bu âyetten önce servet ve menfaatlerin intikalinde rol oynayan hibe, miras, mehir gibi meşrû yollar açıklandıktan sonra, bu ayette de en geniş anlamıyla “karşılıklı rızaya dayanan ve konusu maddî değerler olan hukûkî işlem” manasına gelen ticaretten bahsedilmektedir. Bu yolların dışında kalan gasp, hırsızlık, rüşvet vb. aldatma ve bâtil yollar yasaklanmakta, kâr etmek amacıyla mübâdele (karşılıklı değiştirme usulü) demek olan ticaret meşrû ilan edilmektedir.⁴⁴⁹ ***“Allah, sizin üzerinizdeki yükü hafifletmek istiyor; çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”***⁴⁵⁰ ayetinin manası gereğince insanlığın ihtiyacına binaen ticaret meşrû kılınmıştır. Bu meşrûiyetten dolayı ticareti terk etmenin doğru bir tavır olmadığı, hatta takva sahibi kimselerin ticaretten kaçınmaları şöyle dursun, helalinden kazanç elde etmek için ticaretle meşgul olmalarının en uygun iktisadî yol olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵¹

Ticarete temel teşkil edecek bir diğer ayette, ***“...Ancak aranızda devredip durduğunuz ve peşin olarak yaptığınız ticaret başka, bunu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur...”***⁴⁵² buyrulmaktadır. Yapılan alışverişlerin kayda geçirilmesi ve şahit bulundurulması ile ilgili uzunca bir âyette yer alan bu ilke ticarete dayanak olacak niteliktedir.⁴⁵³

Ticarete dayanak olan âyetlerin yanında, konuyla ilgili birçok hadis-i şerifin de yer aldığı görülmektedir. Özellikle hadis mecmualarının *kitâbu't-ticâre* ve *kitâbu'l-buyû'* bâbları tamamen alışverişe tahsis edilmiş bölümlerdir. Konunun uzamaması için burada sadece birkaç hadis üzerinde durulacaktır. Nitekim, ***“Malı piyasaya süren kazanmış, pahalıya satmak için bekleten ise Allah'ın lânetine uğramıştır.”***⁴⁵⁴ buyrulmaktadır. Ticareti doğru bir şekilde icra etmeyle ilgili bir hadiste Allah Resûlü şöyle demiştir: ***“Doğru sözlü, dürüst ve güvenilir tâcir, nebîler, siddîklar ve şehitlerle beraberdir.”***⁴⁵⁵ Bu hadiste hem ticaretin meşrûiyeti, hem de güvenilir tâcirin fazileti ifade edilmektedir. Hz. Peygamber, simsar ismini uygun

⁴⁴⁸ Nisâ, 4/29.

⁴⁴⁹ Kur'ân Yolu, II, 50.

⁴⁵⁰ Bakara, 2/28.

⁴⁵¹ Erturhan, *agm.*, s. 215.

⁴⁵² Bakara, 2/282. Ayrıca bkz. Bakara, 2/198.

⁴⁵³ Bkz. İbnü'l-Cevzî, I, 252; Kurtubî, III, 402; Ebu Hayyân, II, 740.

⁴⁵⁴ İbn Mâce, Ticârât, 6.

⁴⁵⁵ Tirmizî, Büyû, 4.

bulmadığı için tüccar ile değiştirerek⁴⁵⁶ bunun daha güzel olduğunu bildirmiştir.⁴⁵⁷ Ticaretin önemi ile ilgili bir hadis de şöyledir: “*Bir kimse gıda maddelerini toplayıp günün rayiç fiyatı ile satsa, sanki onu yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine ücretsiz olarak dağıtmış gibi sevap elde eder.*”⁴⁵⁸ buyurmuştur. Bu hadis-i şerifte kurallarına riayet edilerek, kimseyi aldatmadan piyasada oluşan fiyat çerçevesinde yapılan ticaretin sadaka ve infâk mesabesinde olduğuna dikkat çekilmektedir.

Bu açıklamalar neticesinde, ticaretin meşrû bir kazanç yolu olduğu ortaya çıkmaktadır. Ticaret yolu ile bir malın sahibi olmak akıl, nakil ve icma ile sabittir. Alışverişte asıl olan mübahlıktır.⁴⁵⁹ Ticareti yasaklanmayan maddeler olması ve karşılıklı rızaya dayanması şartıyla alışveriş meşrûdur.⁴⁶⁰ Korunması gereken beş şeyden biri olan mal⁴⁶¹ böylece ticaret yoluyla güvence altına alınmakta ve ticaretin dışındaki gayr-i meşrû yollar tasvip edilmemektedir.

3. Ticaretin Çeşitleri

Ticarî faaliyetlerin insanlık tarihiyle paralellik arz ettiğini daha önce ifade etmiş, insanların tabîî ihtiyaçlarını karşılamalarının en önemli yolunun alışveriş şeklinde gerçekleştiğini belirtmiştik. Burada ise Kur’ân’da yer alan ticaret şekillerini ele almaya çalışacağız. Bu bağlamda bütün ilâhî dinler ve Kur’ân, mekâsıdu’ş-şerîa denen beş ana hedefi gerçekleştirmek istemiştir. Bu beş hedef; nefsi/canı korumak, akli korumak, dini korumak, nesli korumak ve malı korumaktır.⁴⁶² Kur’an, bu hedefler arasında bulunan malı korumak için birtakım ilkeler getirmiştir. İnsanlar mal değişimine ihtiyaç duyduklarında, bu değişimin meşrû olarak gerçekleşmesi için birtakım kuralları göz önünde tutmaları gerekmektedir. Bu nedenle Kur’ân’ın ticaretle ilgili olarak ortaya koyduğu esaslar büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla Kur’ân’ın ortaya koyduğu ticarî perspektifin analiz edilmesi gerekmektedir. Sosyal

⁴⁵⁶ Bkz. İbn Mâce, Ticârât, 3.

⁴⁵⁷ Haydar Hatipoğlu, *İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yay., İstanbul 1983, VI, 106.

⁴⁵⁸ İbn Mâce, Ruhûn, 16.

⁴⁵⁹ Geniş bir değerlendirme için bkz. Refik Yûnus el-Mısırî, *el-İktisâd ve'l-Ahlâk*, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Dımaşk 2007, s. 24-26.

⁴⁶⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 127-128.

⁴⁶¹ Bkz. Ertuğrul Boynukalın, “Mekâsıdu’ş-Şerîa”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 425.

⁴⁶² Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Mustasfâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, I, 174; Ebû İshâk eş-Şâtibî, *Muvâfakât*, trc.: Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul 1990, II, 7.

hayatın vazgeçilemez unsurları arasında yer alan ticareti meşrû ve gayr-i meşrû şeklinde iki ana başlık altında işlememiz mümkündür.

3.1. Meşrû Ticaret

İslâmî literatürde meşrû sözcüğü, dinî kaynaklara dayalı hükümlere uygun yahut da dine ve ilkelerine aykırı olmayan fiil ve muameleleri ifade eden bir terimdir.⁴⁶³ Herhangi bir cümledeki meşrûluk kavramı onun dinî, ahlâkî veya hukûkî yönden olumlu bir değer taşıdığını, dinin kabul ettiği, hatta yapılmasını istediği bir davranış olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶⁴

İnsanın fitratında bulunan sahip olma arzusu onu, birçok şeyin kendisinde de bulunması duygusuna yöneltmektedir. İnsan tabiatında bulunan bu eğilimlerin karşılanması, insanlar arasında alışverişi ortaya çıkarmıştır. Gerçekleştirilen ticarî muameleler her zaman her iki tarafın da anlaşmalarıyla ve birbirlerinden razı olarak ayrılmalarıyla sonuçlanmamaktadır. İnsanlık tarihinde mal sebebiyle yapılan kavgalar hiçbir zaman eksik olmamıştır.⁴⁶⁵ Bu uğurda nice canlar verilmiş, kan dökülmüş ve ocaklar söndürülmüştür.⁴⁶⁶ Kur'ân, insanın düşünce dünyasındaki bu sahip olma duygusunun psikolojik altyapısına iner ve insandaki mal sevgisinin fitrî olduğunu,⁴⁶⁷ dünya malının insanı cezbeden bir zînet⁴⁶⁸ ve mal hırsının herkeste bulunabileceğinin altını çizmektedir.⁴⁶⁹ İşte bu başlık altında, insanda bulunan bu eğilimlerle birlikte,⁴⁷⁰ meşrû bir ticaretin çerçevesi belirlenmeye çalışılacaktır.

⁴⁶³ Bilal Aybakan - İbrahim Kâfi Dönmez, "Meşrû", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 378.

⁴⁶⁴ Ali Rıza Gül, "Tüketimde Meşruiyet Sorunu ve Kur'ân", *Dinî Araştırmalar*, 2009, XII, sy. 34, s. 64.

⁴⁶⁵ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği II*, trc. Metin Saltoğlu, Palme Yay., Ankara 2011, s. 20.

⁴⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Özel, *Ticaret Savaşları*, Kitabevi Yay., İstanbul 1997, s. 7; Cengiz Özakıncı, *Euro-Dolar Savaşı*, Otopsi Yay., İstanbul 2005, s. 24.

⁴⁶⁷ Âdiyât, 100/8; Fecr, 89/20. Bkz. Münzir Kâhâf, *en-Nusûsu'l-İktisâdiyye Fi'l-Kurân ve's-Sünne*, Merkezü'n-Neşri'l-İlmî, 1. Baskı, Cidde 1995, s. 107.

⁴⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/14.

⁴⁶⁹ İbrahim Hilmi Karşlı, *Helal Kazanç Helal Tüketim*, DİB. Yay., Ankara 2013, s. 23.

⁴⁷⁰ Fazlur Rahman daha da ileri giderek, servet yapmanın ve fakirliği yok etmenin İslâm'ın insana verdiği en üstün emri olarak görür: "Binaenaleyh Kur'ân'ın bu noktadaki görüşü açıktır. Âdil, sıhhatli ve terakki taraftarı bir cemiyet nizamı tesis etmek için servet iyidir ve zarurîdir; fakat yegâne gayesi bu olamaz." der. Bkz. Fazlur Rahman, *İslâmiyet ve İktisâdî Adalet Meselesi*, trc.: Yusuf Ziya Kavakçı, AÜİİF. Yay., Erzurum, 1976, s. 14.

Yüce Allah, insana dünyadan el etek çekmesini, bir hırka ve bir lokma ile yetinmesini emretmemektedir.⁴⁷¹ Hatta Yüce Allah, insanlara dünyayı imar etmelerini ve huzur içinde yaşanabilir bir ortam meydana getirmelerini teşvik etmektedir. Bununla birlikte Kur’ân, ne dünyayı ne de onun malını yegâne değer ve hayatın amacı haline getirmeyi emretmektedir.⁴⁷² Bu durumda zaman zaman tavsiye edilen zühd hayatı⁴⁷³ tefsir edilmeye muhtaç olup insanın en azıyla yetinmek mecburiyetinde olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. İyi ve rahat seviyede bir hayat sürmek için ferdî tüketim⁴⁷⁴ yasaklanmamıştır.⁴⁷⁵ “**De ki: Allah’ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?...**”⁴⁷⁶ meâlindeki âyet de bu durumu yansıtmaktadır. Burada zînet ile kastedilen, her türlü süslenme ve temizlik maddeleri, binecek şeyler ve her tür takıdır. Temiz rızıktan maksat ise, aksine bir delil olmamak kaydıyla her türlü yiyecek ve içeceklerden leziz ve iştah çekici özellikte olanlardır.⁴⁷⁷

Kitab-ı Mukaddes’te⁴⁷⁸ ticaret teşvik edildiği gibi Kur’ân’da da mülkiyet ve servet teşvik edilmektedir. Nitekim bunu Kur’ân’da geçen *hayr* ve *fadlullah* kelimelerinden de anlamamız mümkündür.⁴⁷⁹ Buna göre insan, mal ile olan ilişkisini ilâhî ilkeler çerçevesinde düzenlemeli ve ticaretin meşrûiyetine gölge

⁴⁷¹ Abdulkerim el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, trc.: Muhammed Coşkun, İlk Harf Yay., İstanbul 2013, s. 213-215; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yay., İstanbul 1994, s. 174-175; Kadir Özköse, “Zühd ve Süflerin Zühde Yükledikleri Anlam (Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım)”, *CÜİFD*, 2002, VI, sy., 1, s. 180.

⁴⁷² Burhan İşliyen, “Geleneksel Kardeşliğimizi Tehdit Eden Unsurlardan Dünyevileşme ve Bireyselleşme” *Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu*, DİB. Yay., Ankara 2012, s. 587; Karşı, s. 24.

⁴⁷³ İbn Manzûr, III, 196-197; Abdurrezâk el-Kâşânî, *Mu’cemu Istilâhâti’s-Sûfiyye*, (thk. Abdulâl Şahin), Kahire 1992, s. 216; Zebidî, II, 369-370; Asım Efendi, I, s. 1155-1156.

⁴⁷⁴ Aslı Arapça olan istihlâk, tüketim anlamına gelen ticarî bir kavramdır. Bkz. Bedreddin Şimşek, *Yeni Ticaret Sözlüğü*, Özgü Yay., İstanbul 2015, s. 58. İstihlâk ile ilgili teoriler için bkz. Umer Sahrî, *et-Tahlîlu’l-İktisadî el-Küllî*, Dîvânü’l-Matbûâtî’l-Câmiyye, 5. Baskı, Cezair 2005, s. 149-166.

⁴⁷⁵ Fazlur Rahman, s. 10.

⁴⁷⁶ A’râf, 7/32.

⁴⁷⁷ Râzî, XIV, 67.

⁴⁷⁸ Mesala bkz. Tevrat: Yaradılış, 34:10. Bizimle birlikte yaşayın. Ülke önünüzde, nereye isterseniz yerleşin, ticaret yapın, mülk edinin; Tevrat: Yeşaya, 45:14 Rab diyor ki, Mısır’ın ürettikleri, Kûş’un ticaret gelirleri ve uzun boylu Sevalılar size gelecek, sizin olacak. Zincire vurulmuş olarak ardınız sıra yürüyecekler. Önünüzde yere kapanıp yalvaracaklar: Tanrı yalnız sizinle, başkası, başka tanrı yok; Tevrat: Hezekiel, 27:16 Sende çok çeşit ürün olduğundan, Edom seninle ticaret yaptı. Mallarına karşılık sana firuze, mor kumaş, işlemeli giysiler, ince keten, mercan, yakut verdiler.

⁴⁷⁹ Fazlur Rahman, s. 11; Ticaretin teşviki ile ilgili geniş bilgi için bkz. Emîn İbn Addillah eş-Şakâvî, *et-Ticâratu ve’l-Esvâk Nasâih ve Ahkâm*, Şebeke el-Alûke, Riyâd 1434, s. 4-6. Krş.: Erdoğan Aydın, *İslâmiyetin Ekonomi Politikası, İslâmiyet Gerçeği IV*, Kırmızı Yay., 9. Baskı, İstanbul 2008, s. 165.

düşürmemelidir. “*Ey îmân edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir.*”⁴⁸⁰ Âyet-i kerimede ticaret ile ilgili kazançların ancak karşılıklı rıza esasına dayanması gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁸¹ Alım satımda her iki tarafın da yapılan işlemde razı olmaları gerekmektedir. Burada mana; “mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin, ancak malî kazancınızın karşılıklı rıza bulunan bir ticaret olmasına yönelin” şeklindedir. Başka geçim yollarının da bulunmasına rağmen, özellikle ticaretin dile getirilmesinin nedeni, rızık vesilelerinin ekseriyetinin ticaret kaynaklı olması sebebiyledir. Bu âyetteki تَرَاضٍ kelimesi alışveriş esnasında tam bir icap ve kabulün bulunması olarak anlaşılmıştır. Bazı müfessirler de bu kelimeyi, alışverişin yapıldığı yerden karşılıklı anlaşmış olarak ayrılmış olmaları şeklinde yorumlamışlardır. Bâtil yollarla kazanılan mallar için de hırsızlık, gasp, kumar ve fâiz örnek gösterilmiştir.⁴⁸² Bu noktadan hareketle meşrû ticareti, ‘hakkında herhangi bir yasaklama olmayan, insanların ihtiyaç duyduğu mal ve menfaat kabul edilebilen her türlü varlığın karşılıklı rıza şartıyla alınıp satılması’ şeklinde tarif etmemiz mümkündür.

Verilen bilgilerden hareketle ticaret olgusunun, insan hayatı için meşrûiyetinin yanında çok önemli bir gereklilik olduğunu söylememiz yerinde olacaktır. Bu bağlamda meşrû bir ticaret, helal kazanç için en başat sebep teşkil etmektedir. Hal böyle olunca, helal kazancın ne anlam ifade ettiğinin tezimiz çerçevesinde izah edilmesi gerekmektedir.

3.1.1. Meşrû Kazanç

İnsanlar, ticaret dışında miras, hibe, hediye, tarım, hayvancılık, madencilik, inşaat gibi işlerle de kazanç elde edebilirler. Miras, hibe ve hediye dışında bunların çoğu emek ve çaba gerektiren hususlardır. Bu kazanç yollarının hiçbiri insanî değerlere aykırılık arz etmediği, başkalarının hakkına saldırı anlamı taşımadığından meşrû kazanç kabul edilmiştir.⁴⁸³ Bu kazanç şekillerinden ticarete ayrı bir önem

⁴⁸⁰ Nisâ, 4/29.

⁴⁸¹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 44.

⁴⁸² Zemahşerî, s. 233; Beydâvî, *Muhtasar*, I, 503; Nesefî, I, 222.

⁴⁸³ Gül, *agm.*, s. 82.

atfedilmiş,⁴⁸⁴ İmam-ı Şâfiî (204/820) ve İmâm Mâverdî (450/1058) gibi ilim adamları ticareti diğerlerine üstün tutmuşlardır.⁴⁸⁵ Meşrû kazanç için sadece alım satım anında uyulması gereken şekli şartlar yetmemekte, bununla birlikte ticarete konu olan malların da istenen vasıfları taşınması, temiz ve helal olması gerekmektedir. Bu durum âyette; **“Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar; de ki: Bütün iyi ve temiz şeyler size helâl kılınmıştır...”**⁴⁸⁶ şeklinde ifade edilmektedir. İnsanın alıp satacağı şeylerin temiz, helal, hoş/tayyib, alınıp satılmaya uygun, kendisine bir kıymet biçilmeye değer ve ihtiyaçları karşılayacak nitelikte olması gerekmektedir.⁴⁸⁷

İslâm inancına göre tabî ve meşrû kazancın parametresi *emektir*. Bu sebeple Kur’ân Kerim, iş ve emek yoluyla rızık kazanmayı teşvik etmiş, meşrû kazanç yolları için ilkeler ortaya koymuştur. Hz. Peygamber de en hayırlı ve temiz kazancın, kişinin kendi el emeğiyle ve dürüst ticaretle elde ettiği kazanç olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁸ Buna karşılık ribâ, hırsızlık, gasp, rüşvet, sömürü gibi emeksiz elde edilen her türlü kazanç haksız kazançtır. Günümüzde ticarî faaliyetler genelde ikili ilişkiler şeklinde cereyan etmekte, şeffaf olmayan yöntemler seçilmekte, usulsüzlük yapanlara karşı hukûkî yaptırımlar cılız kalmaktadır. Bu durum bazı kimseleri haksız yollardan kazanç teminine sevk etmektedir. Meşrû kazanç, helal ve haram ölçülerinin topluma hâkim kılınması ile elde edilebilir. Bunun için meselenin ahlakî yönünün eğitim, hukukî altyapısının ise caydırıcı yaptırımlarla takviye edilmesi gerekmektedir. Aksi halde maddiyattan başka değer tanımayan kişiler, ticaret adı altında sömürülerini sürdürecektir.⁴⁸⁹

Sonuç olarak meşrû kazanç, dinî, vicdanî esaslara uyan, dürüst ticaret ilkelerine dayanan, emek ve alın teri dökülerek elde edilen, alım satımı helal ve hoş olan şeylerden temin edilen kazançtır.

⁴⁸⁴ Bkz. Fahri Demir, s. 181-182.

⁴⁸⁵ Döndüren, *Helal Kazanç*, s. 82.

⁴⁸⁶ Mâide, 5/4.

⁴⁸⁷ Gül, *agm.*, 80. Krş.: Herbert N. Casson, *Para Kazanmak ve Kullanmak Sanatı*, trc.: Ömer Rıza Doğrul, Toker Yay., İstanbul 1975, s. 94-95.

⁴⁸⁸ Bkz. Buhârî, *Buyû*, 15. Krş.: Muhit Mert, “Kelâmî Düşüncede Ekonomik Düzenin Yorumu Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2003, XVI, sy. 4, 630-639.

⁴⁸⁹ Bilgen, s. 154.

3.1.2. Meşrû Tüketim

İnsan, hayatının devamı için ihtiyaç duyduğu şeyleri tüketmek zorundadır. Bunların bir kısmı zorunlu, bir kısmı ihtiyaç, bir kısmı ise süs ve aksesuar niteliğindedir.⁴⁹⁰ Sözlükte istihlâk/tüketim,⁴⁹¹ kaybolma, tamamen yok olma gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁹² Başka bir açıdan bakınca tüketim, insanların ihtiyaç duydukları şeyleri elde etme faaliyetleridir. Acıkınca yemek yemek, bir yere gitmek için arabaya binmek, okuma ve yazma için defter kitap temini gibi... Kur'ân'da doğrudan tüketimi karşılayacak herhangi bir kelime yoktur. Ancak geniş anlamda her türlü harcamayı kapsayan *infâk* kelimesi tüketim için kullanılabilir. Çünkü insanın kendisi, ailesi, toplum, fakir fukara ve başkaları için yaptığı harcamalar *infâk* olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla tüketim kavramının *infâk* kelimesinin anlam alanına girdiğini ifade edebiliriz. İlgili âyetlerde harcama boyutunda cömertlik emredilmekte, israf ve cimrilik yasaklanarak Kur'ân'ın tüketimle ilgili bakış açısı verilmektedir.⁴⁹³ Nitekim âyet-i kerime, **“Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”**⁴⁹⁴ buyrulmaktadır. Harcamalarda orta yolun tutulması ile ilgili bir diğer ayette, **“Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”**⁴⁹⁵ şeklinde emredilmektedir. Bu iki âyette Allah Teâlâ, çeşit çeşit ürünleri,

⁴⁹⁰ Bu tasnif daha teknik olarak eş-Şâtîbî (790/1388) tarafından şu şekilde yapılmaktadır;

a) *Zarûriyyât*: Onsuz olmayan, din ve dünya işlerinin idaresi kendisine bağlı bulunan hususlar. Bunlar olmazsa dünya işleri fesada uğrar, kargaşa çıkar, hayat ortadan kalkar. Zarûriyyâtın tamamı beş konuda toplanır; 1-Din, 2-Nefs, 3-Nesil, 4-Mal, 5-Aklın korunması.

b) *Hâciyyât*: Onsuz olmakla birlikte hayata genişlik ve kolaylık sağladığı için ihtiyaç duyulan, bulunmadığı zaman genelde sıkıntı ve zorluklara neden olan şeylerdir. Yeme, içme ve giyinme gibi ihtiyaçlar örnek verilebilir.

c) *Tahsinîyyât*: Zaruret ve hâcet derecesine ulaşmamış hayatı güzelleştiren unsurlardır. Yeme içme kuralları, israf ve pintilikten kaçınma, güzel elbiseler giyinme gibi davranışlar örnek verilebilir. Bkz. eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II, 7-11.

⁴⁹¹ Bozkurt, *amg.*, 153; Kallek, “Ticaret”, XLI, 134-144.

⁴⁹² Saffet Köse - Murat Şimşek, “İstihlâk”, *I. Uluslararası Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara 2011, s.121.

⁴⁹³ Gül, *agm.*, 63. Benzer ifadeler için bkz. İsmail Demirzen, “Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, X, sy. 3, s. 106.

⁴⁹⁴ En'âm, 6/141.

⁴⁹⁵ A'râf, 7/31.

meyve, sebze, yiyecek, içecek gibi insanlara gıda olacak her şeyi, kendisinin insanoğlu için yarattığına dikkat çekmekte, mescitlere giderken güzel elbiseler giyinmemizi, bu nimetlerden yararlanmamızı istemekte, ancak tüketimde harcamaları israf boyutuna ulaştırmamamız istenmektedir.⁴⁹⁶

Meşrû kazanmak yeterli olmayıp aynı şekilde helalden tüketmek ve helal şeylerden ihtiyaçları karşılamak gerekmektedir. Bunun için insanın ihtiyaç duyduğu şeyler; başta temel gıda maddeleri olmak üzere, her türlü giyim eşyası ve diğer gereksinimlerin helalden temin edilip muhtevasının da helal olması zorunluluk arz etmektedir: *“Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yiyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır.”*⁴⁹⁷ ve *“Ey îmân edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.”*⁴⁹⁸ Âyetlerde geçen حَلَالًا طَيِّبًا ve طَيِّبَاتٍ ifadeleri güzel görülen ve helal ve hoş olan şeyler demektir. Tayyib temiz anlamındadır ve helal kelimesini tekit için gelmiştir. Yiyeceklerin çok ve çeşitli olması onların helal olmasına engel teşkil etmez. Âyette bulunan كُؤُوا ifadesi de bu mübahlığı ifade etmektedir.⁴⁹⁹

3.1.2.1. Tüketimde İhtiyaç Olgusu

Hemen hemen her insan rahat bir hayat sürmek arzulamaktadır. Bu bağlamda herkes ihtiyaçlarını karşılamak için çabalamaktadır. İhtiyaç, insanının herhangi bir şeyin eksikliğini duyması, giderilmediğinde huzursuz olduğu ve bunu elde etmek için de gayret ettiği şeydir. Batılı modern iktisatçıların çoğuna göre ihtiyaçlar sonsuzdur.⁵⁰⁰ Fakat İslâm bu görüşü kabul etmemektedir.⁵⁰¹ Burada önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Dolayısıyla insanın hakikaten ihtiyaç duyduğu şeylerle sahip olmasını arzu ettiği şeyleri birbirinden ayırmak gerekir. Bu

⁴⁹⁶ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, X, 155-157; Rızâ, VIII, 115; İbn Âşûr, VIII, 116-120.

⁴⁹⁷ Bakara, 2/168.

⁴⁹⁸ Bakara, 2/172. Bu meâlde birçok âyet vardır. Bkz. Mâide, 5/88; Enâm, 6/142; A'râf, 7/160-161; Enfâl, 8/69; Nahl, 16/114; Tâhâ, 20/81; Mü'minûn, 23/51; Sebe, 34/15.

⁴⁹⁹ Râzî, V, 185; Kurtubî, II, 208.

⁵⁰⁰ Yapılan ekonoimi tariflerinde bu düşünceyi görmek mümkündür. Nitekim en çok bilinen tarifiyle ekonomi, insanların sınırsız ihtiyaçlarını eldeki sınırlı imkânlarla temin etme şeklinde tarif edilmektedir. Altı farklı ve karşılaştırmalı tarif için bkz. <https://ekonomist.co/akademi/ekonomi-nedir-5425/>

⁵⁰¹ Gül, “Tüketimde Meşruiyet Sorunu ve Kur’ân”, s. 67.

perspektiften bakıldığında ihtiyaçların sınırlı, fakat arzuların sınırsız; ihtiyaçların fizyolojik arzuların ise psikolojik özellikler arz ettiğini söylememiz mümkündür.⁵⁰² Mesela insan bir arabaya ihtiyaç duyabilir, herhangi bir araba ihtiyacını karşılayabildiği halde çok pahalı bir araba arzulanabilir. Ya da bir elbise onun giyinme ihtiyacını temin edebilirken, çok sayıda elbise isteyebilir. Hal böyle olunca hakikaten ihtiyaç mı yoksa arzu mu, bunun tespit edilmesi gerekmektedir.

Alışverişlerde esas gaye ihtiyaç duyulan maddeleri satın almak olmalıdır. İhtiyaç dışı arzu ve heveslere itibar edilmemelidir. Tüketimi gerekli görülen ihtiyaç maddeleri karşılanırken insan ihtiraslarının kurbanı olmadan bu işi gerçekleştirmelidir.⁵⁰³ Illich'in (1926-2002) tabiri ile "tüketim köleliği"nin yaşandığı çağımızda insanlar, kutsalın etkilerinden kendilerini soyutlayarak seküler bir hayat tarzı sürmeye çalışmaktadır. Sekülerizm⁵⁰⁴ bir diğer ifade ile dünyevileşme⁵⁰⁵ Kur'ân'a göre ifade edilecek olursa; insanın yaratıcı bir varlığa inandığı halde, bu varlığın, insan hayatının her yönüne müdahale edebileceği anlamına gelen rubûbiyetine inanmamaktır veya inansa bile önemsememektir.⁵⁰⁶ Dünyevileşmenin etkilerini ticarî alanda da görmemiz mümkündür.⁵⁰⁷ Bu zafiyet âyet-i kerimede şöyle ifade edilmiştir. "**O ki, toplamış ve onu sayıp durmuştur.(O), malının kendisini ebedî kılacağına zanneder.**"⁵⁰⁸ Malı ve varlığı sebebiyle kendini ölmeyecek sanan, insanları küçük gören, arkasından çekıştiren, bütün hesapları maddiyat üzere olan,

⁵⁰² Tabakoğlu, *İslâm ve Ekonomik Hayat*, DİB. Yay., Ankara 1996, s. 44.

⁵⁰³ Muhlis Akar, *Tüketim Ahlâkı ve İsrâf*, DİB. Yay., Ankara 2008, s. 16.

⁵⁰⁴ Sekülerizm, dünyayı kutsaldan, din merkezli söylem ve algılardan arındırma anlamında kullanılan bir kavramdır. Son tahlilde sekülerlik, her şeyin bu dünyada olup bittiğini, insan hayatına dair ne varsa her şeyin kutsaldan arındırılması anlamlarını ifade etmektedir. Bkz. Mustafa Tekin, *Kutsalın Serüveni*, Açılımkitap Yay., İstanbul 2003, s. 261. Sekülerizm'in tarihçesi ve tarih içinde kazandığı anlamlar için bkz. Ramazan Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, Pınar Yay., İstanbul, 2005, s. 42.

⁵⁰⁵ Ali Coşkun, "Dinin Sosyal Gerçekliği, Dünyevileşme, İslâm ve Türkiye", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2008, sy. 19, s. 20; Burhanettin Can, "Dindarlık ve Dünyevileşme", *Eskiye İkbahar* 2009, sy. 13, s. 80.

⁵⁰⁶ İlhami Güler, "Dünyanın Başına Gelen "Derin Sapkınlık": Dünyevileşme", *İslâmiyat*, IV, 2001, sy., 3, s. 42.

⁵⁰⁷ Durmuş Hocoğlu, "Batı Tarzı Dünyevileşme: Laiklik ve Sekülerlik", *Türkiye Günlüğü*, sy. 28, Ankara 1994, s. 110; Rasim Özdenören - İlhami Güler, "Dünyevileşme Üzerine Soruşturma", *Eskiye İkbahar* 2009, sy. 13, s. 110. Krş.: Bayram Çınar - Ahmet Yıldırım, "Din, Dünyevileşme ve Zühd (*adlı çalışmanın tenkidi*)", *AÜİFD.*, LVI, sy., 1, 2015, s. 219-232; Daha geniş bilgi için bkz. Volkan Ertit, *Sekülerleşme/Dinden Uzaklaşma Hikayesi*, Liberte Yay., İstanbul 2014, s. 29-209.

⁵⁰⁸ Hümeze, 104/1-3.

kendilerini mal mülk sevdasına kaptıran⁵⁰⁹ bu kimselerin alışveriş esnasında ne derece isabetli karar verebilecekleri şüphelidir.

Hülâsa Yüce Allah, kâinatta bulunan her şeyi insan için yaratmış, yeme, içme ve giyimde meşrû çerçevede ölçülü davranmayı emretmiş, her konuda israfi yasaklamıştır. Hemen her konuda itidali emreden İslâm tüketimde de orta yolu tavsiye etmekte; bir tarafı cimrilik, diğer tarafı israf olan iki uç noktanın ortasında olmamızı ve gerçekten ihtiyaç duyulan şeylerin tüketilmesini istemektedir. Bir kimsenin, başka birinin ihtiyacını tespiti mümkün gibi görünmediğine göre, ihtiyacın belirlenmesinde kişinin kendisi esas alınacaktır. Buradan hareketle herkes, örfüne, sosyal statüsüne, yetiştirilme şekline göre tutum ve davranış sergileyecektir. Kanaatimizce bu noktada kişiyi itidal sınırlarında tutacak unsurlar, içselleştirilmiş dinî duygular, yüksek seciyeli ahlak, fakir fukaranın acısını yüreğinde hissedecek vicdan ve akl-ı selim bir fitrattır.

3.1.2.2. Tüketimde Reklam Faktörü

Yeni bir ürünü tanıtmamanın yanında, muhabata ihtiyaç hissettirmenin en önemli unsurun reklamlar olduğu bilinen bir durumdur. İnsana tükettiği nesnelere ve harcadığı kadar değer biçen kapitalist anlayışın hâkim olduğu dünya düzeni, tüketimi körüklemek için her fırsatı meşrû görmektedir. Bu sebeple kapitalizmin hâkim olduğu ekonomilerde, suni ihtiyaçlar üreten reklam sektörüne akıl almaz yatırımlar yapılmaya hız kesmeden devam edilmektedir. Fransızca bir kelime olan reklamın⁵¹⁰ Arapçadaki karşılığı *ilân* ve *işhâr*dır. Reklam; bir ürünü ya da hizmeti insanlara tanıtmak ve satışını artırmak için yazı, resim, film gibi yollarla yapılan her türlü bildiri faaliyetleridir.⁵¹¹ Reklamın iktisadî amacı, satışları artırmak ve tüketicileri bir malı almaya ikna etmektir.⁵¹² İletişim araçlarının gelişmesi ve çeşitlenmesi ile reklam sektörü, televizyon yayınlarından sinema salonlarına, internet sayfalarından

⁵⁰⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kurân*, VII, 233-234; Esed, III, 1306.

⁵¹⁰ Beyzade Nadir Çetin, “Yeniden Anlamlandırma Aracı Olarak Reklam”, *Turkish Studies*, Ankara 2014, sy. 9, s. 559-573.

⁵¹¹ Reklam hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ali Abdülkerim Muhammed el-Menâsîr, *el-İ'lânâtü't-Ticâriyye Mefhûmuhâ ve Ahkâmuhâ Fi'l-Fıkhu'l-İslâmî*, Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulûya, el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, Basılmamış Doktora Tezi 2007.

⁵¹² Döndüren, “İslâm Hukukuna Göre Akdin Feshinden Doğan Tazminat, Rekabet, Reklam-Promosyon ve Acentelerin Temsil Yetkisi”, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Konya 1997, s. 124.

radio programlarına kadar hemen her yerde kendisini hissettirmektedir.⁵¹³ Bugün bağımsız hale gelen reklam sektörü, işinin uzmanı olan reklam ajansları ile toplumu etkileyerek haksız kazançlara kapı aralamakta ve reklamlara harcanan paralar maliyete de ilave yük getirmektedir.⁵¹⁴

İslâm'ın reklama bakış açısı önem arz etmektedir. Satış için piyasaya sürülen mallarda, kendisinde bulunmayan özellikleri varmış gibi göstermek, birtakım kusurları gizlemek doğru davranış değildir. İslâm'ın çirkin gördüğü bu hususlara titizlik göstermek şartıyla reklamların caiz olduğu söylenebilir.⁵¹⁵ Reklam, hakikati yansıtmalı, yalan ve hile bulunmamalı; malın ayıbı gizlenmemeli, tüketiciyi israfı sürüklememeli ve özellikle de haksız rekabete yol açmamalıdır.⁵¹⁶ İslâm, reklamlarda ön plana çıkarılan cinselliğe onay vermemektedir. Cinselliği kullanmaktan geri durmayan bir kısım reklam sektörü, kutsal⁵¹⁷ değerleri dahi reklam aracı olarak kullanmakta sakınca görmemektedir. Reklamcı firmalar, ürünlerini cazip hale getirmek için, insanların dinî değerlerini ve maneviyat hislerini istismar ederek markalarını cazip kılmaya çalışmaktadırlar. Mesela, “aşk, özgürlük, dostluk, mucize, ebedî güzellik gibi manevî kavramlar maddî bir ürün veya hizmet ile ilişkilendirilerek müşteride belli bir düşünce ve duygu harekete geçirilmeye çalışılmaktadır.”⁵¹⁸ İlk bakışta normal gibi zannedilen bu durum, insanın hassas olması gereken manevî alanının maddi unsurlarla giderilmesine yol açmaktadır. Bu da kutsalın tüketilmesine, haz amaçlı bir hayat tercihinin sebep olmaktadır. Bu yüzden, tüketim kültürünün ortaya koyduğu israf ahlâkının terk edilmesi zorunlu bir hal almaktadır. Böylece insanın doğruyu bulma ve istikamet arayışı istenen hedefe ulaşacaktır.⁵¹⁹ Reklamlar, insanlarda bulunan alışveriş ihtiyacına yönelik yapılan faaliyetler olarak kalmamakta, ihtiyaç olmayan şeyleri ihtiyaçmış gibi hissettirmekle birlikte bunu yaparken hiçbir değeri kullanmaktan geri durmamaktadır. Çünkü

⁵¹³ S. Sırrı Şenuslu, *Üretim Pazarlama Satış*, İstanbul 1993, s. 128-135.

⁵¹⁴ Döndüren, *agm.*, 125. Krş.: Hasan ez-Zaman, *İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür*, trc.: Sinan Ersoy, Akabe Yay., İstanbul 1987, 58-59.

⁵¹⁵ Akyüz, s. 36-27.

⁵¹⁶ Döndüren, *agm.*, 125-128.

⁵¹⁷ “Tabiatüstü bir güçte ve onunla temas sonucunda bazı varlıklarda bulunduğu inanılan aşkın nitelik anlamında terim.” Bkz. Kürşat Demirci, “Kutsiyet”, *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 495.

⁵¹⁸ Faruk Yazar, “Kutsalın Tüketilmesi: Reklamlarda Kutsalın Kullanılması”, *İstanbul Ticaret Odası Yay.*, İstanbul 2010, s. 232-233.

⁵¹⁹ Yazar, *agm.*, 234.

kapitalizmin en önemli hedefi, tüketimi körükleyerek tüketim toplumları oluşturmaktır. Hatta bu sayede insanlar, nihaî noktada tüketime esir aldığı birer köle haline dönüşebilmektedir.⁵²⁰ Bu duruma düşmemek için reklamlara karşı bilinçli olunmalı, reklamı yapılan her malın kaliteli ve bizim ihtiyacımız olmayabileceği düşünülmelidir. Reklamlar sayesinde insanların lüks tüketime teşvik edilebileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Sadece malı tanıtım amaçlı ilanların, içinde yalan bulunmayan reklamların İslâm'a göre mahsuru olmadığı ifade edilebilir.

3.1.2.3. Tüketimde Lüks Unsuru

Tüketimde tartışılan konulardan biri de ihtiyaçların hangisi gerçekten zarurî, hangisi lüks olarak kabul edilmektedir? Nitekim, bu noktada zarurî ihtiyaç ile lüks ayrımı için gerekli parametrelerin belirlenmesi ehemmiyet arz etmektedir. Klasik iktisadın kurucusu kabul edilen Adam Smith⁵²¹ ihtiyaç maddelerini zorunlu olanlar ve lüks olanlar şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bunlardan biri yaşamak için gerekli olan maddeler yani zorunlu ihtiyaçlardır. Buna gömlek ve ayakkabı örneğini verir. Hayatın zorunlu kılmadığı mallara “şatafat” malları adını verir, bunları lüks mallardan sayar ve buna da içkiyi örnek verir. Ancak temelleri Smith'e dayanan “kaynakların kıt, ihtiyaçların ise sonsuz olduğu” şeklindeki hâkim iktisadî anlayış, insanları sürekli tüketime itmektedir. Çünkü bu anlayışa göre üretim sistemi her seferinde daha fazla üretmek zorundadır. Bu da üretilen maddelerin satılması için yeni ihtiyaçların yaratılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu sistem sürekli ihtiyaç üretmek zorundadır.⁵²² İhtiyaç üretmenin en önemli unsurunun özellikle lüks malların tüketimini özendirmekten geçtiği bilinen bir durumdur.

İnsanlar ihtiyaçlarından daha fazla harcama yapıp bir de lüks tüketime alıştıkları zaman hayat şartlarının iyileştiğine inanırlar.⁵²³ İhtiyaçlarından çok fazla tüketen ve toplumun lüks düşkünlüğünü zarurete dönüştüren insanlar, iyi bir hayat

⁵²⁰ Geniş bilgi için bkz. Ivan Illich, *Tüketim Köleliği*, trc.: Mesut Kardeşhan, Pınar Yay., İstanbul, 2000. Krş.: Seyyid Muhammed Nuh, *Kur'ân ve Sünnete Göre Müslümanın Şahsiyeti*, trc.: Harun Ünal, Ravza Yay., İstanbul 1997, s. 88; Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, Çev.: Hazal Deliceçaylı - Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., 7. Baskı, İstanbul 2015, s. 15-16.

⁵²¹ Neşe Erim - Bengü Doğangün Yasa, ““Wealth of Nations”ı Türkçe'den Okumak”, *Kocaeli ÜSBED*, 2010, sy.19, s.19.

⁵²² Çağatay Edgücan Şahin, “Tüketim Toplumu ve Türkiye’de Tüketim Toplumunun Yaratılma Süreci” MÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 2-3.

⁵²³ Sombart, s. 115-117.

yaşadıklarını zannetseler de hakikatte öyle değildir. İnsanın hayat kalitesi tüketim durumuna göre belirlenemez.⁵²⁴ Müslümanın asıl hedefi bu değildir. Onun hedefi her konuda olduğu gibi ihtiyaç belirleme ve alışverişte de *hudûdullah*'a uymak olmalıdır. Yeme, içme, giyinme ve diğer ihtiyaçları teminde israf yolunu tutmanın hudûdullah'a aykırı bir davranış olduğu kanaatini taşımaktayız. Diğer taraftan “*Tükettiğin oranda varsın*” ya da “*Harcadığın kadar güçlüsün*” anlayışı⁵²⁵ da tüketim ekonomisinin, insanları yanlış algılamaya sevk ettiği sloganlardan başka bir şey değildir. Günümüzde kapitalizmin egemen olduğu⁵²⁶ ve neredeyse dünya toplumlarının ekseriyetinde, bütün faaliyetler ve bütün sermayeler lüks eşya için planlanmaktadır. Daha sonra da henüz bu lüks eşyalara ve konfora ihtiyacı olmayan, buna parası da yetmeyen insanlara, bir sürü reklam ve çeşitli algı operasyonları ile ihtiyaç hissettirilen bu mallar benimsetilmektedir. Aslında insanda daha fazla ihtiyaç hissettirme sektörü olan reklamcılık sebebiyle,⁵²⁷ çok geçmeden birçok insan, reklamı yapılan bu malların gerçek birer ihtiyaç olduğuna inanmaya başlamaktadır. Böylece lüks tüketim malları, aslında daha lüzumlu olan maddelerden daha fazla kazanç sağlayabilecek konuma gelebilmektedir.⁵²⁸

Bu açıklamalarla birlikte tüketimde çeşitli faktörlerin rol oynadığını ve sadece ihtiyaçtan dolayı alışveriş yapılmadığını ifade edebiliriz. Kur'an, insanın tabii ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda orta yolu tutmasını emretmiş ve harcamalarda haddi aşacak davranışlar sergilenerek adeta alışveriş bağımlısı haline gelmeyi yasaklamıştır. İnsan, yeme içme ve giyinme gibi ihtiyaçlarını karşılarken, yapılan bu harcamalar dinin ve örfün ölçülerine göre gerçekleştirilmelidir. Harama, israfa ve gösterişe düşmeden hareket edilmeli, reklamlara itibar edilmemeli, kişinin alım gücünü zora, geçimini dara sokan, savurganlık kabul edilebilecek tutum ve davranışlardan uzak durulmalıdır. Bunun için insan, sanal ihtiyaçlardan vazgeçmeli

⁵²⁴ Nejat Bozkurt, “Kaliteli Yaşamın Felsefesi”, *İstanbul Ticaret Üniv. Dergisi*, 2003, sy. 3, s. 22.

⁵²⁵ Bozkurt, *agm.*, s. 22.

⁵²⁶ W. Sombart, Kapitalizmin oluşmasında dinî mücadeleler, sömürgecilik, göçler, tarımsal değişkenlik, mutlak monarşi, sosyal sınıflaşmalar, burjuva ve Yahudilerin karmaşık rollerini sebep olarak gösterir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah Yay., 11. Baskı, İstanbul 2012, s. 33.

⁵²⁷ Mustafa Özel, “Kurban ve Ekonomi”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul 2007, s. 188.

⁵²⁸ Muhammed İsmail, s. 37. Lüks hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sombart, s. 115.

ve buna göre para harcamalıdır. Reklamcılığın temelinde olmayan şeyleri ihtiyaçmış gibi göstermenin gaye edinildiği gözden ırak tutulmamalıdır.

3.2. Gayr-i Meşrû Ticaret

Kur'ân'ın meşrû kabul ettiği ticaret türleri olduğu gibi gayr-i meşrû saydığı ticaret şekilleri de vardır. Haram sayılan ticaret türlerini gayr-i meşrû ticaret başlığı altında ele almanın uygun olacağı kanaatindeyiz. Gayr-i meşrû ticareti şekil ve muhteva yönünden iki başlık altında kategorize etmemiz mümkündür.

3.2.1. Şekil Yönünden Gayr-i Meşrû Ticaret

Yüce Allah'ın razı olmadığı alışveriş şekillerinden biri ribâ ile, bir diğeri de rüşvet ile yapılan alım satımlardır. Aslında her ikisinde de karşılıklı değişim, icap ve kabulle gerçekleştiği için ticaretin şartları oluşmaktadır. Fakat ribâ, helal alışverişi gayr-i meşrû hale getiren bir faktör oluşturmaktadır. Benzer durum rüşvet için de söz konusudur. Karaborsacılık denen ihtikâr da helal olan alışverişin şeklini değiştiren başka bir durumdur. Bu sebeple araştırmamız bağlamında, ribâ, rüşvet ve ihtikâr konusunun şekil yönünden gayr-i meşrû ticaret başlığı altında ele alınması uygun görülmüştür. Dolayısıyla ribâ, rüşvet ve ihtikâr kabul edilen hususların karıştığı ticarî faaliyetler İslâm'da yasaklanmıştır.

3.2.1.1. Ribâ/Fâiz

İslâm hukûkunun üzerinde en çok durduğu konulardan birisi de ribâ konusudur.⁵²⁹ Fâiz, İslâm'ın gayr-i meşrû gördüğü alışveriş şekillerinden biridir. Fâiz ve ribânın birbirinden farklı şeyler olduğu ve İslâm'ın fâizi değil ribâyı yasakladığı iddia edilmiştir.⁵³⁰ Bununla birlikte her ikisi arasında herhangi bir farkın bulunmadığını ifade etmek gerekir.⁵³¹ Zira çoğalma, fazlalık, üste çıkma, nema, ana mal üzerine yapılan ziyade, bedeninin serpilip gelişmesi gibi anlamlarda kullanılan

⁵²⁹ Armağan, *İslâm Ekonomisi*, s. 184.

⁵³⁰ Mesela Pakistanlı ilim ve fikir adamı Fazlurrahman (1919-1988) bunlardan biridir. Bkz. Alparslan Açıkgöç, "Fazlurrahman", *DİA*, İstanbul 1995, XXII, 282.

⁵³¹ Bu konudaki geniş bilgi ve tartışmalar için bkz. Kureşi, s. 97-98; Mahmud Ahmed, s. 36-37; Muhammed Akdiş, *Fâiz Politikalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri ve Türkiye*, Yimder Yay., Ankara 1995, s. 6.

ribâ⁵³² terim olarak, ödünç işlemlerinde ve alışverişte karşılığı bulunmayan hakiki veya hükmî fazlalık demektir.⁵³³ Fâiz ise; karşılıklı faydaya yönelik bir sözleşmede karşılıksız kalan herhangi bir fazlalık demektir.⁵³⁴

Fâizi, sermaye sahibinin üretimden aldığı pay veya sermayenin başkasına bir süre için ödünç verilmesi karşılığında ödenen fiyat diye de tarif etmemiz mümkündür. Günümüz ekonomisine göre fâiz, para kullanımının bedeli olarak, alınan ödünç değer geliri, sermaye olarak, servetten elde edilen her türlü gelir, faktör payı ölçütü olarak yatırılmış sermayeye ödenen bölüşüm payıdır. Aynı şekilde fâiz, külfet bedeli ölçütü açısından tasarruf etmenin mükâfatı olarak servetin veya sermayenin temsilcisi olan paranın belli bir miktarının bir süre için tasarruf edilmesinin bedeli olarak görülmektedir.⁵³⁵ Neticede fâiz, işlemlerde sermaye sahibinin sermayesini ödünç verdiğinde verilen ödünçten kazanılan ve karşılığı bulunmayan miktardır.

Fâiz sadece İslâm toplumunda değil, diğer milletlerde de tartışma konusu olmuştur. Tevrat'ta bildirildiği şekliyle İsrailoğullarının birbirlerine fâiz alıp vermeleri yasaklanmıştır.⁵³⁶ Eski Yunan'da Aristo ve Eflatun'un da fâiz ve tefeciliğin karşısında oldukları belirtilmiştir.⁵³⁷

Kur'ân, fâizi zekâtla mukayese ederek tanımlamaya çalışmaktadır.⁵³⁸ Nitekim âyet-i kerimede, **“İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir fâiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekâtı veren o kimseler, evet onlar (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır.”**⁵³⁹ buyrulmaktadır. Mekke Dönemi'nde inen bu âyet, fâizin yasaklanma sürecindeki ilk aşamadır. Fâizle ilgili ilk inen âyetin böyle bir kıyaslama

⁵³² İbn Manzûr, XIV, 304-307; Neseî, I, 140; Zebîdî, XIX, 441-445; Bilmen, *Istulâhât*, VI, 13; Erdoğan, s. 385.

⁵³³ Özsoy, “Fâiz”, XII, 110-126; Ziuaddin Ahmad, *age.*, s. 453-465.

⁵³⁴ Yazır, II, 952.

⁵³⁵ Akdiş, s. 6-7.

⁵³⁶ Tevrat: Mısırdan Çıkış, 22:25; Levililer, 25:36; Kendi aralarında yasak olan fâizin başkalarından alınmasında bir mahzur görülmemektedir: Yabancıdan fâiz alabilirsiniz ama kardeşinizden almayacaksınız. Böyle yapın ki, mülk edinmek için gideceğiniz ülkede el attığınız her işte Tanrınız Rab sizi kutsasın. Bkz. Yasa'nın Tekrarı 23:20

⁵³⁷ Armağan, *İslâm Ekonomisi*, s. 185.

⁵³⁸ Rızâ, I, 120; *Kur'ân Yolu*, IV, 319.

⁵³⁹ Rûm, 30/39.

üslubuyla gelmesi, onun tasvip edilmediğini belirtmek içindir.⁵⁴⁰ Böylece Kur’ân, fâize karşı olan tutumunu ortaya koymuş,⁵⁴¹ fâizin Allah katında herhangi bir artışa sebep olamayacağı, alternatifini belirtilerek ancak zekâtın maddî ve manevî kazançlara vesile olacağı vurgulanmıştır.⁵⁴² Fâizin de içki gibi tedricen yasaklandığı bilinmektedir. Meâlîni verdiğimiz âyetten sonra, nüzul sırasına göre Âl-i İmrân suresi 130-131. âyetlerinin indiği belirtilmektedir.⁵⁴³ İlgili âyetlerde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: **“Ey îmân edenler! Kat kat arttırılmış olarak fâiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz. Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının!”** Âyette fâiz yiyenlerin kapsamına fâiz işleriyle uğraşan ve her bir aşamasına dâhil olan herkes girmektedir. Çünkü Hz. Peygamber; **“Allah, fâizi yiyene, yedirene, şahidine ve kâtibine de lanet eder.”** buyurmuştur.⁵⁴⁴ Âyetteki **أَضَاعًا مُضَاعَفَةً** kelimeleri fâizin **kat kat**, bir kartopu gibi yuvarlanarak büyüdüğünü ifade etmede kullanılmaktadır. Zira, Cahiliye Dönemi’nde bir kimsenin birinde yüz dirhem alacağı olup borcun vadesi geldiğinde ve borçlu kimse o borcu ödeyemediğinde alacaklı olan kişi, benim için sen malı artır ben de sana ödeme zamanını uzatayım derdi. Alacaklı çoğu zaman yüz dirhemi ikiye katlayarak iki yüz dirheme çıkarırdı. Daha sonra, bu ikinci ödeme zamanı gelince aynı şey tekerrür ederdi. Bu işi defalarca yaparlardı. Böylece alacaklı olan kimse, o yüz dirheme mukabil onun kat kat fazlasını alırdı.⁵⁴⁵ Âyette bahsi geçen **kat kat** fâiz bu şekilde gerçekleşir, altından kalkılmaz ekonomik bir yük haline gelirdi.

Fâizin haram kılınışını net bir emirle beyan eden Yüce Allah, bu yasak ile birlikte dünyada da âhirette de kurtuluşa erebilmelerinin çaresi olarak müminlere fâizden uzak durmalarını emretmektedir. Bu yasağı daha bir üst perdeden ifade

⁵⁴⁰ Derveze, IV, 305. Krş.: Abdülbaki Deniz, *İslâm Hukûkunda İllet Kavramı ve Fâizin İlleti*, UÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006, s. 101-103.

⁵⁴¹ *Kur’ân Yolu*, IV, 319.

⁵⁴² Kurtubî, XVI, 441; Şerefuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1449), *Fethul-Bârî Bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs., IV, 316; Yakup Yüksel, “Müfessir Tâhir İbn Âşûr (1879-1973)’un *Et-Tahrîr Ve't-Tenvîr* Adlı Eserinde Rüşvet ve Fâiz Yorumu”, *Gümüshane ÜİFD*. 2015, IV, sy. 7, s. 233.

⁵⁴³ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî el-Vâhidî (468/1076), *Esbâbu'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1991, s. 95; Mehdi Bâzergan, *Kur’ân’ın Nüzûl Süreci*, trc.: Yasin Demirkıran - Melâ Muhammed Feyzullah, Fecr Yay., Ankara 1998, s. 222; Bu âyetin nüzûl sırasında üçüncü sırada olduğunu, Nisâ suresi 160-161. âyetlerin ikinci sırada indiğini düşünen müfessirler de vardır. Bkz. Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, II, 411.

⁵⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 41-42.

⁵⁴⁵ Râzî, IX, 2.

etmek için onları cehennem ile korkutmakta, cehennemden sakındırmakta, sonra da kendine itaati emretmektedir.⁵⁴⁶ “*Ey îmân edenler! Kat kat arttırılmış olarak fâiz yemeyin...*” âyetinden anlaşılması gereken başka bir husus da bankalarda uygulanan fâiz sistemine göre zaman geçmesi ile birlikte ortaya çıkan mürekkep fâiz⁵⁴⁷ işlemlerinin haram oluşudur. Bu da Kur’an nassıyla sabittir. Âyet-i kerimede bunun *kat kat fazlası* diye kayıtlandırılmasının sebebi, fâiz olgusunun nasıl gerçekleştiğini beyan ve insanların Cahiliye Dönemi’nde fâizi katlanarak artırılan bir borç yumağına dönüştürdüklerini tasvir etmek içindir. Ayrıca bu işlemlerde fâizle borçlanan insanlara sürekli bir ivme ile borcun altından kalkılamaz bir hal alabileceği ve bu durumun zulme dönüşebileceğine dikkat çekilmektedir. Âyette *kat kat* kaydının bulunması, sadece düşük orandaki fâizin helâl olduğu manasına gelmemekte ve âyet, aynı zamanda az çok her miktardaki fâizin haram olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴⁸

Fâizin meydana gelmesinde iki faktör rol oynamaktadır. Bunlardan birisi alışverişlerdeki vade faktörü, diğeri de fazlalık olan miktardır. Bunlardan birincisine yani vade farkından kaynaklanan fâize *ribe’n-nesie*, fazlalıktan kaynaklanan fâize de *ribe’l-fadl* denilmektedir.⁵⁴⁹ İnsanlar farklı kalitedeki malları birbiri ile değiştirmek isteyebilirler. Bu değişimde taraflardan birinin aldanmaması için değişimi yapılan malların aynı miktarda ve peşin olarak değiştirilmeleri gereklidir. Değiştirilen iki mal, mesela buğday ile buğday, hurma ile hurma gibi aynı cinsten ise karşılıklı iki tarafın malları peşin ve miktarları da eşit olarak teslim etmeleri gerekir. Aksi olursa fâiz gerçekleşir.⁵⁵⁰ Resûlüllah (sav) bu hususta şöyle demiştir: “*Altına mukabil altın, gümüşe mukabil gümüş, buğdaya mukabil buğday, arpaya mukabil arpa, tuza mukabil tuz misli misline, müsavisî müsavisine ve elden ele peşin olarak mübadele edilecektir. Şayet bu sınıflar başka nevi şeylerle mübadele ediliyorsa, artık bunları teslim, tesellüm satış yerinde olmak ve sonradan yapılacak bir teslimeye dayanmamak üzere istediğiniz tarz ve şekilde satabilirsiniz.*”⁵⁵¹ Dolayısıyla hadise göre

⁵⁴⁶ Neseî, I, 183.

⁵⁴⁷ Mürekkep/bileşik fâiz: Bir anamalın dönem sonunda getirdiği fâizinin, ana mala eklenerek ikisinin toplamından oluşan yeni fâiz miktarı demektir. Bkz. *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, Komisyon, Milliyet Yay., İstanbul 1988, I, 109.

⁵⁴⁸ Zuhayli, *et-Tefsîru’l-Münîr*, II, 411.

⁵⁴⁹ Kurtubî, IV, 382; Kallek, *Sosyal Servet*, s. 41.

⁵⁵⁰ Râzî, VII, 92-93; Kutub, *Fî Zılâli’l-Kurân*, I, 324.

⁵⁵¹ Buharî, Buyû’, 54,74; Müslim, Müsâkât, 75,78, 81; İbn Mâce, Ticârât, 48.

değiştirilen mallar aynı cinsten değilse, bir taraf arpa bir taraf buğday veriyorsa, hemen teslim gereklidir. Bu durumda biri diğerinden miktarca fazla bir buğdayı, diğeri ise anlaşılan miktar kadar arpa verebilir. Bu durumda da fâiz oluşmaz. Peşin olmak şartı ile altın ve gümüş de bu şekilde miktarları farklı olarak değiştirilebilir.⁵⁵² Bu değişimlerde bulunması istenilen şekilsel ısrarın altındaki geçek Hz. Peygamberin, hem fâizi hem de basit takas usulünün yaygınlaşmasını önlemek, alım satım işleminin daha kolay gerçekleşmesi ve ekonominin daha da gelişmesini sağlamak için paraya dayalı bir sistemi ön plana çıkarmak istemesidir.

İkinci tür fâiz gecikme ya da tehir fâizi olarak adlandırılan ribe'n-nesiedir. Bu Câhiliye Dönemi'nde bilinen ve yaygın olan fâiz şeklidir.⁵⁵³ Bu fâiz türü herhangi bir kimsenin borcunu zamanında ödememesinden kaynaklanmaktadır. Ödemede gecikme borçlu lehine alacaklı aleyhine hak kaybı manası taşımaktadır. Alacaklının borçludan bu gecikmenin açtığı zararı gidermek istemesinden kaynaklanan fark fâiz olmaktadır. Mesela borçlanmada 5000 lira borçlanan ve vadesinde ödemeyen birisinden gecikme sebebiyle 5100 lira ödemesi istenirse işte aradaki 100 liralık bu fark gecikme fâizi olarak adlandırılmaktadır. Gecikme fâizine modern hukuk literatüründe “temerrüt fâizi” denilmektedir.⁵⁵⁴

Fâiz âyetlerinin iniş seyrinde üçüncü sırada Medine'de nazil olan âyet-i kerimede “...*Menedildikleri halde fâizi almalarından ve haksız (yollar) ile insanların mallarını yemelerinden dolayı içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık.*”⁵⁵⁵ buyrulmaktadır. Yahudilerin işlemiş oldukları cürümlerden dolayı cezalandırılacaklarını bildiren bir bağlamda yer alan bu âyette, aynı şekilde Allah'ın kendilerine yasakladığı fâizi almaları sebebiyle azaba uğrayacakları bildirilmektedir. Çünkü Yahudiler, kutsal kitaplarında fâiz yasaklanmış olmasına rağmen, çeşitli hilelerle onu yeme yolunu seçmektedirler. Bu sebeple onlara âhirette azap hazırlandığı bildirilmektedir.⁵⁵⁶

⁵⁵² Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, İrfan Yay., İstanbul 1988, V, 111; Cezîrî, III, 1404-1405; Armağan, *İslâm Ekonomisi*, s. 200.

⁵⁵³ Râzî, VII, 92-93; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kurân*, I, 324.

⁵⁵⁴ Armağan, *İslâm Ekonomisi*, s. 200. Krş.: Mete Gündoğan, *Fâiz Tuzağı*, Keşif Yay., Ankara 2002, s. 7-21. Ayrıca bkz. Cezîrî, III, 1400.

⁵⁵⁵ Nisâ, 4/161.

⁵⁵⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, III, 374.

Fâizle ilgili âyetlerden dördüncüsü ve de sonuncusu Bakara sûresinde yer almaktadır. Diğer âyetlerden daha farklı noktalara temas etmekte ve daha ağır hükümler ihtiva etmekte, alım satımı da fâiz telakkî eden anlayışın yanlışlığına, fâizin haram, alışverişin fâiz gibi olmadığına dikkat çekilmektedir: **“Fâiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların ‘Alım satım tıpkı fâiz gibidir’ demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım satımı helâl, fâizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de fâizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinindir ve artık onun işi Allah’a kalmıştır. Kim tekrar fâize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar. Allah fâizi tüketir (fâiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.”**⁵⁵⁷ Âyet-i kerime, kıyamet günü fâiz yiyenlerin ne şekilde dirileceğinden söz ederek fâiz konusuna giriş yapmaktadır. Bu girişte çok dikkat çekici bir üslupla fâiz yiyenlerin buldukları kabirlerinden şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktıkları gibi kalktıklarından bahsetmektedir.⁵⁵⁸ Âyette belirtilen **يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ** kısmı hakkında müfessirler farklı görüşler ifade etmektedirler. Kabirlerinden diriltirilip kalktıklarında bu kişiler, şeytanın çarptığı, sara hastalığına yakalanarak kendini yerden yere atan kişinin kalktığı gibi kalkacaklardır.⁵⁵⁹ Çünkü yaptıkları muamelede çarpmaya ve aldatmaya kalkışmışlardır. Dolayısıyla benzer şekilde cezalandırılacaklardır. Onların, kabirlerinden bu şekilde kalkmalarının bir diğer sebebi, inkâr ederek ve iftirada bulunarak **“alışveriş de fâiz gibidir”** demelerinden dolayıdır.⁵⁶⁰ Onlar fâizi asıl kabul etmişler ve alışverişini fâize kıyaslamışlardır. Oysa benzetme yapılacak olsa bile **“fâiz alışveriş gibidir”**⁵⁶¹ anlayışında olmaları gerekirdi. Bahsedilen kişilerin, *şeytan çarpmış* bir durumda olmalarının nedeni, **“Alım satım tıpkı fâiz gibidir, demelerinden dolayıdır.”** Yani, kıyamet gününde sarahlılar⁵⁶² gibi veya şeytan çarpmış gibi dengesiz bir şekilde dirilecek olan kimseler, fâiz ve alışveriş arasında

⁵⁵⁷ Bakara, 2/275-276.

⁵⁵⁸ Kâsımî, II, 701-702.

⁵⁵⁹ Ferrâ, *Meâni'l-Kurân*, I, 182; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 358; Kurtubî, IV, 390; İbn Âşûr, II, 82.

⁵⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 39-40; Nesefî, I, 140.

⁵⁶¹ Beydavî, I, 162; Kâsımî, II, 707.

⁵⁶² Zemahşerî, s. 153.

fark görmeyen kimselerdir.⁵⁶³ “*Hâlbuki Allah, alım satımı helâl, fâizi haram kılmıştır.*” Hakikat bunların zannettikleri gibi değildir. Ayrıca âyetteki ribâ kelimesinin başında bulunan lââm-ı tariftan dolayı anlam,⁵⁶⁴ her türlü fâizin haram olduğu ve istisnasının bulunmadığı şeklindedir.⁵⁶⁵

Alışveriş ve fâiz/ribâ farklı bir muameledir. Satım akdi terim olarak malın malla özel bir şekilde mübadele edilmesidir. Alışveriş akdi, satın alınmak istenen bir malı, belli bir bedel karşılığında muayyen bir şekilde değiştirmek şeklinde tarif edilmektedir.⁵⁶⁶ Ribâ/fâiz ise ödünç işlemlerinde ve alışverişte karşılığı bulunmayan hakiki veya hükmî fazlalık olarak tanımlanmaktadır.⁵⁶⁷ Fâiz ile alışveriş arasındaki farkları Râzî (606/1210) şöyle sıralamaktadır:⁵⁶⁸

1. Fâiz, karşılığı bulunmayan, karşılığında bir şey verilmeden alınan mal veya paradır.⁵⁶⁹ Fâizi alan sermaye sahibi için risk ve herhangi bir zorluk yoktur. Alışverişte ise her iki tarafın da kazancı söz konusudur.⁵⁷⁰ Riskin üstlenilmesi İslâm’ın ticareti helal kabul etmesindeki temel sebeptir. Oysa fâizde sabit bir gelir garantiyken kârda değişkenlik ve gerçekleşmeme durumu vardır.⁵⁷¹

2. Fâiz yoluyla para kazanmak serbest bırakılırsa bir kısım insanlar bu kolay ve risksiz yolu tercih eder, dünyanın denge ve düzenini sağlayan ticaret, zanaat, imar,

⁵⁶³ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 358-359.

⁵⁶⁴ Arapçada birçok fonksiyonu olan ل takısının burada söz edilen görevinin istiğrak için olmasıdır. İstğrak için kullanılan lââm-ı tarif, bir cinsin bütün fertlerini tek tek içine alan bir belirleme şeklidir. Bkz. Nejdî Gürkan, “Arapça'da "El" Takısı ve Fonksiyonları”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2004, VIII, sy. 18, s. 365. Dolayısıyla burada bütün fâiz cinslerini ifade etmek için kullanılmıştır.

⁵⁶⁵ Kurtubî, IV, 394.

⁵⁶⁶ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (587/1191), *Bedâiyu's-Sanâyi Fî Tertîbi's-Şerâyi*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 1984, V, 133.

⁵⁶⁷ Özsoy, “Fâiz”, *DİA*, XII, 110-126; Ziuaddin Ahmad, *agm.*, sy. 1, s. 453-465. Bu tarifin yetersizliği ile ilgili tartışmalar için bkz. Uludağ, s. 112-113. Mesela Serahsî fâizi, “Alım satımda şart kılınan karşılıksız fazlalıktır” diye tarif etmiştir. Tehânevî, “Fasit olan her akid ribâdır. Akidlerdeki şer'î manada var olan fazlalıktır.” Daha kapsamlı ve dakik bir tarif “Ribâ malı malla mübadele ederken, akdi yapan iki taraftan biri lehine şart koşulup karşılığı bulunmayan şer'î manadaki fazlalıktır” şeklindedir.

⁵⁶⁸ Râzî'nin verdiği maddeler esas alınmakla birlikte zaman zaman diğer kaynaklarda bulunan bilgilere de atıflarda bulunulmuştur.

⁵⁶⁹ Kâsımî, II, 711.

⁵⁷⁰ Çobanoğlu, s. 79.

⁵⁷¹ Muhammed Abdullah Mannan, *İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik*, trc.: Bahri Zengin - Tevfik Ömeroğlu, Fikir Yay., 4. Baskı, İstanbul 1980, s. 284.

ziraat ve çeşitli meslekler yıkıma uğrar. Böylece kimse riskli ve meşakkatli işlere girmek istemez. Bu da zararlı bir sonuç olur.⁵⁷²

3. Fâiz serbest olduğunda Allah rızası için ödünç verme, yardımlaşma, ihsan ve infâk gibi erdemli davranışlar ortadan kalkar.⁵⁷³

4. Genel olarak borçlanan zayıf ve yoksul, borç veren ise güçlü ve zengindir. Güçlü ve zengin, yoksul ve zayıftan verdiğini değil fazlasını alması rahmet ve merhametle bağdaşmaz aynı zamanda ahlâkî de değildir.⁵⁷⁴

5. Fâiz, ticaretin sadece dünyevî boyutunu ön plana çıkarırken, alışveriş kazançtaki manevî temizliği, dünya âhiret dengesini ifade etmektedir. Alışverişte dünya âhiret dengesini bozan durum fâizdir. Bu yüzden denge sarsıcı bir unsur olarak fâiz, ticaretin hem maddî boyutunda hem de ahlâkî boyutunda bireysel ve sosyal hayatta adâleti zedeleyen bir özellik taşımaktadır.⁵⁷⁵

Râzi'nin bu açıklamalarını genel olarak müfessir İbn Âşûr da benimsemekte ve fâiz olgusunu şöyle tasvir etmektedir: Bir kimse fâizle para veya mal alıyorsa ya zorda kaldığı için veya ticaret ya da üretim yapmak içindir. İslâm, insanların ihtiyaçlarını onları daha da yoksulluğa düşürerek değil, karşılık beklemeden infâk, zekât, karz-ı hasen gibi yollarla karşılayarak gidermeyi hedeflemiştir. Birinci gerekçe için fâizi bu şekilde yasaklayan İslâm, ikinci gerekçe için de alternatifler sunabilmiştir. Nitekim, ticaret ve yatırım yapmak isteyen kimseler, krediye ihtiyaç duyduklarında fâize başvurmaları yerine şirket, vadeli alım satım, selem akdi gibi yöntemleri tercih etmeleri istenmiştir. Müslümanlar güçlü ve söz sahibiyken fâizli işlemlere yaklaşmamışlar, dünya siyasetinde hâkimiyeti kaybeden Müslümanlar, ticaret ve ekonomide gayr-i müslimlere bağımlı hale gelince, mâlî sıkıntıları aşmak için fâizli işlemlere girmek zorunda kalmışlardır.⁵⁷⁶ Bugün İslâm âlimlerinin, hem fâizden uzak hem de çağın gerekli kıldığı bankacılık sistemi üzerinde çalışmaları ve bu konuda çözüm üretmeleri büyük bir sorun olarak önlerinde durmaktadır.⁵⁷⁷

⁵⁷² *Kur'ân Yolu*, I, 436; Kutub, *İslâm ve Fâiz*, s. 13.

⁵⁷³ Karagülle, *Alternatif Fâizsiz Banka: Selem ve Kredileşme*, İz Yay., İstanbul 1993, s. 13-14.

⁵⁷⁴ Râzî, VII, 103-104; Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kurân*, I, 218-219; Kureşî, s. 149.

⁵⁷⁵ Erturhan, *agm.*, 221.

⁵⁷⁶ İbn Âşûr, IV, 84-88; Yakup Yüksel, *agm.*, s. 238-239.

⁵⁷⁷ Arif Ersoy, *Fâizsiz Yeni Bir Banka Modeli*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1987, s. 11-12.

Fâiz, başkasının zararından elde edilen kazançtır. İstikrarlı ve sağlıklı bir ekonomik yapı için, makro ve mikro düzeyde menfaatlerin eşitlenmesi gereklidir. Fâizli ekonomik ilişkilerde ise menfaat paralelliği ilkesi hiçbir şekilde gözetilmemektedir. Çünkü talep olunan fâizin üretimin sonucuyla bir ilgisi yoktur. Bu durumda sermaye sürekli kazanırken, asıl faaliyeti yürüten üretici kendini tasfiye etmek zorunda kalmaktadır. Böylece ekonomik hayata sermaye hâkim olmakta, üretim talebe göre belirlenmemekte, sermayenin kazancı doğrultusunda tekelleşmeler olmakta; böylece istihdam hacminde daralmalar meydana gelmekte, kârlar daha çok üretime değil, daha yüksek fiyatları oluşturacak manipülasyonlara bağlı kalmaktadır. Bu ise ekonominin sağlıklı işleyişine ve haksız kazançlara sebep olmaktadır.⁵⁷⁸ Fâiz, toplumlara fakirleştirir ve zenginler tarafından sömürülmesine sebep olur. Bunun için ideal ekonomilerde sıfır fâiz hedeflenir. Fâiz oranlarının iktisadî hayata etkisi üzerinde İslâm düşünürlerinin yanı sıra Batılı iktisat ve hukukçular da araştırmalar yapmışlardır. Mesela meşhur İngiliz İktisatçı Keynes'e (1946) göre, fâiz oranlarının sıfır olduğu bir cemiyette refah maksimum seviyeye ulaşacak, fâiz oranlarının arttığı ekonomi ve toplumlarda ise sefalet artacaktır.⁵⁷⁹ Fâizle, paranın satın alma gücünün zayıflaması anlamına gelen enflasyon arasında da sıkı bir ilişki vardır. Fâizin yüksek olduğu yerlerde enflasyon oranları da yüksektir. Kısaca fâiz arttıkça insanların satın alma gücü zayıflamakta ve fakirlik yaygınlaşmaktadır.⁵⁸⁰ İslâm zengin ve fakir arasındaki seviyeyi sosyal dayanışma müesseseleriyle düzeltmekte,⁵⁸¹ insanları ticaret görünümünde sömüren ve ekonomik adâleti ortadan kaldıran fâizi yasaklayarak insanlar arasındaki hakiki kardeşliği tesis etmektedir.⁵⁸²

Sonuçta Kur'ân'ın fâiz olgusuna bakışının son derece net olduğu görülmektedir. Yüce Allah'ın yasakladığı fâiz, zengini daha zengin; fakiri her geçen gün daha da yoksullaştıran, yatırımların önünde engel, paranın satın alma gücünü

⁵⁷⁸ Sayı, s. 35-36.

⁵⁷⁹ Armağan, *İslâm Ekonomisi*, s. 226; Sezer Duru - Orhan Duru, *Dünya Batıyor mu?*, Soyut Yay., İstanbul 1975, s. 33.

⁵⁸⁰ Armağan, *İslâm Ekonomisi*, s. 228. Krş.: Sadun Aren, *Para ve Para Politikası*, Gerçek Yay., 5. Baskı, İstanbul 1995, s. 142-144.

⁵⁸¹ Mehmet Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, DİB Yay., 3. Baskı, Ankara 1991, s. 54-55; Daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, trc.: E. Ruhi Fırlı - Osman Eskiöğlü, Yağmur Yay., 3. Baskı, İstanbul 1981.

⁵⁸² Kerim Buladı, *Başarılı ve Güvenilir İş Adamının Yol Haritası*, Bilge Yay., İstanbul 2006, s. 240-244.

düşüren, yardımlaşma duygusunu zayıflatan, sermayenin tabana yayılmasına müsaade etmeyen haksız ve haram bir kazançtır.

3.2.1.2. Rüşvet

Meşrû olmayan kazanç yollarından biri de rüşvettir. “R-ş-v” kökünden türeyen ve mastarı rüşvet şeklinde olan bu kelime sözlükte; ücret, ödenen bedel, haksız bir fayda elde etmek için sunulan ödül anlamına gelmektedir.⁵⁸³ Terim olarak *rüşvet*; görevi veya nüfuzu kötüye kullanarak sağlanan ve meşrû olmayan menfaat demektir. Rüşvet iki taraf arasında karşılıklı çıkar esasına dayanır.⁵⁸⁴ Rüşvette iki taraf arasında ortaya çıkan karşılıklı *yarar*, ücretle karşılanan bir hizmet durumu söz konusudur.⁵⁸⁵ Alım satım akdi de her iki tarafa yarar sağlamakta ancak rüşvette, fâizde olduğu gibi karşılığı bulunmayan fazladan bir miktar tahsil edilmektedir.

Rüşvet kelimesi lafız olarak Kur’ân’da geçmemekle birlikte, şu âyet rüşvetin meşrû bir kazanç olmadığına delil olarak gösterilmektedir. “***Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (idarecilere veya mahkeme hâkimlerine) vermeyin.***”⁵⁸⁶ Bu âyette bir taraftan insanlar arasında mal değişiminin meşrû olduğuna işaret edilirken diğer taraftan da haksız menfaat elde etmek için yöneticilere veya hâkimlere rüşvet vermenin yasak olduğu bildirilmektedir. Âyet-i kerimede, kuyunun dibindeki suyu çekmek için kovayı sarkıtma anlamına gelen *edlâ*⁵⁸⁷ kelimesinin kullanılması, rüşvet almak isteyen birinin karşıdakinin cebine uzanması olarak yorumlanmaktadır.⁵⁸⁸ Rüşvet vermek ya da almak, rüşvet yoluyla elde edilen çıkar ve menfaatlerin tamamı haramdır.⁵⁸⁹ Âyetten, gerçekte size ait olmadığını bildiğiniz bir malı, haksız bir şekilde elde etme

⁵⁸³ Yapılan bir iş karşılığında ödenen miktar, cu’l, bahşış anlamında kullanılan bu kelime ücret anlamı da bulunmakla birlikte, haksız şekilde elde edilmiş bir kazanç olduğu için diğer anlamlarından ziyade *rüşvet* anlamı ön plana çıkmıştır. Bkz. Saffet Köse, “İslâm Hukûkuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2008, sy. 11, s. 140.

⁵⁸⁴ Saffet Köse, “Rüşvet”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 303; Abdullah Aydemir, “Rüşvet ve Zararları”, *Diyanet Dergisi*, XVI, sy., 1, 1977, s. 57; Vecdi Akyüz, *Hayatın İçinden Fıkıh*, Rağbet Yay., İstanbul 1999, s. 145.

⁵⁸⁵ Şahin Gürsoy, “Bir Yolsuzluk Türünün Sosyo-Kültürel Çözümlemesi: Rüşvet”, *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan 2001, III, sy., 9, s. 67.

⁵⁸⁶ Bakara, 2/188.

⁵⁸⁷ Bkz. Yûsuf, 12/19.

⁵⁸⁸ Bkz. Râzî, 127-128; Köse, *agm.*, s. 140.

⁵⁸⁹ İbn Âşûr, II, 186.

yollarına başvurmayınız, bu malı elde etmek için mahkemelere müracaat edip hâkimlere rüşvet vermeyiniz, şeklinde bir mana da anlaşılmaktadır.⁵⁹⁰ Râzî, bu âyette beş ayrı anlam tespit ettiğini bunların; emanet bırakılan mallar, yetim malları, yalancı şahitler, yalan yere yapılan yemin ve rüşvet olduğunu ifade etmekte, âyetin zahirine en yakın anlamının *rüşvet* olduğunu belirtmektedir.⁵⁹¹

Bütün dinlerde yasaklanmasına rağmen hemen her toplumda rüşvetin ortaya çıkmasında birtakım nedenler bulunmaktadır. Çıkar sağlamak için görev yetkisini kötüye kullanan bir kimse rüşvet yoluyla kazanç elde etmek istemektedir.⁵⁹² Hediye adı altında verilen ve bir çıkar sağlamayı amaçlayan her türlü kazanç da rüşvet olarak değerlendirilmektedir.⁵⁹³ Hediye kişiler arasında kaynaşma ve sevginin sağlanması amacıyla verilen şeylerdir. Hediyeleşme sünnette tavsiye edilmiştir.⁵⁹⁴ Hediye karşılık beklemeden sırf sevgi kazanmak için verilirken rüşvette herhangi bir sevgi söz konusu olmaksızın hakkı olmayan bir menfaati elde etmek için ödenen bir değer bulunmaktadır. Hediye ve rüşvet ayırımında en önemli husus niyettir.⁵⁹⁵ Hz. Peygamber, hediye arkasına gizlenip, hediye görüntüsü şeklinde verilmek istenen rüşvete müsaade etmemiştir. Zekât memuru olarak görevlendirdiği İbnü'l-Lütbiyye el-Ezdî (?) dönüşte birtakım hediyelerle geldiğinde Allah Resûlü'ne şunlar zekât geliri, şunlar da bana verilen hediyelerdir deyince, Hz. Peygamber: “*Evinde otursaydın bu hediyeler sana verilecek miydi acaba?*”⁵⁹⁶ diyerek tepkisini göstermiş ve o gün hediye ile rüşvet ayırımını yapmıştır. Bu sebeple bugün kamu görevlisine verilen hediye rüşvet kapsamında değerlendirilmektedir.⁵⁹⁷

Hadislerde rüşvet alanın ya da verenin sorumluluk bakımından aynı olduğu ve Allah'ın lanetine sebep olduğu bildirilmektedir.⁵⁹⁸ Kur'ân'da bu anlama geldiği belirtilen kelimelerden biri de *suht* kelimesidir. Mâide suresinde üç defa geçen bu

⁵⁹⁰ Kurtubî, III, 227; Ebû Hayyân, II, 63; *Kur'ân Yolu*, I, 288-289.

⁵⁹¹ Râzî, V, 128.

⁵⁹² Gürsoy, *agm.*, 64.

⁵⁹³ Ali Pekcan, “Son Dönem Hanefî Fakihlerinden İbn Nüceym'in (970/1563) Fikhî Risalelerinin Tanıtımı ve Rüşvet Risalesi'nin Çevirisi”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi* 2004, sy. 3, s. 258-260.

⁵⁹⁴ Bkz. Buhari, Hibe, 11; Büyü', 87; Tirmizi, Birr, 34, Ahkam, 10.

⁵⁹⁵ Hikmet Akdemir, “Dini Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayırımı”, *Harran ÜİFD.*, sy. 19, Ocak-Haziran 2008, s. 26-27.

⁵⁹⁶ Müslim, İmare, 27.

⁵⁹⁷ Köse, *agm.*, s. 156.

⁵⁹⁸ Bkz. Tirmizî, Ahkâm, 9.

kelime *rüşvet* anlamında kullanılmaktadır.⁵⁹⁹ Nitekim, “*Onlardan birçoğunun günah, düşmanlık ve haram yemede yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları ne kadar kötüdür! Din adamları ve âlimleri onları, günah olan sözleri söylemekten ve haram yemekten menetselerdi ya! İşledikleri (füller) ne kötüdür!*”⁶⁰⁰ buyrulmaktadır. Âyette Yahûdi âlimleri ve din adamları eleştirilmekte, onların haram yemekten sakınmaları ve sakındırmaları gerektiği bildirilmektedir. Burada haram yeme anlamına gelen *suht* kelimesinin *rüşvet* olduğu vurgulanmıştır.⁶⁰¹ Yahudilerin rabbanîlik iddiasında bulunan âlimleri, yalan söylemekten ve haram yemekten sakınmamakta, bunları yapanları uyarmamakta, en azından ses çıkarmamakta ve halka doğruyu tavsiye etmemektedirler.⁶⁰² Zikredilen âyette, özellikle kendilerinden rüşvet aldıkları ve gayri meşrû kazanç bekledikleri kişiler lehine yalan şahitliği kabul edip, haksızca karar veren Yahudi yargıç ve fakihlerine işaret edilmektedir.⁶⁰³

Sonuçta rüşvet cemiyet hayatını çökerten, insanlar arasında güvensizliğin oluşmasına zemin hazırlayan en büyük etkenlerden biri ve gayr-i meşrû bir kazanç türüdür. Rüşvetle hak edilmeyen bir menfaat sağlanmaktadır.

3.2.1.3. İhtikâr (Karaborsa)

Ticareti kurallarına uygun yapanlar bulunduğu gibi, bu ilkeleri göz ardı edenler de azımsanmayacak kadar çoktur. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için ticarî faaliyetler yapanlar, çok uzaklardan insanların ayağına kadar mal getiren kişiler hem övülmüş hem de maddi kazançlarının yanında insanlara karşı önemli bir hizmeti ifâ etmişlerdir.⁶⁰⁴ Malı piyasadan saklayıp insanların ihtiyaç içinde olmalarını arzulayan tüccarın halka hizmet gibi bir niyetleri bulunmamaktadır. Yalnızca kazanacakları paraları düşünen karaborsacıların diğer insanların ihtiyaç içinde olup olmamaları kendilerini ilgilendirmemektedir.⁶⁰⁵ Hadislerde ihtikârın çok ağır bir vebal olduğu bildirilmektedir. Saîd İbn Müseyyib ihtikârı; ihtiyaç fazlası gıda

⁵⁹⁹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 177.

⁶⁰⁰ Mâide, 5/62-63. Bkz. Mâide, 5/42, 62, 63.

⁶⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 549; Kâsımî, VI, 2055; Rızâ, VI, 450.

⁶⁰² Yazır, III, 1727.

⁶⁰³ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, I, 483.

⁶⁰⁴ *Nehcü'l-Belâğâ*, Haz.: M. Hizmetli, trc.: Beşir Işık - M. Vesim Taylan - Faruk Bozgöz - Birleşik Yay., Ankara 1990, s. 386.

⁶⁰⁵ Yeniçeri, s. 284; Daha geniş bilgi için bkz. M. Zeki Uyanık, “İslâm Hukûkunda İhtikâr”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, (İslâm İktisadî Özel Sayısı), 2010, sy. XVI, s. 433-476.

maddesini, halkın ihtiyacı bulunduğu zamanda stoklayıp satmamak ve piyasada darlığın ve kıtlığın ortaya çıkmasını beklemek şeklinde yorumlamıştır. Hadisin umumiliğini delil gösteren İmam Mâlik, ihtikârın haram olduğu görüşündedir. Aynı şekilde, Şevkânî de haram olduğu fikrindedir.⁶⁰⁶

Karaborsacılık, vurgunculuk, istifçilik, tekelsizlik gibi anlamlar ifade eden ihtikâr kelimesi Kur'ân'da yer almamaktadır. Bununla birlikte haksız kazanç yollarına atıfta bulunan Kur'ân, "***Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin...***"⁶⁰⁷, "***Menedildikleri halde fâizi almalarından ve haksız (yollar) ile insanların mallarını yemelerinden dolayı içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık...***"⁶⁰⁸ meâlindeki âyetleriyle işaret etmektedir. Bu âyetlerin genel ilkeleriyle birlikte mütalaa edildiğinde karaborsacılığın da yasak kazançlar kapsamına girdiği ortaya çıkmaktadır.⁶⁰⁹

İster ziraat isterse sanayi ürünleri olsun daha sonra yüksek fiyatla satmak maksadıyla saklanıp bekletilmesi ve yığılması anlamına gelen ihtikâr yasaklanmıştır. Bu yasak ana ihtiyaç maddelerinde özellikle temel gıda maddelerinde öncelikli olarak geçerlidir.⁶¹⁰ Karaborsacılık olarak bilinen ihtikârda fiyatların sunî bir şekilde yükselmesi ve normal piyasa seviyesinin üzerinde olması beklenir.⁶¹¹ Böylece insanların ihtiyaçları sömürülerek az bir emekle kolay kazanç sağlama düşüncesine dayanan bu iş, insanların başta yiyecek sıkıntısı çekmelerine sonra da dar gelirlielerin daha da zor duruma düşmelerine sebep olmaktadır. Uzun müddet sürmesi halinde de toplumsal bunalımlara yol açması söz konusu olabilmektedir.⁶¹²

Hadislerde daha geniş ve net bir şekilde yer bulan karaborsacılığın Müslüman bir tüccarın ahlâkı olamayacağı bildirilmektedir. "***Dışarıdan pazarımıza mal getiren rızıklandırılır. İhtikâr yapan/karaborsacı ise melundur.***"⁶¹³ İhtikârın çok ağır bir vebal olduğuna delâlet eden bu hadiste, ihtikâr yapan kimsenin günah işlemeyi adet

⁶⁰⁶ Hatipoğlu, *İbn-i Mâce Şerhi*, VI, 120.

⁶⁰⁷ Bakara, 2/188.

⁶⁰⁸ Nisâ, 4/161. Konuyla ilgili bir diğer âyet için bkz. A'râf, 7/85.

⁶⁰⁹ Kallek, "İhtikâr", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 560-565.

⁶¹⁰ Fazlur Rahman, s. 41-42; Sabri Orman, *Gazzâli'nin İktisat Felsefesi*, İnsan Yay., 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 104-105.

⁶¹¹ Eskicioğlu, *İslâm ve Ekonomi*, Çağlayan Matbaası, İzmir 1999, s. 18.

⁶¹² Kallek, *Sosyal Servet*, s. 105.

⁶¹³ İbn Mâce, Ticârât, 6; Dârimî, Büyü', 12.

haline getiren âsî kişiler olduğu ve bu yüzden melun oldukları, yani kendilerine lanet edildikleri ifade edilmektedir.⁶¹⁴ Nitekim şu hadis de aynı duruma işaret etmektedir. “*Kim ihtikâr/karaborsacılık yaparsa o âsî bir günahkârdır.*”⁶¹⁵ Gerek gıda maddelerinde gerekse ihtiyaç duyulan diğer maddelerde karaborsacılık yapmak câiz değildir. Zira, “*Kim yiyeceklerde Müslümanlara ihtikâr/karaborsacılık yaparsa Allah onu iflâs ettirir, cüzzam gibi pis hastalıklara uğratar.*”⁶¹⁶ buyrulmaktadır. Bu ve benzeri hadislerde malını satışa arz edenlerin rızıklandırılacağı ve bu davranışının bereketini göreceği buna karşılık, karaborsacılık yapanın Allah’a âsî ve günahkâr olduğu, bununla da yetinilmeyip melun olduğu bildirilmektedir. Melûn demek, Allah’ın rahmet ve rızasından uzak olan demektir. Bu cümlenin beddua mahiyetinde de olabileceği ifade edilmektedir. Buna göre cümlenin anlamı, “İhtikâr yapan kimseye Allah lanet eylesin” şeklindedir.⁶¹⁷ Netice itibarıyla ihtikâr/ karaborsacılığın yasaklanmasının sebebi; toplumun zarara uğramasının önlenmesi ve insanların temel ihtiyaç maddelerine kolayca ulaşabilmelerinin önündeki engellerin kaldırılmasıdır.

Verilen bilgilerden hareketle, fâiz, rüşvet ve karaborsacılığın gayr-i meşrû bir ticaret niteliği taşıdıkları görülmektedir. Fâiz ve rüşvet yasağı, İslâm’ın beş temel maksadından biri olan malı koruma ilkesine yönelik tedbirler arasında uyulması gereken çok önemli iki unsurdur. Kur’ân, verdiği para veya bir malla karşı taraftan hak etmediği bir mevki ve konumu elde etmek için sunulan rüşveti yasaklamıştır. Hz. Peygamber de rüşvet alan ve verenin lanete uğrayacağını bildirmiştir. Malın sürekli tedâvülde kalmasını isteyen İslâm, insanların ihtiyaç duyduğu özellikle gıda maddelerinin pahalılaşması için saklanmasını, insanları sıkıntılara düşürebilecek bu tutum ve davranışları uygun görmemektedir.

3.2.2. Nitelik Yönünden Gayr-i Meşrû Ticaret

İnsanlar arasındaki mal veya hizmet değişiminin en genel yolu ticarettir. Allah Teâlâ, ihtiyaçlarını karşılamak isteyen insanlar için ticareti meşrû saymıştır. Alışverişin gerçekleşmesi açısından iki kişinin aralarında anlaştıkları bir fiyatla bir

⁶¹⁴ Hatipoğlu, *İbn-i Mâce Şerhi*, VI, 120.

⁶¹⁵ Ahmed b. Hanbel, II/351; Müslim, *Müsâkât*, 26.

⁶¹⁶ İbn Mâce, *Ticârât*, 6.

⁶¹⁷ Hatipoğlu, *İbn-i Mâce Şerhi*, VI, 120.

malı, icap ve kabulle değiştirmeleri yeterlidir. şeklen böyle olan bir alışveriş mübahtır.⁶¹⁸ Ancak bu şeklin yerine gelmesinin yanında muhtevanın da Allah tarafından yasaklanmayan, alımı satımı mübah olan mal tanımına giren şeyleri ihtiva etmesi gerekmektedir. Bu başlık altında nitelik yönünden meşrûiyet sınırları dışında kalan ticaret unsurları üzerinde durulacaktır.

3.2.2.1. İnsan Ticareti

Günümüzdeki adıyla insan ticareti⁶¹⁹ ya da çok eski tarihlere dayanan şekliyle kölelik, hemen hemen dünyanın her tarafında çeşitli şekillerde sürdürölmektedir. Tarihî süreçte kölelik ekonomik hayatın ayrılmaz bir parçası olarak telakki edilmiştir. Eski Mezopotamya'da üç tür kölelik görölmektedir: Bunlardan biri borçları yüzünden köleleştirilmiş kişiler, ikincisi savaşlarda esir düşen, alınıp satılabilen veya doğduğu aileye mensubiyeti sebebiyle dünyaya gelişinden itibaren köle olarak kabul edilen ve eşya gibi muamele edilen insanlar, üçüncüsü ise açlık ve yoksulluk nedeniyle varlıklı kimselere gönüllü kölelik yapan şahıslardır.⁶²⁰ Dünyanın diğer taraflarında da benzer durumlar söz konusuydu. Eski Yunan'da Solon'dan evvel ve Roma'da on iki levha kanunundan önce fâiz uygulamaları vardı ve borcunu ödeyemeyenler esir sayılırdı. Tevrat fâizi, kendi kavmi için men etmişti. İncil'de de ribânın yasaklandığını görüyoruz.⁶²¹ Papalar, konsiller, kilise babaları da bu yasağı benimsediler, nihâyet bütün ortaçağ bu doktrini muhafaza etmek istedi.⁶²² İslâm'dan önceki cahiliye devrinde de fâizcilik ve borçtan dolayı esaret (yukarıda göröldüğü

⁶¹⁸ Cezîrî, III, 1269-1270.

⁶¹⁹ 'İnsan ticareti' kavramı hakkında bilgi için bkz. Turan Kuloğlu, *Uluslararası Belgelerde ve Türk Hukûkunda İnsan Ticareti*, SÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s. 4; Ali Hatalmış, "İslâm'ın İlk Dönemlerinde İdari Hayatta Köle ve Mevali", *ÇÜİFD*, XIII, sy. 2, 2013, s. 151-167.

⁶²⁰ Bkz. Bakır, s. 2-3; Mehmet Akif Aydın - Muhammed Hamîdullah, "Köle", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 237-246.

⁶²¹ "Ama siz düşmanlarımızı sevin, iyilik yapın, hiçbir karşılık beklemeden ödünç verin. Alacağınız ödöl büyük olacak, Yüceler Yücesi'nin oğulları olacaksınız. Çünkü O, nankör ve kötü kişilere karşı iyi yüreklidir." Bkz. Luka, 6:35. Fâzin İncil'deki yasaklığının Tevrat'taki kadar net olmadığının ifade edilmesi gerekmektedir. Geniş bir değerlendirme için bkz. Halim Işık, "Eski ve Yeni Ahid'de Para ve Faiz", *Marife*, Yıl 6, sy. 1, Bahar 2006, s. 63-64.

⁶²² Eğer kavmimden yanında bulunan bir fakire ödünç verirsen ona muameleci gibi olmayıp üzerine fâiz koymayasın; biraderin fakir düşüp senin yanında kudretsiz kalır ise garip ve misafire yardım eder gibi ona yardım eyle ki yanında yaşaya, ondan fâiz ve mürabaha almayasın ve Allah'tan korkasın. Ta ki biraderin senin yanında yaşaya. Akçanı ona fâiz ile vermeyesin; biraderine ne fâiz ile akça, ne fâiz ile zahire velhasıl fâiz ile verilen hiçbir şeyi fâiz ile vermeyesin. Ecnebiye fâiz ile verebilirsin.' Amma biraderine fâiz ile vermeyesin... Bkz. Tevrat; Hurûc, 22:25; Leviler, 25:35-37; Tesniye, 23:19-20.

üzere) mevcut idi. Fâizcilik ile geçinen servet sahibi birtakım bankerler vardı. Sakif ve Kureyş kabileleri bu şekilde fâizle uğraşırlardı ve insanlar köleleştirilirdi.⁶²³ Cahiliye Dönemi'nde borcunu ödeyemeyen bir kimse, geçim sıkıntısından dolayı çocuğunu köle olarak satabiliyordu ama bu dönemdeki köleliği savaş esirleri teşkil ediyordu. İslâmiyet'in yayılmaya başladığı dönemde de efendi ve köleler arasında sınıfsal bir yapı söz konusuydu.⁶²⁴

Kölelikle ilgili bilinen en yaygın uygulama, savaşlardan sonra esir olan kişilerin köleleştirilmesidir.⁶²⁵ Borcunu ödeyemediği için fâizinden dolayı köleleştirilen kişilerin yanında, hür oldukları halde hile ve entrikalarla köleleştirilenlerin bulunduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim, Hz. Yûsuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasından sonraki durumu şu şekilde ifade etmektedir: **“Bir kervan geldi ve sucularını (kuyuya) gönderdiler, o da (gidip) kovasını saldı, (Yûsuf'u görünce) "Müjde! İşte bir oğlan!" dedi. Onu bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi bilir. (Kafîle Mısır'a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten ona değer vermemişlerdi.”**⁶²⁶ Kardeşleri tarafından kiskanılan Yûsuf, kervanların su almak için uğradıkları bir kuyunun derinliklerine bırakılmış, gelen bir kâfile, Yûsuf'u oradan çıkardıktan sonra onu, bir ticaret malı (bidâ'e)⁶²⁷ olarak saklamışlar ve Mısır'a vardıklarında çok az bir değere satmışlardı.⁶²⁸ Âyetteki *düşük*

⁶²³ Ansay, s. 125; Kölelik hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hamza Üzüm, “Tanah ve Talmut'ta Kölelik = Slavery in Tanakh and Talmut”, *Kafkas ÜSBED*, 2013, sy. XII, s. 163-182; Ali Abdu'l-Vâhid Wafî, “İslâmiyete Göre Kölelik”, trc.: Kemal Işık, *AÜİFD*, IX, Ankara 1961; Ali Bakkal, “Hz. Peygamberin Kölelere Verdiği Değer ve İslâm'ın Köleliğe Bakışı”, *I. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri*, Şanlıurfa 2007, s. 219-260; Mehmet Nadir Özdemir, “İnsan Hakları Bağlamında Hz. Peygamberin Köleliğe Yaklaşımı”, *Bilimname*, XIX, 2010, s. 75-98; M. Zeki Duman, “İslâm'ın Köle ve Cârîye Sorununa Yaklaşımı”, *EÜİFD*, sy. XII, 2011, s. 1-54.

⁶²⁴ Akif Aydın, “Köle”, XXVI, 238; ayrıca bkz. Cahit Güngör, *Çağdaş Tefsirde “Kölelik” Yorumu*, AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 86-87; Alâeddin Yalçınkaya, “Türk-İslâm Devletlerinde İnsan Hakları Konusunda Örnek Uygulamalar”, *Yalova ÜSBD*, Ekim 2010-Mart 2011, sy., 1, s. 71.

⁶²⁵ Savaş sonrası elde edilen esirlerin köleleştirilmesi İslâm'ın hem ruhuna uymamakta hem de bu konuda herhangi bir nass bulunmamaktadır. Geniş bilgi için bkz. M. Abdullah Draz, *İslâm'ın İnsana Verdiği Değer*, trc. Nureddin Demir, İstanbul 1983, s. 54-55.

⁶²⁶ Yûsuf, 12/19-20.

⁶²⁷ Mehmet Vehbi, *Hulâsâtü'l-Beyân, Büyük Kur'ân Tefsiri*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2012, V-VI, 2478-2480.

⁶²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 46-47; Ebu's-Suûd, IV, 261; Rızâ, XII, 270-271; Yûsuf'un satışı ile ilgili olarak farklı bir yorum şu şekildedir: Hz. Yûsuf'un Mısır'da satılmasından önce başka bir satış söz konusudur: Üç gün sonra Yûsuf'un akıbetini merak eden kardeşleri, Yûsuf'u kuyuda göremeyince, kervanı bulup Yûsuf'un kendilerinin köleleri olduğunu söylediklerinde kervandakiler,

bir fiyata sattular ibaresinden kastedilen *değersiz bir fiyata, ederinin altında sattular* demektir. Yûsuf’u satanlar,⁶²⁹ buluntu olarak ele geçirdikleri bir malı ucuza vermeyi gözden çıkarmış oluyorlardı. Çünkü bir sermaye gerektirmediği için ondan aldıkları karşılık doğrudan kâr hanesine yazılıyordu. Hz. Yûsuf’un az bir fiyatla satılması durumu anlatmak içindir, yoksa buradan ‘çok paraya satsalar caiz olacaktı’ anlamı çıkarılmamalıdır. Zira İslâm, kâinatta her şeyden çok insana değer vermiş ve onun onurunu baş tacı yapmıştır. İnsan hürriyetini her şeyden üstün tutan İslâm, kölelik olgusuna duyarsız kalmamış, her fırsatta kölelerin hürriyetlerine kavuşması için zemin oluşturmuştur.⁶³⁰ İşlenen birçok suç veya günahın affedilmesi için kölenin hürriyetine kavuşturulması,⁶³¹ kefaretlerin birinci şartı kabul edilmiştir.⁶³² Bununla yetinilmemiş ve köleliğin kaldırılması için mükâtebe yapılması istenmiştir: **“...Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve câriyelerden) serbestisini satın almak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenilirlik) görüyorsanız, hemen mükâtebe (yazışma/mukâvele) yapın. Allah’ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin...”**⁶³³ Âyette yer alan *mükâtebe* kelimesi kölenin hürriyetine kavuşması için efendisiyle anlaşma yapmak anlamına gelen bir terimdir.⁶³⁴ Bu anlaşmaya göre akid esnasında taahhüt edilen miktar, köle veya

Yûsuf’u onlardan satın almak istemişler, kardeşleri de “O’nu az bir değere satmışlar”dır. Râzî, XVIII, 109-110.

⁶²⁹ Bir görüşe göre Hz. Yusuf’u kardeşleri satmıştır. Hz. Yusuf’u düşük bir değere, eksik bir pahaya satmalarının sebebi, kardeşlerinin amacı onun bedelinden faydalanmak değil, onların asıl gayeleri, babalarının yalnızca kendilerine teveccüh edecek hale gelmesini sağlamaktır. Bkz. Kurtubî, XI, 290; Tabatabâi, XI, 110; Beydavî, VI, 21.

⁶³⁰ Saffet Köse, “İslam Hukûkunda İnsan Onuruna Dayalı Bazı Hükümler”, *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*, DİB. Yay., Ankara 2013, s. 130.

⁶³¹ Mesela bkz. Nisâ, 4/92: “Bir mü’minin bir mü’mini öldürmesi olacak şey değildir. Ancak yanlışlıkla olması başka. Kim bir mü’mini yanlışlıkla öldürürse, bir mü’min köleyi azad etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. (Öldürülen kimse) mü’min olur ve düşmanınız olan bir topluluktan bulunursa, mü’min bir köle azad etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında anlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mü’min bir köle azad etmek gerekir. Bunlara imkân bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay ard arda oruç tutması gerekir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Yeminin keffareti için bkz. Mâide, 5/89; Zihâr keffareti için bkz. Mücâdele, 58/3; Bunların dışında genel anlamda köle azadını teşvik eden ayet için bkz. Beled, 90/13. Hadislerde de köle azadına yönelik birçok tavsiyeler vardır: Müslim, Eyman, 41; Elfâz, 13-15; Ebû Dâvûd, Edeb, 75; Tirmizî, Fezâilü’l-cihâd, 20; Nesâî, Nikâh, 5; İbn Mâce, Itk, 3

⁶³² Yemin keffaretinde *köle azadı* son sırada gelmiştir. Bunun dışındaki keffâretlerde köle azadı ilk sırada yer almaktadır. Bkz. Zemahşerî, s. 253; İbn Atıyye, II, 630; Neseî, I, 243.

⁶³³ Nûr, 24/33.

⁶³⁴ Fahrettin Atar, “Mükâtebe”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 531-533.

câriye tarafından sahibine ödendiğinde hür olurlar.⁶³⁵ Bununla da kalmayan İslâmiyet, kölelerin azadı için bütçesinden fon ayırmıştır. Böylece hem bir iktisadî faaliyet, hem de köle ve câriyelerin çalışıp para kazanmasını teşvik etmiştir.⁶³⁶ Kölelere iyi davranılması gerektiğini ifade eden bir hadisi, Ebû Zer Allah Resûlü'nden şu şekilde rivâyet etmektedir: “*Köleleriniz arasından size uygun bulduğunuz kimseye yediğinizden yediriniz, giydiğinizden giydiriniz. Size uygun düşmeyeni de satın ve Allah'ın yarattıklarına azap etmeyiniz.*”⁶³⁷ Bu hadiste köle sahiplerine, sahip oldukları köle ve cariyelere iyi davranmaları, yeme ve giyinmede kendilerinden ayırmamaları emredilmektedir.

Sonuç olarak İslamiyet köleliği kendi dinamizmiyle zamana yayarak bitirmek istemiştir.⁶³⁸ Bunun için köleliği besleyen kaynakları kurutmuş, köle azadını Allah'a yaklaşma vasıtası yapmış, birçok ibâdete keffâret kılmış ve her fırsatta köle azadını birinci şart ilan etmiştir.⁶³⁹ Varlık kategorisinde en şerefli konumda ve ahseni-i takvim durumunda bulunan insanın hangi sebeple olursa olsun ticaretinin yapılması İslâm'ın ruhuna aykırıdır.

3.2.2.2. Fuhuş Ticareti

Bütün ilahî dinlerin hedefi nesli muhafaza etmektir. Bu hedefe yönelik olarak, büyük günahlar arasında sayılan zina ve ona giden her türlü yol yasaklanmıştır. Fuhşun ticaretini yapmak, bu yoldan kazanç elde etmek, bunun için istihdam edilen unsurlar, ‘kötülüğe götüren yolların kapatılması’ kabilinden men edilmiştir. İnsan neslinin hem maddî hem de manevî yönden sağlıklı bir şekilde devam etmesi, soylarının karışmaması için Allah Teâlâ, zina ve zinaya giden yolları yasaklamış, bunun için nikâhsız birliktelikleri haram kılarak her türlü fuhşiyâtın önlenmesini istemiştir. “*Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.*”⁶⁴⁰

⁶³⁵ Wâfi, *agm.*, s. 211.

⁶³⁶ Yazır, V, 3512; daha geniş bilgi için bkz. Rûveyda Sağlam İnce, *Kur'ân-ı Kerim'de Kölelik Konusu*, AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 68-71.

⁶³⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 124.

⁶³⁸ Hamza Aktan, “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'ânî Yaklaşım”, *ATAÜİFD*, sy. XVI, 2001, s. 69.

⁶³⁹ Wâfi, *agm.*, IX, s. 212.

⁶⁴⁰ İsrâ, 17/32. Zina ile ilgili diğer âyetler: Furkân, 25/68: *Yine onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan, günahı (nın cezasını) bulur.* Mümtahine, 60/22: “*Ey Peygamber! İnanmış kadınlar,*

Âyette “Zina yapmayın.” denilmeyip, “Zinaya yaklaşmayın.” buyrulmaktadır. Çünkü zinaya yaklaşmayı yasaklamak, yapmayı yasaklamaktan daha vurguludur.⁶⁴¹ Bu durumda zinaya sebep olacak yazılı, görsel ve işitsel yayınlar, tiyatro gibi hususlar ile bunların ticareti sedd-i zerâî⁶⁴² bâbından yasak kapsamına girmektedir. Bu durumda yalnız zina değil zinaya götüren her şey haram kılınmıştır.⁶⁴³

Büyük günahlar arasında yer alan zina, ailelerin parçalanmasına, öldürücü hastalıklara, insanların zillete düşmesine sebep olmaktadır. Yüce Allah zinayı hayasızlık, oldukça gazabı gerektirici bir iş ve kötü bir yol olması şeklinde üç sıfat ile nitelemektedir.⁶⁴⁴ Fuhşun yaygınlaşması ve ticaretinin engellenmesine yönelik bir başka âyette şöyle buyrulmaktadır: “...*Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir.*”⁶⁴⁵ Fuhşun yasaklamasını emreden bu âyette, özellikle cariyelerden⁶⁴⁶ bahsedilmesi, dünya menfaatlerini arzulayan birtakım kimselerin, cariyelerini fuhşa zorlamalarından dolayıdır. *Fâhişe* tabiri zina da dâhil her türlü ahlaksızlığı ifade etmekte ve Allah Teâlâ tarafından yasaklanmaktadır. Zina yapılması şöyle dursun bu çirkin fiile yaklaşılması dahi yasaklanmaktadır: “*Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayasızlıktır ve çok kötü bir yoldur.*”⁶⁴⁷ Fuhşu meslek haline getirenlerin varlığı eskiden beri bilinmektedir. Eski Ahid’de, belli yerlerde oturup müşteri bekleyen, müşteriyle pazarlık eden fahişelerden bahsedilmektedir. Câhiliye Devri’nde Arabistan’da da bu meslek icra edilmekteydi.⁶⁴⁸ Fuhşun yaygın olduğu İslâm öncesi Arap Yarımadası’nda bu şenaat için cariyeler kullanılmakta ve

Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.”

⁶⁴¹ Râzî, XX, 198-199; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VIII, 74-75.

⁶⁴² Bkz. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, s. 284.

⁶⁴³ Nisâ, 4/22. Bkz. Râzî, XX, 198; İbn Âşûr, XV, 91; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VIII, 75; *Kur'ân Yolu*, III, 480; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Ensâr, İstanbul 1987, II, 159.

⁶⁴⁴ Râzî, XX, 200; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VIII, 75.

⁶⁴⁵ Nûr, 24/33.

⁶⁴⁶ Cariyelik hususunda daha geniş bilgi için bkz. Ali Rıza Demircan, *Kur'ân ve Sünnet Işığında (Köleleştirilerek Odalıklaştırılan Savaş Esirleri Kadınlar Olarak) Câriyeler ve Sömürülen Cinsellikleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.

⁶⁴⁷ İsrâ, 17/32.

⁶⁴⁸ Afgânî, s. 29.

bu yolla servetler kazanılmaktaydı. Bu bağlamda âyet, fuhşun yaygınlaşmasına sebep olacak muâmeleleri ve kazancını yasaklamaktadır.⁶⁴⁹

Câriyeler dışında fahişelik yapanlar da bulunmakla birlikte, özellikle sahipleri tarafından bu işe zorlanan ve üzerlerinden para kazanılan cariyelerden Müslüman olanların şikâyetleri üzerine, bu çirkin uygulamaya son veren âyet inmiştir. İlgili âyetin son kısmı, **“Kim onları zor altında bırakırsa, bilinmelidir ki zorlanmalarından sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”** şeklindedir. Cariyelerin yasaktan önce, ikrah (baskı) altında yaptıkları zinadan dolayı bu tür günahlarının bağışlanacağı bildirilmiştir.⁶⁵⁰ Bu hükümlerin inmesinden sonra Hz. Peygamber, **“İslâm’da fuhşa yer yoktur,”**⁶⁵¹ buyurarak zina yolu ile elde edilen tüm kazançları haram, necis, en kötü mesleğin ürünü ve en kirli kazanç olduğunu ilan etmiştir.⁶⁵²

Fuhşun ticarî bir sektör⁶⁵³ haline geldiği günümüzde⁶⁵⁴ ticarî kazanımlar amacıyla müstehcen yayın yapan televizyon,⁶⁵⁵ sinema, internet gibi zinaya davetiye çıkaran bu vasıtaları fuhşa götüren faktörler olarak zikredebiliriz. *Müstehcenlik*; açık saçık, edepsizce olan, çirkin ve uygunsuz anlamına gelmektedir.⁶⁵⁶ Müstehcen yayınlar, yazılı, görsel ve işitsel şekillerde arz edebilmektedir. Gazete, dergi, sinema,

⁶⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII, 290-291; İbn Kesîr, VI, 54-56.

⁶⁵⁰ Ebû Hayyân, VI, 416-417; Kâsımî, X, 4522-4523; *Kur’ân Yolu*, IV, 78.

⁶⁵¹ Bkz. Buhârî, *Buyû’*, 113; Müslim, *Müsâkât*, 40, 41.

⁶⁵² Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, III, 544; Derzeze, VI, 348.

⁶⁵³ Bkz. Zülfiye Zeynep Bakır, “Modern Kölelik”, *Araştırma 19, Uluslararası Hukûk, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*, İstanbul 2016, s. 13; Dünya Üzerinde Fuhuş Sektörüne En Çok Para Harcayan İlk 10 Ülke: 1-Çin 73; 2-İspanya 26,5; 3-Japonya 24; 4-Almanya 18; 5-Amerika 14,6; 6-Kuzey Kore 12; 7-Hindistan 8,4; 8-Tayland 6,4; 9-Filipinler 6; Türkiye 4 Milyar Dolar.

⁶⁵⁴ Bilgi için bkz. Editörler: Esin Küntay, Muhtar Çokar, “Seks Ticareti”, *Cinsel Eğitim Tedâvi ve Araştırma Derneği (CETAD), Bilgilendirme Dosyası 8*, s. 19-21; Her geçen gün çocuk istismarları ile ilgili haberler yayılmakta, gecelik, hatta saatlik kiralanan konutlarda fuhuş yaptırılmaktadır. Buralara kesilen onbinlerce lira cezalar dahi caydırıcı olamamaktadır. Bkz. <http://emlak.haber7.com/konut/haber/2250215-gunubirlik-ev-tehlikesi>. (26.01.2017)

⁶⁵⁵ “Genel anlamda kitle iletişim araçları ve özellikle de televizyon, geleneksel düzenin, değerlerin ve Tocqueville’nin deyiimiyle “kalbin fitratı” olan ahlâki yapının oluşturulduğu ve güçlendirildiği dinin yerini aldığı düşünülmekte; televizyonun dinin toplumdaki rolünü gasp ederek, değerleri biçimlendirdiği ve inançları şekillendirdiği ifade edilmekte ve dinsel merkezden teknolojik merkeze doğru olan bu rol değişiminin pek de olumlu bir gelişme olmadığı ileri sürülmektedir... Buradaki önemli nokta, televizyonun sosyal gerçekliği yansıtmayan bir araç olması ve toplumda yaşayan sıradan insanların ihtiyaçlarından çok varlığını borçlu olduğu ekonomik sistemin patronlarının ihtiyaçlarına yani reklam verenlere hizmet etmesidir.” bkz. Aşina Gülerarslan, “Uhrevîye Karşı Seküler; Din ve Televizyon”, *SÜSBED.*, 2010, sy., 24, s. 224-225. Krş.: Sadık Yalsızuçanlar, *Televizyon ve Kutsal*, Timaş Yay., İstanbul 1997, s. 24-26

⁶⁵⁶ Ayşe Karaca - Bahar Beyaznar, “İnternette Müstehcenlik: Nerede Başlar ve Nerede Biter?”, *Akademik Bilişim’10 - XII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, Muğla Üniv., 2010, s. 64.

televizyon, radyo ve internet yolu ile her geçen gün önlenemez bir hızla yaygınlık kazanmakta, zinaya davetiye çıkararak resim, görüntü ve ses unsurları⁶⁵⁷ her tarafımızı çepeçevre kuşatmaktadır. Bu duruma taraftar olanlar hakkında: **“İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da âhirette de çetin bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”**⁶⁵⁸ buyrulmaktadır. Âyette yer alan *fâhişeh* kelimesi, ahlâkî bakımdan uygunsuz ve çirkin olan şeyleri ifade etmektedir. Fakat siyak-sibak durumuna göre bu kelime, ahlak dışı fiil ve davranışların gerçekleştirildiğine dair aslı olmayan isnat ve iddialara “çirkin iftira ve söylentilere” işaret etmekte ve bunu yapanların âhirette cezalandırılacakları bildirilmektedir.⁶⁵⁹ Âyette bahsedilen “ahlâksızlığın yaygınlaşması” ifadesi, ahlâka aykırı davranışları ve bunların dedikodusunun, sohbetinin yapılmasını, tabii bir olaymış gibi kınamadan konuşulmasını ihtiva etmektedir. Fuhşa ve ahlaksızlığa götüren yollara karşı çıkılmayarak emr-i bi'l-marufun terk edilmesi sonucu toplumsal çöküşler hızlanmaktadır.⁶⁶⁰

Müstehcenliğe davetiye çıkararak bir diğer unsur da cinsellik vurgusu yapan görüntüler, müzik, film ve diğer materyallerdir. Bu bağlamda İslâm'ın müzik olgusuna ve bu işin ticaretine bakışının ele alınmasının uygun olacağı kanaatindeyiz. İnsan yaratılış amacına uygun düşmeyecek tutum ve davranışlardan uzak durmalıdır. Zira ayette, **“İnsanlardan öylesi var ki, herhangi bir ilmî delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alır. İşte onlara alçaltıcı bir azap vardır.”**⁶⁶¹ buyrulmaktadır. Âyetin ticaret için İran'a giden ve oradan Acemlerin hikâye ve efsanelerini anlatan kitapları satın alan Nadr b. Hâris hakkında indiği rivayet edilmektedir.⁶⁶² Bu kişinin amacı, asılsız hikâyeler, masallar, romanlar, efsaneler gibi insanı oyalayan ve yapması gereken işlerden engelleyen şeyleri insanlara sunarak onları vahyin mesajından uzaklaştırmak istemesidir.⁶⁶³ Bu

⁶⁵⁷ Toptaş, V, 365-367.

⁶⁵⁸ Nûr, 24/19.

⁶⁵⁹ Esed, II, 709.

⁶⁶⁰ *Kur'ân Yolu*, IV, 86-89; Derzeze, VI, 330-331.

⁶⁶¹ Lokman, 31/6.

⁶⁶² Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 326.

⁶⁶³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil İbn Süleyman*, (thk. Abdullah Mahmud Şehhate), Müessesetu't-Târihi'l-Arabî, I. Baskı, Beyrut, 2002, III, 432.

âyette yer alan لَهْوِ الْحَدِيثِ⁶⁶⁴ anahtar kelime niteliği taşımaktadır. Âyet-i kerimede geçen bu kısmın açıklaması hakkında müfessirler tarafından çeşitli yorumlar yapılmıştır. Boş sözler anlamına gelen lehve'l-hadîs ibaresi ile ilgili Taberî (310/923) şu açıklamaları yapmaktadır. Boş sözleri satın almaktan maksat şarkıcı cariyeleri satın almaktır. Resûlullah (sav.)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “*Şarkı söyleyen cariyeleri satmayın, satın almayın, onları (Bu hususta) eğitmeyin. Onların ticaretinde hiçbir hayır yoktur. Onların paraları haramdır.*” Bazı âlimler ise “boş söz satın almak”tan maksadın, şarkı ve türkü söylemek ve onları dinlemek olduğunu söylemişlerdir.⁶⁶⁵ “Eğlendirici söz” diye de çevrilmesi mümkün olan “lehve'l-hadîs” deyimini birçok klasik tefsirde musiki olarak açıklanmaktadır.⁶⁶⁶ Bu sebeple bu âyete dayanılarak şarkı söylemenin, enstrüman kullanmanın, dinlemenin ve bu işin ticaretini yapmanın haram olduğu belirtilmiştir.⁶⁶⁷ Fakat bu tabirin şirk ve küfür inancı ihtiva eden sözler veya daha genel olarak insanlar için herhangi bir fayda getirmeyen boş ve lüzumsuz konuşmalar olduğu yolunda görüşler de zikredilmektedir.⁶⁶⁸ Ancak İmâm Mâlik'in, ayette yer alan “Allah yolundan saptırmak için” ifadesini esas alarak, “Eğer (müzik) insanı Allah'a karşı görevlerinden alıkoyuyorsa haramdır” görüşünün de ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir.⁶⁶⁹

Mûsikî hakkında kapsamlı değerlendirmelerde bulunan, lehte ve aleyhte söylenenleri kritik eden ve orta bir yol benimseyen Gazzâlî (505/1111)'nin, bu konuda kaynak olarak ileri sürülen âyet ve hadislere yaklaşımıyla diğer âlimlerden farklı bir bakış açısı ortaya koyduğu kolayca fark edilebilmektedir.⁶⁷⁰ Gazzâlî mûsikî ile ilgili görüşlerini aklî delillere de dayandırarak vardığı sonucu şu şekilde ifade

⁶⁶⁴ Deyim hakkında bkz. Hasan Keskin, “Kur'ân'da Lağv Kavramı”, *CÜİFD.*, 2000, sy. IV, 136-137.

⁶⁶⁵ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 327; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 536-538; Kurtubî, XVI, 457.

⁶⁶⁶ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 536-538; İbn Kesîr, VI, 330; Ebû Hayyân, VII, 179; Zemahşerî, s. 834; İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 525-526; Yazır, VI, 3839.

⁶⁶⁷ *Kur'ân Yolu*, IV, 333. Müzik aletlerinin ticareti hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, VI, 350-352.

⁶⁶⁸ Kurtubî, XVI, 458.

⁶⁶⁹ *Kur'ân Yolu*, IV, 333.

⁶⁷⁰ Bayram Akdoğan, “Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî'nin İslâm Anlayışında Müzik Sanatı, Müzik Âletleri ve Müzisyenler”, *Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâlî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Isparta 2010, s. 476.

etmektedir. Güzel, vezinli, mânâsı anlaşılır bir sesi dinlemek mübahtır.⁶⁷¹ Çalgı aletlerinin de şarkı sözlerine tâbî olduğunu ifade eden Gazzâlî, “*İnsanlardan da öylesi var ki, uydurma ve boş sözleri satın alırlar...*” meâlindeki âyeti şu şekilde açıklamaktadır. Her teğannî/müzik, dini satmak ve insanları azdırıp sapıtmak demek değildir. Âyetten murat, insanları saptırmak, dini verip dünyalığı almaktır. “İnsanları saptırmak maksadı ile Kur’ân dahi okunsa yine haramdır” yorumunu yapmaktadır.⁶⁷² Bazı âlimler de buradaki *boş söz satın almaktan* maksadın, oyun âletleri satın almak olduğunu söylemişlerdir.⁶⁷³ Ayet-i kerimede, boş sözler satın alanların bunları, insanları Allah’ın yolundan saptırmak için satın aldıkları beyan edilmiştir. Burada zikredilen, Allah’ın yolundan maksat, Kur’ân okumak, Allah’ı zikretmek ve kulu, Allah’a yaklaştıracak her türlü ibâdet, her türlü itaat ve Allah’ın dinidir. Batıl sözleri satın alanlar, insanları bu sözler vasıtasıyla Allah’ın yolundan alıkoyarlar ve Allah’ın diniyle alay ederler.⁶⁷⁴ Boş sözleri satın alırlar ifadesinde istiâre sanatı yapılmaktadır. Boş sözlerle meşgul olanlar bir ticaret eşyası satın alan ve zarar eden kimseye benzetilmektedir. Âyetteki *يشترى* fiili istiâre yoluyla “karşılık olarak alır” manasına gelmektedir.⁶⁷⁵ Ticarete arzulan şey kâr etmektir ancak boş işler yapanların kâr getirmeyen bir davranış içinde oldukları istiâre yoluyla bildirilmektedir. Buna rağmen âyetin nüzul sebebi düşünüldüğünde *يشترى* fiilinin hakiki bir alışverişten söz ettiğini tespit etmek gerekmektedir.⁶⁷⁶

Allah yolundan engelleme amacı taşımayan ve Kur’ân’ın ruhuna aykırı düşmeyen; dinî değerleri alay konusu edinmeyen, sözlerinde inkâr, şirk, cinsellik, isyan gibi unsurlar bulunmayan musikînin mübah olduğu ifade edilebilir.⁶⁷⁷ Bununla

⁶⁷¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (505/1111), *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut 2005, s. 741.

⁶⁷² Akdoğan, *agm.*, s. 484.

⁶⁷³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 536-537; Kurtubî, XVI, 456-457.

⁶⁷⁴ Derveze, III, 161.

⁶⁷⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, XI, 142.

⁶⁷⁶ Bursevî, *Râhu’l-Beyân*, VI, 349.

⁶⁷⁷ Bilgi için bkz. Buhârî, *İdeyn*, 2, 3; Müslim, *İdeyn*, 16; Buhârî, *Nikâh*, 63; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 269; İhsan Arslan, *Beşerî ve Siyasî Yönleriyle Hz. Peygamberin Hoşgörüsü*, STS Yay., Rize 2014, s. 77-81; İrfan Aycan, “İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı”, *AÜİFD.*, XXXVIII, s.193. Bayram Akdoğan, “İbn Hazm el-Endülûsî’nin Mûsikî İle İlgili Hadislere Bakışı”, *Dinî Araştırmalar*, 1999, II, sy. 4, s. 29-45; Bayram Akdoğan, “İslâm’da Mûsikînin Hükümü Konusunda İleri Sürülen Âyet ve Hadislerin Tahlili”, *HÜİFD.*, 2009, XXII, 110-130.

birlikte İbn Haldun, musikînin bir ilim olduğu ve insanın buna ihtiyaç duyduğu yönünde görüş bildirmektedir.⁶⁷⁸

Lehve'l-hadîs tabirini müfessirlerin çoğu her ne kadar mûsikî ile tefsir etmiş olsalar da âyet umum ifade etmekte ve âyetin, Allah yolundan alıkoyan her şeyi kapsadığı anlaşılmaktadır.⁶⁷⁹ Sonuç olarak müziğe ve oyunlara verilen hükme göre ticaretinin meşrû olup olmadığı ortaya çıkmış olacaktır. İslâm âlimleri genelde kullanılması, yenilmesi ve içilmesi mübah olan şeylerin ticaretini meşrû, aksi durumu da gayr-i meşrû saymışlardır.⁶⁸⁰ Buna göre daha önce Gazzâlî'nin ön plana çıkardığı ilkeler çerçevesinde, İslâmî esaslarla çelişmeyen programlarla bunların kayıtlı bulunduğu materyalleri alıp satmanın meşrû olduğu müşahede edilmektedir. İslâm'ın genel ahlâk ilkelerine aykırı, cinsellik, isyan içeren, israfi körükleyen, bağımlılık yapan, insanı asıl görevlerinden alıkoyan spor müsabakaları, konser, sinema vs. gibi hususların, bunların kaydedildiği materyallerin ve aletlerin ticaretinin meşrû olmadığı ifade edilebilir.⁶⁸¹

3.2.2.3. Necis Sayılan Şeylerin Ticareti

Alışverişinin caiz olabilmesi için alım satımı yapılacak olan mal hakkında her hangi bir yasaklamanın olmaması gerekmektedir.⁶⁸² Eşyada asıl olan ibâhadır⁶⁸³ kâidesi gereği, İslâm'da yasaklanmayan şeyler daha çok, yasaklananlar ise daha azdır. Hatta yasaklanan şeyler maddelenmiş, yasak olmayan şeylerden bunlar istisna edilmiştir. Bu durumu şu âyet vecîz bir şekilde ifade etmektedir: **“De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kılabilir?”**⁶⁸⁴ Âyette yer alan

⁶⁷⁸ Hüseyin Akpınar, “İbn Haldûn'un Mûsikî Hakkındaki Görüşleri”, *HÜİFD*, 2013, XVIII, sy. 30, s. 55.

⁶⁷⁹ Yazır, VI, 3838-2839.

⁶⁸⁰ Kallek, *Sosyal Servet*, s. 157. Ayrıca şu hadislere bakılabilir: Buhârî, Buyû', 113; Müslim, Müsâkât, 12; Muvatta', Eşribe, 5;

⁶⁸¹ Bkz. Buhârî, Buyû', 113; Müslim, Müsâkât, 12; Muvatta', Eşribe, 5; Kallek, *Sosyal Servet*, s. 157; Müzik ve hükmü hakkında daha geniş bilgi için, kapsamlı bir çalışma olan Süleyman Uludağ'ın *İslâm Açısından Müzik ve Semâ*, (Kabalıcı Yay., 1. Baskı, 2005.) adlı esrine bakılabilir. Krş.: Cemal Özel, “1980'lerden Günümüze İslâmcı Müziğin Sosyolojik Analizi”, *AÜİFD*, 2016, LVII, sy., 1, s. 172.

⁶⁸² Helal ve haram gıdalar konusunda daha geniş bilgi için bkz. Cezîrî, III, 1067-1077; Remzi Kaya, *Kur'ân-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Helal ve Haram Gıdalar*, İstanbul 2000, s. 60-136.

⁶⁸³ Abdullah Kahraman, “İslâm'da Helal ve Haram'ın Yeri ve Fıkıh Usûlü Açısından Temellendirilmesi”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, sy. XX, 2012, s. 43-69; Mehmet Erdoğan, “İbaha-yi Asliyye ve Hürmeti-i Ademiyeye”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 3, sy. 1, Bahar 2008, s. 11.

⁶⁸⁴ Araf, 7/32.

zînetten maksat, her türlü süslenilen şey, özellikle de elbiseler; *temiz rızıklar* ile kastedilen lezzetli yiyecekler ve içeceklerdir. Âyetin devamında yer alan *kim haram kılabilir?* şeklindeki soru üslubu, zikri geçen bu nimetlerin haram kabul edilmesine yönelik bir yadırgama ifadesidir.⁶⁸⁵ Hatta iyi ve güzel şeylerden dünyada iken yararlanma hususunda inananlarla inanmayanlar arasında bir fark da bulunmamaktadır.⁶⁸⁶ Kur'ân-ı Kerim maddî ve manevî hayatı ilgilendiren her ne varsa, mutlaka ona dair açıklamalarda bulunmakla birlikte, bunların hüküm ve maksatlarını gereken şekilde izah etmiştir.⁶⁸⁷ Bu sebeple genel olarak, yenilmesi ve kullanılması haram olmayan şeylerin ticaretinin helal; yenilmesi ve kullanılması haram olan şeylerin ticaretinin de haram olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁸⁸

Allah Teâlâ, insanın mutluluğu, huzuru, kurtuluşu, sağlık ve sıhhati için birtakım emir ve yasaklar bildirmiştir. Nitekim Yüce Allah, **“Ey îmân edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.”**⁶⁸⁹ buyurmaktadır. Allah Teâlâ bu âyette; içki, kumar, fal ve şans oyunlarından meydana gelen, dinî ve dünyevî zararlardan söz etmektedir. Bu sayılan şeyler sebebiyle insanlar arasında kin, düşmanlık ve nefret ortaya çıkmakta, bunların oluşturduğu olumsuz etkilerle yapılması gereken ibâdetler ve toplumsal sorumluluklar ötelenebilmektedir.⁶⁹⁰ Genel kanaate göre âyette geçen hamr (şarap/içki), akli gideren ve etkileyip azaltan sarhoş edici maddelerin adıdır.⁶⁹¹ Bütün kötülüklerin anası olarak nitelenen içkinin⁶⁹² bu yüzden ticareti yasaklanmıştır.⁶⁹³ Nitekim âyetteki **“...bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz”** kısmı, **şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları** gibi şeylerden herhangi bir şekilde yararlanılmasını, kullanılmasını ve ticaretini

⁶⁸⁵ Zemahşerî, s. 362.

⁶⁸⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 29.

⁶⁸⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Miînir*, IV, 547.

⁶⁸⁸ Bkz. Buhârî, *Buyû'*, 113; Müslim, *Müsâkât*, 12; Muvatta', *Eşribe*, 5; Kallek, *Sosyal Servet*, s. 157.

⁶⁸⁹ Mâide, 5/90; ayrıca bkz. Bakara, 2/219.

⁶⁹⁰ Râzî, XII, 86

⁶⁹¹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 291; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 150; Abdülaziz Bayındır, “İslâm Açısından Sarhoş Edici İçkiler”, *İslâm Medeniyeti*, 1980, IV, sy. 3, s. 3-17.

⁶⁹² Nesâî, *Eşribe*, 44; Ebu'l-Fida İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî, (1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, (thk. Abdulhamîd Hindâvî Kahire), el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Baskı, Beyrut 2000, I, 382; Halil Aslangül, “İçkinin Zararları”, *Diyanet İlmî Dergi*, 1964, III, sy. 6-7, s. 185.

⁶⁹³ Ebû Dâvûd, *Buyû'*, 66; Nâyil Memdûh Ebû Zeyd, “İstismâru'l-Emvâl Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'Sünneti'n-Nebeviyye Mefhûm Mecâlât Subul Himâyât”, *Mecelletü Câmiatu Dimeşk Li'l-Ulûmi'l-İktisâdiyye ve'l-Kânûniyye*, XXII, sy. 1, s. 9.

yasaklamaktadır.⁶⁹⁴ İçki ticaretinin yasaklanması insanın aklını, malını, canını kurtarmak için alınmış en önemli tedbirdir. Zira içki insanlara zarar vermekte, aklı melekeleri gidermekte,⁶⁹⁵ birçok günaha kapı açmaktadır. İçkiden daha etkili ve tehlikeli olan afyon, esrar, kokain, her çeşit uyuşturucu ve zehir içeren maddeler de haram kapsamına girmektedir.⁶⁹⁶ Hz. Peygamber içki içmenin puta tapmak gibi olduğunu bildirmektedir.⁶⁹⁷ Dolayısıyla ayette içkiden sonra putların pislik olduğu zikredilmektedir.⁶⁹⁸

Söz konusu âyette yasaklanan şeylerden biri de *ensâbdır*. Ensâb, Allah'ın dışındaki birtakım varlıklara tahsis edilen; tapınmak için dikilmiş putlar, hediyeler sunulmak için hazırlanmış yerler ve kehanet araçları şeklinde tefsir edilmektedir.⁶⁹⁹ Tevhid ilkesini her konuda hâkim kılmak isteyen Kur'ân bunların alım satımını da haram kılmaktadır.⁷⁰⁰ Mevzu ile ilgili olarak Cabir b. Abdillâh (ra.)'ın rivayet ettiği bir hadiste: “*Resûlullah (sav.) fetih yılı Mekke’de iken, ‘Allah ve Allah’ın Resûlü şarabın, meytenin, domuzun ve esnâmın –suret, heykel gibi şeylerin– alışını satışını haram kılmıştır...’ buyurdu.*”⁷⁰¹ Bu hadis ile ilgili olarak, içki, meyte, domuz, put, şeriat örfünde mal kategorisinde değerlendirilmediği, dolayısıyla bunların ticaretinin de batıl olduğu şeklinde açıklamalara yer verilmektedir.⁷⁰²

Kur'ân'a göre necis sayılan, yasaklanan unsurlar arasında meyte/leş, kan ve domuz eti bulunmaktadır. Allah Teâlâ meyte, kan ve domuzun yasaklığı ile ilgili olarak, “*Allah size ancak ölüyü (leş), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilene haram kıldı...*”⁷⁰³ buyurmaktadır. Bu yasak, bazı ilavelerle birlikte başka bir ayette şöyle yer almaktadır: “*Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına*

⁶⁹⁴ Kurtubî, VIII, 161; Miras, VI, 538.

⁶⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 75; İbn Âşûr, VII, 27; daha geniş bilgi için bkz. Alparslan Özyazıcı, *Alkollü İçkiler, Sigara ve Diğerleri*, DİB. Yay., 6. Baskı, Ankara 2004, s. 8-11.

⁶⁹⁶ Bkz. Cezîrî, III, 1072.

⁶⁹⁷ Kurtubî, VIII, 160; Zemahşerî, s. 308.

⁶⁹⁸ Zemahşerî, s. 308.

⁶⁹⁹ İbn Atıyye, III, 246; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kurân*, I, 510.

⁷⁰⁰ Râzî, XI, 138; Kurtubî, VIII, 161-162.

⁷⁰¹ Buhârî, Buyû', 34; Müslim, Müsâkât, 69; Tirmizî, Buyû', 37, 58; Ayrıca bkz. Abdullah Kahraman, “Gıda Ürünlerinde Helal ve Haramı Belirleme Yöntemi”, *CÜİFD*, 2012, XVI, sy. 1, 453-478; Kâşif Hamdi Okur, “İslâm Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler”, *Usûl İslâm Araştırmaları*, 2009, XI, 8-40 krş.: Remzi Kaya, “Kur'ân, Tevrat ve İnciller Bağlamında Helal ve Haram Gıdalar”, *SÜİFD.*, 2007, XXIV, 9-27; Yüksel Macit, “Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helallğin Kriteri Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi”, *Çorum İFD*, II, 2002, 265-267.

⁷⁰² Miras, VI, 540.

⁷⁰³ Bakara, 2/173.

boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır..."⁷⁰⁴ Meâlleri verilen bu âyet ve hadislerden çıkan neticeye göre; boğularak öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanarak ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş, yırtıcı hayvanların parçaladığı hayvanlar gibi murdar olarak ölen hayvanlar ile domuz eti, kan, Allah'tan başkası adına kesilen ve putlar için kesilmiş hayvanlar haramdır.⁷⁰⁵ Sayılan bu haram maddelerin alım satımının câiz olmadığı hadiste açık bir şekilde ifade edildiğinden dolayı, murdar kabul edilen hayvanlar ile put veya heykel ticaretinin⁷⁰⁶ haram olduğunu ifade etmemiz mümkündür.⁷⁰⁷

Malın korunması için alınan tedbirlerden biri de kumar ve şans oyunlarının yasaklanmış olmasıdır. **“Ey îmân edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.”**⁷⁰⁸ Bu âyette ikinci sırada kumar yasağı yer almaktadır.⁷⁰⁹ Âyette *meysir* olarak adlandırılan kumar,⁷¹⁰ İslâm öncesinde de yaygın olan, zaman zaman eğlence için, bazen de mal kazanma amacıyla oynanırdı. Lügatte, kolay elde etmek anlamına gelen *meysir*, deve kesildikten sonra ondan pay almak için oynanan bir oyun⁷¹¹ olup her birinin üzerine pay ve risk değerleri yazılan okların çekilmesiyle gerçekleştirilirdi.⁷¹² Arapçadaki *kumar* kelimesinden Türkçeye geçen bu kelime; “şans ve becerinin birlikte veya tek başına söz konusu olduğu bir olay yahut

⁷⁰⁴ Mâide, 5/3; ayrıca bkz. Enâm, 6/145; Nahl, 16/115.

⁷⁰⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Ahkâm Âyetleri Tefsiri*, s. 280-281; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 296-297; İbn Atıyye, III, 94-95; İbnü'l-Cevzî, II, 279-180; Kâsmî, VII, 1811-1812; Yazır, III, 1556-1557; Muhammed Ali es-Sâiyis, *Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm*, (thk. Nâcî Süveydân), el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002, s. 50.

⁷⁰⁶ Mekke'ye putperstliğin girişindeki etkin sebebin put ticareti olduğuna dair açıklamalar için bkz. Mehmet Mahfuz Söylemez, “Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri”, *Milel ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, XI, sy. 1, 2014, s. 13.

⁷⁰⁷ İbn Hacer, IV, 424; Nevevî, XI, 6; Bessâm, IV, 224.

⁷⁰⁸ Mâide, 5/90; ayrıca bkz. Bakara, 2/219.

⁷⁰⁹ Kumar ile ilgili diğer ayetler için bkz. Mâide, 5/90-91.

⁷¹⁰ Âlûsî, VII, 15.

⁷¹¹ Murat Sarıcık, “Cahiliye Kumarı Meysir”, *SDÜİFD.*, 1998, sy. 5, s. 38.

⁷¹² Tevfik Fehd, “Meysir”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 509.

yarışmanın ya da belirsiz bir olayın sonucu üzerine bahse tutuşma ve bu yolla kazanç elde etme” şeklinde tarif edilmektedir.⁷¹³

Emek harcamadan, bir tarafın kârına diğer tarafın zararına sonuçlanan kumar, insan ruhunda düşmanlık ve kin duygusunu körüklemektedir.⁷¹⁴ Kumarcılar birbirleri ile küfürleşmekte, kavga çıkarmakta, zaman zaman da birbirlerini öldürmeye cüret etmektedirler.⁷¹⁵ İrade zafiyetinden kaynaklanan, dolaylı yollardan sağlığa zarar veren, haksız kazanç türlerinden biri olan kumar aynı zamanda mal ve zaman israfına sebep olmaktadır.⁷¹⁶ Bir taraftan diğer tarafa para veya mal transferi gibi görülen şansa dayalı, emek ve ticarî risk ortaya koymadan, bazen de kazanmak için hileli yollara başvuru olan kumar, Kur’ân’da yasaklanan gayr-i meşrû bir kazanç yoludur.

İnsanlar, kumar ve diğer şans oyunlarının tamamında meşakkatsiz kazanma umuduyla hareket etmektedirler. Özellikle fakirler çabucak zengin olma hevesiyle kumara yönelirken zenginler de daha fazla para kazanmak ve zaman geçirmek için kumar oynamaktadırlar. Kumarda bir defa yenilen insan, ikinci defada kazanacağı ümidi ile kumar oynamaya devam etmekte ve böylece alışkanlık kazanmaktadır.⁷¹⁷ Umduğuna ulaşamayan, elinde hiçbir şeyi kalmayan kişi, kazanma hırsıyla ailesi ve çocukları üzerine kumar oynamaya kadar işi ileri götürebilmektedir. Bundan sonra o kimse fakir ve muhtaç bir hale düşmekte, kendisini yenenlerin en şiddetli düşmanlarından birisi olmaktadır. İşte bu bakımdan kumar, insanlar arasında kin ve düşmanlık duygularının en önemli sebeplerinden biri olmakla kalmamakta, fitne gibi infiallere de sebebiyet verebilmektedir.⁷¹⁸ Neticede kumar ve kumara götüren yollar için para harcamak ve bu sektörden kazanç elde etmek meşrû değildir.

Kumara benzer haksız kazanç yollarından biri de şans oyunlarıdır. Günümüzde spor toto, sayısal loto, at yarışları ve milli piyango⁷¹⁹ gibi oynanan

⁷¹³ Ali Bardakoğlu, “Kumar”, *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 364.

⁷¹⁴ Kasapoğlu, s. 131.

⁷¹⁵ Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Münîr*, IV, 41.

⁷¹⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Hayreddin Karaman, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, Nesil Yay., İstanbul 1987, 157-158; Ayşenur Çalıkçı, *Oynarken Tükenmek: Kumar*, DİB. Yayınları, Ankara 2008, s. 15-16.

⁷¹⁷ Kasapoğlu, s. 131-132.

⁷¹⁸ Râzî, XII, 85; İbn Âşûr, VII, 27.

⁷¹⁹ Arapçada *yâ nasîb* olarak adlandırılan piyango oyununun kumar olmadığı yönündeki görüşleri eleştiriler ve ilgili tartışmalar için bkz. Necdet Ünal, “Kur’ân’da Meysir Kavramı ve Günümüzdeki Bazı

oyunlar da kumar olarak mütalâa edilmiş ve yasak kapsamına giren oyunlar arasında görülmüştür.⁷²⁰ Zira kumar için yapılan tespitler bu tür oyunlar için de geçerlidir. Emek vermeden, sıkıntı çekmeden çabucak zengin olma hayali ömür boyu sürüp gitmekte, bu oyunlara yatırılan paralar aile fertlerinin rızkının heder edilmesine yol açabilmektedir.

Verilen bilgilerden hareketle kumar kapsamına giren oyunlar sonucunda elde edilen gelirler, İslâm'ın meşrû görmediği kazançlar arasında yer almaktadır. Şeklen ticarete benziyor gibi görünse de emek harcanmaması, kin ve düşmanlığa sebep olmasından dolayı kumar ve şans oyunları yasaklanmıştır. Sadece bir umut için herhangi bir piyango biletine, spor toto ya da loto kuponuna para bağlamak; İslâm'ın ticaret anlayışına uymadığı için gayr-i meşrûdur.

3.2.2.4. Sihir ve Büyü Ticareti

Sözlükte bir şeyi olduğundan farklı göstermek, aldatmak, oyalamak, birinin ilgisini çekmek gibi manalar ifade eden *sihir* sözcüğü, “hile, aldatma, sebebi gizli kalan iş” anlamında kullanılmaktadır. Türkçede sihrin karşılığında büyü kelimesi kullanılmakla birlikte illüzyon ve el çabukluğu gibi yöntemleri içeren sihrin büyü sözcüğünden daha kapsamlı bir kullanıma sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.⁷²¹

Binlerce yıl öncesine uzanan sihir ve büyü'nün başlıca hedefi ekonomik kazanımlar, insanları etkileme, bol ürün hasadı, düşmanına zarar verme, öldürme, bir kadını kendine bağlama gibi amaçlardır. Olağanüstü varlıklara sahip ya da bu tür güçlerle temas kurduğuna inanılan kişilere yaptırılan sihir,⁷²² bazı toplumlarda dine alternatif olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda üç semâvî din de sihri sakıncalı bulmakta ve yasaklamaktadır.⁷²³ Peygamberlere karşı mücadele eden hâkim zihniyetler bir taraftan Hz. Süleyman, Hz. Mûsa, Hz. İsa ve Hz. Peygamber'e karşı

Kumar Türlerinin Bu Çerçeve Değerlendirilmesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, X, sy. 3, s. 247-265.

⁷²⁰ Toptaş, II, 481; Ünal, *agm.*, s. 257-258; Yeniçeri, s. 448-449.

⁷²¹ İlyas Çelebi, “Sihir”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 170-172; Sofuoğlu, Müslim Şerhi, VII, 37.

⁷²² İlyas Çelebi, “Geçmişten Devralınan Kültürel Miras: Sihir Problemi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2002, sy. 9, s. 201.

⁷²³ Çelebi, *agm.*, s. 217.

sihir ve sihirbazlarla önlem almaya çalışırken diğer taraftan da onların mesajlarını sihir, kendilerini de sihirbazlıkla suçlamışlardır.⁷²⁴

Kur'ân'da sihirbazların yaptıkları; hile ve aldatma (keyd),⁷²⁵ uydurma, iftira, insanların gözlerini büyüleme, olmayan bir şeyi olmuş gibi gösterme (tahyil) şeklinde nitelendirilmektedir. Bu bağlamda “... *Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) âhiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!*”⁷²⁶ buyrulmaktadır. Esaret hayatı yaşamış olan Yahudiler, yurtsuz yuvaşız kalmışlar, fakirlik ve cehalet gibi nedenler de eklenince, ahlâken ve maddî yönden bozulmalar ortaya çıkmış, böylece birtakım güzel niteliklerini kaybetmiş, sihir, büyü, tılsım ve buna benzer şeylerle ilgilenmeye başlamışlardı. Bu sebeple Yahudiler, tılsım ve büyü⁷²⁷ yoluyla para kazanmaya yönelmişlerdi.⁷²⁸ Yazır, ilgili âyetin tefsirinde hiçbir ilmi öğrenmenin haram olmadığını, buna sihrin de girdiğini ifade etmekte, sihir öğrenmenin değil, yapmanın haram⁷²⁹ olduğunu ve şerrinden korunmak için öğrenmenin haram olmadığını söylemektedir.⁷³⁰ Bu âyette geçen “şirâ” lafzı Yahudiler için kullanılmakta ve mecâzî bir anlam ifade etmektedir. Çünkü onlar Tevrat'ı kulak ardı edip sihrin peşine düşmektedirler. Hal böyle olunca onların Tevrat'ı bırakıp sihri tercih etmeleri satın alma fiili ile ifade edilmektedir.⁷³¹ Burada iki melek Hârut ve Mârût, âhiret menfaati için sihri öğreterek ondan uzak durmalarını istemekte, aksi halde sihir yapmaları sebebiyle âhirette elde edeceği mükâfat karşılığında dünyalık

⁷²⁴ Adil Bebek, “Ana Kaynaklara Göre Sihir”, *Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1998, sy. 9, s. 62.

⁷²⁵ Sâys, s. 23.

⁷²⁶ Bakara, 2/102.

⁷²⁷ Tılsım, sihir ve büyü hakkında daha geniş bilgi için bkz. Abdulkadir Sipahi, *Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamalar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 2006, s. 2-9.

⁷²⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 100.

⁷²⁹ Haram veya küfür olduğuna dair tartışmalar için bkz. Ateş, I, 96.

⁷³⁰ Yazır, I, 448.

⁷³¹ Zemahşerî, s. 90.

satın almış olacakları ikazında bulunmaktadır.⁷³² Burada sihre karşılık îmânlarını satanlar manevî bir ticaret yapmaktadırlar fakat bu ticaretleri kâr getirmemektedir.⁷³³

Sihir konusunda zikri geçen âyette her ne kadar mecâzî bir ticarettten söz edilmiş olsa bile sihir, büyü ve illüzyon gibi unsurlardan para kazanan, bunlardan geçinen bir kısım insanlar da mevcuttur. Toplumda medyum, cinci hoca şeklinde bilinen bazı insanlar muska yapma, büyü bozma gibi işlerle uğraşarak bunlardan para kazanmakta ve piyasa oluşturmaktadırlar. İlan ve reklamlarında yapabilecekleri şeyleri, “aile içi huzursuzluklar, eşler arası sorunlar, ayrılan eş, nişanlı ve sevgililerin birleşmeleri, büyü bozma ve nazar etkisini bertaraf etme, kişiye özel tılsım hazırlama, şans, rızık ve kısmet bağlılığı,⁷³⁴ tıbben sebebi bulunmayan bayılmalar, cinsel isteksizlik, ruhsal yönden sıkıntı ve bunalımlar, evlilik kısmeti bağlı kız ve erkekler, bir şeyden korkan çocuklar, gençler ve benzeri birçok alanda binlerce kişiye yardımcı oldukları” şeklinde sıralamaktadırlar ve başa çıkamayacakları hiçbir sorun, çözemeyecekleri herhangi bir problemin bulunmadığını ilave etmektedirler.⁷³⁵ Ayrıca hocanın(!) irtibat telefonu, ücret ve tarifeler de yer almaktadır.⁷³⁶ Buna benzer uygulamalar sihribaz, illüzyonistler için de geçerlidir ve organizasyon ücretleri listelenmektedir. Sihir, büyü, illüzyon ekonomik bir sektör oluşturmakta, bu yollardan birçok insan para kazanmaktadır.⁷³⁷

Kur’ân’da ve hadislerde sihir ve büyü gibi şeyler yasaklanmakta bunlara tevessül edilmeme uyarısı yapılmaktadır. Bu durumda bunlara para harcamak ve bunlardan para kazanmak meşrû bir kazanç olmayacaktır. Sihir, büyü ve kehanet türünden davranışlar hakkında birçok hadisi şerif vârid olmuştur. Bunların birinde Hz. Peygamber şöyle “*Kim (sihir maksadıyla) bir düğüm vurur sonra da onu üflerse sihir yapmış olur. Kim sihir yaparsa şirke düşer...*”⁷³⁸ diğesinde de “*Kim bir arrâfa (kâhine) gelir, bir şeyler sorar ve söylediklerine de (inanıp) onu tasdik ederse, kırk*

⁷³² Râzî, III, 240; Kurtubî, II, 291; Ateş, I, 96.

⁷³³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 208-209.

⁷³⁴ İstendiği halde evlenemek anlamına gelmektedir. Bkz. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, s. 210.

⁷³⁵ <http://www.sifamarket.com/hastaliklar/huzursuzluk-buyusu.html>; <http://falcibaba.com/evde-buyu-oldugu-nasil-anlasilir>; <http://www.medyumatakanhoca.net/aile-ici-huzursuzluk-ve-sikintinin-kalkmasi/>

⁷³⁶ <http://www.halitbey.club/?gclid=EAIaIQobChMIqJjcrKXz2AIVieAYCh3y5QDxEAAAYASAAEg>

⁷³⁷ Mevzu derinlik arz etmekten dolayı TBMM’ye kadar taşınmış ve bu konuyla ilgili yazılı soru önergesi verilmiştir. Bkz. 6 Ocak 2015 tarih ve 34436 sayılı soru önergesi.

⁷³⁸ Nesâî, Tahrim, 19.

gün namazı kabul edilmez.”⁷³⁹ buyurmuştur. Genel kanaate göre sihri öğrenerek yapmak ve sihrin fayda verdiğiğine inanmak küfrü gerektiren bir davranıştır. İslâm alimlerinin bir kısmına göre, şerrinden korunmak için sihri öğrenmek küfür değildir.⁷⁴⁰ Hadiste yer alan arrâf da denen kâhin, Allah’ın kendisi için ayırmış olduğu gayb bilgisinden haber veren kimsedir. Allah Resûlü bunlara gidilmemesi ve onlara inanılmaması gerektiğini bildirmiştir.⁷⁴¹

Sonuç olarak Kur’an-ı Kerim’e göre, ticarete meşrû kazancın en temel vasfı, kazanılan değer birtakım zarar riskleriyle birlikte emek harcanarak elde edilmesidir. Bununla birlikte ticarete konu olacak unsurların da mal niteliğini haiz olmalıdır. Meşrû sınırlar içerisinde yapılan ticarî faaliyetler övülmüş, temin edilen gelirlerin hayırlı ve bereketli olduğuna dikkat çekilmiştir. Ticarete fâiz ve rüşvet, meşrûiyet sınırlarını ihlal eden en önemli iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Fâizle ticaret yapanlar, özellikle de fâizi helal görenlerin, ‘Allah ve Resûlü’ne savaş açmak durumunda oldukları’ bildirilmiştir. Rüşvet alanın da verenin de cehennemde olduğu vurgulanmış ticarî faaliyetlerde iltimasa yer verilmemesi istenmiştir.

İnsanın onuruna yakışmayan kölelik ve onun modern versiyonu insan ticareti ile fuhşa malzeme teşkil edecek her türlü unsur, gayr-i meşrû kazanç kapısıdır ve ticareti haramdır. Kumar, piyango, şans oyunları, sihir büyü gibi türden kazançlar da İslâm’ın onaylamadığı gelir türlerindedir. İnsan sağlığına zarar veren alkollü içkiler ve uyuşturuculardan sağlanan kazançlar da İslâm’ın tasvip etmediği bir başka ticaret türüdür.

4. Ticaretin İlkeleri

Sosyal bir varlık olan insanın her geçen gün ihtiyaçları artmakta ve alışverişe olan gereksinimi çoğalmaktadır. Hal böyle olunca insanların ihtiyaçlarını karşılama faaliyeti olan ticaretin nizamî bir şekilde yürümesi için birtakım ahlâkî ve hukûkî ilkelerin bulunması zorunluluk arz etmektedir. Bu bağlamda ticaretin ahlâkî ve hukûkî ilkelerini tespit etmek gerekmektedir.

⁷³⁹ Müslim, Selâm, 125.

⁷⁴⁰ Hüseyin Kayapınar - Necati Yeniçel, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamil Yay., İstanbul, XIV, 325-326.

⁷⁴¹ Sofuoğlu, *Müslim Şerhi*, VII, 95.

4.1. Ahlâkî İlkeler

Toplumsal hayatın büyük bir bölümünü ekonomik ilişkiler şekillendirmektedir. Bu ilişkileri ilgili kurumlar denetlemeli, yönlendirici tutum ve davranışlar ahlâkî ve dinî mekanizmalarla da desteklenmelidir. Dinî referanslar mesuliyetin hem dünyada hem de âhirette olduğuna dikkat çekerek bir bilinç oluşturmaktadır. Diğer yandan ahlâkî ilkeler beslendikleri kaynaklardan güç alarak insanî erdemleri desteklemektedir.⁷⁴² Hukukî yaptırımlardan daha etkili bir şekilde sonuçlar doğurabilen ahlâkî ilkeler, insanların davranışlarına yön verme hususunda büyük bir rol oynamaktadır. Hal böyle olunca İslâm iktisadında yer alan ahlâkî ilkelerin ele alınması son derece ehemmiyet arz etmektedir.

4.1.1. Sadâkat

Sağlıklı sonuçlar veren tüm insanî ilişkilerde olduğu gibi sadâkat, kârlı bir ticaretin de en önemli unsurları arasında yer almaktadır. Sıdk kelimesinden türeyen sadâkat; davranışların doğru ve gerçeğe uygunluğu, fiillerdeki dürüstlüğü ifade eden ahlâkî bir terimdir.⁷⁴³ İslâm ahlâkının özünü teşkil eden dürüstlük Kur’ân’ın üzerinde durduğu en önemli hususlardandır.⁷⁴⁴ Bu durum âyette şu şekilde ifade edilmektedir: *“Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik, o (kimsenin iyiliği)dir ki, Allah’a, âhîret gününe, meleklere, Kitaba ve peygamberlere inandı; sevdiği malını yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan (köle ve esir)lere verdi; namazı kıldı, zekâtı verdi. Andlaşma yaptıkları zaman andlaşmalarını yerine getirenler; sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler, işte doğru olanlar onlardır, (Allâh’ın azabından) korunanlar da onlardır”*⁷⁴⁵ Doğruların vasıflarının sıralandığı bu âyette, *“işte doğru olanlar onlardır”* şeklinde ifade edilen gruplar arasında konumuzla bağlantısı açısından *“Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirirler”* bölümü ile ilgili olarak Seyyid Kutub (1906-1966) şu açıklamaları vermektedir: Vadedilen sözleri

⁷⁴² Tevhit Ayengin, “İslâm’da İktisâdî Hayatın Ahlâkî Boyutu”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI, sy. 4, s. 648.

⁷⁴³ Geniş bilgi için bkz. Burhan Sümertaş, “Kur’an’da S-D-K/ Kökünün Semantik Dünyası”, *Bayburt Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017 sy., 6, s. 61-88.

⁷⁴⁴ Saffet Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, İGİAD Yay., İstanbul 2012, s. 58.

⁷⁴⁵ Bakara, 2/177.

tutmak ve anlaşmalara uymak sadâkat kavramı içinde değerlendirilmektedir. Sadâkat, İslâm'ın son derece özen gösterdiği ve önem verdiği anahtar kavramlardandır. Kur'ân birçok yerde sadâkat konusuna temas eder ve onu îmânın, insanlığın ve dürüstlüğün göstergesi sayar. Bu sıfat; fertler, toplumlar, milletler ve devletlerarası ilişkilerde güven ve emniyet ortamının oluşması için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Verilen sözlere ve anlaşmalara bağlılık şartı, ilk önce Yüce Allah'a verilmiş olan sözlere bağlı kalmaya dayanmaktadır. Verdikleri sözde durmayan, anlaşmalarının gereğine uymayan insanlar toplumda güvenilmeyen kimselerdir. İslâm, gerek dostlarına ve gerekse düşmanlarına verdiği sözleri tutma, dostları ve düşmanları ile yaptığı anlaşmalara bağlılık konusunda titizlik gösterilmesini emretmiştir.⁷⁴⁶ Bu bağlamda iyi bir Müslüman her konuda doğruluğu ilke edinmesi gerektiği gibi, alışverişinde ve ticaretle ilgili akidlerinde de dürüstlüğü prensip edinmelidir. Başka bir âyette bu şekilde davrananlar için şöyle buyrulmaktadır: **“Bu, sâdıklara, doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş ve kazanç budur.”**⁷⁴⁷ Âyette bahsedilen sadıklar, dünyada iken sözleşmelerine bağlı kalanlar ve doğruluğu içselleştirmiş kişilerdir. Allah Teâlâ bu kişilere âhirette mükâfatını vereceği, onları korku ve hüzünden kurtaracağını müjdelemektedir.⁷⁴⁸

Kur'ân'da sadâkat kavramına yakın başka bir kavram da *istikâmet*dir.⁷⁴⁹ Kişinin her türlü davranışında ölçülü olması ve doğruluk üzere yaşaması anlamına gelen istikâmet,⁷⁵⁰ ticaret konusunda da Müslümanlardan beklenen bir davranıştır. Mal ve hizmetler ne kadar kaliteli olursa olsun, sadâkat olmayan ve vefa esasına dayanan bir ticarî faaliyet anlayışıyla icra edilmeyen ekonomik faaliyetin piyasada tutunması son derece zordur.⁷⁵¹ **“Alışverişlerinde doğru davranan, dürüst, güvenilir (emîn) Müslüman tâcirler âhîret yurdunda peygamberler, sâdıklar ve şehitlerle**

⁷⁴⁶ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, I, 161.

⁷⁴⁷ Mâide, 5/119.

⁷⁴⁸ Yazır, III, 1855.

⁷⁴⁹ Bu kavramın geçtiği âyetlerden bir kısmı için bkz. Tevbe, 9/7; Fussilet, 41/30; Ahkâf, 46/13; Hûd, 11/112.

⁷⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV, 126.

⁷⁵¹ Armağan, *İslâm Ekonomisi*, s. 98.

birlikte bulunacaklardır”⁷⁵² hadisinde de ticaret erbabında bulunması gereken sadâkata vurgu yapılmaktadır. Güvenilir bir tâcire vadedilen mükâfatın bu denli büyüklüğü, ticarete sadâkatin ne derece önemli olduğunun bir göstergesidir. Hz. Peygamber’e: “‘*Ey Resûlallah! Bana İslâm hakkında öyle bir söz söyle ki senden başka hiç kimseye bir şey sorma ihtiyacı hissetmeyeyim ve o söz bana yeterli olsun’ diyen bir sahabeye Allâh’ın Resûlü, ‘Rabbim Allâh (diğer bir rivâyette îmân ettim) de sonra da istikâmet üzere ol!’*”⁷⁵³ demesini söylemiştir.

Ticarî hayatta sadâkatın varlığından söz edebilmemiz için, herhangi bir eşyayı üretirken veya alıp satarken karşı tarafta güven ve itimat oluşması gerekmektedir. Ticarete sadâkat; gerek alan tarafta gerekse satan tarafta acaba aldatıldım mı hissine kapılmadan, her iki tarafın da gönül hoşnutluğu ve güvenle birbirlerinden ayrılmalarıdır. Bir konu hakkında hakikate uygun açıklama yapmak anlamına gelen sadâkat, satıcının ve müşterinin malla ilgili her türlü beyanı doğru bir şekilde ortaya koymayı gerektiren yüksek ahlâkî erdemdir. Bu erdemli davranışın ekonomik hayata taşınması, ticarî hayatın sağlıklı yürümesine son derece katkıda bulunacağı açıktır.

4.1.2. Müsâmaha

Kur’ân’ın öngördüğü ticaret ilkelerinden biri de alım satımda kolaylık göstermektir.⁷⁵⁴ İhtiyaçlarını karşılamak zorunda olan insanların, her zaman peşin alışveriş yapma imkânları olmayabilir. Bu durumda zarurî ihtiyaçlarını karşılamak isteyen kişilerin neredeyse borçlanmaktan başka bir çareleri kalmamaktadır. Borçlulara yardımcı olunmasını isteyen Kur’ân, ödeme zorluğu çeken bu kimselere karşı müşfik davranılmasını tavsiye etmektedir: “***Eğer (borçlu) darlık içinde ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer (gerçekleri) anlarsanız bunu sadakaya (veya zekâta) saymak sizin için daha hayırlıdır. Allah’a döneceğiniz günden sakının. Sonra herkese kazandığı eksiksizce ödenecek ve onlara haksızlık yapılmayacaktır.***”⁷⁵⁵ Borçlanmak pek tavsiye edilen bir davranış

⁷⁵² Tirmizî, Büyû‘, 4; İbn Mâce, Ticârât, 1; Dârimî, Büyû‘, 8.

⁷⁵³ Müslim, İmân, 62; Tirmizî, Zühd, 61; İbn Mâce, Fiten, 12.

⁷⁵⁴ Alışverişte müsamaha hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hasan Eyyüb, *Fıkhu’l-Muâmelâti’l-Mâliyye Fi’l-İslâm*, Dâru’s-Selâm, 1. Baskı, Kâhire 2003, s.17

⁷⁵⁵ Bakara, 2/280-281.

olmamasına rağmen⁷⁵⁶ çekilen maddî sıkıntılar insanı borçlanmayla karşı karşıya bırakabilir. Zira hayatın devamı için kişinin zorunlu olan alışverişlerini yapabilmesi gerekmektedir. Bu durumda alacaklı olanlardan borçluların vadesinin tehir edilmesi istenmektedir.⁷⁵⁷ Câbir (ra.)’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav.) borçluya müsamaha edilmesi için *“Satışta, alışta ve borcunu istemekte kolaylık gösteren kimseye Allah rahmet etsin.”*;⁷⁵⁸ Ebû Katâde (ra.)’den rivayet edilen başka bir hadiste de Resûlullah (sav.) şöyle buyurmaktadır: *“Kıyamet gününün sıkıntılarında Allah’ın kendisini kurtarmasından hoşlanan kimse, borcunu ödeyemeyene mühlet tanısın veya ondan bir bölümünü indirsin.”*⁷⁵⁹ Bu hadislerde borçluya müsamaha gösterilmesi tavsiye edilmekte ve Allah Teâlâ’nın da bu kolaylığı sağlayanlara kıyamet gününde merhametle davranacağı haber verilmektedir.⁷⁶⁰ Alacaklı ve borçlu arasındaki davalarda borçlunun zor durumda kalıp borcunu ödeyemediği zamanlarda *“...Eğer (borçlu) darlık içinde ise...”* âyetiyle alacaklıya borçlu için süre tanınmasını emretme ve bu emri uygulama yetkisi söz konusudur. Borçlu kimsenin sahip olduğu evi, eşyaları veya mesleğini icra ettiği malları haczedilemez.⁷⁶¹ Sonuçta âyet bütün borçlulara kolaylık sağlanmasını emretmektedir. Kendisi de tâcir olan Hz. Peygamber böyle hareket etmiş ve borçlulara kolaylık gösterilmesini ashabına tavsiye etmiştir.⁷⁶²

Borçlulara müsamaha göstermenin yollarından birisi de borcu taksitlendirmektir. İslâm âlimleri, borçluya kolaylık gösterilmesini ifade eden; *“...Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir)...”*⁷⁶³ âyeti ile Hz. Peygamber’in uygulamalarından⁷⁶⁴ taksitli satışların caiz

⁷⁵⁶ Bkz. Buhârî, Ferâiz, 15; Müslim, Ferâiz, 16; Ebû Davûd, Buyû‘, 9; Tirmizî, Cenâiz, 69; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Sadakat, 13; Nesâî, Cenâiz, 67; İydeyn, 22.

⁷⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 61; Neseî, I, 141.

⁷⁵⁸ Buhârî, Büyû‘, 16. Ayrıca bkz. İbni Mâce, Ticârât 28.

⁷⁵⁹ Müslim, Mûsâkât, 32. Ayrıca şu hadislere de bakılabilir: Ahmed b. Hanbel, Mûsned, II, 23; Buhârî, Enbiyâ, 54; Müslim, Mûsâkât, 31; Buhârî, Büyû‘, 18; Müslim, Mûsâkât, 30; Ahmed İbni Hanbel, Mûsned, IV, 120; Müslim, Mûsâkât, 29; Tirmizî, Büyû‘, 67; Müslim, Zühd, 74; İbni Mâce, Sadakât, 14; Buhârî, Büyû‘, 34, Hibe, 23; Müslim, Mûsâkât, 109-115; Ebû Dâvûd, Büyû‘, 7; Tirmizî, Büyû‘, 66; Nesâî, Büyû‘, 54; İbni Mâce, Libâs, 12, Ticârât, 34.

⁷⁶⁰ Sofuoğlu, V, 79-83.

⁷⁶¹ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kurân*, I, 223.

⁷⁶² Ahmet Turan Yüksel, “Bir Tacir Olarak Hz. Peygamber”, *Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) - Diyanet İlmî Dergi*, Özel Sayı- 2. Baskı Ankara 2003, s. 137-148.

⁷⁶³ Bakara, 2/280.

⁷⁶⁴ Hz. Peygamber de vadeli birçok alış-veriş yapmıştır. Mesela bkz. Buhârî, Büyû‘, 14; İstikraz, 1.

olduğu sonucuna varmışlardır.⁷⁶⁵ Taksit, borcun süresini uzatmak, borçluya müsamaha göstermek ve ödemesini kolaylaştırmak anlamına geldiğine göre; herhangi bir alacağı taksitlendirmek ve zamana yaymak da aynı şekilde borçlunun işini kolaylaştıracaktır. Borçluya müsamaha gösterilmesi ve borcun ertelenmesini bildiren âyetten sonra Allah Teâlâ, “...**Allah’a döneceğiniz gündən sakının. Sonra herkese kazandığı eksiksizce ödenecek ve onlara haksızlık yapılmayacaktır...**”⁷⁶⁶ buyurmaktadır. Kur’ân’ın son nazil olan âyetleri arasında kabul edilen bu âyette; Allah Teâlâ’nın iyi veya kötü amellere, ceza ya da mükâfatların verileceği bu gün için, kullarının hazırlıklı olmalarını istemiştir. Bu âyetin, özellikle fâiz konusunun sonunda ve borçlanma ile ilgili hükümlerin arasında yer alması, çok ciddî bir uyarı niteliği taşımaktadır.⁷⁶⁷ Zira insanların borç için fâiz almak zorunda kalmamaları bu konuda kendilerine gösterilecek müsamaha ile de alakalıdır. Borçluya gerektiği gibi müsamaha gösterilirse, fâize muhtaç olma bahanelerinden en önemlisi elinden alınmış olacaktır. Verdiği borcun karşılığında fâiz almayan kişinin dünyada maddî kaybı varmış gibi görünse de onun alacağı asıl ücret âhirettedir. Bu konuda gösterilecek müsamahanın karşılığı cennette eksiksiz ödenecek mükâfat olacaktır.

Alışverişte müsamaha konusu yalnızca borçluyu ilgilendiren bir konu değildir. Aynı şekilde borçlu da alacaklısının sabrını test etme konumuna getirmemelidir. Her iki tarafın da birbirlerinin ufak tefek kusurlarını hoşgörü ile karşılayabilmeleri gerekir.⁷⁶⁸

Hülâsa, ticaretle ilgili konulara çok önem veren Kur’ân, insan onurunu her şeyden üstün tutarak borcu sebebiyle kişiliğinin zedelenmesine müsaade etmemiştir. Zorda kaldığında borcu nedeniyle köleliğe kadar uzanan cahiliye adetlerini kaldırmak için gerekli önlemleri almıştır. İslâm, borçlunun eşyalarının hacedilmesini uygun bir davranış olarak görmemiş ve ona da ekonomik hayatını toparlayabilme hakkı tanımıştır.

⁷⁶⁵ Bilmen, *İstılâhât*, V, 44; Hayreddin Karaman - Ali Şafak, *İslâm Hukûkuna Göre Alış Verişte Vade Farkı ve Kâr Haddi*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1989, s. 23-38.

⁷⁶⁶ Bakara, 2/281.

⁷⁶⁷ Yazır, II, 975-976.

⁷⁶⁸ Müsamaha kavramı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ömer Aslan, *Kur’ân ve Hoşgörü*, İlâhiyât Yay., Ankara 2005, s. 41-44.

4.1.3. Kanaat

Tükenmeyen bir hazine olarak ifade edilen kanaat,⁷⁶⁹ elindekilere rıza göstermek, azla yetinmek anlamında kullanılan ahlâkî bir kavramdır. Terim olarak; “kişinin azla yetinip elindekine razı olması, kendisinin ve sorumluluğu altında bulunanların ihtiyaçlarını asgari ölçüde karşılayabileceği maddî imkânlarla iktifa edip başkalarının elindeki şeylere göz dikmemesi, aşırı kazanma hırsından kurtulması” şeklinde tarif edilmektedir.⁷⁷⁰ İnsanın aşırı isteklerine, hırsına ve ihtiraslarına mağlup olarak hakkına razı olmaması, kanaate aykırı tutum ve davranışlardır.⁷⁷¹

İslâm genel olarak, hem kazanırken hem de harcarken kanaat düşüncesini ön plana çıkarır. Bu düşünce ihtiyaçların sınırlandırılması için çok önemli bir hususiyettir.⁷⁷² İslâm, lüks ve israfa sebep olacak harcamaları devreden çıkarır ve zorunlu ihtiyaçların giderilmesini tavsiye eder.⁷⁷³ Zorunlu olan ihtiyaçlar; beslenme, barınma ve giyinme gibi hayatî önem taşıyan ihtiyaçlardır. Daha sonra ikincil olan eğitim, spor gibi kültürel ihtiyaçlar gelir. Bu tür ihtiyaçların giderilmesinden sonra da araba, tatile çıkma gibi gereksinimler gelir. Kişinin durumuna göre bu liste uzayıp gider ve arkası gelmez.⁷⁷⁴ İnsan, nefsinin istekleri peşinde koşan ve doyumsuz arzulara sahip olmak isteyen hırslı bir karakter taşımaktadır. Bir nimete kavuştuğunda, hemen başka bir nimetin peşine düşebilmektedir.⁷⁷⁵ Bu bağlamda kanaat duygusu insanda bulunan bu olumsuzlukları engelleyen erdemli bir davranış niteliği taşımaktadır.

İnsanın meşrû bir şekilde zengin olmayı istemesinde garipsenecek bir durum söz konusu değildir. Ancak zengin olmak isterken, özellikle de ticarî faaliyetler esnasında kanaat ilkesinin göz önünde tutulması büyük önem arz etmektedir. Zenginliğin en kestirme yolunun ticarettten geçtiğini düşünen doyumsuz insanlar, bu

⁷⁶⁹ Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (458/1066), *Kitâbu'z-Zühd*, trc.: Enbiya Yıldırım, Hâcegan Yay., İstanbul 2000, s. 189.

⁷⁷⁰ Çağrıçı, “Kanaat”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 289.

⁷⁷¹ Saffet Sancaklı, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, Rağbet Yay., İstanbul 2016, s. 81.

⁷⁷² Beyhakî, *Kitabu'z-Zühd*, s. 189.

⁷⁷³ Ebûbekr el-Cezâirî, *İslâm Düstûru*, trc.: Harun Ünal, Vahdet Yay., İstanbul 1984, s. 109.

⁷⁷⁴ Tabakoğlu, *İslâm ve Ekonomik Hayat*, s. 44-45.

⁷⁷⁵ Bilgen, s. 390-391.

emellerine ulaşmak için gayr-i meşrû yollara başvurabilmektedirler.⁷⁷⁶ Bu yüzden kanaatsiz insanlar, ölçü ve tartıda hile, zamanında borcunu ödememe, kalitesiz malı kaliteli gibi takdim etme, alacağı malı kötüleme, yalan yere yemin etme ve özellikle de karaborsacılık gibi sevimsiz yollardan medet ummaktadırlar. Ticaret erbabında görülen kanaatsizliklerden biri de insanların ihtiyaç duyduğu maddelerin pahalılaşmasını beklemek için satıştan alıkoyma anlamına gelen karaborsacılıktır.

4.2. Hukûkî İlkeler

İnsanlar üzerinde yaptırım gücü olan unsurlardan biri de hukûk kurallarıdır. Hukûk kurallarının temelde iki önemli işlevi vardır. Hukûkun ilk görevi eylemlerin meşrû olup olmadığını tespit etmek, ikincisi de bu kuralların ihlali durumunda uygulanması gereken yaptırımların tatbik edilmesini sağlamaktır. Gerek ahlâkî gerekse hukûkî kurallar tarihin her döneminde etkili olduğu gibi İslâm'da da aynı şekilde etkisini sürdürmektedir. Ancak ahlâk ve hukûk kurallarının tespiti çok kesin çizgilerle tespit edilememektedir.⁷⁷⁷ Birçok âyet ve hadiste hukûk ve ahlâk ilkelerini birbirlerinden ayırmak zor bir durum görünmektedir.⁷⁷⁸ İslâm'ın bu özelliği onun çok dikkat çeken önemli bir yönüdür. Bir taraftan insanların iç âlemine seslenen nasslar, ahlâkî kurallarla olaylar gelişmeden önlem almakta, sonra da kuralların ihlali durumunda hukûk devreye girmektedir. Bu bağlamda hukûkî düzenlemeler âmir ve bağlayıcıdır.⁷⁷⁹ Bu nedenle diğer konularda olduğu gibi ticaretle ilgili hukuk kurallarına uymak gerekmektedir.

⁷⁷⁶ Bilgen, s. 393-394.

⁷⁷⁷ Bu halin izini "ahkâm tefsirleri"nde görmek mümkündür. Mesela Mukatil b. Süleyman'ın "Ahkâm Âyetleri Tefsiri" ile Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin "Ahkâm Tefsiri" karşılaştırıldığında ele alınan konu sayısı ve başlıklarında bu durumu görmek mümkündür.

⁷⁷⁸ Mezhep imamları arasındaki fikhî farklılıkların bir sebebinin de bu olduğu kanatindeyiz. Fıkıh kitaplarında konular anlatılırken bazı hükümlerde "hukuken böyle", ancak "ahlâken şöyledir" tabirleriyle karşılaşmaktadır. Mesela kölesine tokat atan bir sahabe ne yapması gerektiğini sorunca, Hz. Peygamber köleyi azad etmesini söylemiştir. Ancak burada fakihler kölenin azad edilmesini hukukî bir hak gibi görmemiş, güzel ahlakın bir gereği olarak görmüşlerdir. Benzer durum "Kölelerinize yedirdiklerinizden yedin..." hadisinde de söz konusudur. İmam Nevevî der ki: Hadiste gelen "yedirdiğinden yedirme, giydiğinden giydirme" emri vecibe değil, istihbab ifade eder. Efendiye vacib olan, kölenin yiyecek ve giyeceğini maruf üzere temindir. Bkz. Canan, *Kütüb-i Sitte*, XI, 553.

⁷⁷⁹ Ayengin, *agm.*, s. 648-649.

4.2.1. Rızâ (İsteğe Bağlı Olma)

İnsanî ilişkilerin tamamında esas olan davranış şekli, yapılan bütün fiillerin herhangi bir baskıya dayanmadan içtenlikle ve gönül rızası ile gerçekleşmesidir. Alım satım için de bu durum geçerlidir. Alışverişin hukûkî altyapısının en önemli şartı, karşılıklı rızaya dayanmasıdır. Gerek alan gerekse satan, her iki tarafın da alışveriş sonrasında kazandıkları ve aldatılmadıkları düşüncesiyle birbirlerinden ayrılmaları gerekmektedir. Dolayısıyla yapılan ticaretin karşılıklı rızaya dayalı⁷⁸⁰ olarak gerçekleştirilmesi, alışverişin olmazsa olmaz şartı niteliğindedir. Bu bağlamda Yüce Allah, **“Ey îmân edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin...”**⁷⁸¹ buyurmaktadır. Taberî, bu âyet ticâret ve sanat yoluyla rızık talep etmeye karşı çıkan bazı cahilleri tekzip etmektedir, diyerek şu açıklamalara yer vermektedir: **“Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin...”** ifadesi, ey îmân edenler, ancak razı olacağınız bir ticaret yoluyla kazanacağınız malları yiyin, mallarınızı aranızda fâiz, kumar, gasp ve zulüm gibi, Allah'ın haram kıldığı yollarla yemeyin, anlamındadır. Buradaki rızâdan maksat, alışveriş yapan taraflardan her birinin, alışveriş akdini yaptıktan sonra o muameleyi yaptıkları yerden ayrılıncaya kadar, birbirlerini alışverişi bozup bozmamakta serbest bırakmalarıdır. Buna göre, taraflar bir mecliste sözle alışverişi bitirdikten sonra tekrar onu bozabilme hakkına sahiptirler.⁷⁸² Zemahşerî de buna yakın açıklamalar yapmakta ve *karşılıklı rıza* ile ilgili olarak ticarete icap ve kabulden oluşan akde dikkat çekmektedir.⁷⁸³

İlgili âyette geçen *bâtil* kelimesi sözlük anlamı ile kendisinden beklenen sonucu veremeyen, hazırda bulunmayan şey demektir. Bu bağlamda, icap ve kabulün, karşılıklı rızânın olmadığı alışverişlerin batıl olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁸⁴ Âyetin devamında yer alan **“ve kendinizi öldürmeyin...”** kısmı çok önemli bir noktaya işaret etmektedir. Kur'ân'ın ticarete yaklaşımını kavrayamamış

⁷⁸⁰ Nihat Dalgın, “İslâm Hukûkuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”, *OMÜİFD*, XI, s. 97-128.

⁷⁸¹ Nisâ, 4/29. Âyetteki ticaret kelimesinin okunuşu ve anlama etkisi ile ilgili geniş açıklamalar için bkz. Abdulmecit Okçu, “Nisâ Sûresi 29. Âyette Geçen “Ticaret” Kelimesinin Farklı Okunuşları ve Hukûkî Yansımaları”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2015, XIX, sy. 61, s. 257-276.

⁷⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 627-631; Benzer ifadeler için bkz. Ebû Hayyân, III, 240.

⁷⁸³ Zemahşerî, s. 233; Neseî, I, 222.

⁷⁸⁴ Yazır, I, 679; Tabatabâi, IV, 328-329.

bazı cahillerin, ticaret hayatının hilelerle dolu bir yol olduğunu iddia etmeleri sonucu züht ve takvaya aykırı bularak ticaretin terk edilmesi gerektiğini söylemektedirler. Oysa âyetteki “*kendinizi öldürmeyin*” cümlesinden böyle bir netice çıkarmak doğru değildir. Çünkü ticareti terk etmek, kişinin kendisini, hatta toplumu yok etmesi mesabesinde ekonomik bir yıkımdır. Bununla birlikte, ticarete yapılacak birtakım haksız ve meşrû olmayan uygulamaların, haksızlık, sosyal adâletsizlik ve anarşi doğurmasına, toplum düzeninin bozulmasına sebep olabileceği müşahede edilmektedir.⁷⁸⁵ Toplumda asayiş bozulunca can güvenliği de tehlikeye düşmektedir. Bu durumda, sadece haksızlığa uğrayanlar değil, haksızlık yapanlar için de tehlikeli sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Hakkını almak isteyen ve karşı koyanlar arasında ölümle sonuçlanabilecek olaylar olabilir. Âyetin asıl hedefi haksız olarak başkalarını öldürmeyi yasaklamak iken, bu kişileri işaret ederek “kendinizi öldürmeyin” buyurması hayat hakkına vurgu yapılması yönüyle çok manidardır. Çünkü kişinin kendi hayatıyla başkasının hayatını koruması hakkında hiçbir fark yoktur. Her can korunmaya eşit derecede muhtaçtır. Bu âyet, makâsıdu’ş-şeria denilen genel ilkelerden canı ve malı koruma ilkesini hedeflemektedir.⁷⁸⁶ Kısaca ifade etmek gerekirse bu âyette, karşılıklı rızaya dayanmayan ticarî faaliyetlerin anlaşmazlıklara ve kavgalara, arkasından da ölümlere yol açabileceği üzerinde durularak ticarî ilişkilerde özgür bir irade ortaya koymanın ne derece ehemmiyetli olduğuna atıfta bulunmaktadır.

Kur’ân’a göre ticaretin en önemli ve temel ilkesi, *karşılıklı rıza* prensibidir. Karşılıklı rızanın bulunmadığı bir ticareti meşrû kabul etmeyen Kur’ân, insanlar arasında kavgaların olmaması için, alışverişlerin yazılması, alım satım esnasında şahit bulundurulmasını istemektedir. Böylece Kur’ân, hiç kimsenin herhangi bir hak kaybına uğramamasını hedefleyerek, sosyal barışı gerçekleştirmek için gerekli ilkeleri tesis etmiştir.⁷⁸⁷ Hulâsa karşılıklı rızaya dayanan mal-para ve emek-ücret gibi mübadele çeşitleri hem toplum hem de şahıslar için faydalı ve meşrûdur. Rızâsız ve haksız kazançlar ise birtakım menfaatler sağlamakla beraber, toplumsal barışı yaralayıcı durumlar ortaya çıkarabilmektedir.

⁷⁸⁵ Yazır, II, 1342; Erturhan, *agm.*, s. 216.

⁷⁸⁶ *Kur’ân Yolu*, II, 51.

⁷⁸⁷ Mehmet Talu, *Helal Kazanç*, Tereke Yay., İstanbul 2013, s. 40.

4.2.2. Akidlere Bağlılık

İnsan başıboş yaratılmış bir varlık değildir. Sosyal hayatta uyması gereken birtakım kural ve kaidelerle karşı karşıyadır. Bu kural ve kaidelere uyum sağlamak toplumsal hayatı kolaylaştırmakta, insanî ilişkilere çekidüzen vermektedir. Bu bağlamda insanların birbirlerine verdikleri sözler ve anlaşmalara riayet etmeleri gerekmektedir. Hukukî bir kavram olan *akid*, belgeye bağlanmış sözleşme anlamına gelmektedir. Bu kelime, bir şeyi diğerine sağlam şekilde bağlayan düğüm ve bağ manasını ifade etmektedir. Bundan dolayı iki ipin sıkıca birbirine düğümlemesine de akid denilmektedir. Sağlam düğüm ve bağ anlamına gelen akid kelimesi, bir kimsenin bir şeyi benimsemesi, karşıdakini susmaya mecbur ederek kendini veya diğerini bir sözleşmeye bağlamasına, karşılıklı anlaşmalara akid adı verilmektedir.⁷⁸⁸

Akid, hukûkî işlemlerin en mühimi olup mülkiyetin sebepleri arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Akid, insanlığın tanıdığı en eski hukûkî müesseselerden biridir. Cahiliye Arapları tarafından da bilinen akid, bu durumdan hareketle tarifine gerek duyulmadan kullanılmaktadır. Bu mesele âyette şu şekilde yer almaktadır: “***Ey îmân edenler! Akidleri(n gereğini) yerine getiriniz. İhramlı iken avlanmayı helal saymamak üzere (aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helâl kılındı. Allah dilediğine hükmeder.***”⁷⁸⁹ Akid bir şeyi diğerine iyice bağlamak,⁷⁹⁰ ahit ise ilzam yani mecbur kılma anlamına gelmektedir. Buna göre “***Ey îmân edenler! Akidlerinizi yerine getirin...***” emrinin anlamı, “Ey Allah’a boyun eğmiş, itaatı benimsemiş olanlar, akidlerinizin gereğini yerine getirin” manasınadır. Allah Teâlâ kullarına olan buyruklarını *akidler* olarak ifade etmektedir. Başta Allah’a verilen sözler olmakla birlikte, insanların kendi aralarında gerçekleştirdikleri alışveriş, nikah, ortaklık, anlaşma ve yeminleşme de âyetin kapsamına girmektedir.⁷⁹¹ Ebû Hanîfe (150/767) âyetteki **أَوْفُوا بِالْعُقُودِ** “***Akidlerinizi yerine getirin***” emrine dayanarak alışveriş kesinleştikten sonra alışverişteki *meclis*

⁷⁸⁸ Yazır, III, 1546.

⁷⁸⁹ Mâide, 5/1.

⁷⁹⁰ Karaman, “Akid”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 251.

⁷⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 10.

*muhayyerliğini*⁷⁹² reddetmektedirler. İmâm-ı Şâfî meclis muhayyerliğini kabul kabul etmektedir. Bunlara göre “*Alışveriş yapanlardan her biri, buldukları meclisten ayrılmadıkları müddetçe muhayyerdirler.*”⁷⁹³ hadisi ile âyetin tahsis edildiği görüşündelerdir.⁷⁹⁴

Akidlerde özellikle üzerinde durulan husus borçlanma konusudur. Nitekim ilgili ayette geçen “*akidleri yerine getirin*” emrinin “borçlanma akidleri” olduğu ifade edilmektedir. Alım satım, kiralama, icâre, nikâh, boşama, müzâraa, müsâlaha, temlik, muhayyer bırakma, azat etme ve buna benzer akidler örnek verilmektedir. Bu akidler üzerine ilave şartlar getirmek ancak âyet ve hadislerde bulunanlarla kayıtlı olup Kur’ân ve Sünnet’te olmayan şartlar Hz. Peygamber tarafından reddedilmiştir.⁷⁹⁵

Allah’ın emir ve yasaklarına uymak, verilen sözlere sadık kalmak, insanların kendi aralarında yaptıkları akidlere bağlı kalmaları, İslâm dininin hassasiyetle üzerinde durduğu hususlardandır. Bu sebeple İslâm fert, toplum ve devletler arasındaki akidlerde meşrû olup verilen her sözün yerine getirilmesini istemektedir. Hz. Peygamber, gayr-i müslim biriyle bile olsa yapılan akidlerin yerine getirilmesinin önemine dikkat çekmekte, kendisi de davranışlarıyla ümmete numune olmaktadır.⁷⁹⁶ Nitekim sahabe hayatı ve İslam tarihindeki uygulamalara bakıldığında Müslümanların akidlerine ne derece sadık kaldıklarına dair örneklerle⁷⁹⁷ dolu olduğu görülecektir.⁷⁹⁸

Ticarette ilgili taahhüt ve anlaşmaları kapsayan akid, anlaşmalara bağlı kalma, alan ve satan arasında ahitleri yerine getirmeyi ifade etmektedir. Bu durumda ticarî faaliyetlerde herkesin akidlerin gereğine sadâkat göstermesi ticaretin hukukî ilkeleri arasında yer almaktadır.

⁷⁹² Meclis muhayyerliği, alışveriş yapan kişilerin buldukları ortamı (meclisi) terk etmedikçe alışverişten vazgeçme haklarını ifade eden hukukî bir deyimdir. Muhayyerlik konusunda geniş bilgi için bkz. H. Yunus Apaydın, “Muhayyerlik”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 25-30.

⁷⁹³ Müslim, Buyû‘, 43.

⁷⁹⁴ Râzî, XI, 125-126; Kurtubî, VII, 246-247.

⁷⁹⁵ Kurtubî, VII, 248.

⁷⁹⁶ Ebu Davud, Edeb, 82.

⁷⁹⁷ Misal olarak bkz. Muhammed Yusuf Kandehevî, *Hayâtu’s-Sahabe*, trc.: Sıtkı Gülle, Divan Yay., İstanbul 1987, III, 79.

⁷⁹⁸ *Kur’ân Yolu*, II, 203-204.

4.2.3. Kitâbet (Kayıt Altına Alma)

Alışverişte kitâbet, yapılan muamelenin yazıya geçirilmesi demektir. Sözleşmelerin yazılıp belgelendirilmesi Kur'ân'ın tavsiye ettiği hususlardan biridir. Anlaşmalar kayıt altına alınmamışsa, unutma, inkâr yahut cayma gibi sebepler hak kayıplarına yol açmaktadır. Yüce Allah borcun yazılmasını istemiştir. Çünkü güvenilen kişilerin hilekâr çıkma, aldığı borcu inkâr etme yahut verilen miktarı değiştirme veya unutkanlık durumlarının ortaya çıkması ihtimal dâhilindedir.⁷⁹⁹ İşte bu sebeplerden ötürü akidlerin yazılması emredilmiştir.

Ticarî faaliyetlerin yazı ile kayıt altına alınmasının lüzumuna dair Kur'ân-ı Kerim şöyle buyurmaktadır: *“Ey îmân edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adâletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın. Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, Rabbinden korksun ve borcunu asla eksik yazdırmamasın. Şayet borçlu sefih veya akli zayıf veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise, velisi adâletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). Çağırıldıkları vakit şahitler gelmemelik etmesin. Büyük veya küçük, vâdesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan sakın üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah nezdinde daha adâletli, şehadet için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Ancak aranızda yapıp bitirdiğiniz peşin bir ticaret olursa, bu durum farklıdır. Bu durumda onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. (Genellikle) alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Ne yazan, ne de şahit zarara uğratulsun. Eğer bunu yaparsanız (zarar verirsiniz) şüphe yok ki bu, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi bilmektedir.”*⁸⁰⁰

Müdâyene âyeti olarak bilinen bu âyette, borçlanma hususunda birçok detaya dikkat çekilmektedir. İslâm'ın en önemli ibâdeti kabul edilen namazda bile bu kadar detay bilgi verilmemektedir. Kanaatimizce bunun nedeni Yüce Allah'ın, kulların birbirlerine olan hakkına daha fazla önem vermesinden kaynaklanmaktadır.

⁷⁹⁹ Hüsameddin Affâne, *Fikhî ve Ahlakî Yönleriyle İslâm'da Ticaret*, trc.: Servet Bayındır, Polen Yay., İstanbul 2012, s. 78-79; Ateş, I, 340.

⁸⁰⁰ Bakara, 2/282.

İnsanlar arasındaki ticarî faaliyetlerin ihtilaflara sebep olmaması için sadâkatle gerçekleştirilmesi gerekir. Sadâkat ilkesinin gerçekleşmesine katkı sağlayacak hususlardan biri de yapılan akidlerin yazıya geçirilmesidir. Müdâyene âyetinin başında yer alan **belli bir süre ile** ifadesi, belirlenmiş bir zamana kadar demektir. Örneğin; hasat zamanına kadar, harman zamanına kadar, aybaşına kadar... şeklinde sınırlandırmak anlamındadır.⁸⁰¹ Belli bir süre ifadesinden, peşin olmayıp veresiye olan alışverişlerin yazıya geçirilmesi anlaşılmaktadır. Ticarî hayatta ortaya çıkan kötü sonuçların en önemli nedeni, anlaşma maddelerinin açık ve anlaşılır bir dille yazılmamasıdır.⁸⁰² Bu yüzden akidlerdeki maddelerin, açık ve net ifadeler olması, yoruma ve yanlış anlaşılmaya müsait ibareler olmaması gerekir.

İbnü'l-Arabî (543/1148), âyetteki *onu yazınız* emri konusunda şu açıklamaları yapmaktadır: Allah Teâlâ, sözleşmelerin belgelendirilmesini istemektedir. Çünkü sözleşmenin yapıldığı an ile ödeme zamanı arasındaki sürede yanılma ve unutma gibi durumlar olabilmektedir. Kişi sözleşmeyi inkâr edebilir veya ölüm gibi beklenmedik durumlarla karşılaşabilir. İşte bütün bu sebeplerden dolayı Kur'ân, akidlerin yazı veya şahit tutmak suretiyle belgelendirmesini emretmiştir.⁸⁰³ Bu delilleri değerlendiren İslâm bilginleri, borcun yazılıp belgelendirilmesini sadece bir tavsiyeden ibaret değil vucûb ifade ettiğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü toplumumuzda sözleşme ve anlaşmaların yazılmaması, huzursuzluk, anlaşmazlık ve kavgalara sebep olmaktadır. Özellikle ortaklar arasında sürtüşme ve kavgaların başlıca sebebi, şirket sözleşmelerinin düzgün bir şekilde yazıya geçirilmemiş olmasıdır. İşte bu sebeplerden dolayı, sözleşme ile ilgili bütün şartların, hatta önemsiz gibi görülen ayrıntıların dâhil yazılarak belgelendirilmesi istenmektedir.⁸⁰⁴ Bu yüzden Yüce Allah, **“Borç ister az olsun ister çok olsun borcu yazmaktan üşenmeyin”** buyurmuştur. Borcun yazılması ve belgelendirilmesinin birçok faydası vardır. Bu sayede malı muhafaza gerçekleştirilmiş, anlaşmazlıklara son nokta konulmuş, şüphe ve tereddütler bertaraf edilmiş olur.⁸⁰⁵

⁸⁰¹ Neseфі, I, 142.

⁸⁰² Muhlis Akar, *İş ve Ticaret Ahlakı*, DİB. Yay., Ankara 2008, s. 48.

⁸⁰³ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 328; Râzî, VII, 128; Neseфі, I, 142.

⁸⁰⁴ Affâne, s. 81-82.

⁸⁰⁵ Ebu's-Suûd, I, 269; Ebû Hayyân, II, 359-361; İbn Âşûr, III, 97-99.

İlgili âyette “...*Aranızda kâtip adâletle yazsın...*” ifadesi, bu yazma işinin âdil bir şekilde gerçekleştirilmesini emretmekte olup, hak sahibinin hakkını ne belirtilen miktarın üstünde ne de altında, tam sözleşmede belirlenen miktarıyla yazılmasını emretmektedir. Ayrıca âyette; *biriniz yazsın* değil de “*bir kâtip aranızda adâletle yazsın*” şeklinde olması; borçlu ve alacaklı haricinde üçüncü bir kimseyi işaret etmektedir. Çünkü alacaklı ya da borçlu kendi lehine avantaj elde etmek isteyebilir. Bunun önlenmesi için kâtip, taraflardan birine iltimas etmeksizin âdil bir şekilde borcu yazıya geçirmelidir.⁸⁰⁶ “...*Ancak aranızda yapıp bitirdiğiniz peşin bir ticaret olursa, bu durum farklıdır. Bu durumda onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur...*” Âyetin bu kısmı, yazmayı bırakmada size bir zarar yoktur ve bundan dolayı size günah olmaz manasındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bunun günah olduğunu murat etmiş olsaydı, bu yazma onlara farz olurdu ve alacaklı da yazmadığı için günaha girmiş olurdu.⁸⁰⁷

Âyette üzerinde durulması gereken bir diğer konu da, “...*Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, Rabbinden korksun ve borcunu asla eksik yazdırmayacak durumda ise, velisi adâletle yazdırsın...*” ifadesinde yer alan borcun eksiksiz ve fazlasız tam kayda geçirilmesi hususudur. Yüce Allah, burada zihinsel engelliler ile ergenlik çağına ulaşmış ve temyiz⁸⁰⁸ gücüne sahip olmakla birlikte harcamalarındaki dengesizlik sebebiyle ticarî davranışlarında kısıtlı sayılan *sefih* kimselerin⁸⁰⁹ durumlarını açıklamaktadır. Şayet borçlu yani üzerinde hak bulunan sefih bir kimse çocuk, deli, bilgisiz ve aklî gücü olayları iyice hatırında tutmasına imkân vermeyecek kadar yaşlı, kekeme, dilsiz, dili bağlı, görme özürülü olup yazdırmaktan âciz olursa, onun işlerini üstlenmiş bulunan kayyûm, vekil veya mütercim gibi velilerinin adâletle tam olarak kâtibe bunların hakkını yazdırmaları gerekmektedir.⁸¹⁰ Alacaklının tek başına borcu yazdırması, borçlu aleyhine risk oluşturabilir. Zira borçlu itirazlarını dile getiremeyecek kadar zayıf, hakkını

⁸⁰⁶ Kurtubî, IV, 430-433.

⁸⁰⁷ Râzî, VII, 128.

⁸⁰⁸ Temyiz: Birbirine benzeyen şeyleri, iyi ile kötüyü ayırabilme gücüdür. Bkz. Râğıb el-İsfehânî (502/1108), *el-Müfredât*, s. 618.

⁸⁰⁹ H. Yunus Apaydın, “Hacir”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 513-517.

⁸¹⁰ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, II, 120.

savunamayacak kadar aciz olabilir. Borçlu alacaklısı ile birlikte yazdırdığında ise, yalnızca mevcut sözleşmede belirlenen şeyleri kayda geçirir. Borçlunun ikrarı daha kuvvetli, daha güvenilir olur.⁸¹¹ Borç senedini yazdırmak özellikle borcu alan kimsenin vazifesidir.⁸¹²

Günümüz ticaretinde yazar kasa, bilgisayar, fiş gibi uygulamalar alışverişlerin hemen hemen hepsini kayıt altına almaktadır. Buna rağmen yine de yapılan alışverişlerde anlaşmazlıklar çıkabilmekte; yıllar önce ödenmiş bir borç ödenmedi olarak görülebilmekte ve belgelendirilemediği takdirde tekrar ödeme durumları söz konusu olabilmektedir.

Netice itibarıyla ticaretin hukukî bir zeminde ele alınmasının en önemli teminatı, yapılan işin kayıt altına aldırılmasıdır. Ticarî faaliyetleri yazıyla kayıt altına almak, anlaşmazlıkların tamamını her zaman çözmese de bunun, çıkabilecek ihtilafları en aza indirdiğini, hak kayıplarını da asgariye düşürdüğünü söylemek mümkündür.

4.2.4. Şahitlik

Ticarî işlerde ve alım satım işlemlerinde bulunması gereken unsurlardan biri de şahitliktir. Tanıklık etmek, haber vermek ve bir olayda hazır bulunmak anlamlarına gelen şehâdet terim olarak; bir hakkı ispatta olayı gören kimsenin bilgisine müracaat etmek anlamında kullanılmaktadır.⁸¹³ Ticarete herhangi bir tartışma olmaması, kavgaların çıkmaması için sadece borçların yazılmasıyla yetinilmeyeceği, bunun yanında bir de şahit bulundurulması emredilmektedir. Yazmak ve şahit tutmak birbirinin yerine geçmemektedir. Amacı gerçekleştirmeye daha fazla katkı sağlayacağı için her ikisi birlikte istenmektedir. Zira ayette şöyle buyurulmaktadır: *“...Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Ne yazan, ne de şahit zarara uğratılsın. Eğer bunu yaparsanız (zarar verirsiniz) şüphe yok ki bu, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi bilmektedir.”*⁸¹⁴ Bu âyette, alışverişlerde iki şahit tutulması

⁸¹¹ Affâne, s. 84-85.

⁸¹² Ateş, I, 337.

⁸¹³ Yazır, I, 524.

⁸¹⁴ Bakara, 2/282.

istenmektedir. Burada bulundurulması gereken şahitler hakkında müfessirler farklı düşünmektedirler. Bir kısmı emrin vucûb ifade ettiğini söylerken, bazıları da vucûb ifade etmediği yönünde görüş bildirmektedirler. İster vucûb⁸¹⁵ ifade etsin isterse etmesin sonuçta iki şahit tutulması hususunda bir emir yer almaktadır.⁸¹⁶ Bu emre bir şekilde itaat etmek, insanların hak kaybına uğramamaları, alacağın ya da borcun tespiti açısından son derece önemlidir.⁸¹⁷

Kur'ân, alışverişte şahit tutulmasını istemekle birlikte, diğer taraftan şahitler için de bazı kriterler getirmiştir. Buna göre, alışverişlerde bulundurulması gereken şahitlerin vasıfları ile ilgili olarak, “...*Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). Çağırıldıkları vakit şahitler gelmemelik etmesin...*” buyrulmaktadır. Âyette yer alan “*erkeklerinizden*” kaydı şahitlik için iki şartı gerekli kılmaktadır. Buna göre şahitlerin akıllı, ergenlik çağına girmiş ve Müslüman erkeklerden olmaları gerekmektedir.⁸¹⁸ Malî konularda şahitler ya iki erkek ya da bir erkek iki kadın olmalıdır. Daha az sayıdaki şahit iddiayı ispat için yeterli görülmemiştir. Tek erkeğin yeterli görülmemesi, onun akid veya dürüstlük yönündeki eksikliğinden değil, hakkın ve alacağın zarara uğramaması için ihtiyatlı davranmaktan kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde bir erkeğin yerine iki kadın şart koşulması, tek kadının akıl ve dürüstlüğünden kaynaklanan bir sebepten dolayı olmayıp onların özel durumlarından, psikolojilerinden ve ev dışındaki hayatları ile ilgili durumlarından kaynaklanmaktadır.⁸¹⁹

Alışverişleri şahitlerle kayıt altına almanın dinî ve dünyevî bakımdan birçok faydaları olduğu bilinmektedir. Özellikle de büyük alışverişlerde emlak, arsa alım satımında taraflar arasındaki ihtilafların çözümünde son derece kesin sonuçlar verdiği bilinen bir husustur.⁸²⁰ İbn Kudâme (620/1223) de şahit tutularak yapılan

⁸¹⁵ Vucûb, Şâri'in, kesin ve bağlayıcı bir şekilde bir fiilin yapılmasını istemesi demektir. Hanefilere göre farz ile aynı anlamdadır. Bkz. Tehânevî, s. 1759-1765.

⁸¹⁶ İbn Âşûr, III, 106; Affâne, s. 87.

⁸¹⁷ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 342.

⁸¹⁸ İbnü'l-Cevzî, I, 338. Kadının şahitliği tartışmaları için bkz. Karaman, “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”, *İslâmî Araştırmalar*, 1997, X, s. 4; Beroje Sahip, “Günümüz İspat İmkânları ve Anlayışı Işığında Kadının Şahitliğinin Yeniden Değerlendirilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-*, 2004, VIII, sy. 19, s. 111-134.

⁸¹⁹ *Kur'ân Yolu*, I, 447.

⁸²⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 221-223.

sözleşmelerin şahit tutulmayanlara göre, anlaşmazlığa düşme ve anlaşmanın inkâr edilmesiyle ilgili hak kaybının daha az riskli olduğunu kaydetmektedir. Ancak bakkal, attar gibi yerlerde satılan ve riski az olan şeylerde şahit bulundurmanın gerekmediğini, bu tür yerlerde çok alışveriş yapıldığı için şahit zorunluluğunun sıkıntı doğuracağını ifade etmektedir.⁸²¹

Müdâyene âyetindeki şahit tutma emri ile ilgili ifadeden başka bir amaç da malın muhafazasını tavsiye ve alışveriş konusunda insanların eğitimidir.⁸²² Bu eğitimin bir gereği olarak şahitliğin keyfiyeti hakkında bilgi verilmekte; âyetin son kısmında şahitlikten kaçınma/shahitliği yapmama durumu açıklanmaktadır. Nitekim, kul hakkının zayi olması durumunda, görgü şahitlerinin bildiklerini gizlemeleri caiz değildir. Sorulmasa bile kendiliklerinden şahitlik etmeleri gerekli görülmektedir. “*Sorulmadan, istenmeden şahitlik etmeyi kınayan*” hadislerin⁸²³ Allah hakkı ile ilgili konular veya yalancı şahitlik hakkında olduğu ifade edilmektedir. Şahitliği gizlemek, zihin ve iradeyle yani bu manada kalple işlenen bir günah olduğundan şahitliği gizleyen için “*kalbi günahkârdır*” ibaresi yer almaktadır.⁸²⁴

Alım satım faaliyetlerinde şahit bulundurmanın, ister az ister çok olsun insanların hak kaybına uğramaması, kalplere herhangi bir şüphe düşmemesi, alacaklı ve borçlu olan tarafların da kafalarının rahat olması gibi birçok faydaları bulunmaktadır. İstenilen hukûkî sonuçların elde edilebilmesi, itiraz ve şüphelerin hakkaniyetle karara bağlanabilmesi şahitlik müessesine bağlıdır. Bu şekilde şahitler huzurunda yazıyla kaydedilen ticarî etkinliklerin, daha sonra oluşabilecek anlaşmazlıkların çözümünde büyük bir rol oynayacağı aşikardır.

4.2.5. Adâlet

Ticaretin meşrûiyet kazanabilmesinin şartlarından birinin de adâlet olduğunu söyleyebiliriz. Ahlâk, fıkıh ve hadis ilimlerinde birbirine yakın anlamda kullanılan adâlet kavramını, Râgıb el-İsfahânî (502/1108), ihsan mefhumu ile de karşılaştırarak

⁸²¹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî (620/1223), *el-Muğnî*, (thk. Abdullah İbn Abdi'l-Muhsin et-Türkî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Dâru Âlemi'l-Kütüb, 3. Baskı Riyad 1997, XIV, 672-673.

⁸²² Affâne, s. 89; Bilgen, s. 334.

⁸²³ Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 213.

⁸²⁴ *Kur'ân Yolu*, 316-317.

kapsamlı bir şekilde tarif etmiştir.⁸²⁵ Ona göre adâlet; servet ve imkânların bölüşülmesi, alışveriş gibi iradeye dayanan konular ile zulüm ve haksızlığa yol açabilecek mevzularda toplumsal dengenin korunması demektir.⁸²⁶

Ticarette âdil olunmasını isteyen Kur'ân, bu hususu şu şekilde dile getirmektedir: **“Ölçüyü tastamam yapın, (insanların hakkını) eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Sizi ve önceki nesilleri yaratan (Allah)'dan korkun.”**⁸²⁷ Anlaşılacağı gibi bu âyet alışverişte hile yapılmamasını, ölçünün eksik tutulmamasını, düzgün terazi ile tartılmasını, alırken de satarken de adâletli davranılmasını emretmektedir.⁸²⁸ Kur'ân, ticaret yapmayı teşvik etmekle birlikte,⁸²⁹ ticarî münasebetlerde doğruluk, adâlet,⁸³⁰ itimat ve yardımlaşmayı hâkim kılacak esaslar ortaya koymuştur.⁸³¹

Kur'ân, ticaretteki hile ve sahtekârlıkları yüzünden helâk olan Medyen ve Eyke halkından bahsetmektedir.⁸³² **“Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı gönderdik”**⁸³³ Medyen, Şam ve Medine arasında Kızıldeniz kenarında bir yerleşim merkezidir. Eyke, ağaçları sık, koruluk ve ormanlık bir bölge olup Tebuk'un kuzeyinde, Ürdün Nehri'nin doğu yakasında olup Leyke diye de isimlendirilmektedir.⁸³⁴ **“O, ey milletim! Allah'a ibâdet edin. Âhîret gününe umut**

⁸²⁵ İsfehânî, s. 155; Erturhan, *agm.*, s. 220.

⁸²⁶ İsfehânî s. 422-423. Krş.: Nilgün Tunçcan Oğan, “İslâm Ekonomisinde Bölüşüm”, *Çalışma ve Toplum*, 2008, sy. 4, s. 220.

⁸²⁷ Şuarâ, 26/181-184.

⁸²⁸ İbn Kesîr, VI, 159.

⁸²⁹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl (311/923), *el-Hassu Ala't-Ticâra ve's-Sinâ' ve'l-Amel*, Dâru'l-Âsime, Riyâd 1407, s. 25-183.

⁸³⁰ Ekonomik adâlet hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cemal Ağırman, *Dünya Âhîret Dengesinde Zenginlik ve Yoksulluk*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2007, s. 27-32.

⁸³¹ Bekir Yücel, “İslâm Hukûkunda ve Ticaret Kanununda Ticarî Doğruluk”, *İslâm Medeniyeti, Dinî, İlmî, Fikrî Aylık Mecmua*, 1968, II, sy. 13, s. 23.

⁸³² İsmail L. Çakan - N. Mehmed Sönmez, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhit Mücadelesi*, Yeni Şafak Yay., İstanbul 2008, s. 142.

⁸³³ Bkz. A'râf, 7/85; Hûd, 11/84; Ankebût, 29/36.

⁸³⁴ Bkz. Ali Akpınar, *Kur'ân Coğrafyası*, Fecr Yay., Ankara 2002, s. 165; Kitâb-ı Mukaddes'e göre Medyen (İbrânîce'de Midyan / Midian, Tevrat'ın Yunanca tercümesinde Madian/Madiam) öncelikle bir şahıs adı olup Hz. İbrâhim'in üçüncü eşi Keturah'tan olan dördüncü oğlunun (Tekvîn, 25:2; I. Târihler, 1:32), aynı zamanda bu kişinin soyundan gelen ve Midyânîler (Midyanim, Madianites) denilen halkın ve onların yaşadığı bölgenin adıdır. Bkz. Ömer Faruk Harman, “Medyen”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 346-348; Akpınar, s. 146-147.

besleyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın dedi”⁸³⁵ Medyen ve Eyke halkına elçi olarak gönderilen Hz. Şuayb, kavmini Allah’a ibâdete çağırır, onların yeryüzünde bozgunculuk yapmamalarını ve ekonomik dengeleri alt üst ederek fesat çıkarmamalarını istemiştir.⁸³⁶ Hz. Şuayb, ticaretle uğraşan refah seviyeleri gayet iyi olan, daha da zengin olmak için vurgun, soygun, haksız kazanç, fâhiş kâr gibi gayr-i meşrû yolları meslek edinen Medyen ve Eyke halkının sosyo-ekonomik bozukluklarına karşı ilahî ölçüleri hâkim kılmaya çalışmıştır.⁸³⁷ **“Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir; artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların mallarının değerini düşürmeyin. Düzeltmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.”**⁸³⁸ Allah’a, âhiret gününe inanmak ve ibâdet etmek bozgunculuğu önleyen en önemli unsurlardır. Bu esasların ihlalinden dolayı Medyen’de itikadî, siyasî, ahlâkî ve iktisadî bozgun söz konusudur. Şuayb (as.), ticarete hile yapmamak, ölçü ve tartıda doğru olmak, normal bir kâra razı olmak gerekirken iş ve ticaret emniyetini terk eden, kul hakkını gözetmekten vazgeçen Medyen halkını bu ilkelere riâyet etmeye çağırmaktadır.⁸³⁹ Hz. Şuayb’ın bu davetini şiddetli muhalefete karşılayan Medyen ve Eyke halkı yapılan uyarıları önemsemeyen aynı yolda yürümeye devam edip Hz. Şuayb’a şu şekilde itiraz etmişlerdir: **“Dediler ki: Ey Şuayb! Babalarımızın taptıklarını (putları), yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen yumuşak huylu ve çok akıllısın!”**⁸⁴⁰ Medyen ve Eyke halkı, malları konusunda istedikleri gibi tasarrufta bulunabileceklerini, bu konuda sadece kendilerinin söz sahibi olduklarını düşünüyorlardı. Bozuk ekonomik tutum ve davranışlarında hiçbir sınır tanımayan bu kavim, kendilerine karşı çıkan Hz. Şuayb’a **“Dediler ki: Ey Şuayb! ... sana namazın mı emrediyor?”** sözüyle, bu şekilde davranmasının sebebinin onun namazı olduğunu düşünüyorlar ve

⁸³⁵ Ankebût, 29/36; Arâf, 7/85; Hûd, 11/85

⁸³⁶ Mevdûdî, IV, 249.

⁸³⁷ Yazır, IV, 2806-2807. Ayrıca bkz. Abdullah Yıldız, *Hz. Şuayb Namaz-Ticaret-Adalet*, Pınar Yay., İstanbul 2009, s. 8-14.

⁸³⁸ A’râf, 7/85.

⁸³⁹ Zemahşerî, s. 373.

⁸⁴⁰ Hûd, 11/87.

bu sözleriyle çok namaz kılan Hz. Şuayb'la alay ediyorlardı. Mal elde etme yolunda ilahî bir sınır tanımayan Medyen halkı, kalpazanlık yapmakta, altın ve gümüş paraların kenarlarını kırpmaktadırlar. Bunu yapmanın kendi aralarındaki rızâ yoluyla gerçekleştiğini, buna kimsenin karışamayacağını ve bunda bir mahzur olmadığını düşünmektedirler.⁸⁴¹

Allah Teâlâ, bu âyetlerde Medyen ve Eyke halkına iki önemli hususu emretmiş olup bunlardan birisi; yalnızca Allah'a ibâdet etmeleri, diğeri de ölçü ve tartıyı tam tutmalarıdır. Peygamberlerin genel âdeti; kavimleri hangi fesada düşmüşse işe onunla başlamalarıdır. Hz. Şuayb'ın kavmi de ticarî muamelelerde haksızlık ile ölçü ve tartıda hilekârlığı meslek haline getirdikleri için Hz. Şuayb, onlara bu yaptıklarından vazgeçmelerini tebliğ ederek, onların ölçü ve tartıda adâletli olmalarını istemiştir.⁸⁴² Hz. Şuayb'ın ifadesi ile Kur'an, "...**Ölçüyü (mikyâl) ve tartıyı (mîzân) adâletle (kust) yapın...**"⁸⁴³ diyerek ölçü ve tartıda adâletli olma esasını getirmiştir.⁸⁴⁴ Adilane bir alım satımın gerçekleşmesi için, ticarî faaliyetlerde kullanılan ölçü ve tartı aletlerinin de bozuk olmaması, hile yapmak için birtakım işlemlerden geçirilmiş olmaması gerekmektedir. Bunun için de ilk önce insanda bulunması gereken vicdanın insaf ve izan sahibi olması, doğru ölçüp doğru tartmaya yönelmesi, kalbini haksız kazanç duygularından arındırması gerekmektedir.

Verilen bilgilerden hareketle Kur'an'ın ticarî ilişkilerde adâlet ilkesini esas aldığı ifade edilmelidir. Ölçü ve tartının adâletle işletilmesi, insanların haklarından hiçbir şey eksiltilmeyecek şekilde hakkaniyetle yapılması demektir. Çeşitli ticarî hile ve sahtekârlıklarıyla aşırı kâr sağlamayı, insanların mallarını eksilterek haksız kazanç elde etmeyi bir erdem sayan Medyen ve Eyke halkı, alışkanlık haline getirdikleri bu tutum ve davranışları sebebiyle helak olan kavimler arasında yer almışlardır.⁸⁴⁵

Kur'an'ın hedeflediği ticaret anlayışının en belirgin özelliklerinden birisi adâlet ilkesidir. Ticarete adâlet, alışveriş yapan tarafların birbirlerinin haklarını

⁸⁴¹ Kurtubî, XI, 193; benzer ifadeler için bkz. Rızâ, XII, 119; İbn Âşûr, XII, 141-142.

⁸⁴² Râzî, XIV, 180-181; Ali Akpınar, "Kur'an'a Göre Çalışmanın Çok Yönlülüğü ve İbâdet Boyutu", *İslâm ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İzmir 2008, s. 24-37; Mustafa Tekin, "İbâdet ve Çalışma Hayatına Kur'anî Açından Bir Yaklaşım", *DEÜİFD.*, İzmir 2002, XV, s. 248-249.

⁸⁴³ Hûd, 11/85.

⁸⁴⁴ Ayrıca şu âyetlere bkz. A'râf, 7/85; En'am, 6/152; Şu'arâ, 26/181-182.

⁸⁴⁵ Kutub, *Fî-Zilâli'l-Kur'an*, IV, 1919; Eskicioğlu, *İslâm ve Ekonomi*, s. 21.

gözetmelerini, ölçü ve tartının düzgün aletlerle yapılmasını, ölçme ve tartma işleminin hilesiz gerçekleştirilmesini ifade etmektedir.

4.2.6. Rehin Alma

Ticarette hak kaybına uğramamanın yollarından biri de alım satımda rehin bulundurmadır. Rehin istemek her ne kadar karşı tarafa güven duymama gibi bir izlenim uyandırıyor olsa da alacağın garanti olması için bir güvence durumu arz etmektedir. *Rhn* kökünden türeyen *rehin* kelimesi sözlükte “devamlı ve sabit olma, elde tutma, hapsetme” manalarına gelmektedir. Terim olarak; “bir alacak karşılığında teminat işlevi görmek ve gerektiğinde bedelinden bu hakkı tahsil etmek üzere bir malın alacaklı tarafından alıkonulmasını sağlayan akd veya teminat işlevi gören mal” anlamını ifade etmektedir.⁸⁴⁶

Ticarette rehin alınabilme imkânını tanıyan ayette, ***“Yolculukta olur da yazacak kimse bulamazsanız (borca karşılık) alınmış bir rehin de yeterlidir. Birbirinize bir emanet bırakırsanız, emanet bırakılan kimse emaneti sahibine versin ve (bu hususta) Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği, bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.”***⁸⁴⁷ buyrulmaktadır. Âyetle ilgili yapılan açıklamalarda alışverişlerin yazılması, şahit bulundurulması ve nihâyet rehin alınması ifade edilmektedir. Bununla birlikte ticarî faaliyetlerdeki hak kayıplarının en aza indirilmesi hatta yok edilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir.⁸⁴⁸ Kısaca ifade edecek olursak alacakların yazılması, şahit bulundurulması, rehin istenmesi, borcun tespiti ve ödenmesi hususunda Kur’ân’ın ne kadar titizlik gösterdiğine vurgu yapmak gerekmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, “bir alacak karşılığında teminat işlevi gören” rehin hakkında Taberî şu bilgileri vermektedir: Şayet yolcu olup alacağınızı yazdıracak bir kâtip ya da yazı malzemesi bulamazsanız mallarınızı güvence altına almak için alacağınız karşılığında bir rehin alabilirsiniz.⁸⁴⁹ Taberî’nin bu

⁸⁴⁶ Çalış - Hacak, “Rehin”, XXXIV, 538.

⁸⁴⁷ Bakara, 2/283.

⁸⁴⁸ İbn Aşûr, III, 120.

⁸⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 121; Benzer ifadeler için bkz. Zemahşerî, s. 157.

açıklamalarından rehin almanın bir zorunluluk olmadığı anlaşılacakla birlikte rehin unsurunun alacağı teminat altına alması açısından önlem alma niteliği ön plana çıkmaktadır. Rehin almanın bir zorunluluk olmadığını ifade eden Râzi (606/1209) rehinin, her yerde ve zamanda alacakların tahsil edilmesinde bir güvence olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵⁰

Borçlanma ve diğer alışverişlerde üç türlü belgelendirme söz konusudur: Bunlar yazı, şahit ve rehindir. Dindarlık ve takva düşüncesi, gerçeği belgelendirme ve adâletin yerini bulmasına hizmet etmeli, bu belgelendirmeye engel olmamalı hatta yardımcı olmalıdır.⁸⁵¹ Neticede bütün borç ilişkilerinde güvene karşı ihanet etmemek, emaneti yerine getirmek ve hak kayıplarına karşı duyarlı olmak gerekmektedir. Teminat alınıp sağlam delillerle belgelense de kişilerde emanet duygusu ve sorumluluğu bulunmazsa borcun tarafları birbirlerine karşı haksızlık yapabilirler.⁸⁵² Sonuç olarak farklı görüşler bulunmakla beraber müfessirlerin çoğuna göre, ticarî bir faaliyette yazmak, şahit tutmak ve rehin almakta dinî bir zorunluluk bulunmamaktadır.⁸⁵³ Ancak alacaklılar ve borçlular güven içinde olursa, karşı tarafa düşen bu güveni boşa çıkarmamaktır. Bu durum borcun, kişinin üzerinde yerine getirilmesi gereken bir emanet olarak bilinmesine bağlıdır. Bahsi geçen bu üç durum güven vermeyen insanların, hakikati inkâr etmelerini engellemek ve ticarete hukûku temin etmek için en önemli unsurlardır.

4.2.7. Emniyet

Ticaretin meşrû olabilmesinin şartlarından biri de yapılan ticarî muamelenin emniyet içerisinde gerçekleştirilmesidir.⁸⁵⁴ Zira hangi iş olursa olsun emniyet ve güven ortamı hazırlamadan olumlu bir sonuca varmak mümkün değildir. Nitekim bugün dünyada en büyük harcamaların emniyet ve güven alanında yapıldığı görülmektedir.⁸⁵⁵ Hemen her alanda olduğu gibi emniyet ve güvenin ticaret alanında

⁸⁵⁰ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 344; Râzî, VII, 131.

⁸⁵¹ Yazır, II, 988.

⁸⁵² İbn Âşûr, III, 124.

⁸⁵³ Râzî, VII, 119-120; Kurtubî, IV, 458-460; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, II, 129-130.

⁸⁵⁴ Abdussemi' el-Mısrî, *agm.*, s. 477.

⁸⁵⁵ Mahmut Kavaklıoğlu, "Nebevî Bir Mesaj Olarak "Güven/Emniyet"", *İslâmi İlimler Dergisi*, Ekim 2014, s. 671; Geniş bilgi için bkz. Ömer Aslan, "Kur'ân'daki Emanet Kavramına Farklı Bir Bakış",

da olması esastır. Sağlıklı bir ticaret faaliyeti için en başta satıcılarda emniyetin bulunması gerekmektedir.

Alışverişte en önemli unsurun satıcı olduğu söylenebilir. Ticaret ortamında emniyet ve güvenin oluşması ve ticaretin meşrû zeminde yapılabilmesi için Kur'ân, bu hususlara parmak basmış ve ticarete güven ortamını bozacak davranışlardan kaçınılmasını beyan etmiştir. **“Eksik ölçüp noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar insanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar. Onlar düşünmezler mi ki, tekrar diriltilecekler! Büyük bir günde: Öyle bir gün ki, insanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır.”**⁸⁵⁶ Bu âyet, başta hilekârlık olmak üzere ticarete güven ortamını sarsan her olgudan uzak kalınmasını ortaya koymaktadır.⁸⁵⁷ İbn Abbas'tan (68/687-88) yapılan rivayete göre Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde insanlar alışverişlerinde hile yapıyorlardı. Hz. Peygamber Medine'de konaklayacağı sırada alışverişte hile yapanlar anlamına gelen Mutaffifîn sûresi nâzil oldu. Bu sırada Medineliler, bir şey satın aldıklarında fazla fazla alır, satacakları vakit ise eksik ölçüyorlardı.⁸⁵⁸ Bu dönemde alış ve satış durumuna göre birbirinden farklı iki ayrı kile kullanıyorlardı.⁸⁵⁹ Buradan anlaşıldığına göre; alımda kullanılan terazi kendi lehine olacak şekilde ağır, diğer terazi de müşterilere hafif tartacak şekilde ayarlanarak haksız kazanç elde edebiliyorlardı. İlk âyette ölçü ve tartıda eksik yapmak anlamına gelen *tatfif* fiilini işleyenler için *veyl* olsun tabiri kullanılmaktadır. Bir bela esnasında söylenen *veyl* kelimesinin “yazıklar olsun”, şiddetli kötülük, acı verici azaba uğrasın,⁸⁶⁰ gibi anlamlarının yanında cehennemde bir vadi ismi⁸⁶¹ olduğu da söylenmektedir. Bu açıklamalardan Yüce Allah'ın, mutaffifîn taifesi için ağır tehditler içeren bir azabı haber verdiği anlaşılmaktadır. Alışverişte farklı standart uygulayan, alırken başka terazi, satarken başka terazi kullanan tüccar bu âyetlerde şiddetli bir şekilde uyarılmaktadır. Bu insanlardaki îmân zafiyetine dikkat çekilerek

Bakü Devlet Üniv. İlahiyat Fak. Elmi Mecmuası, 2007, s. 32-33; Faruk Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik*, DİB. Yay., Ankara 1987, s. 51-54.

⁸⁵⁶ Mutaffifîn, 83/1-6.

⁸⁵⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, IV, 619.

⁸⁵⁸ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, V, 297; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 245; Râzî, XXXI, 89.

⁸⁵⁹ Kurtubî, XXII, 128-129; Benzer ifadeler için bkz. el-Merâğî, XXX, 72.

⁸⁶⁰ Râzî, XXXI, 88; Ebu's-Suûd, IX, 124.

⁸⁶¹ Bkz. Rahmân, 55/7-9.

dirilecekleri ve hesap verecekleri zaman kendilerine hatırlatılmaktadır. İnsanların mallarını hileli yollarla, hak hukuk tanımadan yiyenlerin akıbetlerinin ateş olacağı dile getirilmektedir. Hal böyle olunca ölçü ve tartıda kılı kırk yararcasına hareket etmek ve kimsenin terazide hakkını gasp ederek ilahî huzura varmamak gerekmektedir.

İnsanlar alışverişte kendi haklarına razı olmayıp karşı tarafın alacağını eksiltmeye teşebbüs edebilmektedir. Her iki tarafta da bunu görmek mümkündür.⁸⁶² Yukarıda verdiğimiz âyet sadece satıcının emniyeti ile ilgili olmayıp aynı zamanda müşterinin de emniyetini konu edinmektedir. Bu bağlamda âyetin tefsiri ile ilgili olarak Katâde (117/735)'den "Ey âdemoğlu, senin için tastamam verilmesini, ölçülüp tartılmasını istiyorsan, sen de ölçüp tartarken aynı şekilde tastamam ver, kendine karşı nasıl adil olunmasını istiyorsan, aynı şekilde sen de adil ol," dediği rivayet olunur.⁸⁶³ Bâyi konumunda bulunan satıcılar, aldıklarını başkalarına satmak için toptan yaptıkları alışverişlerde farklı davranışlar sergileyebilmektedirler. Kendileri, satarken eksik tartan terazi kullanırlarken, başka birilerine müşteri konumunda oldukları zaman satıcının eksik tartmasını kabullenmemekte ve haklarını tam almak istemektedirler.⁸⁶⁴ Alırken güven vermeyen, kendi hakkını insanlardan tam isteyen, ama onların hakları konusunda kendisi için arzuladığı gibi davranmayan bu kişiler de âyette belirtilen mutaffif/hilekâr kavramının kapsamına girmektedirler.⁸⁶⁵ Dolayısıyla güvenli bir tüccar, satarken kendisini müşteri, alırken de satıcı yerine koyarsa ticarî faaliyetler için istenilen güvenli ortam oluşacaktır. Ticarete çoğu zaman satıcıların dürüstlüğü söz konusu edilmekte, müşterilerin dürüstlüğünden pek fazla bahsedilmemektedir. Zira, ticarete güven sadece satıcıyı ilgilendiren tek yanlı bir olgu değildir. Ticarete ilkeli davranmak her iki tarafın da görevidir. Toplumda satıcı her zaman ticareti bilen ve aldanmayan, müşteri ise ticareti bilmeyen ve kandırılmaya hazır kişi şeklinde bir algı vardır. Fakat bu algı doğru değildir. Müşteriler de satıcıyı aldatabilmektedir. Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî (465/1072), mutaffif kelimesinin izahında gerek ölçmede, gerek tartmada malın ayıbını

⁸⁶² Râzî, XXXI, 88-89.

⁸⁶³ Râzî, XXXI, 90.

⁸⁶⁴ Râzî, XXXI, 89; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XV, 486.

⁸⁶⁵ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kurân*, VI, 3854.

gizlemede veya göstermede karşısındakini kendisi gibi bilmenin gerekliliğine işaret etmektedir. O, kendisi için hoşlanmadığı şeyi Müslüman kardeşi için hoşlanan birisinin insafı⁸⁶⁶ olamayacağını vurgulamaktadır. Davranışlarında itidalli olmayı esas alan bir kişi, kendi hakkını almayı bildiği gibi muhatabının da hakkını eksiltmeden vermeyi bilen kimsedir.⁸⁶⁷

Gökler ve yerin ayakta duruşu bir denge ve mîzan sayesinde.⁸⁶⁸ Bunun için bir yerde hak ve adâletin yerleşmesinin en önemli unsuru, ölçü ve tartının herkes için eşit bir şekilde standartlarının olmasıdır. Bu olgunun doğru bir şekilde kökleşmesi için eksik veya fazla, yanlış tartan ya da ölçen aletler kullanılmaması, ölçme işleminin doğru yapılması gerekmektedir. Müslüman bir tâcir, “...*Bizi aldatan bizden değildir.*”⁸⁶⁹ hadisini ticarî faaliyetlerinin temel ilkesi olarak görmeli, kimsenin kendisini aldatmasını istemediği gibi başkalarını da aldatma yoluna gitmemelidir. Satıcı her şeyden önce müşteriyi aldatmama niyetinde olmalıdır. Bu niyet satıcının güvenilirliği açısından son derece ehemmiyetlidir. İyi niyetle birlikte terazi, metre gibi ölçme aletlerinin de alım satımı doğru bir şekilde gerçekleştirir nitelikte olması gerekmektedir. Kur’ân’ın güven vermeyen ticaret erbabına yönelik uygulanacak uhrevî cezalara dikkat çekmesi,⁸⁷⁰ ticaretin aldatma ile sonuçlanmaması için manevi yaptırım niteliği taşıdığını ifade etmek mümkündür.

Ticarî faaliyetlerin sulh ve selamet içerisinde gerçekleşmesinin önemli bir yönü de müşterinin güvenilir olmasıdır. Ticarî işlemlerin istenen sonuca ulaşması, satıcının güvenilirliğinin yanında müşterinin de aynı tutum ve davranışları sergilemesine bağlıdır. Böylece, alışverişin tarafları arasında tesis edilen karşılıklı güven, ekonomik faaliyetlerin emniyet ortamında gerçekleştirilmesini sağlayacaktır.

Alım satım ve her malî konuda yalnız kendi menfaatini düşünen, karşısındakini aldatmayı meslek haline getiren kimseler için âyetin devamında, **“Onlar düşünmezler mi ki, tekrar diriltilecekler! Büyük bir günde: Öyle bir gün ki,**

⁸⁶⁶ İlgili hadis için bkz. Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71-72; Tirmizi, Zühd, 2; Nesâî, İmân, 19, 33; İbnü Mâce, Zühd, 24.

⁸⁶⁷ Râzî, XXXI, 92.

⁸⁶⁸ Bkz. Hadîd, 57/25. Ölçü ve tartı ile diğer âyetler için bkz. A’râf, 7/8, 85; En’âm, 6/152; Yûsuf, 12/59-60, 63, 65, 88; İsrâ, 17/35; Kehf, 18/105; Şuarâ, 26/181-182; Şûrâ, 42/17.

⁸⁶⁹ Müslim, İman, 164; Tirmizî, Büyû‘, 74; İbn Mâce, Ticârât, 36.

⁸⁷⁰ A’râf, 7/85; Hûd, 11/85; Mutaffifîn, 83/1-3.

*insanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır.*⁸⁷¹ buyrulmaktadır. Bu büyük günde herkes ilahî huzurda üzerlerindeki kul haklarıyla birlikte haşr edilecekler, hesap için bekletilecekler⁸⁷² ve sorumsuzca yaptıkları bu hileli alışverişlerinden dolayı hesaba çekileceklerdir.⁸⁷³

Netice itibariyle güvenilir bir müşterinin satıcıyı aldatmaması, kendisi için düşündüğü kazançlı alışverişi bâ-yî için de arzulaması, satıcıda olabilecek birtakım kusurlardan dolayı onu istismar yoluna gitmemesi gerekmektedir.

Alışverişin temel unsurlarından biri de maldır. Mal; “insanların ihtiyaçlarını karşılamak için bulunan ve istendiği zaman elde edilip kullanılabilen, insan dışındaki şeyler” şeklinde tarif edilmektedir.⁸⁷⁴ Bu tanıma göre; arazi, eşya, canlı hayvan, para gibi malik olunan şeyler mal kabul edilmekle birlikte bir evde ikamet etmek, vasıtaya binmek gibi yararlanılan şeyler de mal kategorisi içinde değerlendirilmektedir.⁸⁷⁵ Dolayısıyla sadece maddî varlığın bulunup bulunmaması değil, yararlanılan manevî varlıklar da mal kapsamı içerisinde ele alınabilmektedir.⁸⁷⁶

Bir malın emniyetinden söz edebilmemiz için bu malın mütekavvim olması gerekmektedir. Mütekavvim mal için iki temel şart ileri sürülmüştür. Bunlardan biri kendisinden yararlanılmasının mümkün olması diğeri de dinen faydalanılmasında bir yasak bulunmaması gerekmektedir.⁸⁷⁷ Kendisinden yararlanma imkânı olmayan bir şeye kimse değer vermeyecektir. Hâl böyle olunca da bu mal üzerine yapılan alım satımlar bir tarafa haksız kazanç sağlarken diğeri tarafın mağdur olmasına yol açacaktır.⁸⁷⁸

Mal, ticaretin esasını teşkil etmektedir. Her şahıs aldığı malın işe yarar ve kaliteli olmasını hedeflemektedir. Hayatını devam ettirebilmek için temel gıda

⁸⁷¹ Mutaffifin, 83/4-6.

⁸⁷² Kurtubî, XXII, 236-237.

⁸⁷³ Mevdâdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VII, 65.

⁸⁷⁴ Fahri Demir, s. 18; Muhammed Yûsuf Musa, “Mal ve Bölümleri”, M. Esad Kılıçer, *DİB. İlmî Dergi*, 1969, VIII, sy., 82-83. s. 3. Krş.: Nihat Temel, “Kur'ân Bütünlüğü İçinde Mal ve İnsan ilişkisi”, *CÜİFD.*, Sivas , XI, sy. 2, s. 199; Hasan Hanefî, *Kur'ân'da Mal (İçerik Tahlili)*, trc.: Süleyman Tuğral, Muhafazakâr Düşünce, 2011, sy. 27, s. 121-142.

⁸⁷⁵ Mal hakkında daha geniş bilgi için bkz. Demir, s. 13-46; Yeniçeri, s. 102.

⁸⁷⁶ Dalgın, *agm.*, s. 102.

⁸⁷⁷ Gökmenoğlu, s. 137; Krş.: Ahmet Bayraktar, “İslâm Ticaret Hukûku Açısından Mal Kavramının Tasnifine Yeni Bir Yaklaşım”, *Eskiyeni*, 2016, sy. 32, s. 123.

⁸⁷⁸ Dalgın, *agm.*, s. 110-111.

maddelerine ihtiyaç duyan insanoğlu, yiyip içtiği tüketim maddelerinin sağlığa zararlı olmamasının yanında temiz olmasını da gözetmelidir.⁸⁷⁹ Herhangi bir mal satın alırken, özellikle de yiyecek alırken temiz ve helal olanını seçmek Kur'ân'ın işaret ettiği bir husustur: “...*Şimdi siz, içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, (şehrin) hangi yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca, (alışveriş ederken) nazik davransın (gizli hareket etsin) ve sakın sizi kimseye sezdirmesin.*”⁸⁸⁰ Ashâb-ı Kehf hakkında söz konusu bu olayla ilgili olarak İbn Abbas buradaki temizliği, hayvanın kesim şekliyle alakalandırmış, putlar adına kesilmiş bir hayvan olmaması şeklinde tefsir etmiştir.⁸⁸¹ *Daha temiz* ifadesinin, daha hoş anlamında olduğu da söylenmiştir.⁸⁸² Mücahid (103/721) ise, *hangi yiyecek daha temiz* sözleriyle helal yiyeceğe dikkat çekildiğini ifade etmiştir. Yine bu ibareden kastedilen mananın, *hangisi hoş ve lezzetli ise* anlamına geldiği söylenmektedir.⁸⁸³ Ashâb-ı Kehf, mağarada çok uzun yıllar uyumalarına rağmen, satın alacakları yiyeceğin madden ve manen temiz olma şartını unutmamışlar ve bu hususu gönderdikleri kişiye hatırlatmışlardır.⁸⁸⁴ Ashâb-ı Kehf'ten alışveriş için seçilen bu kimselerin rastgele bir alışveriş yapmamaları gerekmektedir. Başta yakalanmamak için dikkatli davranmaları ve alışveriş için araştırma yapmaları, hangi yiyecek temiz ve Allah adına kesilmiş, ticaretine zulüm karışmamış ise, bu özelliklerde yiyecek satın almaları ve geri dönmeleri gerekmektedir. Bu özelliklerde yiyecek bulmak için de uzunca bir araştırma yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda temiz ve helal gıda seçiminin ne denli önem arz ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁸⁵ Hal böyle olunca satışa sunulan emtianın, özellikle de et ürünlerinin hem helal kesimle, hem de hijyenik ortamlarda hazırlanması ayrı bir önemi haizdir. Ayrıca bu kıssadan anlaşılmaktadır ki Müslüman en zor şartlarda bile helal ve güvenli yiyecekleri talep etmelidir.

⁸⁷⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Bahattin Akbaş, *Sahtecilik*, DİB. Yay., Ankara 2008, s. 38.

⁸⁸⁰ Kehf, 18/19.

⁸⁸¹ Kurtubî, XIII, 236-237.

⁸⁸² Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VIII, 245.

⁸⁸³ Râzî, XXI, 104.

⁸⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 213-214.

⁸⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 214.

Kendisi de ticaretle uğraşan, ticarî faaliyetlerde cesur davranmayı tavsiye eden,⁸⁸⁶ korkak tâcirin mahrum,⁸⁸⁷ cesur tâcirin ise rızıklandırılmış olduğunu söyleyen⁸⁸⁸ Hz. Peygamber, malda bulunması gereken hususlar hakkında çok önemli ilkeler ortaya koymaktadır: “*Kim kusurunu söylemeden ayıplı malı satarsa Allah’ın gazabı ve meleklerin lâneti onun tepesine yağmaya devam eder.*”⁸⁸⁹ Bu hadiste defolu malın kusurunu söylemeden satmanın câiz olmadığı bildirilmektedir.⁸⁹⁰ Günümüzde birçok satıcı çeşitli yöntemlerle malın kusurunu gizleyerek satmaktadırlar. Misal olarak meyve sebzelerin kalitesizleri kasanın altına, iyileri üstüne konmakta, malın son kullanma tarihi değiştirilmekte, arabaların kilometreleri ile oynanmaktadır. Bazı satıcılar da malın ayıbı anlaşılmasın diye müşterinin malı incelemesine veya denemesine müsaade etmemektedirler. Müşteriyi aldatmaya yönelik buna benzer davranışların tamamı yasaklanmaktadır.

Verilen bilgilerden hareketle bir malın gönül huzuruyla satın alınabilmesi için helal ve kaliteli olması gerekmektedir. Malın satılabilmesi için müşteriyi etkilemeye çalışmamak gerekmekte ve malı pazarlamak için yeminden kesinlikle vazgeçilmelidir. Mal ile müşteri baş başa bırakılmalı, müşteri kimsenin etkisinde kalmadan özgürce tercihini yapabilmeli, satın alınan mal beğenilmezse müşteriye iade imkanı tanınmalıdır. Bu hususlara uyulduğu takdirde, alışverişlerdeki mal yüzünden ortaya çıkabilecek ihtilafların en aza ineceği unutulmamalıdır.

Ticarî faaliyetler, her zaman ferdî olarak icra edilen tek kişilik ekonomik etkinlikler değildir. Özellikle günümüzde ticaret, birden çok kişiden oluşan hatta çok uluslu şirketler eliyle yürütülmektedir.⁸⁹¹ Ortaklar arasında bulunması gerekli olan adâlet, sadâkat, ahde vefa, dürüstlük ve dayanışma gibi ilkeler, ticarî faaliyetlerin başarı ile yürütülmesinin en önemli unsurlarıdır.⁸⁹² Bu açıdan büyük bir sorumluluk gerektiren ortaklık ilişkilerinde taraflar birbirlerini aldatmaya teşebbüsten uzak

⁸⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer el-Kudâî (454/1062), *Müsnedu Şihâb*, Müessesetu’r-Risâle, I. Baskı, Beyrut 1985, I, 169.

⁸⁸⁷ Kudâî, *Müsnedu Şihâb*, I, 169-170.

⁸⁸⁸ İbn-i Mâce, *Ticârât*, 6.

⁸⁸⁹ İbn-i Mâce, *Ticârât*, 45.

⁸⁹⁰ Geniş değerlendirme ve çeşitli örnekler için bkz. Miras, VI, 377.

⁸⁹¹ Alvin Toffler, *Ekonominin Çöküşü Eko-Spazm*, Çev.: Mete Akçok, İnsan Yay., İstanbul 1991, s. 90-92; Şekerci, s. 31-32.

⁸⁹² Buladı, s. 142.

durmalı ve birbirlerini kardeş bilmelidirler.⁸⁹³ Bir kutsî hadiste, birbirlerine ihanet etmeyen ortaklara Allah Teâlâ'nın yardımında bulunacağı şöyle bildirilmektedir: “*Ben, ihanet etmedikleri müddetçe iki ortağın üçüncüsüyüm. Onlardan biri diğerine ihanet ederse ben aradan çekilirim*”⁸⁹⁴ Ticarete ortaklığı konu edinen bu kutsî hadis, taraflar arasında emniyet ve güvenin temel ilke olduğuna vurgu yapmaktadır.

Ortaklık konusunun işlendiği ve ortaklar arasındaki anlaşmazlığın Hz. Dâvûd tarafından hükme bağlanmasının istendiği âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Davud: Andolsun ki, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlıkta bulunmuştur. Doğrusu ortakçuların çoğu, birbirlerinin haklarına tecâvüz ederler. Yalnız îmân edip de iyi işler yapanlar müstesna. Bunlar da ne kadar az! dedi...*”⁸⁹⁵ Bu âyette ortakların tutum ve davranışlarından bahsedilmektedir. İki kişi aralarında adâletle hükmetmesi için Hz. Davud’a gelmişler ve davalarını şu şekilde ortaya koymuşlardır: Aralarında ortaklık bulunan davalılardan birinin doksan dokuz, diğerinin ise sadece bir koyunu vardır. Aralarındaki tartışma ve delil getirme hususunda doksan dokuz koyunu olan bir koyunu olana galip gelmiştir. Davayı çözmesi istenen Hz. Davud, bu davayı “doksan dokuz koyunu olanın haksızlık yaptığı ve kardeşine zulmettiği” şeklinde karara bağlamıştır.⁸⁹⁶ Bu olayı çözerken Hz. Dâvûd her iki tarafı da dinleyerek karar vermiştir. Taraflardan birinin bir sürüye sahip olduğu halde diğerinin tek bir koyununa göz dikmesi ve ona tamah etmesinin haksızlık olduğunu bildirmiştir.⁸⁹⁷ Bu bağlamda insanlar arasındaki ihtilafları çözmeye ve özellikle de ortaklar arasındaki anlaşmazlıkları halletme konusunda her iki tarafa eşitlik tanınmalıdır.

“*Doğrusu ortakçuların çoğu, birbirlerinin haklarına tecâvüz ederler.*” şeklindeki bölümde, ortakların birbirlerine haksızlık yapmalarının diğerlerine göre daha çok dikkat çektiği vurgulanmaktadır. Ancak âyet, bu genel hükümden, îmân edip sâlih ameller işleyenleri istisna etmektedir. Bu özelliği taşıyanlar, Allah’a hesap vermekten korkmakta ve o büyük günün azabından çekinmekte, birbirlerinin hakkına

⁸⁹³ Ali Akpınar, “Her Yönden Kazanan Ortaklar”, *Somuncu Baba Aylık İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi*, Aralık 2013, sy. 158, s. 11-13.

⁸⁹⁴ Ebû Dâvûd, *Buyû‘*, 27.

⁸⁹⁵ Sâd, 38/24. Ayrıca bkz. Zümer, 39/29.

⁸⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX, 67-69.

⁸⁹⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, VII, 187.

tecavüz etmez ve ortaklığın getirdiği sorumluluklarının şuuruyla hareket etmektedirler.⁸⁹⁸ Ortaklık konusu aslında çok hassas bir meseledir. Günümüzde çok ortaklı şirketlerin ticarete söz sahibi oldukları görülmektedir. Ortaklık sisteminde insanlar birbirlerine karşı güven ortamını oluştururlarsa ortak bulmakta zorlanmazlar. Çünkü parasını işletme ve artırma kabiliyeti olmayanlar, ortaklık sayesinde bu imkânı elde ederler. Böylece sermaye⁸⁹⁹ toplumun her kesimine yayılma imkânına kavuşmuş olur. İyi bir rekabet ortamı oluşur, üretim ve hizmette istenilen seviye elde edilmiş olur.⁹⁰⁰

Taraflar arasında emniyet ve güven, ortaklığın en önemli esaslarındanındır. Sermayesi olmasa bile sırf güvenden dolayı ortaklık teklifi alan insanlar vardır. Güven, sadâkat ve istişare esasına dayanmayan ortaklıkların iş hacmi ne kadar geniş olsa da uzun soluklu olmadıkları müşahede edilmektedir.⁹⁰¹ Kişi, güvenilirliği ile tanınırsa sermayesi olmasa bile, bu güvenden dolayı kendisine ticarî ortaklık teklif edilebilir. Bunun en güzel örneği Hz. Peygamber ile Hz. Hatice arasında gerçekleştirilen ticaret ortaklığıdır.⁹⁰² Bu ortaklıkla iki kişi arasında oluşan güven, ticarî faaliyetlerin artmasına ve büyük gelirler elde edilmesine vesile olmuştur. Bugün ticaretin büyük bir kısmı ortaklık ve şirketler eliyle yürütüldüğünden ortaklar arasındaki güven unsuru ayrı bir önem arz etmekte, bu nedenle ortakların şeffaflık ve karşılıklı güven içinde olmaları gerekmektedir.

Neticede ortaklık hayatın bir gerçeğidir. Bu ticaret alanında da böyledir. Herhangi bir ortaklık kurulacaksa kişi yakinen tanıdığı ve güvendiği kişileri tercih etmelidir. Anlaşmazlıkları en aza indirmek için ortakların sorumluluk ve yetkileri belirlenmelidir. Ortaklar sorumluluk almaktan kaçınmamalı, maddî kazanımlar hedeflenirken manevî kayıplar doğuracak ortaklıklara girilmemelidir.

Hem ibâdet hem de rızık kazanma faaliyetleri olarak kabul edilen ticarî etkinlikler yalnızca alışverişten ibaret değildir. Bir iş akdi yapmak da ticaret konusu

⁸⁹⁸ Râzî, XXVI, 191-192.

⁸⁹⁹ Sermaye ve kapital karşılaştırması için bkz. Jack Goody, *Kapitalizm ve Modernlik/Büyük Tartışma*, trc.: İhsan Duru, Küre Yay., İstanbul 2008, s. 145.

⁹⁰⁰ Abdülaziz Bayındır, “Talep Enflasyonu ve Ortaklık Sistemi”, *Kur’ân Mesajı İlmî Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, s. 29.

⁹⁰¹ Buladı, s. 145.

⁹⁰² Bkz. İbn Hişam, I, 187-188; M. Said Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu’s-Sîre*, trc.: Ali Nar - Orhan Aktepe, Gonca Yay., İstanbul 1985, s. 69.

içinde değerlendirilmiştir.⁹⁰³ Bu bağlamda işçi ve işveren arasında karşılıklı güvenin tesisi, çalışma ortamının emniyeti açısından iş hayatına olumlu katkılarda bulunacaktır. Mutaffifin suresinin ilk âyetleri, yalnızca ticarî muamelelere işaret etmekle kalmayıp aynı zamanda mal sahibi olan herkesi ilgilendiren, maddî mal varlığı ile ilgili hak ve sorumlulukları ihtiva eden, pratik ve ahlâkî yönü olan her türlü sosyal ilişkiye de yer vermektedir.⁹⁰⁴ Bu ilişki türlerinden biri de işçi, memur ve işveren arasındaki ilişkilerdir.⁹⁰⁵ İşçi ve işveren arasındaki akid *icâre* adı altında ele alınmaktadır. İslâm'da bey' gibi adı konulmuş ve hükümleri açıklanmış ticarî akidlerden biri de icâre akididir.⁹⁰⁶ Bu tür akidler, insanlar için zarurî bir durum ve insanların bir arada yaşama maslahatının bir gereğidir.⁹⁰⁷ Bu bağlamda işverenin işini belli bir ücretle yapan kimseye *ecîri hâs* denmektedir. Bu durumda işveren/hizmet alımı yapan kimseleri bâyî, çalışan ücretlilerin de müşteri konumunda olduğunu söylemek mümkün görülmektedir.⁹⁰⁸

İcâre akidinde müşteri konumundaki işçi, bir hizmeti ifâ etmek için istekli olan kimse demektir. Dolayısıyla iş akdi gerçekleştirecek kimselerde birtakım hususiyetlerin bulunması gereklidir. Kur'ân-ı Kerim'de iş hayatı ve çalışma ile ilgili birçok âyet vardır.⁹⁰⁹ Hem işveren hem de işçinin güvende olduğu örnek bir iş akidinden Kur'ân şöyle söz eder: ***“Derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi: Babam, dedi, bizim yerimize (hayvanları) sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor. Musa, ona (Hz. Şuayb'a) gelip başından geçeni anlatınca o: Korkma, o zalim kavimden kurtuldun, dedi. (Şuayb'ın) iki kızından biri: Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır, dedi.”***⁹¹⁰ Hz. Şuayb'ın kızları hayvanları sulama işini her zamankinden daha erken bitirip eve erken geldiklerinde

⁹⁰³ Cevat Akşit, “Kadının İş Hayatında İslâm'a Göre İstihdamı”, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukûkunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, (editör: Mehmet Bayyigit), Kombad Yay., Konya 1996, s. 50-51.

⁹⁰⁴ Esed, III, 1246.

⁹⁰⁵ Hayati Hökelekli, “İslâm'ın İnsan Görüşü Işığında İşçi Hakları, İslâm'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği”, (*Kutlu Doğum Haftası*, 1993), TDV. Yay., Ankara 1995, s. 238-242.

⁹⁰⁶ Zuhaylî, Fıkıh, VI, 19.

⁹⁰⁷ Kurtubî, XVI, 269.

⁹⁰⁸ Mehmet Erdogan, “İslâm Hukûk Nazariyatında ve Tatbıkatta Ücret”, *Mukayeseli Hukûk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri*, İSAV, İstanbul 1990 s. 129.

⁹⁰⁹ Bkz. Yûsuf, 12/55; Kehf, 18/77; Beyine, 98/7.

⁹¹⁰ Kasas, 28/25-26.

Hiz. Şuayb onlara ne çabuk bitirdiniz deyince onlar da: “Biz, bize acıyan, edepli ve irfan sahibi, sâlih birine rastladık, o bizim koyunlarımızı suladı.” dediler. Hiz. Şuayb’ın büyük kızı⁹¹¹ Hiz. Musa’ya geldi ve babam bize yaptığın işin ücretini ödemek için seni çağırıyor dedi. Hiz. Mûsâ bu davet üzere Hiz. Şuayb’ın yanına geldi, bu işi ücret için yapmadığını söyledi ve başından geçen olayları anlattı.⁹¹² Hiz. Mûsâ’nın kalacak yerinin ve işinin olmaması, Hiz. Şuayb’ın hizmet edecek birine ihtiyaç duyması, kızları tarafından bir iş akdi yapılması teklifiyle sonuçlandı. Kadının, Hiz. Mûsâ’nın koyunları nasıl suladığını, kuyudaki ağır taşı nasıl kaldırdığını, gelirken onda gördüğü hayâ, edep ve emniyeti dikkatini çekmişti.⁹¹³ “...(Şuayb’ın) iki kızından biri: Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır, dedi...” “Kızlardan biri dedi ki: Babacığım onu ücretle tut” buyruğı, icâre/kira akdinin onlar arasında da meşrû ve bilinen bir akid olduğunun delilidir. İcâre aynı şekilde her dinde var olagelmiştir.⁹¹⁴ Şuayb (as.)’ın kızı ücretlinin en güzel sıfatları olarak “görevini yerine getirme hususunda güçlü olma” ve “bir şeyi koruma hususunda güvenilir olma” vasıflarını zikretti. Hiz. Şuayb’ın kızının Hiz. Musa’da müşahede ettiği “emniyet ve güç” unsurları onunla babası arasında bir iş akdi yapmaya sevk etmiştir.⁹¹⁵ Sonuçta Hiz. Şuayb ve Hiz. Mûsâ arasında meydana gelen iş akdi, karşılıklı rıza içinde gerçekleşmiş, Hiz. Musa güvenilir bir *ecîr/işçi* olduğunu ispat etmiş, taraflar birbirlerinden memnun ayrılmıştır. Hiz. Musa ve Hiz. Şuayb arasında gerçekleşen bu akid, işçi işveren sözleşmelerinin meşrûiyeti için dayanak teşkil etmiştir.⁹¹⁶ Ayrıca bu âyetlerden İslâm’a göre işçi-işveren münasebetlerinin nasıl olması gerektiğini de öğreniyoruz.⁹¹⁷ Özellikle şunun belirtilmesi gerekir ki, İslâm’da sınıf anlayışına dayalı bir işçi ve işveren kutuplaşması yoktur.⁹¹⁸ İslâm,

⁹¹¹ Kaynaklarda isminin Saffura olduğu kaydedilmektedir. Bkz. İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, VI, 212.

⁹¹² Geniş bilgi için bkz. Ali Sayı, *Hiz. Mûsâ*, İz Yay., İstanbul 1992, 56-59.

⁹¹³ Râzî, XXIV, 242.

⁹¹⁴ Kurtubî, XVI, 261, 266; Hayreddin Karaman, *İş ve Ticaret İlmihali*, İz Yay., İstanbul 2012. s, 182-183.

⁹¹⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, X, 448.

⁹¹⁶ Kurtubî, XVI, 266-267.

⁹¹⁷ İbn Kesîr, VI, 230; Celal Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları*, s. 119.

⁹¹⁸ Tabakoğlu, *İslâm İktisadı*, s. 131. Krş.: Alvin Toffler, *Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?*, İz Yay., İstanbul trs., s. 51. Krş.: Hüseyin Avni Şanda, *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi/1908 İşçi Hareketleri*, Gözlem Yay., yy., trs., s. 14-15; Jean Baudrillard, *Üretimin Aynası ya da Tarihî Materyalist Eleştiri Yanılsaması*, Çev.: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yay., İzmir 1998, s.138.

işveren ve işçiyi birbirlerinin rakibi olarak görmez. İslâm'da iş akdi, *icâre*⁹¹⁹ yani kiraya verme şeklinde anlaşılmıştır.⁹²⁰

İşçi ve işveren arasında birtakım sorumluluklar, görev ve haklar vardır. İşveren işçisine gücünün yetmeyeceği işler yüklememeli, ücretini tam zamanında ödemelidir.⁹²¹ Bu konuda Abdullah b. Ömer (ra.)'dan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır, “*İşçinin ücretini alınının teri kurumadan veriniz*”⁹²² İş bitirince hemen ücretini ödeyiniz anlamına gelen bu hadisteki alın teri deyimini mecazî bir anlam taşımakta, işçinin çalışırken hakikaten terlemesi kastedilmemektedir.⁹²³ Başka bir hadiste de bu durum, “*Üç kimse kıyamet gününde, karşılarında beni (Allah'ı) hasmı bulacaklardır: Benim namıma verip haksızlık eden, hür bir kimseyi satıp parasını yiyen, bir işçi tutup çalıştırdıktan sonra ücretini vermeyen.*”⁹²⁴ şeklinde ifade edilmektedir. İşçi çalıştıran biri, çalıştırdığı kimseye vakit kaybetmeden ücretini ödemesi gerekmektedir. Aksi halde bu kimselerin Allah'ın hasmı konumunda olacakları bildirilmektedir. Dolayısıyla yaptıkları bu fiilden dolayı Allah onları cezalandıracaktır. İşçi çalıştırıp ücretini vermeyen ya da aralarında anlaşmış ücreti eksik ödeyenler kıyamet gününde Allah'ın hasmı arasında bulunan kişilerdir.⁹²⁵

Eskiden amele de denenen işçi, daha çok yevmiye usulü çalışan, işin bitiminde de ücretini alan kimsedir. Günümüzde işçilik kavramı ve kapsamıyla değişiklik göstermektedir. Bu kapsama ücretli çalışılması yönüyle memuriyeti de dahil etmek mümkündür. Tarım işletmesi, atölye, fabrika, maden ocağı gibi bir işyerinde, belirlenmiş bir ücret karşılığında bedenini, kafa gücünü ya da bunlarla birlikte el becerisini kullanarak üretim yapan kimseye işçi denmektedir.⁹²⁶ İster günlük iş yapan isterse günümüzdeki hemen akla gelen şekliyle olsun, çalıştırılan herkese

⁹¹⁹ Bkz. Ali Bardakoğlu, “İcâre”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 379-388.

⁹²⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Karaman, *İslâm'da İşçi-İşveren Münasebetleri*, s. 39-40; Ahmet Akgündüz, “Eski ve Yeni Hukûkumuzda İşçinin Çalışma Süresi, İstirahat Tatil ve İbâdet Hakkı”, *İşçi ve İşveren Münasebetleri*, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul 1990, s. 101; Nureddin Akcan, *İslâm Fıkhdında İşçinin Hak ve Sorumlulukları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇÜSBE, Adana 2008, s. 58-106.

⁹²¹ Hüseyin Kaleşi, *İslâm'da İş ve Ticaret Ahlâkı*, Seha Yay., İstanbul 1990, s. 97.

⁹²² İbn-i Mâce, Rehin, 4.

⁹²³ Hatipoğlu, *İbn-i Mâce Şerhi*, VI, 581.

⁹²⁴ Buhârî, Buyû', 106, İcâra, 10.

⁹²⁵ Hatipoğlu, *İbn-i Mâce Şerhi*, VI, 580.

⁹²⁶ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, s. 1438; *Ötüken Türkçe Sözlük*, II, 2252.

geçinebileceği, ihtiyaçlarını karşılayabileceği miktarda ücret ödenmelidir.⁹²⁷ İş şartları sağlığa elverişli olmalıdır. İşçinin hayatı ve sağlığı, işvereninki kadar saygıdeğerdir. Bu yüzden işveren işçisinin sağlığından sorumludur.⁹²⁸ Özellikle geciktirmeden kaynaklanan hak kayıplarına sebep olunmamalıdır. İşçiyi çalıştırıp ücretini ödememeyi, İslâm âlimleri, hür kimseyi köleleştirmek olarak görmüşlerdir. Hür bir insanın satılması nasıl haramsa, ücretini vermeden bir kimseyi çalıştırmak da bunun gibi haramdır demişlerdir.⁹²⁹ Bu konudaki titizlik, dünyada sosyal barışın tesisini sağlayacak ve toplumsal sınıfların doğmasına engel olacaktır.

İşçinin bahsedilen bu haklarına karşılık birtakım sorumlulukları ve görevleri vardır. Görevini düzgün bir şekilde yapmayan işçi ücreti hak edemez. İşçinin ücreti hak edebilmesi için, işi bizzat kendisi yapıp başkasına ihale etmemesi, belirlenen zamanlarda fiili olarak işinin başında olması, işin gereğini yerine getirmesi, yapılan işi sağlam yapması, kullanılan malzemeleri israf etmemesi, kasten zarar verecek davranışlardan uzak durması gerekir. Aksi durumlarda kendisinden zararı tazmin etmesi istenecektir.⁹³⁰ İşçiler için söz edilen hak ve sorumlulukların memurlar için de benzerlik gösterdiğini ifade etmek gerekmektedir.

Bir ticaretin meşrûiyet kazanabilmesi için emniyet esaslarını ihtiva etmesi zorunluluk arz etmektedir. Ticarete oluşacak meşrû zemin bââyîn, müşterinin, mal ve ortaklar arasında emniyetin bulunmasını gerekli kılmaktadır. Bââyî davranış ve sözleri ile güven veren, malının kusurlarını söyleyebilen birisi olması gerekirken müşterinin de aynı şekilde güven vermesi gerekmektedir. Müşterinin, alışveriş esnasında satıcıdan doğabilecek kusurlardan faydalanmayı düşünmeyen, alacağı malı kusurlu çıkarmaya çalışmayan, malın hakikî değerini düşürme gayreti içinde olmayan bir davranış sergilemesi önem arz etmektedir.

5. Ticaretle İlgili Uyarılar

Ticaret, insan hayatının temel dinamiklerindedir. Böyle olmakla birlikte insan hayatı sadece ticaretten ibaret değildir. İnsan çift yönlü bir varlıktır. Bir

⁹²⁷ Servet Armağan, *İslâm Hukûkunda Temel Hak ve Hürriyetler*, DİB. Yay., Ankara 1992, s. 168-176.

⁹²⁸ Yeniçeri, s. 120.

⁹²⁹ Canan, XVI, 350.

⁹³⁰ Yeniçeri, s. 119.

tarafından biyolojik ihtiyaçlarının giderilmesi gerekirken diğer yönden de rûhî ve psikolojik gereksinimlerini karşılamak durumundadır. Bunlar yapılırken insan fitrati gözetilmeli ve ona göre hareket edilmelidir. Kur'ân bir taraftan meşrû bir ticaret zemini hazırlarken onun sınırlarını da tayin etmiştir. Sınırsız, plan ve programsız hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla ticarete sınır tanımamak, hayatın bütünü alışıverişten ibaret görmek orta yol değildir. Bu noktada dengeli bir davranış sergilenmesi gerekmektedir. Kur'ân, ticareti büyük bir geçim vasıtası, helal kazancın en önemli kaynağı, mal mübadelesinin meşrû sebebi olarak görmesine rağmen, insanları ticaretle ilgili birçok konuda uyarılmış, yanlış yollara girilmemesi hususunda emir ve tavsiyelerde bulunmuştur.

5.1. İsrâf ve Lüks Tüketime Karşı Uyarılar

İhtiyaç hissedilen gereksinimler karşılanırken insanın düşebileceği en büyük hata israftır. Haddi aşma, cehalet ve gaflet gibi sözlük anlamlarda kullanılan israf kavramı; meşrû ve makul olanın dışına çıkma, itidalden sapma anlamında kullanılmaktadır. Diğer bir ifade ile dinin emrettiği, insanlığın gerekli gördüğü yerlere, yine dinin belirlediği ölçüde harcamak cömertlik, bu ölçülerin altında harcamak cimriliktir. İnançtaki aşırılıklar ve günahlardaki fazlalıklar *israf* kavramıyla ifade edilse de zamanla anlam daralmasına uğrayan bu kavram, para ve mal harcamalarındaki aşırılığı ifade etmede daha çok kullanılır olmuştur. İsrâfla eş anlamlı kabul edilen *tebzîr* kavramı daha çok niteliksel yönden, israf kavramı ise niceliksel yönden *saçıp savurmayı* ifade etmektedir. Buna göre meşrû yere bile olsa gereğinden fazla harcamak israf, miktarı ne olursa olsun meşrû olmayan yanlış yerlere harcamak da *tebzîr*dir.⁹³¹ Tüketimde sorumsuzca hareket etmek, ekonomik gücünü aşacak şekilde davranmak, yerli yersiz para harcamak Kur'ân'ın kabul etmediği hususlardır. Dolayısıyla insanların harcamalarda orta yolu tutmaları gerekmektedir. Nitekim âyette de “(O kullar), *harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.*”⁹³² buyrulmaktadır. İnsanın

⁹³¹ Kallek, “İsrâf”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 178-179; Ebûseyif Çiftçi, *İslâm'da İsrâf ve Lüks*, Elif Matbacılık, yy., trs., s. 37; Yusuf Kerimoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, İnkılap Yay., 6. Baskı, İstanbul 1985, s. 117.

⁹³² Furkân, 25/67.

davranışlarındaki haddi aşmayı ifade eden *israf* kavramı⁹³³ daha çok harcamalardaki ölçsüzlük anlamında kullanılmaktadır.⁹³⁴ Kur'ân'a göre ideal bir insan harcamalarda da orta yola dikkat eden kimsedir.⁹³⁵ İslâm iktisadının temeli de budur. Hz. Peygamber, iktisatla hareket edenin fakir düşmeyeceğine, zenginlikte, fakirlikte ve ibâdetle itidal sahibi olmanın önemine vurgu yapmıştır.⁹³⁶ Âyette bahsedilen insan tipi de ifrat ve tefrit dediğimiz iki uç noktadan uzak duran, harcamalarda denge unsurunu gözetken kimsedir.⁹³⁷ İsrâfin boyutunun tespiti hakikaten zor bir husustur. İsrâf, gerek maddî gerek psikolojik, ahlâkî, toplumsal ve hatta evrensel perspektiften bakılması gereken nazik bir konudur. Toplum ve ferdin hayat standartları da dikkate alınarak buna göre bir sınır çizmek makul görünmektedir.⁹³⁸

İsrâfin birtakım psikolojik ve sosyolojik nedenleri vardır. Bu sebeplerin başında zihinsel yönden yeterli olamama durumu bulunmaktadır. Biyolojik yaşı olgunluk yaşlarına ulaştığı halde zihinsel olgunluğunu tamamlayamayan, kâr ve zararını hesap edemeyen tipler bilinçsiz bir biçimde israfa yönelebilirler. Kişinin, alın teri dökmeden ve kolayca kazanması da israfa yol açabilir. İsrâfin övülmeyi gerekli kılan bir cömertlik zannedilmesi yine israfa götüren bir etken olabilir. Gösteriş, şöret, beğenilme arzusu gibi durumlar da israf sebebi olabilir.⁹³⁹ Hangi sebeple olursa olsun, sosyal ve kültürel şartlar ile toplumsal refah seviyesinin yükselmesine göre değişkenlik gösteren israftan her halukârda uzak durulmalıdır.

5.2. İbâdetlere Engel Olan Hususlardaki Uyarılar

Toplumun hemen hemen her kesimi ticaretle iç içedir. Günlük olarak bir ticarî faaliyette bulunmayan kimse yok gibidir. Hal böyle olunca insanların ticarete önem vermemeleri ve bu konuda ihmalkâr davranmaları düşünülemez. Ekonomik etkinliklerle çepeçevre kuşatılmış olan insan, ticaretini yaparken Allah'ın bu konuda

⁹³³ Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, Çev.: Ali Turgut, Yöneliş Yay., İstanbul 1995, s. 265.

⁹³⁴ İbn Kesîr, VI, 123-124.

⁹³⁵ Mukatil b. Süleyman, *Ahkâm Âyetleri Tefsiri*, trc.: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2005, s. 96.

⁹³⁶ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire 1995, VI, 365; el-Kudâî, Müsned, II, 7.

⁹³⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, X, 126.

⁹³⁸ Veli Kayhan, "Kur'ân'a Göre İsrâf ve İktisat", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, VI, sy., 2, s. 173.

⁹³⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'ân'da Ahlâk Psikolojisi*, Yalnızkurt Yay., İstanbul 1997, s. 126.

uyulmasını emrettiği kurallara uygun bir şekilde hareket etmelidir. “*Rızkın onda dokuzu ticarettedir*”⁹⁴⁰ buyurarak ticarete dikkat çeken Hz. Peygamber, “*Doğru tâcirin peygamberler, siddıklar ve şehitlerle beraber olacağını*” müjdelemiştir.⁹⁴¹ Yapılan ticaretin insanı Allah’a kulluk etmekten alıkoymaması ve ibâdetlere engel teşkil etmemesi gerekmektedir. Ticaretle uğraşan her Müslüman, İslâmî sorumluluklarının da bilincinde olmalıdır. İşte bu ölçülerle yapılması gereken ticaret için Cenâb-ı Allah şöyle buyurmaktadır: “***Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı adamlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.***”⁹⁴² Bu âyetin nüzul sebebi olarak rivâyet edildiğine göre; “*Peygamber (sav.) döneminde iki kişi vardı. Bunlardan birisi tâcir olup namaz için ezan okunduğunu işittiğinde, eğer terazi elinde bulunuyorsa onu bırakırdı, düzgün bir şekilde dahi koymazdı. Şayet terazi yerinde bulunuyorsa, onu oradan kaldırmazdı. Diğeri ise demirci idi, ticaret maksadıyla kılıç yapardı. Eğer çekici, örsün üzerinde bulunuyor ise onu yerinde bırakırdı, şayet kaldırmış ise ezanı işittiği takdirde arkasına atardı.*”⁹⁴³ Âyetin ortaya koyduğu gerçek, ticaret ve alışverişin kendilerini Allah’ın zikrinden ve ibâdetlerinden alıkoymadığı herkesi kapsamaktadır.⁹⁴⁴ Ayrıca bu âyet, dünya ticaretinin âhîret ticaretine engel olmamasını beyan etmektedir.⁹⁴⁵ Bu âyetin öncesinde Allah Teâlâ birtakım evlerden bahsetmektedir. Bu evlerde Allah’ın adı anılmakta, sabah akşam onun isimleri tespih edilmekte, Kur’ân ve ezanlar okunmaktadır. İşte bu kişileri yaptıkları bu güzel davranışlardan, herhangi bir ticaret ya da bir alışveriş geri bırakmamakta, Allah’ı anmak, namaz kılmak ve zekâtı vermekten engelleyecek hiçbir dünyevî uğraş bulunmamaktadır. Çünkü bu şuurda

⁹⁴⁰ Muhammed Abdürraûf el-Münavî (1031/1622), *Feyzu’l-Kadîr Şerhu’l-Câmî’s-Sağîr*, 3. Baskı, Beyrut 1972, III, 244. Hadisin kaynağı ve kritiği hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, s. 504; Ebû Abdillâh Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd (h. 1374/?), *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâi Ulûmi’d-Dîn Li’l-‘Irâkî ve’bni’s-Sübki ve’z-Zebîdî*, I-VII, 1. Baskı, Riyad 1987, II, 1020-1021.

⁹⁴¹ Tirmizî, *Büyû’*, 4.

⁹⁴² Nûr, 24/37.

⁹⁴³ Kurtubî, XV, 294.

⁹⁴⁴ İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye, *Allah Sevgisi*, trc.: İshak Emin Aktepe - Ahmet Akbaş, Polen Yay., İstanbul 2006, s. 31.

⁹⁴⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâiu’l-Beyân Tefsîru Âyâti’l-Ahkâm*, Dersaadet Yay., İstanbul trs., II, 573.

olan kişiler kıyamet dehşetinden endişe duymaktadırlar.⁹⁴⁶ Allah'ı bu şekilde önemseyenler, Allah'ın kendilerine nur nasip ettikleri ve evlerini nur ile doldurdukları kimselerdir.⁹⁴⁷ Burada atlanmaması gereken başka bir husus, tespihe devam eden, ticaret ve alışverişin aldatamadığı bu güzel insanların Allah tarafından *yiğit* olarak tanıtılmasıdır. Âyette geçen *yiğit* diye çevrilen kelimenin aslı *ricâl* olup sadece erkekleri ifade etmemekte, aynı özelliği taşıyan kadınları da kapsamaktadır.⁹⁴⁸ Burada hem ticaret hem de *bey'* kavramının geçmesi, alışveriş yapan, ticaretle uğraşan, ihracat-ithalât işleriyle uğraşan herkesi içermesindedir. Özellikle ticaretin zikredilmesi ise, insanı Allah'ın zikrinden alıkoyan en önemli meşguliyet alanı olmasından dolayıdır.⁹⁴⁹

Âyette geçen "***Allah'ı anmaktan alıkoyma***" kısmının nasıl anlaşılması gerektiği hususunda âlimler arasında farklı görüşler söz konusudur. Atâ (114/732) 'namazda hazır bulunmamaktır' yorumunu yaparken, İbn Abbas 'farz namaz' diye kayıtlamıştır.⁹⁵⁰ Âyette ticaretin kendilerini Allah'ın zikrinden, namazı kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı kullar övülürken, alışverişini terk edip sırf Allah'ın zikriyle uğraşmak gerektiği veya dünya meşgaleleriyle uğraşmanın günah olduğu anlaşılmalıdır. Kur'ân'ın altını çizdiği husus, bu uğraşların insanları Allah'a ve topluma karşı yerine getirmek zorunda oldukları sorumlulukları ihmale sevk etmemesidir. Kaldı ki, Mekkî olsun Medenî olsun birçok âyette çalışmanın, kazanmanın ve ticaretin önemi vurgulanmakta,⁹⁵¹ Allah'ın fazlından talep edilmesi istenmektedir.⁹⁵² Ticaretin meşrûiyetinde daha önce ifade edildiği üzere, dünyevî çalışmalar hayatın devam ettirilmesi için şarttır. Bu durum Kur'ân'ın öngördüğü esaslarla da uyum içindedir.⁹⁵³ Cuma suresinin şu âyeti işte bu duruma ışık tutmaktadır: "***Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan***

⁹⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 316-317; benzer ifadeler için bkz. Kutub, *Fî Zılâli'l-Kurân*, IV, 2520.

⁹⁴⁷ Yazır, V, 3524-3525.

⁹⁴⁸ *Kur'ân Yolu*, IV, 84.

⁹⁴⁹ Kurtubî, XV, 293.

⁹⁵⁰ Kurtubî, XV, 293.

⁹⁵¹ "...Allah bilmektedir ki, içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan (rızık) aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler..." Müzzemmil, 73/20. Burada rızık aramaktan kastedilen faaliyetin ticaret olduğu ifade edilmektedir. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 258; İbn Âşûr, XXIX, 285-286.

⁹⁵² Cuma, 62/10.

⁹⁵³ Derzeze, VI, 355.

isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz."⁹⁵⁴ Âyet-i kerimede Cuma namazı için ezan okunduğunda ticaretin terk edilmesi emredilmekte ve Allah'ın zikrine koşulması gerekmektedir. Namaz bitince, Allah'ın emri yerine getirildikten sonra tekrar ticarete veya diğer faaliyetlere dönülebileceğini ifade⁹⁵⁵ eden bu âyet, Allah'ı çok zikretmenin gereğinden de bahsetmektedir. Buradaki zikir sözlü bir tespîh olabileceği gibi, Allah için yapılan diğer ibâdetler de olabilmektedir. Mücahid (103/721), kişi ayaktayken, otururken, yatarken Allah'ı zikretmediği sürece O'nu çok zikredenlerden olamaz demektedir. Buna göre mana; ticarete başladığınızda, alışverişinizin her defasında Allah'ı çokça anın; ticaret hayatınızda ve diğer davranışlarınızda bu şekilde Allah'ı çok zikrederseniz kurtuluşa erersiniz anlamına gelmektedir.⁹⁵⁶ Hicretten hemen sonra farz kılınan Cuma namazının⁹⁵⁷ farziyeti buradaki ayetlerle tekit edilmektedir.⁹⁵⁸ Bu âyetlerde haftalık bir buluşma ve şûra özelliği taşıyan Cuma namazına çağrı yapıldığında herkesin ferdî işlerini bırakarak bu toplu ibâdete koşmaları⁹⁵⁹ istenmektedir.⁹⁶⁰ Artık ikinci ezan okunduğunda,⁹⁶¹ akıllı ve ergenlik yaşına girmiş erkeklerin⁹⁶² alışverişi terk etmesi ve Allah'ın zikrine⁹⁶³ iştirak etmesi; hutbe⁹⁶⁴ ve namazı ifâ etmesi farz olmaktadır.⁹⁶⁵ İkinci ezanla birlikte, başta insanı en çok meşgul eden ticaret/alışveriş olmak üzere, her türlü meşguliyet sonlandırılmalıdır.⁹⁶⁶ Müfessirler bu durumda alışverişin haram olduğunu ifade etmektedirler.⁹⁶⁷ **"...Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır..."** Verilen bunca öneme rağmen, namaz ve zikirle kıyaslanamayacak

⁹⁵⁴ Cuma, 62/10.

⁹⁵⁵ *Alışveriş* yasağından sonra bu ayette ikinci bir emir gelmiştir: *"Yeryüzüne dağılın."* Buradaki emir vucub değil ibaha ifade eder. Fıkıhçılar, yasaktan sonra buradaki gibi bir emir gelirse bu emrin *ibaha* ifade edeceğini söylemişlerdir. Bkz. Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XIV, 575.

⁹⁵⁶ Râzî, XXX, 9.

⁹⁵⁷ Zemahşerî, s. 1106.

⁹⁵⁸ İbn Âşûr, XXVIII, 205; Derzeze, V, 544-545.

⁹⁵⁹ Aslında namaza koşarak gelmek Hz. Peygamber tarafından tasvip edilmiş bir davranış olmamasına rağmen burada koşmaktan maksat her şeyi terk edip çabucak namaza katılmak anlaşılmıştır. Bkz. Kurtubî, XX, 464-465; Nesefî, IV, 1223.

⁹⁶⁰ Nesefî, IV, 1223.

⁹⁶¹ İbnü'l-Cevzî, VIII, 266.

⁹⁶² Kurtubî, XX, 464-465; İbn Atıyye, VIII, 303.

⁹⁶³ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, V, 171.

⁹⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, VIII, 267.

⁹⁶⁵ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 246.

⁹⁶⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI, 3569.

⁹⁶⁷ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, V, 171; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 249; Ebû Hayyân, VIII, 265; Havvâ, XI, 5906.

derecede bulunan ticaret, insanı Allah'ın zikri ve ibâdetlerinden alıkoymaması gerekmektedir.⁹⁶⁸ Nitekim başka bir âyette bu durum şöyle ifade edilmektedir: **“Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha yararlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”**⁹⁶⁹ Hz. Peygamber'in kıldırıldığı bir Cuma namazı esnasında, Suriye'den gelmesi beklenen ticaret kervanının geldiğinin duyulması üzerine, cemaatten birkaç kişi dışında herkes camiden dışarı çıkmış ve Allah'ın elçisini terk etmişlerdir. Bu âyet, gerçek müminlerin bile her zaman uzak kalamadıkları beşerî zaafı olduğu atıfta bulunmaktadır. Ayette, geçici dünyevî menfaatlerin Allah'ın vereceği mükafaatla kıyaslandığında önemsiz olduğu vurgulanmaktadır.⁹⁷⁰

İslâm, toplumların muhtaç olduğu iş, teşebbüs ve hizmetleri ifâ etmeyi farz-ı kifâye olan bir ibâdet telakki etmektedir. Rızık temini için bir iş tutmayı, emek sarf etmeyi teşvik etmiş, meşrû olmak kaydıyla her işi şerefli kabul etmiştir. Bu âyet de ticarete yönelik iş ve çalışma sahalarına teşvik etmektedir. İbâdetin hemen ardından çalışmayı, rızık talep etmeyi ve emek harcamayı emrederek umumî manada çalışmanın bir ibâdet şekli olduğunu göstermektedir. Allah'ın emrini yerine getirmek de sonuç itibariyle ibâdettir.⁹⁷¹

Bu bağlamda ticaretin nesnesi olan mal ile alakalı olarak başka bir âyette şöyle buyruluyor: **“Ey îmân edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır.”**⁹⁷² Bu dünyanın en önemli iki imtihan unsuru mallar ve çocuklardır. Âyette ilk sırada söz edilen şey maldır. Mal insanın kendisine meylettiği, sahibi olmasını istediği şeylerdir. İnsana sevdiren, hayatın süsü olan mal, canın yongası olarak telakkî edilmiştir. İnsan sürekli mal kazanma ya da harcama faaliyeti içindedir. Hal böyle olunca insanın biriktirme ve mal edinme hırsı, Allah'a karşı sorumluluklarını ihmal etmesine sebep teşkil etmemelidir. Bu âyetten; çoluk çocukla hiç uğraşmayın, onları ihmal edin, ticareti bırakın anlamını çıkarmamız hatalı bir anlayış olacaktır. ‘Mal ve

⁹⁶⁸ Zemahşerî, s. 1108.

⁹⁶⁹ Cuma, 62/11.

⁹⁷⁰ Esed, III, 1149.

⁹⁷¹ Karaman, *İslâm'da İşçi-İşveren Münasebetleri*, s. 35-36.

⁹⁷² Münâfikûn, 63/9.

çocuklar gibi çok önemli olan bu iki unsurun sizleri meşgul etmesi sonucu ziyana uğramamanız gereklidir' düşüncesi âyetin doğru yorumu olsa gerektir. Allah'ın zikrinden kastedilen; Allah düşüncesi, ona zikir ve tazimle yapılan namaz, zekât, oruç, hac, Kur'ân kıraatı, vaaz ve nasihat, tehlil, tesbih gibi sırf kendisine yakınlık kastıyla yapılan her türlü sâlih amellerdir.⁹⁷³

Sonuç olarak ticarî faaliyetler, başta Allah Teâlâ'nın farz kıldığı ibâdetler olmak üzere namaz, zekât, zikir gibi amellerin yapılmasına engel olmadan gerçekleştirilmelidir. Ticaret ile meşgul olan Müslüman, ticaretini bu ölçüler içinde yapmalı, alışverişin cazibesine kapılarak ruhî gelişmeleri için gerekli olan manevî kazanımlardan uzak kalmamalıdır. Namaz, zikir ve zekâtın anlamını kavramış ve bunları içselleştirmiş bir kişinin yaptığı ticaret aynı zamanda ibâdet niteliği kazanmış olacaktır.

5.3. Ücretin Verilmesiyle İlgili Uyarılar

Kur'ân'a göre müminler, verdikleri sözleri yerine getiren insanlardır.⁹⁷⁴ Onlar akidlerinin ve ahitlerinin gereğini yerine getirirler. Dolayısıyla alışveriş kaynaklı ödemelere dikkat etmeleri gerekmektedir. Veresiye alım satımlardan doğacak borçlar, selem gibi müşteriye teslim edilmesi gereken siparişler ve ücret karşılığında görevlendirilen kimselere zamanında ödeme yapılması önem arz etmektedir.

İş akdi yapılan bir kişiye ücretinin ivedilikle ödenmesi gerektiği konusunda şu âyet güzel bir örnek teşkil etmektedir: ***“Derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi: Babam, dedi, bizim yerimize (hayvanları) sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor...”***⁹⁷⁵ Hz. Musa Firavun'dan kaçıp Medyen'e geldiğinde aç ve açıkta çaresiz kalmış ve Rabbine ***“Rabbim doğrusu bana vereceğin her türlü hayra muhtacım”***⁹⁷⁶ diye seslenmişti. Hz. Musa gereksinimlerini gidermek için bir işe ihtiyaç duymaktadır. Bu sırada Hz. Musa, Hz. Şuayb'ın koyunlarını sulama fırsatı bulmuştur. Yaptığı işin ücretinin ödenmesi için onun evine davet edilmiş olan Hz. Musa başından geçenleri Hz. Şuayb'a anlatmıştır. Hz. Şuayb ile Hz.

⁹⁷³ Yazır, VII, 5011-5012.

⁹⁷⁴ Bkz. Bakara, 2/100, 177; Mâide, 5/1; Tevbe, 9/111; Ra'd, 13/20; Müminûn, 23/8; Meâric, 70/32.

⁹⁷⁵ Kasas, 28/25.

⁹⁷⁶ Bkz. Kasas, 28/24.

Musa arasında geçen bu olayda dikkat çeken en önemli husus, yapılan işin hemen akabinde ücretin⁹⁷⁷ ödenmesi için Hz. Musa'nın davet edilmesidir.⁹⁷⁸ Bu ayette de olduğu gibi, işçi çalıştıran bir kimse derhal ücretini ödemelidir. Zira ödenecek bu ücrete karşı tarafın şiddetli bir şekilde ihtiyaç duyması mümkündür. Hal böyle olunca ücretin geciktirilmesi diğer tarafı büyük sıkıntılara sokacağından ücreti ödemede titizlik gösterilmelidir.

Bir kimse işçi çalıştırıyorsa onun alın teri kurumadan ona ücretini ödemesi gerekmektedir. Hz. Peygamber, *“İşçinin ücretini alınının teri kurumadan veriniz”*⁹⁷⁹ *“Üç kimse kıyamet gününde, karşılarında beni (Allah'ı) bulacaklardır: Benim namuma verip haksızlık eden, hür bir kimseyi satıp parasını yiyen, bir işçi tutup çalıştırdıktan sonra ücretini vermeyen.”*⁹⁸⁰ Her iki hadiste de işçi olarak istihdam edilen kimselerin hak ettikleri ücretin savsaklanmadan, işlerini bitirir bitirmez ödemelerinin yapılması bildirilmektedir. İşçinin alın terinden maksat onun emeğidir. İslâm, bu emeği sömürenin çok büyük bir cüretkârlık sergilediğini öğretmektedir. Birisini çalıştırıp ücretini eksik vermek ya da hiç vermemek, hür bir kimseyi köleleştirip satan kimse mesabesinde kabul edilmiştir.⁹⁸¹ Bu şekilde çok ağır bir vebalin altında kalan kimseleri Allah Teâlâ kendinin hasmı/düşmanı olduğunu haber vermektedir.⁹⁸²

Hülasa, âyet ve hadislerin ortaya koyduğu gerçek, ücretle bir kimse istihdam ediliyorsa, işinin bitiminde eksiksiz olarak hakkı ödenmelidir. Akidlerinin gereğini yerine getiren ve ahitlerine sadık kalan Müslümanların bu konuda de azami titizliği göstermesi gerekmektedir. Aynı şekilde ücretle iş alan kimseler de söz verdikleri vakitte işlerini bitirip karşı tarafı mağdur etmemelidirler.

⁹⁷⁷ “Hz. Musa ücret için değil, yaşlı zatın duasını almak ve onu tanımak için kızın davetini kabul etti. Hatta rivayete göre Hz. Musa o zatın yanına gelince o zat Musa'ya yemek ikram etti. Hz. Musa bunu kabul etmedi. - Biz, dinini dünya karşılığı satmayan ve hayır işine karşı bedel talep etmeyen bir aileyiz, dedi. Hz. Şuayb (a.s.) ona şu cevabı verdi: - Bu bize misafir olan herkese karşı âdetimizdir. Ya da şöyle dedi: Hayır, bu benim ve babalarımın âdetidir. Biz misafiri ağırlarız ve misafire yemek yediririz. Malumdur ki kim bir iyilik işler de ona bir şey hediye olarak verilirse onu almak haram değildir.” Bkz. Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, X, 450.

⁹⁷⁸ Taberi, XIX, 559; Kurtubî, XVI, 259; İbn Âşûr, XX, 104.

⁹⁷⁹ İbn-i Mâce, Rehin, 4.

⁹⁸⁰ Buhârî, Buyû', 106, İcâra, 10.

⁹⁸¹ Hatipoğlu, *İbn-i Mâce Şerhi*, VI, 580.

⁹⁸² Hatipoğlu, *İbn-i Mâce Şerhi*, VI, 580-581.

5.4. Yemin ile İlgili Uyarılar

Arap dilinde kalem ve hıf olarak da adlandırılan yemin kelimesi⁹⁸³ sözlükte sağ el, kuvvet, ant gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁸⁴ Terim anlamıyla yemin; “bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek amacıyla söz ve beyanını Allah’ın adını veya bir sıfatını zikrederek kuvvetlendirmesini ifade etmektedir.”⁹⁸⁵ Mesela, “vallâhi, billâhi ya da tallâhi şu kadar kâr ediyorum” gibi sözler yemin ihtiva eden cümlelerdir.⁹⁸⁶ Bu sözlerle müşteride güven ve kanaat oluşturmak, sözü kuvvetlendirerek istenilen sonuca ulaşmak hedeflenir.

Sözü pekiştirmek için başvurulan bu üslubun çokça kullanılması makbul bir yöntem görülmemektedir. Yemini alışkanlık haline getirenler için Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Şunların hiçbirine itâat etme: Yemin edip duran, aşâğılık, (herkesi) kötöleyen, söz götürüp getiren, hayra engel olan, mütecâviz ve saldırgan günahkâr, kaba ve kötülükle damgalı, mal ve oğullar sahibi olmuş diye (böyle yolunu şaşırmuş)*”⁹⁸⁷ Âyette yer alan hallâf kelimesi, doğru-yanlış, hak-batıl her hususta, vara yoğa çokça yemin eden kimseleri ifade etmektedir. Bu kimsenin *hallâf* oluşu, Allah’ın azamet ve büyüklüğünü hakkıyla bilmediğini göstermektedir. Allah’ın azamet ve celâlini gereği gibi bilmiş ve takdir eden birisinin, her zaman her an, asılsız her şey için, Allah’ın adını ve sıfatlarını şahit tutup yemin etmemesi gerekmektedir. Amacı dünyalık elde etmek olan bu tip insanlar, âyette *mehîn* (rezil-rüsva) olarak tanıtılmaktadır.⁹⁸⁸

Yemin etmek kural olarak mübah kabul edilmesine rağmen, yemini alışkanlık haline getirmek ve gereksiz yere yemin etmek hoş görülmemiş, sık sık yemin etmek Allah adına saygısızlık olarak telakki edilmiştir. Yalan yere yemin etmek büyük günahlardan kabul edilmiştir.⁹⁸⁹ Bu bağlamda alışveriş esnasında yemin etmek Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır: “...*Siz alışverişte çok yemin etmekten sakının!*”

⁹⁸³ Kâzım Fethî er-Râzî, “Kur’ân-ı Kerim’de Te’kîd Üslupları”, trc.: Hasan Keskin, *CÜİFD.*, 2002, VI, sy. 1, s. 164; Muhammed Coşkun, “Aksâmu’l-Kur’ân 89/Fecr, 1-14. Âyetleri Örneğinde Yemin İfadelerinin Anlaşılması ve Tercüme Edilmesi”, *MÜİFD.*, 2014, sy. 46, s. 40-41.

⁹⁸⁴ İbn Manzûr, XIII, 462.

⁹⁸⁵ Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 417.

⁹⁸⁶ A. Hamdi Kasaboğlu, “Yemin”, *DİB. İlmî Dergi*, 1964, III, sy. 1, s. 22.

⁹⁸⁷ Kalem, 68/10-14.

⁹⁸⁸ Taberî, XXIII, 157; Râzî, XXX, 603-604.

⁹⁸⁹ Boynukalın, “Yemin”, XLIII, 418.

Çünkü o satışı teşvik eder, sonra da bereketi yok eder.”⁹⁹⁰ Önemsiz şeylere yemin edilmemesini tavsiye eden ve inananlarda bir yemin şuuru oluşturmayı hedefleyen Hz. Peygamber, ticaret ve günlük hayatta haksız kazanca sebep teşkil edecek yeminleri yasaklamış, alışveriş esnasında yalanı örtbas edecek, insanların kandırılmasına vesile olacak şekilde yemin edenlerin azaba dâçar olacaklarını ve Allah’ın rahmetinden uzak kalacaklarını bildirmiştir.⁹⁹¹

Özetleyecek olursak, alışveriş esnasında yemin ederek malın satılmasını sağlamak yasaklanmıştır. Allah’ın adının dünya menfaati elde etmek için yalan yere anılması ticarete bereket bırakmayacağı gibi doğru bir davranış da değildir.

Kur’ân-ı Kerim, ticareti helal ve meşrû bir kazanç vesilesi görmesine rağmen insanın bütün uğraş alanının ticaret olamayacağını ifade ederek bu konuda uyarılar ortaya koymuştur. Her konuda aşırılığı yasaklayan Yüce Allah, lüzumundan fazla yapılan ve israf boyutuna ulaşan alışverişleri yasaklamıştır. Alım satım işlerinde bu noktaya gelinmemesi için özellikle aldatici reklam olgusuna karşı bilinçli olunmalı, ihtiyaçtan mı yoksa arzudan mı kaynaklanan bir istekle hareket edilip edilmediğine karar verilmelidir. Gerek satıcı gerek müşteri, alışveriş ve ekonomik hadiselerle kendini kaptırarak ibâdetlerini aksatmamalıdır. Bilhassa Cuma namazı için ezan okununca bütün alışveriş etkinlikleri terk edilmelidir. İslâm’ın dikkat çektiği ve üzerinde hassasiyetle durduğu bir konu da emek sahibine hakkının vakit kaybetmeden ödenmesidir. Ücretli çalışanların hakları suiistimal edilmemeli, emeklerinin karşılığı hemen ödenmelidir. Alışverişte yemin etmekten sakınılmalıdır. Tüccarın, yeminin mal satmaya yardımı dokunsa da alışverişte bereket bırakmayacağını farkındalığıyla hareket etmesi gereklidir. Sadece satıcı değil aynı şekilde müşterinin de yemin etmekten, özellikle yalan yere yapılan yeminden uzak durması son derece önemlidir.

⁹⁹⁰ Müslim, İman, 171; Tirmizî, Büyû‘, 5.

⁹⁹¹ Abdurrahman Candan, “İslâm Hukûkunda Yemin ve Ahlâkîlik”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2010, sy. 15, s. 442; Benzer ifadeler için bkz. Siraceddin Önlüer, *Hayatımızın Mihenk Taşı Helal Kazanç*, Semerkand Yay., 4. Baskı, İstanbul 2014, s. 122.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE AHİRETE YÖNELİK TİCARETİN MANA VE MAHİYETİ

1. Ticaretin Uhrevî Boyutları

Kur'ân'ın yerleştirdiği inanç esaslarından biri de âhirete îmândır. *Evvel* kelimesinin zıddı ve son anlamındaki *âhir* kelimesinin dişil formu olan âhiret; “dünya hayatından sonra başlayıp ebediyete kadar devam edecek olan ikinci hayat” diye tarif edilmektedir.¹ Kur'ân'ın birçok yerinde Allah'a îman ile birlikte zikredilen âhiret olgusu, insan hayatının yalnız bu dünya hayatı ile sınırlı olmadığını ve *başka bir âlemin varlığını* ifade etmektedir. Her ne kadar bu dünya hayatı birçok âyette oyun ve eğlence ile nitelendirilse² de bu tasviri şu şekilde yorumlamak gerekmektedir: “Bu dünyada bulunan her şey, oyun eğlence, gölge, rol ve statü kazanımlarıdır. Kur'ân'a bütüncül bir bakış açısıyla bakıldığında, bu dünyanın ve fiillerimizin gerçekliği, öbür dünyadaki konumumuzu belirlemesi açısından büyük bir önemi haizdir. Bu dünya mutlak surette oyun ve eğlenceden ibaret olsaydı,³ bu olgunun âhiret gibi bir gerçeği belirleyici olduğu düşünülemezdi.”⁴ Bundan daha ötesi, Kur'ân'ın ortaya koyduğu nitelermelere ve ikisi arasındaki kıyaslamaya göre;

¹İsfehâni, s. 16; Yazır, I, 199-200; İbn Âşûr, I, 239.

²Mesela bkz. En'âm, 6/32; Ankebut, 29/64; Mü'min, 40/39.

³O zaman insanların oyun ve eğlenceden sınava tabi tutulmaları gerekirdi ki böyle bir şey mümkün değildir. “...*Bu dünya hayatı ise aldatma metândan başka bir şey değildir.*” Âl-i İmrân,3/185; “...*dünya hayatının geçici menfaatine...*” Nisâ, 4/94; “...*(Bununla) sadece fâni dünya hayatının menfaatini elde edersiniz...*” Yûnus,10/23; “*Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldatış metaundan başka bir şey değildir.*” Hadîd, 59/20. Dünya hayatının oyun ve eğlence şeklinde tasviri verilen bu ve benzeri âyetlerde dünyanın geçiciliğine, oyun gibi çabucak biteceğine vurgu yapılmaktadır. Cenab-ı Allah, dünya hayatını *oyun* ve *eğlence* diye nitelendirmektedir. Zira, insan oyun ve eğlence ile vakit geçirirken ondan lezzet alır. Bu lezzetler bitince geriye pişmanlık kalır. İşte dünya hayatı da böyledir. Bu hayat bitince insanda ancak hasret ve nedâmet kalır. Râzî, XII, 210-211.

⁴Niyazi Usta, *Din ve Toplum Yazıları*, Platin Yay., Ankara 2008, s. 130.

âhiretin dünyadan daha hayırlı oluşu vurgulanmaktadır.⁵ Çünkü bu dünya sonlu ve mükemmel değil; buna karşılık âhret ise sonsuz ve mükemmeldir.⁶ Bu durum; **“Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Âhret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!”**⁷ ve **“Oysa âhret daha hayırlı daha devamlıdır.”**⁸ meâlindeki âyetlerde vurgulu bir şekilde ifade edilmektedir.⁹ Doğduğu vakit aciz bir varlık olan insanoğlu, zamanla biyolojik ve psikolojik gelişmesini tamamlayınca, dünyadan faydalanma hususunda önündeki imkânları sonuna kadar kullansa bile¹⁰ dünyanın kendisini tatmin etmede yetersiz kaldığını fark edecektir. Bu nedenle insan mükemmelin ve sonsuzluğun peşine düşecek, mana arayışını sürdürecektir.¹¹ Zira insanın anlam arayışı, düşünce ve bu konudaki duyarlılığı yaratılış gayesine doğru büyük bir yolculuk mesabesinde. Bu arayışın sonunda her şeyin idealinin bulunduğu sonsuzluk düşüncesine ulaşacak ve hayat bununla anlam kazanacaktır.¹² Ya da niçin yaşadığını hiç sorgulamayacak, nereden gelip nereye gittiğinin farkına varamadan bir hayat sürecektir, imtihan için geldiği bu dünyayı oyun ve eğlenceden ibaret zannedecek, âhret düşüncesini hiç gündeme getirmeyecektir. Bu bağlamda, Kur’ân’ın yüzlerce âyetinde ve neredeyse her sayfasında âhret inancına atıfta bulunmaktadır.¹³ Yaşayan herkesin varacağı son yer,¹⁴ insanların aldandıklarının ortaya çıkacağı¹⁵ ve herkesin hesaba çekileceği din günü,¹⁶ olarak tasvir edilen âhret; büyük hesaplaşmanın gerçekleşeceği,¹⁷

⁵ Bkz. Tevbe, 9/38; Yûnus, 10/7; Kasas, 28/60; Zümer, 39/26; Mü’min, 40/39.

⁶ Süleyman Uludağ, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV. Yay., Ankara 1988. s. 63.

⁷ Ankebût, 29/64.

⁸ A’lâ, 87/17.

⁹ Benzer âyetler için bkz. A’râf, 7/169; İsrâ, 17/21; Yûsuf, 12/109; R’ad, 13/26.

¹⁰ Fazlur Rahman, s. 14.

¹¹ Uludağ, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s. 63; Hayati Hökelekli, “Dinî Hayatın Bütünlüğü Açısından Âhret İnancının Psikolojik Temelleri”, *İlahiyat Fakülteleri Eğitim Öğretim Koordinasyon Toplantısı*, CÜİF, Sivas 2007, s. 5.

¹² Temel Yeşilyurt - Mehmet Taşdelen, “Âhret İnancının Pratik Yansımaları”, *Kelam Araştırmaları*, 2012, X, sy. 2, s. 57.

¹³ “Âhret”, “Yevm”, “Hesab”, “Kıyamet”, “Ba’s” vb. kelimeler. Bunlardan âhret 110; Yevm 348; Hesâb 40’dan fazla; Kıyamet 70; Ba’s kökünden türeyen kelimeler yaklaşık olarak 60 defa yer almaktadır. Bkz. Abdülbâkî, s. 21; 775; 201; 124. Dolayısıyla bu rakamlara göre, Kur’ân’ın her sayfasına âhretle ilgili bir kelime düşüyor demektir.

¹⁴ Necm, 53/42.

¹⁵ Teğâbün, 64/9; Bkz. İbnü’l-Cevzî, IV, 293; İbn Hacer, XI, 396.

¹⁶ Fâtiha, 1/4.

¹⁷ Mutaffifîn, 83/4.

kimsenin kimsede hakkının kalmayacağı¹⁸ cennet ya da cehennemle neticelenecek ebedîlik yurdu olarak da tanıtılmaktadır.

Kur'ân, ticarete uhrevî boyutlar katmakta ve kazanım anlamıyla ticaretin bu yönüne çok önem vermektedir. Hatta dünyevî ticaretten daha çok uhrevî ticarete dikkat çekmektedir. Uhrevî ticaret, bu dünyada yapılan her şeyi, her davranışı, her ibâdeti, kısaca maddî manevî her bir fiili, âhirette bedeli ödenecek bir yatırım unsuru olarak görmekten ibarettir. Nitekim ayette şöyle buyrulmaktadır: **“Kim âhiret kazancını istiyorsa, onun kazancını arttırırız. Kim de dünya kârını istiyorsa ona da dünyadan bir şeyler veririz. Fakat onun âhirette bir nasibi olmaz.”**¹⁹ meâlindeki âyet, ticaretin hem uhrevî boyutundan bahsetmekte, hem de onları âhiret kazancını elde etmeye davet etmektedir. Âyette yer alan *hars* kelimesi ziraat yolu ile elde edilen mahsul anlamını taşımakta,²⁰ *kazanç* şeklinde tercüme edilmektedir.²¹ Nitekim **“dünya âhiretin tarlasıdır”**²² hadisinde de bu duruma atıfta bulunmaktadır. İnsan istek ve eğilimlerinde dünya-âhiret dengesini gözetmek zorundadır. Kur'ân'ın hiçbir âyetinde dünyadan vazgeçin şeklinde bir emir yer almamakta ancak dünyanın âhirete tercih edilmemesi istenmektedir. Bu âyette, âhirette kurtulmak ve oranın saadetini kazanmak isteyenlere daha fazlasının verileceği bildirilmekte, sadece dünyayı ve onun kazancını isteyenlere ise onların istekleri doğrultusunda değil, Allah Teâlâ'nın dilediği ölçüde verileceği ve bu kişilerin âhiret kazancından bir pay elde edemeyecekleri ifade edilmektedir.²³

Kur'ân'da ibâdet ve ticaret, madde ve mânâ, dünya ve âhiret birbirlerinden ayrı mütalaa edilmemiştir.²⁴ Dünyada yaptığımız bütün davranışların âhiret gününe

¹⁸ Kehf,18/7; Necm, 53/38.

¹⁹ Şûrâ, 42/20. Benzer âyetler için bkz. Nisâ, 4/134; Hûd, 11/15; İsrâ, 17/18.

²⁰ Beydâvî, *Muhtasar*, IV, 87.

²¹ Bkz. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 484; Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meali*, Armağan Kitaplar Yay., 2. Baskı, Konya 2008, s. 567.

²² Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, (1162/1749), *Keşfu'l- Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, (thk. Abdulhamîd Hindâvî), Kahire, el-Mektebetü'l- Asriyye, 1. Baskı, Beyrut 2000, I, 471.

²³ *Kur'ân Yolu*, IV, 475.

²⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Yavuz, “Kur'ân Perspektifinde Dünya - Âhiret Bütünlüğü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2006), sy. 3, s. 172-178; Ahmet Coşkun, “Kur'ân-ı Kerim'in Dünya ve Âhirete Bakışı”, *EÜİFD.*, Kayseri, sy. 4, s. 268; Mesut Okumuş, “Kur'ân'a Göre Dünya Âhiret İlişkisi”, (*VIII. Kur'an Sempozyumu, Günümüz Dünyasında Müslümanlar, Yozgat 2005.*) Fecr Yay., Ankara 2006, s. 126-128.

îmânla alakalı bir yönü bulunmakta,²⁵ âhirette karşımıza çıkacak her sonuç bu dünyada gerçekleştirdiğimiz fiillerin neticesi olmaktadır. Dünya hayatı âhireti kazanmamız için hazırlanmış bir imtihan alanı mesabesindedir.²⁶ Hiç şüphesiz imtihan alanlarından biri de insanların ticarî konudaki sınanmalarıdır. Sosyal hayatta varlığını en çok hissettiren unsurun ticaret olgusu olması sebebiyle insanların bu konudaki deneyimleri kaçınılmaz bir durumdur. Hal böyle olunca uhrevî ticarete parametre oluşturacak unsurların ele alınması, ticaret-âhiret ilişkisinin çerçevesinin belirlenmesi gerekmektedir.

1.1. Uhrevî Ticaret Boyutu Olan Maddî ve Manevî Değerler

Dünyada yapılan her işin uhrevî açıdan karşılık bulacak bir yönü vardır.²⁷ Kur'ân, zerre kadar iyiliğin dahi dikkate alınacağını bildirmektedir.²⁸ Salih amel olarak adlandırılan bu güzel işlerin bir kısmı sadece maddî değerler ile elde edilmekte, bir kısmı da mesela namaz gibi yalnız manevî kazanımlar şeklinde olabilmektedir. Bunların dışında üçüncü bir kategori daha var ki, bunlar hem maddî hem de manevî yönü bulunan değerlerdir. Bahsedilen bu değerler âyetlerde şöyle yer almaktadır: *“Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Resûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. İşte bu takdirde O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koyar. İşte en büyük kurtuluş budur.”*²⁹ Bu ayette insanı azaptan kurtaracak ve cennete dahil edecek unsurlar îmân ve cihad olarak belirlenmekte, şu ayette ise zikir, namaz ve zekat olduğu ifade edilmektedir. *“Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.”*³⁰ Diğer bir âyet de bu değerlere Kur'ân okumak ve infâk ilave edilmektedir: *“Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar*

²⁵ İzutsu, s. 40-41.

²⁶ Bkz. Mülk, 67/2.

²⁷ Bkz. Nisâ, 4/124; Tâhâ, 20/112; Enbiya, 21/94.

²⁸ Zilzâl, 99/7.

²⁹ Saff, 61/10-12.

³⁰ Nûr, 24/37.

ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarfedenler, asla zarara uğramayacak bir ticaret umabilirler.³¹ Bu değerlerin izahına geçebiliriz:

1.1.1. İnfâk (Karşılıksız Verme)

Uhrevî ticaret boyutundan söz edilebilecek, hem maddî hem de manevî değerler arasında yer alabilecek hususlardan en önemlisi infâktır. İnfak kelimesi bitirmek, tüketmek, alışverişte para harcamak, para veya malı elden çıkarmak anlamlarını ifade etmektedir.³² İnfâk, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla kişinin sahip olduğu servetinden, muhtaçlara aynî ve nakdî harcamada bulunması şeklinde tarif edilmektedir.³³ Biraz daha açacak olursak infak; kişinin ailesinin geçimi için harcadığı nafaka, farz olan zekata ilave olarak yapılan ödemeler, dinin ikamesi ve Allah rızası için yapılan hac, umre, cihad, sıla-i rahim türünden ameller ve maddî-manevî değerlerin sarfidir.³⁴

Bu dünyada harcadığından daha değerlisini âhirette elde edemeyeceğini düşünen birisinin infâkta bulunması mümkün olmayacaktır. Uhrevî gayeler için yapılan infâk amelinin dünyevî olarak temel hedefi sermayenin tabana yayılması, fakir ve muhtaçların da kısmen sermayeden pay sahibi olabilmeleridir. ***“...O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir)...”***³⁵ âyetiyle de bu durum dile getirilmektedir. Mezkûr âyete göre mal, zenginlerin tekelinde bulunan bir güç haline gelmemeli, aksine herkesin kolayca ulaşabileceği ve tedâvülde bulunması gerekli bir değişim aracı olması gerekmektedir.³⁶ Oysa dünyada kapitalist ekonomi insanlara dayatılmakta,

³¹ Fâtır, 35/29.

³² İsfehânî, s. 650.

³³ Yazır, VII, 5012; Soyalan, s. 170-171; İnfâk hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ali Rıza Gül, “İslâm İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri”, *AÜİFD.*, 2010, LI, sy. 2, s. 27-78; M. Zeki Duman, “İnfâka Dâir (Zengin - Fakir İlişkilerinde Âdap)”, *Diyanet Dergi*, 1985, XXI, sy. 3, 43-46; Durak Pasmaz, “Kur'an-ı Kerim'de İnfâk Kavramı”, *Diyanet Dergi*, 1985, XXXV, sy. 4, 49-56; Yunus Ekin, “Dünyevîleşmeye Bir Çözüm Olarak İnfâk Anlayışı”, *Sak. ÜİFD.*, sy. 6, s. 77-102; Sâlim Ögüt, “Nisâ Sûresinin 34. Âyeti Bağlamında Âile Kurumunun İki Temeli: İnfâk ve İtaât”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2008, sy. 11, s. 39-58; Mehmet Erdoğan, “Ribâ, İhtikâr ve İnfâk”, *İslâm Hukûku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri*, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, İstanbul 2010, s. 293-294.

³⁴ Ayhan Kaya, “Teori ve Pratik Açısından İnfâk ve İsar Ahlâkı”, *CÜİFD.*, 2003, XVII, sy. 1, 307-309.

³⁵ Haşr, 59/7.

³⁶ Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî (541/1147), *el-Muharreru'l-Vecîz Fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Doha, 2007, V, 286; İbn Âşûr, XXVIII, 85.

Allah'ın eşya, mal, para üzerindeki hâkimiyeti ve mülkündeki tasarruf yetkisi O'ndan alınarak insana verilmekte, böylece insan ve eylemleri mutlaklaştırılmaktadır. Bunun neticesinde de ekonomi ve maneviyat arasındaki ilişki koparılmış olmaktadır. Weber'in de iddia ettiği gibi kapitalizmin gelişmesinde Protestan ahlaki³⁷ etkili olmuşsa da bu durum, ekonomik sistemin üretim, ticaret, dağıtım ve tüketim alanlarında seküler anlayışa alternatif oluşturabilecek bir nitelik arz etmekten çok, daha fazla kazanmak için dini bir motivasyon ve yardımlaşma aracı olarak kullanmıştır. Modernite ile birlikte artık ekonominin enstrümanlarına pozitif ya da negatif değerler biçen vahiy unsuruna, yönlendirici ilkelere yer kalmamıştır. Hal böyle olunca, din sadece kul ile Allah arasındaki ilişki ile birtakım ritüellere indirilmiştir. Dolayısıyla dinin sosyo-ekonomik hayatı düzenleme boyutuna yer verilmeye lüzum görülmemiştir. Artık her şey fâize dayalı bir sistemde işlemekte, piyasa ve ekonominin gereği ne ise o yapılmakta, vicdana ve ahlaka uysa da uymasa da kazanmanın gereği ne ise ona göre hareket edilmektedir. Sınırsız üretim, sınırsız mülkiyet ve sınırsız tüketim anlayışını esas alan kapitalizm, böylece sosyal, kültürel, ahlâkî, ekonomik ve ekolojik tahribatın başat sebebi olmaktadır.³⁸ Bu bağlamda, sınırsız servet yığılma hedefinin peşinden koşan kapitalist insanların, infâk diye bir düşüncelerinin ve uhrevî ticaret niyetlerinin bulunmasını beklemek mümkün değildir.

Ekonomik ve sosyal hayatın pek çok problemine çözüm olacak tavsiyeler içeren şu âyetlerde infâkın hayat felsefesi haline getirilmesi³⁹ istenilmektedir: ***“Ey îmân edenler! Bilin ki Yahudi din bilginlerinin ve Hıristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele! O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak: İşte yalnız kendiniz için toplayıp sakladıklarınız; tadın şimdi biriktirip sakladıklarınızı!”***⁴⁰ Burada herhangi bir ticaret yaparak değil de insanların mallarını batıl yollardan yiyerek infâkı terk edip mal yığanlar, özellikle de Yahudi ve

³⁷ Protestan ahlâkının kritiği için bkz. Abdurrahman Kurt, *İslâm Çalışma Ahlâkı*, Emin Yay., Bursa 2009, s. 16.

³⁸ Talip Özdeş, “Kur’ân Işığında Global Ekonominin Parametrelerine Farklı Bir Bakış”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2003, XVI, sy. 4, s. 572. Krş.: Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, Çev.: Necmiye Alpay, Metis Yay., 4. Basım, İstanbul 2006, s. 11-12.

³⁹ Ayhan Kaya, *agm.*, s. 310.

⁴⁰ Tevbe, 9/34-35.

Hıristiyan din adamlarından dini istismar etmek suretiyle haksız kazanç elde eden, zenginliği şer için kullananlar şiddetli bir şekilde uyarılmakta, biriktirip zekâtını vermedikleri altın ve gümüşün cehennemde azap çekmelerine sebep olacağı bildirilmektedir.⁴¹

İsrâ sûresindeki bir âyet haricinde⁴² yetmiş yakın yerde infâk kelimesi *harcamak* anlamında kullanılmaktadır.⁴³ Birçok âyette infâk kelimesi ticaretle bir arada bulunur.⁴⁴ **“Allah müminlerden mallarını ve canlarını kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürlər...”**⁴⁵ Bu âyet, Mekke’de Akabe Biati esnasında Ensâr’dan yetmiş kişinin Resûlüllah’a biat ederlerken içlerinden Abdullah b. Revaha’nın “senin şartlarını kabul ettiğimizde bize ne var” demesi üzerine nazil olmuştur. Resûlüllah (sav.) “Cennet vardır” demesi üzere onlar **“Ne karlı alışveriş!”** diye cevap vermişlerdir.⁴⁶ Uhrevî bir ticaretten söz eden bu âyette asıl kazancın âhirete yapılan hazırlık olduğuna dikkat çekilmektedir. Fâtır suresinde ise Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: **“Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler.”**⁴⁷ Âyette yer alan لَنْ تَبُورَ ifadesi; Kur’ân’ı okuyanlar, namazı kılanlar, kendilerine bağışlanan maddî ve manevî rızıklardan infâk edenlerin, *hiçbir zaman zarar etmeyecek bir ticareti elde edecekleri* anlamına gelmektedir. Çünkü bu kişiler, Yüce Allah katındaki ödülün, harcadıkları varlıklardan daha değerli olduğunu ve zarar etme riski olmayan kesinlikte bir ticaret yaptıklarını düşünmektedirler. Kiminle alışveriş yaptıklarının şuurunda ve aynı zamanda çok kârlı bir yatırım gerçekleştirdiklerinin farkında olan, verdiklerinin karşılığını âhirette en az on misliyle alacak⁴⁸ olan bu kişiler, en kazançlı ticarî faaliyeti yapmışlardır. Sonuç olarak bu ticarete onlar, Allah’ın fazladan bağışı olan bir karşılığa nâil olmuşlardır.

⁴¹ Esed, I, 357; Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, I, 534; *Kur’ân Yolu*, II, 762.

⁴² İsrâ, 17/100.

⁴³ Abdulbâkî, s. 715-716.

⁴⁴ İnfâk ve alışverişin birlikte kullanıldığı diğer ayetler için bkz. Bakara, 2/262-264; İbrahim, 14/31.

⁴⁵ Tevbe, 9/111.

⁴⁶ İbn Kesîr, IV, 218; Zemahşerî, 450-451; Nesefî, III, 446.

⁴⁷ Fâtır, 35/29.

⁴⁸ Bkz. Enâm, 6/160.

Çünkü Allah (cc.), iyiliklerin karşılığını bol bol verendir.⁴⁹ Ticarete amaç bol kazanç olmakla birlikte, kârdaki süreklilik de son derece arzulanan bir husustur. Hiç kimse yaptığı ticarete zarar etmek istemez. İşte bu bağlamda Allah'ın kitabını okuyup gereği gibi davrananlar, namazı güzel bir şekilde kılanlar, kendilerine verilen rızıklardan infâk edenler, Allah'ın kitabındaki emirlerin yerine getirilmesi için harcama yapanlar, zekât ve sadaka verenler, yaptıkları bu ticaretten dolayı asla zarar etme ihtimalleri yoktur.⁵⁰ Bu âyette Yüce Allah, kullarındaki ticaret yapma ve kâr elde etme arzusundan hareketle onları, asla zarar etmeyecekleri manevî ve ebedî bir ticarete yönlendirmekte ve ebedî sermayenin nasıl kazanılacağını öğretmektedir.⁵¹

Ticaret ve alışveriş ile meşguliyetin ibâdetlerden alıkoyamadığı kimseler şu âyette ideal bir örnek olarak sunulmaktadır: “...*Orada sabah akşam O'nu (öyle kimseler) tespih eder ki; Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'tan anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.*”⁵² İnsanlardan birçoğu fani olan şu imtihan dünyasında ticaret, sanat, zanaat,⁵³ zevk ve sefaya dalarak Allah'ı unuturlar, namazlarını vaktinde kılmazlar, mala olan hırsları sebebiyle zekâtı ya vermezler ya da eksik verirler, kendilerine verilen nimetlerin imtihan için verildiğinin farkında olmazlar.⁵⁴ Allah'ın övdüğü, örnek gösterdiği ve رجال /adamlar diye nitelediği kimseler; dünya-âhiret dengesini kuranlar, ebedî olanı fâni olana değişmeyen, değerli olanın karşısında değersiz satın almayan kişilerdir.⁵⁵

Âhiret kazancı elde etmenin ve uhrevî ticaret unsurlarından en başta gelen davranış şeklinin infâk olduğu zikredilmişti. Bu bağlamda infâk yalnızca maddî varlıklardan yapılan harcamaları ifade etmemekte, mecâzen mal ve mülkün dışındaki ilim öğretme gibi manevî değerleri de ifade etmektedir.⁵⁶ İnfâk dinin ikâmesi için

⁴⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 2943-2944; benzer ifadeler için bkz. Kurtubî, XVII, 377; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, XI, 601-602.

⁵⁰ Râzî, XVI, 22; Yazır, VI, 3992; Derzeze, II, 108.

⁵¹ Ömer Çelik, “Kur'ân-ı Kerim Penceresinden Ekonominin Sürdürülebilirliğinin Temel Dinamikleri”, *Akademik Bakış*, 2006, sy. 10, s. 4. Benzer ifadeler için bkz. Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 2943.

⁵² Nûr, 24/36-37.

⁵³ Kelimenin anlamı için bkz. Hançerlioğlu, s. 454.

⁵⁴ Ticaretin olumlu ve olumsuz yönleri için bkz. Muhsin Atavî, *Fıkhü't-Ticâra ve Âdâbihâ*, 1. Baskı, Beyrut 2005, s. 10-11.

⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 325; *Kur'ân Yolu*, IV, 83-84.

⁵⁶ Yazır, I, 180.

farz, vâcip ve müstehap cinsinden, hac, umre, cihâd, sıla-ı rahim, zekât ve keffâretler ile sadakalar ve aile için yapılan harcamaların tamamını kapsamaktadır.⁵⁷ Bugün dünyada en yaygın ekonomik sistem olan kapitalizmin infâk diye bir düşüncesi yoktur. Sermayenin tabana yayılmasının en başat örneği olan infâk ve zekât, kapitalizmle zıtlık arz etmektedir. Sermayenin bir topluluk elinde temerküz etmemesini emreden Yüce Allah, yoksullara yardım etmeyi, varlıklarını onlarla paylaşmayı zenginlerin omuzlarına bir borç olarak yüklemiştir.⁵⁸ Ancak, mal biriktirmeye çok düşkün olan insan, cimriliğini aşarak kolay kolay infâk edememektedir.⁵⁹

Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan her türlü harcamaları kapsayan infâk, insanlar arasındaki malî seviyenin eşitlenmesine hizmet eden uhrevî bir ticaret unsurudur. Bu niyetle yapılan harcamaların çok büyük kâr getireceği, maddî-manevî sermayede artış sağlayacağı, âhiret için tükenmez bir yatırım imkânı olacağı müşahede edilmektedir.

1.1.2. Karz-ı Hasen (Borç Verme)

İnsanların para ve malları ile âhirete yönelik ticaret yapabileceği hususlardan biri de karz-ı hasendir.⁶⁰ Fâizsiz borç verme anlamına gelen karz-ı hasen, geri ödenmek üzere verilen mal veya birine verilen ödünç para manasını ifade etmektedir.⁶¹ İslâmî kurallara göre yapılmasına izin verilen borçlanma şekli⁶² karz-ı hasendir.⁶³

İhtiyaç sahiplerine, sadaka vermeye, infâkta bulunmaya ve Allah yolunda harcama yapmaya teşvik edilen bir âyette şöyle buyrulmaktadır: ***“Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah’a güzel bir borç (isteyene fâizsiz ödünç)***

⁵⁷ Ayhan Kaya, “Teorik ve Pratik Açıdan İnfâk ve İsar Ahlâkı”, *CÜİFD.*, 2013, XVII, sy. 1, s. 307.

⁵⁸ Bkz. Zâriyât, 51/19; Meâric, 70/24.

⁵⁹ Gül, “Kur’ân’daki İnfâk Kavramının Anlam Yelpazesi”, *Dini Araştırmalar*, VIII, sy. 22. s. 239-261.

⁶⁰ Kurtubî, IV, 222-223.

⁶¹ Ebû Hayyân, II, 261; Ebu’s-Suûd, I, 238; Rızâ, II, 463; Apaydın, “Karz”, *DİA*, XXIV, 520.

⁶² Ödünç ile borç arasındaki fark için bkz. Orhan Çeker, “Mecellede Ele Alınmayan Üç Konu”, *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu*, TDV Yay., Ankara 1997, s. 345.

⁶³ Ahmet Tok, *İslâmî Finans Sistemi Çerçevesinde Sukuk (İslâmî Tahvil) Uygulamaları, Katılım Bankaları ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler*, 2009 Ankara, s. 11; Abdülaziz Bayındır, “Karz, Deyn, İnfâk ve Sosyal Yardımlaşma”, *İslâm Hukûku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri*, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, İstanbul 2010, s. 261-262.

verecek yok mu? Darlık veren de bolluk veren de Allah'tır. Sadece O'na döndürüleceksiniz.”⁶⁴ Âyette gönülden koparak, iyi niyet ve ihlasla yeme ve içmesinden kırıp ödünç veren bir kimseden bahsedilmektedir.⁶⁵ Bu şekilde Allah yolunda mal harcayan ve infâk eden bir kimseye âhirette bu davranışının karşılığı kat kat verilecektir. Buradaki katsayı bire yedi yüze kadar çıkabilmekte, Allah dilerse bunu daha da fazlasıyla vereceğini ifade etmektedir.⁶⁶

Allah yolunda harcanan maddî değerler ilâhî teminat altındadır. Karz olarak verilen borçları, Allah bu dünyada bereket, mutluluk ve huzur kaynağı yapmakta, âhirette ise yine mutluluk, kendisinin hoşnutluğu ve cennet olarak mükâfatlandırmaktadır.⁶⁷ Mecâzen Allah'a güzel bir şekilde borç vermeyi ifade eden karz-ı hasen tabiri,⁶⁸ insanlara verilen borcun hakikatte Allah'a verildiğini ve bu şekilde verilen borcun, kişinin günahlarına keffâret olacağını ifade etmektedir. **“Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah'a güzel borç verirseniz (ihtiyacı olanlara Allah rızası için fâizsiz borç verirseniz) andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr yolunu tutarsa doğru yoldan sapmış olur.”**⁶⁹ Âyette yer alan karz ifadesinin hem hakikî hem de mecâzî anlam taşıdığını belirten İbn Âşûr, bu kavramın gayret sarf etmek, canını ve malını sevap amacıyla fedâ etmek manasına geldiğini ifade etmektedir.⁷⁰ Allah Teâlâ'ya güzel bir şekilde borç vermek; Allah'ın rızasını kazanacak her türlü sâlih amelleri işlemek, O'nun hoşnutluğu için fâizsiz borç vermek, farz olan zekâtın haricinde nafîle sadakalar vermek anlamına gelmektedir. Bu şekilde âhirete hazırlık yapanların

⁶⁴ Bakara, 2/245.

⁶⁵ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 325; Kurtubî, IV, 223. Karz kelimesinin sözlük anlamlarından biri de “kırpmak” manasını taşımaktadır. Bkz. Mehmet Şener, “İslâm Hukûkunda Karz-ı Hasen”, *DEİFD.*, sy. IV, s. 393; Abdullah Durmuş, “Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, sy.16, 2010, s. 315-330; Ahmet Özdemir, “Karz Akdinin Mahiyeti ve Fâizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu”, *ÇÜİFD.*, XII, 2012, sy. 1, s. 125; Emre Topoğlu, “Modüler İktisat Setrüktürüne Göre Ödünç İlişkisi, (İslâm Ekonomisinde Karz-ı Hasen Örneği)”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2013, sy. 34, s. 1-11.

⁶⁶ Yazır, II, 822.

⁶⁷ Kutub, *Fî Zülâli'l-Kur'ân*, I, 265; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 156.

⁶⁸ Kurtubî, IV, 223; *Kur'ân Yolu*, I, 385-386.

⁶⁹ Mâide, 5/12.

⁷⁰ İbn Âşûr, II, 479.

günahları örtülecek, sorguları kolay geçecek ve neticede onlar altlarından ırmaklar akan cennetlere gireceklerdir.⁷¹

Sonuç itibariyle karz-ı hasen, fâize karşı alternatif niteliği taşımaktadır. Âhiret ticaretinde kazançlı çıkmak için fâizden uzak durmak, buna karşın uhrevî kazancın önemli yatırım araçlarından biri olan karz-ı haseni teşvik etmek ve yaygınlaştırmak gerekmektedir. Karşılıksız borç veren bir kimse, bir taraftan fakirlerle dostluk köprüleri kurarken diğer taraftan da âhiret ticareti için çok kazançlı bir yola girmiş olmaktadır.

1.1.3. Cihâd (Allah İçin Çalışma)

Uhrevî ticarete konu olacak davranışlardan birisi de cihâdtır.⁷² Cehd kökünden türeyen ve Arapçada güç, gayret sarf etmek, bir iş için elden gelebilecek tüm imkânları seferber etmek anlamına gelen cihâd kelimesi terim olarak; “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek”⁷³ şeklinde tarif edilmektedir.⁷⁴ Bir Kur’ân ıstılahı olarak cihâd, Müslüman olmayan kimselerle yapılan savaş anlamını da ifade etmektedir.⁷⁵ Fakat bu savaş dünya menfaatleri ve mal için yapılan savaşlar olmayıp yalnızca Allah rızasına muvafık gayeler için gerçekleştirilen savaşlardır.⁷⁶ Aynı zamanda cihâd, hakkın güzelin, doğruluğun hâkim olabilmesi, Allah Teâlâ’nın emirlerinin

⁷¹ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, III, 480.

⁷² Cihad hakkında oluşan bir kısım literatür için bkz. Ahmed Çelebi, *İslâm Düşüncesinde Cihâd ve Savaş Siyaseti*, trc.: Abdullah Kahraman, İz Yay., İstanbul 1994; İhsan Süreyya Sırma, *İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihâd*, Beyan Yay., İstanbul 2002; Abdülkadir es-Sûfî, *Cihâd*, Çev.: İsmet Özel, Yeryüzü Yay., İstanbul 1980; Seyyid Kutub, *İslâm’da Cihâd*, Özgü Yay., İstanbul 2009; Fatih Orhan, “Cihâdın Mahiyeti ve “Tebliğ Metodu” Olarak Kullanılması”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2015, sy. 25, s. 343-359; Yasin Yılmaz, “Cihâd Kavramı ve Hz. Peygamber (sav.)’in Mekke İle Medine’deki Uygulamaları”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2013, sy. 22, s. 285-307; Ali Raza Tahir, “İslâm’ın Cihâd Kavramı (Felsefî Bir Analiz)”, Çev.: Faruk Özdemir, *İslâmî Araştırmalar*, 2011, sy. 3, s. 200-206.

⁷³ Ahmet Özel, “Cihâd”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 527.

⁷⁴ Cihâd hakkında daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Ebû Zehra, *İslâm’da Savaş Kavramı*, trc.: Cemal Karaağaçlı, Fikir Yay., 2. Baskı, İstanbul 1985, s. 29-79.

⁷⁵ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, I, 319; Tabatabâî, IX, 212.

⁷⁶ Derveze, V, 228-231.

gerçekleşmesi için, zaman ve şartlar ne gerektiriyorsa, insanının elindeki tüm imkânları O'nun yolunda sarf etmesi ve bu uğurda ceht ve gayret göstermesidir.⁷⁷

Kur'ân-ı Kerim cihâda çok fazla yer vermektedir.⁷⁸ Bunların bir kısmında nelerle cihâd edilebileceği, bir kısmında kimlere karşı cihâd edileceği, bazı âyetlerde de cihâdın îmânî bir gereklilik olduğundan bahsedilmekte ve cihâddan cennete girmenin şartı olarak söz edilmektedir.⁷⁹ Bu âyetlerden birinde; **“Yoksa Allah içinizden cihâd edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?”**⁸⁰ şeklinde cihâdın kurtuluşa ermek için bir imtihan unsuru olduğu belirtilmektedir.⁸¹ Yani cihâd etmeden ebedî kurtuluşa ermenin mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Yapılacak olan bu cihâdın, insanın en çok sevdiği iki unsur olan mal ve canlarla olması gerektiği ayette şu şekilde yer almaktadır: **“İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihâd edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır.”**⁸² Bu âyette Allah yolunda cihâdın iki ana unsuru mal ve cana vurgu yapılmaktadır. Hicret edenler hem mallarını hem de canlarını tehlikeye atan kimselerdir. Malı önemsemeyen biri, sıranın cana geldiğinin farkında olarak dünyaya değer vermez. Âyette candan önce de mal zikredilmektedir. Çünkü inancı uğruna malını veremeyen canını veremeyecektir.⁸³ İşte bu şekilde malını ve canını Allah'ın rızası uğrunda satan kimseleri âyet şu şekilde tasvir etmektedir: **“İnsanlardan öylesi var ki, kendisini Allâh'ın rızâsın(ı kazanmay)a satar. Allâh da kullar(ın)a çok şefkatlidir.”**⁸⁴ İbn Abbas (ra.)'tan gelen bir hadiste, âyetin Suheyb b. Sinan er-Rûmî (38/659) hakkında indiği rivayet edilmektedir. Bu zâtı tutuklamış olan Mekkeli müşrikler, dininden döndürmek için ona işkence etmişlerdir. Suheyb, kavmine “Ben ihtiyar bir adamım, malım da vardır. Sizden veya düşmanlarınızdan olmamın size bir zararı olmaz, ben bir söz söyledim ondan caymayı iyi görmem,

⁷⁷ Faruk Beşer, *Güncel Meseleler ve Dînî Çözümler*, Nûn Yay., İstanbul 2013, s. 44.

⁷⁸ Otuza yakın yerde geçen cihâdla ilgili âyetlerden bazıları için bkz. Bakara, 2/218; Enfâl, 8/72; Hacc, 22/78; Furkân, 25/52; Mümtehine, 60/1.

⁷⁹ Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî, “Ensâr, Muhâcir, Cihâd, Gazve ve Şehitler Hakkında...” trc.: Ömer Faruk Habergetiren, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2013, II, sy. 4, s. 242.

⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/142.

⁸¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, I, 304; Zemahşerî, s. 197; İbn Kesîr, II, 127.

⁸² Tevbe, 9/20.

⁸³ Râzî, XVI, 15; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, V, 493-494.

⁸⁴ Bakara, 2/207.

malımı ve eşyama size verir, dinimi sizden satın alırım” demiştir. Onlar buna razı olmuşlar, Suheyb’i bırakmışlardır. Oradan kalkıp Medine’ye gelirken bu âyet nâzil olmuştur. Şehre girerken kendisine rastlayan Hz. Ebu Bekir, “Alışverişin kazanç sağladı Suheyb” demiş, o da nedir o deyince inen bu âyeti ona okumuştur.⁸⁵ Âyetteki “*kendisini Allâh’ın rızâsın(ı kazanmay)a satar*” kısmından, birisinin kendisini Allah yolunda cihâd için adaması anlaşılmaktadır.⁸⁶ Nitekim, Allah’ın rızasını kazanma uğrunda malıyla canıyla cihâd eden bir sahabenin çabası karşılıksız kalmamış, hakkında övgüyle bahsedilmesine, nihayetinde Kur’ân’da anılmasına vesile olmuştur.

İnsanın sahip olduğu maddî değerlerle, içerisinde cihâdın da bulunduğu, manevî değerlerin kıyaslandığı bir âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: “***De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesâda uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlü'nden ve Allah yolunda cihâd etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.***”⁸⁷ Daha önce de değindiğimiz bu âyetin cihâd ile ilgili olan kısmına atıfta bulunmak gerekmektedir. Babalar, oğullar, kardeşler, eşler, hısım akrabalar gibi insanî unsurlar ile mallar, kesâda uğramasından korkulan ticaret, hoşlanılan meskenler; Allah, Allah Resûlü ve O’nun yolunda cihâd etmekle kıyaslanmaktadır. Dünyada en çok değer verilebilecek akrabalar ile insanların elde etmek için ömürlerini harcadıkları çeşitli dünya metaları ve bunlar arasında hatırı sayılır bir yer kaplayan meskenler, manevî hiyerarşide Allah ve Resûlü’nden sonra yer alan cihâd olgusuyla kıyaslanmakta; sayılan bu dünyevî nimetlerin, cihâddan daha üstün tutulmamasına vurgu yapılmaktadır.⁸⁸ Yoksa sayılan bu dünya nimetlerinden hiç faydalanılmayacak anlamı taşımamaktadır. İnsanın bu güzelliklerden haz duymasında yadırganacak bir durum olmaması gerekir. Çünkü bu nimetlerden yararlanmak bir tür şükür ve Yüce Allah’ın cömertliğini bir anlamda

⁸⁵ Taberî, III, 591-593; Kâsımî, III, 512; Derveze, V, 216.

⁸⁶ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 278.

⁸⁷ Tevbe, 9/24.

⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 384-385; Râzî, XVI, 19-20; Derveze, VII, 297; Ahmed Serci b. Abdülhamid, “Cihâd: Barış ve Adalet İçin Mücadele”, *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, İnkılap Yay., 1994, II, sy. 2, s.117.

onaylamaktır. Ancak İslâm inanç sistemine göre, Allah yolunda cihâd etmenin ve dolayısıyla Allah'ın rızasını kazanma eyleminin üstünde tutulan hiçbir ilişki, hiçbir maddî değerın itibar görmemesi gerekmektedir.⁸⁹

Allah yolunda çalışıp çabalamak, mücadele etmek anlamına gelen cihâd, manevî gayretlerin yanında daha çok maddî harcamalar gerektirmektedir. Allah ve Resûlü'ne îmandan sonra zikredilen cihâd, savaş için yapılan masraflar da dâhil olmak üzere, İslâm'ın öğretilmesi ve yaşanması için her türlü ilmî, bilimsel ve toplumsal harcamaları kapsamaktadır. Bu bağlamda yapılan maddî harcamalar âhîret ticareti için önemli bir sermaye ve mîzana konulacak büyük bir ağırlık teşkil edecektir. Çünkü kişi ne harcarsa, Allah katında fazlasıyla onu bulacaktır.⁹⁰

1.2. Maddî Ticaretin Uhrevî Boyutu

Çeşitli imtihanlara tabi tutulan insanoğlu, açlığın susuzluğun ve diğer ihtiyaçların bulunduğu bir dünyada yaşamak mecburiyetindedir. Bu ihtiyaçları meşrû ticarî faaliyetlerle karşılamak zorunda olan müminin, bir taraftan dünyevî ticaretini gerçekleştirirken diğer taraftan her bir ticarî etkinliğin uhrevî boyutu olduğunun farkına varması gerekmektedir. *“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır...”*⁹¹ Âyetin bildirdiği üzere burada Allah ile kul arasındaki ilişki ticaret dili ile ifade edilmektedir.⁹² Bu anlatım, *“Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi?”*⁹³ âyetiyle insanı azaptan kurtaracak ve kazançlı çıkacak ticaretin mahiyetini açıklamaktadır.⁹⁴ *“Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır. (Resûlüm!) De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takvâ sahipleri için Rableri yanında, içinden ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve (hepsinin*

⁸⁹ Ebû Hayyân, V, 24; Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, III, 1615; *Kur'ân Yolu*, II, 743.

⁹⁰ Bakara, 2/110; Müzzemmil, 73/20.

⁹¹ Tevbe, 9/111.

⁹² Kurtubî, X, 390.

⁹³ Saff, 61/10.

⁹⁴ Râzî, XXIX, 317.

üstünde) Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını çok iyi görür.”⁹⁵ Bu bağlamda son iki âyet, Âl-i İmrân sûresinin 14. ve 15. âyetleriyle birlikte ele alındığında, uhrevî ticaret açısından son derece ufuk açıcı bilgilere ulaşmak mümkün olacaktır. Allah'ın rızasını kazanmak ve azaptan kurtulmak insan için bu dünyada en vazgeçilmez hedef olmalıdır. Bu hedefe ulaşmanın şekli ve adını Allah Teâlâ ticaret olarak isimlendirmektedir. Ayette, dünya hayatının geçici menfaatleri olarak sunulan kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlükten söz edilmektedir. Burada sayılan unsurlar uhrevî ticaret için birer parametre niteliği taşımaktadır. Elbette insanın, bahsedilen bu nimetlerden Kur'ân'ın belirlediği ölçüde faydalanması gerekmektedir. Ancak hayatı sıralanan bu nimetlerden ibaret görmek, uhrevî ticaret açısından tam bir hüsrana olacaktır. Nitekim 14. âyette bunlardan daha önemli şeyler olduğu vurgulanmakta ve Allah'ın rızası ile uhrevî ödüllere dikkat çekilmektedir.⁹⁶

Kavramlar bölümünde de yer aldığı şekliyle, satma ve satın alma anlamlarına gelen iştirâ, ticarî akidler sonucunda anlaşılan miktarın karşılığı ücret, terazi, fiyat manasını taşıyan semen, kâr anlamında kullanılan ribh gibi temel kavramların günümüz muhasebe kavramları ile ifade edilmesi, dinin özünde bulunan bu alışveriş, alacak verecek mantığına dayanması ile açıklanabilir.

İnsan dünyaya âhiret yurdunu kazanmak için gelmiştir. İnsanın bunu kazanabilmesinin bir yolu da Allah ile olan ticaretindeki kurallara uymasından geçmektedir. Bu durumda Müslüman'ın, ticaretin konusunu teşkil eden mal ve diğer maddî değerlerle olan ilişkisini bu perspektiften kaynaklanan anlayışla düzenlemesi gerekmektedir. Bu bağlamda insanın para, mal, mülk gibi uhrevî ticaret için yatırım boyutu olan maddî değerler ile ilişkisi ele alınacaktır. Başka bir söyleyişle maddî değerler olarak ifade edeceğimiz bu başlıkta, insan-mal-uhrevî ticaret ilişkisi üzerinde durulacaktır.

⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/14-15.

⁹⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 266; İbn Âşûr, III, 184.

1.2.1. Para, Mal ve Mülkle Yapılan Ticaretin Uhrevî Boyutu

Günümüzde maddî değer denilince ilk akla gelen şeylerden biri paradır. “Bir cemiyette herkes tarafından ortak değer ölçüsü ve mübadele aracı olarak kabul edilen nesneye para denmektedir.”⁹⁷ *Mal* ise insan tabiatının kendisine meylettği, toplanıp saklanabilen menkul ya da gayr-i menkul varlıkların tümüdür.⁹⁸ *Meyl* kökünden gelen, denge noktasından sağa veya sola kayma anlamı taşıyan mal, bu kök anlamıyla insanın ayağını kaydırabilecek bir unsur olmaktadır.⁹⁹ Bu noktadan hareketle, dünyevî ve uhrevî ticaretin en önemli sınav konusu mal, mülk ve bunları kolayca elde etme aracı olan paradır.

Daha önce *kesâd* kavramını ifade ederken de yer verilen, insan, mal ve ticaret ilişkisini ele alan, mezkur üç unsuru bir arada değerlendirmesiyle ön plana çıkan âyette şöyle buyrulmaktadır. “***De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesâda uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, Resûlü’nden ve Allah yolunda cihâd etmekten daha sevgili ise artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.***”¹⁰⁰ Âyetten anlaşıldığına göre, insanın yakınlarını ve herhangi bir ticaretle mal kazanmayı sevmesinde yadırganacak bir durum yoktur. Ancak âyette sayılan unsurların, Allah ve Resûlü’nden daha üstün tutulması ve daha fazla sevilmesinin problem arz ettiği vurgulanmaktadır. Allah ve Resûlü’nü her şeyden çok sevmenin ölçüsü, onların istekleri ile kendi arzuları karşı karşıya gelince, bu isteklerden vazgeçip Allah ve Resûlü’nün istekleri doğrultusunda hareket etmektir. Sevgi, sadece bir iddiadan ibaret değildir. Onun göstergesi, sevilen varlığın her istediğini yerine getirmek, onun emir ve yasaklarına gönülden bağlanmaktır.¹⁰¹ Bu husus ticaret için de geçerlidir. Bir kimse ticaret yaparken kazanıp kazanamayacağı konusunda birtakım endişeler taşıyabilir. Ticareti kâr getirmese bile, bu konuda korkularına yenilmek yerine, Allah ve Resûlü’nün tavsiyelerine uyarak yapacağı işlerden geri kalmamalıdır. Aç kalacağı ve para

⁹⁷ Kallek, *Sosyal Servet*, s. 32.

⁹⁸ Bilmen, *Istılâhât*, VI, 9; Erdoğan, s. 271; Uslu, s. 199.

⁹⁹ Kurt, s. 42-43.

¹⁰⁰ Tevbe, 9/24. Ayrıca şu âyetlere de bakılabilir: Kehf,18/46; Hâkka, 69/28.

¹⁰¹ Cengiz Güneş, *Kur’ân’da Sevgi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, CÜSBE, Sivas 2000, s. 110.

kazanamayacağı düşüncesi ile bütün vaktini ticarete ayırmamalıdır.¹⁰² Aksi yapıldığı durumlarda Yüce Allah'ın tehdidi ile karşı karşıya kalınacaktır: “Allah emrini, yani dünyevî ve uhrevî cezasını size getirinceye kadar, sevdiğiniz o şeyleri önemsemeye devam edin!”¹⁰³ demek istemiştir ki, bu şekildeki bir hitaptan ilâhî bir vaîd ve tehdit kast olunmuştur.¹⁰⁴ Özetleyecek olursak, insan maddi varlıklar elde etme meşgaleleri arasında kulluk görevlerini ihmal etmemeli ve kazandıklarını âhîret yatırımına çevirebilmelidir. Bunun için insanın bahşedilen maddî varlıkları kendinden istenen şekilde ve istenilen yerlere harcaması gerekmektedir. Nitekim âyette buyrulmaktadır: “... *Yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır. (Resûlüm!) De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takvâ sahipleri için Rableri yanında, içinden ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve (hepsinin üstünde) Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını çok iyi görür.*”¹⁰⁵ Dünya hayatının geçici menfaatlerinin sıralandığı bu ayette, insanın fitratına vurgu yapılmakla birlikte, bunların insanlar tarafında istenmesinde yadırganacak bir durumun olmadığı dile getirilmektedir. İnsanın altın, gümüş, çeşitli ürünler ve malların sahibi olması tabii bir durumdur. Bunlar dünyalık geçim vasıtalarındandır. Amaç değil, yaşamak için araç olmalıdır. Sayılan bütün bu mallar ve sahip olunan diğer tüm varlıklar, Allah yolunda fedâ edilmesi gereken unsurlardır.¹⁰⁶ Âhîret varlıklarıyla kıyaslandığında, “...*De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi?...*” şeklindeki kısımdan da anlaşılacağı üzere, dünya metâi olarak bildirilen bu hususlardan, takva sahipleri için cennette verilecek mükafatların Allah katında daha üstün olduğu vurgulanmaktadır. Hal böyle olunca, *yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş, salma atlar, sağmal hayvanlar, ekinler* ve daha birçok nimetin âhîret ticareti için vesile edinilmesi gerekmektedir.

Netice itibariyle âyetlerde maddî varlıklarla manevî varlıklar kıyaslanmaktadır. Bu dünyada çok önem verilen mal mülk, para, eşya ve lüks evler

¹⁰² Kur'ân Yolu, II,743.

¹⁰³ Tevbe, 9/24.

¹⁰⁴ Râzî, VI, 20.

¹⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/14-15.

¹⁰⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 508-511; Yazır, II, 1051-1053.

diyebileceğimiz varlıkların, insanların uhrevî ticaretini kazanması için önlerine serilmiş birer fırsat ürünüdür.

Mal mülk ile yakından alakası olan bir konu da makam ve mevki hususudur. İnsanın fitratında bulunan bu sevginin, mal mülk sevgisinden daha kuvvetli olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁷ Makam ve mevki isteğinin temelinde insanları, maksat ve arzularına hizmet ettirmek için onların gönüllerine sahip olma amacı yatmaktadır.¹⁰⁸ Makam ve mevki de günümüzde ticaretin içinde etkin rol oynamaya başlamıştır. Makam ve nüfuz sayesinde birçok ekonomik iş ve işlemlerin seyri değişebilmektedir.¹⁰⁹ Makam ve mevki sahibi kişiler bu nüfuzlarını kullanarak gayr-i meşrû kazançlar edinmemeli, buldukları makamlar sayesinde uhrevî ticaretin manevî kazanımları için çaba harcamalıdır.

1.2.2. Can/Nefs ile Yapılan Ticaretin Uhrevî Boyutu

Uhrevî ticaret unsuru taşıyan maddî değerlerden bir başkası da insanın canıdır. İnsanın başkaları tarafından alım satıma konu olamayacağı daha önce ifade edilmişti. Burada insanın benliğini Allah'a adaması, canıyla cihâd etmesi ve gerekirse bu uğurda canını vermesinden söz edilecektir. İnsanın kendisi, özü ve varlığı gibi anlamlara gelen nefis, zât, kişi ve beden anlamlarını da ihtiva etmektedir.¹¹⁰ Burada *nefs* ile ilgili felsefî tartışmalara girilmeden insanın öz varlığı ve canının¹¹¹ âhîret ticareti açısından taşıdığı değerın açıklanması gerekmektedir.

İnsanın sahip olduğu en değerli varlığı elbette canıdır. Canları ve malları imtihan için yaratan Yüce Allah, insanoğluna ücretsiz bağışladığı bu değeri ondan ücret karşılığında satın almak istemektedir. Bu ücret cennettir. Dolayısıyla canlar O'nun istediği ve razı olduğu işlerde istihdam edilmeli, gerekirse O'nun yoluna fedâ edilebilmelidir. Nitekim âyette, **“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını,**

¹⁰⁷ Gazzâli, *İhya*, III, 614.

¹⁰⁸ Gazzâli, *İhya*, III, 613.

¹⁰⁹ Türk Ceza Kanununda “Nüfuz Ticareti” diye bir kavram ve ilgili madde için bkz. R. Bülent Tarhan vd., *Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri*, 2. Baskı, Ankara 2006, s. 76, 94, 142, 152.

¹¹⁰ Süleyman Uludağ, “Nefs”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 526.

¹¹¹ Can, nefis, ruh, zât kelimeleri arasındaki kıyaslama için bkz. Mehmed Ali Ayni, “(Nefs) Kelimesinin Manaları”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1930, IV, sy., 14, s. 46-52; Sadık Kılıç, ““Nefs” Kelimesinin Kur’ân’da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar”, *AÜİFD.*, 1982, sy., 5, s. 189-196.

*kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaştlar, öldürürler, ölürler...*¹¹² buyrulmaktadır. Âyetin tefsirinde çok önemli noktalara dikkat çekilmekte ve İslâm'a girmenin, alışveriş yapan iki taraf arasında gerçekleşen bir satış sözleşmesi mesabesinde olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu sözleşmede Yüce Allah satın alan, mümin de satan taraftır. Allah'la yapılan bu alışverişten sonra, bir mümin canını ve malını; O'nun sözünün yücelmesi, tamamıyla onun dininin hâkim olması uğrunda, Allah yolunda cihâd için harcamaktan geri durmamaktadır. Çünkü mümin, bu alışveriş sözleşmesinde, canını ve malını belirlenmiş ve bilinen bir ücret karşılığında Allah'a satmaktadır. Bu ücret cennetten başka bir şey değildir. Paha biçilmez bu ücreti Allah lütfetmekte ve müminlere ikram etmektedir. Bu alışverişi yapan seçkin topluluğun ayırıcı niteliği, duygu ve bilinç konusunda Allah Teâlâ ile doğrudan iletişimde, kendilerine yüklenen sorumluluklarının idrakinde, Allah'ın dinini yaşanır kılmak için bilinç düzeyinden eyleme geçmiş olmalarıdır.¹¹³

İnsanı cehennemden kurtaracak bir ticaret de bedenle yapılanlardır: ***“Ey îmân edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi? ... Mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihâd edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”***¹¹⁴ Bu durumda insan, canını Allah yolunda fedâ etmekten çekinmemektedir. Candan vaz geçmek, ölümü göze almak, Allah katında ulaşılabilir en büyük mertebelerden birisidir.¹¹⁵ Zira Allah Teâlâ, ***“O halde, dünya hayatını âhiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda çarpışınlar. Kim Allah yolunda çarpışır sonra öldürülür veya üstün gelirse ona büyük bir ecir vereceğiz.”***¹¹⁶ buyurmaktadır. Âyette ***“dünya hayatı karşılığında âhireti satın alanlar”*** ile âhiretin sevap ve ödülü mukabilinde canlarını Allah yolunda verenler, yani şehitler kastedilmektedir.¹¹⁷ Bu ticarete can ve mal bedel olarak ortaya konulmakta, karşılığında ücret olarak cennet kazanılmaktadır. Hakiki kazanç ve

¹¹² Tevbe, 9/111.

¹¹³ Râzî, XVI, 204; Mâturîdî, *Te'vilât*, V, 486.

¹¹⁴ Saff, 61/10-11.

¹¹⁵ Kurtubî, VI, 457; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, II, 249-250.

¹¹⁶ Nisâ, 4/74. Benzer âyetler için bkz. Âl-i İmrân, 3/169-170, 195; Hacc, 22/58; Muhammed, 47/4.

¹¹⁷ Kurtubî, VI, 457, İbn Aşûr, V, 121-122.

kurtuluş da bu ticaretle elde edilmektedir.¹¹⁸ Meâli verilen üç ayette de bir ticarettten bahsedilmektedir. Yüce Allah bu âyetlerde soyut kavramlardan söz ederken kullar için çok cazip gelen ticaret, alışveriş, ücret, hayır, mal gibi hayatın içinden seçtiği somut kavramlar kullanmaktadır. Her şeyin sahibi olan Allah, kendi verdiği şeyleri tekrar satın almak istemekle kullarındaki taat duygusunun coşkuya gelmesini hedeflemektedir. Bu üslup ile Allah Teâlâ anlatımı somutlaştırmakta ve kolaylaştırmakta, akılları harekete geçirmekte, onları hakiki kazançta yönlendirmektedir.¹¹⁹

Sonuç itibariyle Allah ile insan arasında yapılan bir ticarettten söz edilmektedir. Zira, insana bahşedilmiş can ve mallar bahşeden tarafından ticarete konu yapılmaktadır. Tabiatı gereği benimsediği ve kendinin zannettiği bu değerler, ücreti cennet karşılığı olmak üzere kendisinden istenmektedir. Zaten mutlak mülkiyet yetkisi kendisinde olmayan birinin göze aldığı bu iş satış olarak ifade edilmiş, karşılığını veren Allah Teâlâ'nın yaptığı fiil de satın alma şeklinde sunulmuş ve bu ticaretin en büyük kazanç olduğu ilan edilmiştir.

1.2.3. Uhrevî Ticaret Boyutu Olan Manevî Unsurlar

Dünya hayatı, âhiret hayatının kazanılması için insana verilmiş bir fırsat niteliğindedir. Amacına uygun yaşanmayan dünya hayatını, oyun ve eğlence olarak niteleyen Kur'ân,¹²⁰ âhiret hayatının daha hayırlı ve sürekli olduğunu vurgulamaktadır. Kur'ân-ı Kerim, dünyevî değerlerin uhrevî değerler karşısındaki değişimini çoğu zaman ticaret dili üzerinden anlatmaktadır. Bu ticarettte dünya değerleri satış konusu yapılmakta, Allah'ın rızası ve cennet gibi âhiret değerleri de bu alışverişte ödenecek semen/ücret/fiyat olmaktadır. Uhrevî ticarettle ilgili birçok manevî değer olmakla birlikte, konunun sınırlarını belirleyiciliği açısından başlıca îmân, ibâdet ve tebliğ gibi değerlerin ana başlıklar altında işlenmesi önem arz etmektedir.

¹¹⁸ Toptaş, III, 404.

¹¹⁹ Ali Akpınar, "Kur'ân'ın Ticarî Söylemleri", *İlim ve Hayat*, Eylül 2008, sy. 95, s. 7-9.

¹²⁰ Şevki Saka, "Kur'ân'ın Âhiret Hayatını Tercih Etmesi İnsanı Ümitsizliğe Sürükler mi?", *Diyanet İlmî Dergi*, 1989, XXV, sy. 3, s. 38; Selim Özarslan, "Âhiret İnançının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı", *FÜİFD.*, Elazığ 2005, sy. 5, s. 295.

1.2.3.1. İmân

Uhrevî ticaret boyutu olan manevî değerlerden ilk sırada ele alınması gereken unsur îmândır. Emn/emân kökünden türeyen îmân güven içinde olmak, korkusuz halde bulunmak, tasdik etmek anlamlarına gelmektedir.¹²¹ Korkunun zıddı olan bu kelime, terim olarak şu şekilde tarif edilmektedir: “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberi tasdik etmek ve onlara inanmak”tır.¹²² Daha kapsamlı bir tarifte îmân; Allah’a, Hz. Muhammed’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna, Onun Allah Teâlâ’dan alıp insanlara tebliğ ettiği, katî delillerle bilinen hususların gerçek olduğuna yürekten ve kesin olarak inanmak, bunların hak ve gerçek olduklarını kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmektir.¹²³

Allah ile müminler arasında gerçekleştirilecek ticaretten söz eden bir âyette şöyle buyrulmaktadır: **“Ey îmân edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi? Allah’a ve Resûlü’ne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihâd edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”**¹²⁴ Bu âyetin iniş sebebi ile ilgili olarak şu rivayet verilmektedir: Resûlüllah (sav.)’ın ashabından bazıları,¹²⁵ “Allah’a en sevgili ve en faziletli amelin hangisi olduğunu bilsek (de onu işlesek).” Dediler. Bunun üzerine **“Ey îmân edenler, sizi elîm bir azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi size?”**¹²⁶ âyet-i kerimesi nazil oldu.¹²⁷ Âyette ticaret ile kastedilen şeyin, îmân ve cihâd olduğu ifade edilmektedir.¹²⁸ Âyette yer alan تَبَايَعٌ kelimesinin nekra (tenvinli) gelmesinin tazim için olduğu¹²⁹ ve îmânı tefsir ettiği belirtilmektedir.¹³⁰ Bu durumda anlam büyük ve şanlı bir ticaret şeklindedir. Âyetteki *ticaret*, müminlerle Allah arasındaki bir ticaretten söz etmektedir. Ticaret

¹²¹ İbn Manzûr, XIII, 21; Zebîdî, XVIII, 23; İsfehânî, *Müfredât*, s. 32.

¹²² Mustafa Sinanoğlu, “İmân”, *DİA*, İstanbul 2000, XII, 212; Daha geniş bilgi için bkz. Hüseyin Atay, “Kur’ân’a Göre İnanç Esasları”, *Birinci Kur’ân Sempozyumu 1994*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1994, s. 400; Mehmet Kubat, *Kur’ân’da Tevhid*, Şafak Yay., İstanbul 1994, s. 30-31.

¹²³ Ömer Neseî, *İslâm İnançının Temelleri Akâid*, trc.: M. Seyyid Ahsen, 12. Baskı, Bayrak Yay., İstanbul 1992, s. 59.

¹²⁴ Saff, 61/10-11.

¹²⁵ Osman b. Mazûn hakkında indiği rivayetleri için bkz. Celâluddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *Lübâbu’n-Nukûl Fî Esbâbi’n-Nuzûl*, Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut 2002, s. 263.

¹²⁶ Saff, 61/10.

¹²⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXVII, 55; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, XIV, 554.

¹²⁸ Kurtubî, XX, 445; Havvâ, X, 5886.

¹²⁹ Yazır, VII, 4941.

¹³⁰ Zemahşerî, s. 1104.

insanı fakirlik ve zorluklardan kurtardığı gibi, buradaki ticaret dolayısıyla îmân da insanı âhîret sıkıntılarında kurtarmaktadır. Ticarete kazanma ya da kaybetme söz konusu olduğu gibi îmânda da durum aynıdır. Zira îmân edip sâlih amel işleyenler kurtulacak, îmân etmeyenler de büyük bir zarar ve kayıp yaşayacaklardır.¹³¹ Âyette, “...*elîm bir azaptan kurtaracak ticaret...*,” Allah ve Resulü’ne îmânı ifade etmektedir. Bu ticaretin kazancı da Allah’ın kullarını bağışlaması ve cennetiyle mükâfatlandırmasıdır.¹³² Bu şekilde yapılan bir ticaretin dünya malı için yapılan ticaretten daha değerli olduğu vurgulanmaktadır.¹³³ Âyetteki *ticaret* kelimesinin kurtarıcı sıfatıyla kayıtlanması, böyle olamayan ve sahibini kurtaramayacak ticarî faaliyetlerin de bulunduğunu işaret etmektedir.¹³⁴ Nitekim asla zarar etmeyecek ticaret, “*Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler.*”¹³⁵ âyeti kerimesiyle de desteklenmektedir. Yine bu âyette, Allah’a îmân etmek ve O’nun yolunda savaşmak teşbih yapılarak ticaret sayıldı. Çünkü ticaretteki kâr elde edilen fazlalıktır. Allah’a îmân ve onun yolunda yapılan cihâd, Allah’ın azabından kurtulmak ve rızasını kazanmak arzusuyla mal ve candan vazgeçmek ve bunları fedâ etmek ticarete benzetilmiştir.¹³⁶

Ticaret, ticaret erbabını, fakirlik sıkıntısından ve onun ayrılmaz vasıfları olan şeylere sabır zahmetinden kurtardığı gibi bu ticaret de, yani kalp ile tasdik, dil ile ikrar (îmân) ticareti de aynı şekilde insanı âhîret azabından kurtarmaktadır. Kalp ile tasdik ve dil ile ikrâr ifadeleri, îmânın tarifinde geçmesi sebebiyle Allah Teâlâ, bu hususu *ticaret* lafzı ile belirtmiştir. Ticarete kazanma ya da zarar etme söz konusu olduğu gibi îmânda da durum aynıdır. Çünkü îmân edip sâlih amellerde bulunan kimseler için ücret, bol kazanç ve gözle görülür bir kolaylık söz konusudur. Salih amel işlemeyenler için ise hayıflanma, kederlenme ve apaçık zarar vardır.¹³⁷ Bu bağlamda “Kur’an-ı Kerim, müminleri ticaret yapmaya, dünyayı imar etmeye, insanlara faydalı olmaya çağırdığı gibi, yapılan dünyevî ticarete uhrevî bir boyut

¹³¹ Râzî, XXX, 317.

¹³² Yazır, VII, 4941-4942.

¹³³ İbn Kesîr, VIII, 112.

¹³⁴ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, IX, 52.

¹³⁵ Fâtır, 35/29.

¹³⁶ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, IX, 53.

¹³⁷ Râzî, XXIX, 327; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, XIV, 555.

katmayı, fani sermayeyi ebedî sermaye haline dönüştürmeyi, daha açık bir ifade ile sermayenin, kâr ve kazancın ebedîleştirilmesini istemektedir.”¹³⁸

Âyette ifade edildiği şekliyle insanı acıklı bir azaptan kurtaracak olan bu ticaretin, sadece âhiretteki nimetlerle sınırlı kalmayıp dünyevî nimetlerin de elde edilmesine vesile olacağı bildirilmektedir. **“İşte bu takdirde O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koyar. İşte en büyük kurtuluş budur. Seveceğiniz başka bir şey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri (bunlarla) müjdele.”**¹³⁹ Bir kimse Allah’a ve peygamberine îmân eder, O’nun uğrunda cihâd ederse, kendisine dünyada kâfirlere karşı kazanılacak bir fetih, âhirette ise sonsuz güzellikte cennetler ve bu cennete bulunan köşkler ikram edilecektir.¹⁴⁰ Kazanç getiren ticaret yapması neticesinde Allah’ın lütfettiği nimetleri elde edip cenneti kazanan kimselerin yanında, kâr getirmeyecek sermayeye yatırım yapması sonucunda ticaretlerinde kaybedenler de bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerim bu insanlardan şu şekilde söz etmektedir: **“İşte onlar, hidayete karşılık dalâleti satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir.”**¹⁴¹ Allah Teâlâ’nın gidilmesini emrettiği sırat-ı müstakîmi terk eden kimseler, ticareti beceremeyen şaşkın tüccarlara benzetilmekte, bu şekilde davranış sergileyenlerin ticaretlerinin kâr getirmediği ve bu alışverişleriyle hüsrana uğradıklarından bahsedilmektedir.¹⁴² Ticaretten maksat hem kâr elde etmek hem de anamal/sermayeyi korumaktır. Bunlar yaptıkları ticaretle her ikisini de kaybetmişlerdir.¹⁴³ Çünkü bu kişiler, sermayelerin sermayesi olan hidayeti verip yerine sapıklığı satın almışlardır. Bu sebeple ortada herhangi bir kâr kalmamıştır.

Kur’ân’da kendisine çok büyük değer atfedilen îmân,¹⁴⁴ hidayet ile bunların zıddı olan küfür ve dalâlet gibi kavramların anlatımında ticaretle ilgili benzetmeler

¹³⁸ Ömer Çelik, *agm.*, s. 3.

¹³⁹ Saff, 61/12-13.

¹⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, 619; İbnü’l-Cevzî, VIII, 255.

¹⁴¹ Bakara, 2/16; İmân/alışveriş ikilisinin birlikte kullanıldığı diğer âyetler için bkz. Bakara, 2/41, 174.

¹⁴² Kutub, *Fî Zılâli’l-Kurân*, I, 45.

¹⁴³ Ebû Hayyân, I, 206.

¹⁴⁴ Talip Özdeş, “Ahlâk Vahiy İlişkisi ve Kur’ân’da İmân-Amel-Ahlâk Bütünlüğü”, *CÜİFD.*, 2006, X, sy. 2, s.13; Mustafa Köylü, “Kur’ân’ın İnsanlığa Getirdiği Değerler ve Hedefler”, *OMÜİFD*, 2007, sy. 24-25, s. 84.

sık sık yapılmaktadır. İnsanların bildiği, tanıdığı ve yaptığı maddî ticaret, manevî ticaretin anlatımında bir üslup olarak ortaya konmaktadır. İnsanın kurtuluşuna vesile olacak bu ticarete kulların ödeyeceği bedel îmân ve cihâd; bunun karşılığında kazanacağı mükâfat ise her müminin büyük bir özlem duyduğu cennet ve neticesinde Allah Teâlâ'nın rızasıdır.

1.2.3.2. Namaz

Kur'ân'da îmândan sonra üzerinde durulan en önemli konu ibâdetlerdir. Kur'ân'da îmândan söz edilen hemen her yerde peşinden sâlih amellere atıfta bulunmaktadır.¹⁴⁵ İmanla birlikte zikredilen ve sâlih amel diye nitelenen bu davranışların tümünü ibâdet olarak ifade etmek mümkündür.¹⁴⁶ Kulun Allah'a karşı sevgisini, bağlılığını gösteren duygu, düşünce ve davranışları ifade eden ibâdet; lügatte boyun eğmek, itaat etmek, kulluk yapmak ve tapınmak anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁷ İbâdet; bir insanın Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, Yaratıcısının rızasını kazanmak amacıyla gerçekleştirdiği belirli tutum ve davranışlar için kullanılan bir kavramdır.¹⁴⁸ İbâdet, her zerreye hükmeden Yüce Allah'a tazim ve ona saygı olduğundan, insanın benliğini maddiyatın esir almasından korumakta ve yüksek mertebelere çıkarmaktadır.¹⁴⁹ İnsan, ibâdetler sayesinde kazandığı güzel ahlak ile maddiyat düşkünlüğünü makul seviyeye çekebilmektedir.¹⁵⁰ Bu sayede gönül zenginliğine ulaşan bir kimse, ticaretinde de bu kanaati sebebiyle dünya malına gerektiği kadar değer verecek ve asıl kazancın âhîret kazancı olduğu bilinciyle hareket edecektir. Bu bağlamda ibâdetler rutin işler görülmemeli, hayatı düzenleyici, dönüştürücü, inşa ve ihya edici unsurlar olarak bilinmelidir.

¹⁴⁵ Meselâ bkz. Bakara, 2/25, 82, 277; Âl-i İmrân, 3/57; Nisâ, 4/57; Mâide, 5/9; A'râf, 9/42; Yûnus, 10/4; Meryem, 19/96; daha geniş bilgi için bkz. Ömer Dumlu, *Kur'ân-ı Kerim'de Salâh Meselesi*, DİB. Yay., Ankara 1992, s. 45.

¹⁴⁶ Mahir İz, "Amel-i Salih: 5 İbâdet", *İslâm Düşüncesi*, 1968, II, sy. 6, s. 355; Ali Aslan Aydın, "Kur'ân-ı Kerim'den İki İlâhî Esas İmân ve Sâlih Amel", *Diyanet İlmî Dergi*, Hicret Özel sy. 1981, s. 182.

¹⁴⁷ Mustafa Sinanoğlu, "İbâdet", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 233-235.

¹⁴⁸ İbn Âşûr, I, 180; Yazır, I, 95-96; Havvâ, I, 41; Yusuf Çelik, "Kur'ân'da İbâdet", *ATAÜİFD.*, Erzurum 2014, XLI, s. 205-206.

¹⁴⁹ Tabatabâî, I, 47; Abbas Hacıfendioğlu, "İbâdet", *DİB. İlmî Dergi*, 1964, III, sy., 2-3, s. 80.

¹⁵⁰ Kemal Edib Kürkçüoğlu, "İslâm Dini'nde İbâdet Şuûru", *DİB. Yay., İlmî Dergi*, 1968, VII, sy., 70-71, s. 54.

Namaz kelimesi tebrik, övgü, tazim, dua, kulluk ve ibâdet gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵¹ Namaz Kur’ân’da seksenden fazla ayette yer almaktadır. Bunlar arasında namaz-ticaret ilişkisine değinen âyetler de bulunmaktadır. Ticarî davranışlarında Allah’ı dışlayan ve alışverişlerine kimsenin müdahale edemeyeceği düşüncesini taşıyan Şuayb (as.)’in kavmi, “...**Mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor?**”¹⁵² şeklinde Şuayb (as.)’a itiraz etmektedirler. Ölçü ile tartıda hile ve insanların eşyalarını eksilterek ticarete adaletsizlik yapılmaması, Allah’ın tayin ettiği helal kârın daha hayırlı olduğunu bildiren âyetlerin¹⁵³ ardından gelen bu itiraz, onların hiçbir ilahî uyarıya kulak asmadıklarını göstermektedir. Çünkü kendi sistemlerine karşı namazı en ciddî tehlike olarak görmektedirler. Ekonomik hayatta diledikleri gibi hareket etmeye engel gördükleri namazın hürriyet ve ticaretlerini kısıtladıklarını düşünmektedirler.¹⁵⁴ Yine onlar namazın sadece bir kimseyi değil, bütün toplumu dönüştürücü bir gücünün olduğunu bilmektedirler.¹⁵⁵ Hz. Şuayb ile kavmi arasında gerçekleşen bu diyalog, namazın hakkını vererek ikâme edilmesi durumunda nelere vesile olacağını ayan beyan ortaya koymaktadır.¹⁵⁶ Nitekim namazla ilgili başka bir ayette, “...**Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah’ı anmak elbette (ibâdetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir.**”¹⁵⁷ buyrulmaktadır. Namazın değerini ve önemini belirten bu âyette ve birçok hadiste, hakkı verilerek kılınan bir namazın ruhu yücelteceği, mutlaka kötülüklerden alıkoyacağı ısrarla belirtilmektedir. Müslüman’ı iyiliğe sevk etmeyen, kötülüklerden uzaklaştırmayan

¹⁵¹ İbn Manzûr, XIV, 464; Fîrûzâbâdî, s. 1303-1304; Yazır, I, 180. Namazla ilgili şu eserlere bakılabilir: M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 350-357; Ebu’s-Suûd, I, 31. Namaz Hakkında müstakil çalışmalarından bazıları için bkz. İmam Müslim, *Namaz Kitabı*, Haz.: Saffet Bakırcı, Konya 2015; Abdullah Yıldız, *Namaz Bir Tevhid Eylemi*, Pınar Yay., İstanbul 2009; Ali Akpınar, *Namazın Anlaşılması*, Kitap Dünyası, Konya 2009; Süleyman Bosnalı, *Dinimin Direği Namaz*, İstanbul 2008; Mustafa Meşhur, *Namazla Diriliş*, Çev.: Orhan Aktepe, Ravza Yay., İstanbul 2001; Cavit Sunar, “Namazdan Maksat Nedir?”, *AÜİFD*, 1965, XIII, s. 31-38; Talat Koçyiğit, “Şeytan Mantığı ve Namaz”, *DİB. İlmî Dergi*, 1970, IX, sy. 96-97, s. 151-153; A. Murat Daryal, “Namazın Psikolojik Temelleri”, *Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami: Tartışmalı İlmî Toplantılar Serisi*, İstanbul 2009, s. 123-144; *Cami ve Namazla Diriliş*, Komisyon, DİB. Yay., Ankara 2015, s. 7-208.

¹⁵² Hûd, 11/87.

¹⁵³ Bkz. Hûd, 11/85-86.

¹⁵⁴ Yazır, IV, 2809.

¹⁵⁵ Kasapoğlu, “Kişilik Gelişimi Açısından "Namaz"”, *Hikmet Yurdu*, 2015, VIII, sy., 16, s. 16-22.

¹⁵⁶ Kasapoğlu, *agm.*, s. 32.

¹⁵⁷ Ankebût, 29/45.

bir namazın ise sırtta bir yük olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁸ Namaz yoluyla ikame edilmeye çalışılan hak ve adalet anlayışının ticaret alanında da hâkim kılınmasıyla, ekonomik hayatta güven ortamı oluşacak, helal kazanç ön plana çıkacak, kâr hırsı insanları hile yapmaya itmeyecek, dünyevî gelirlere daha ziyade uhrevî kazanımlar için çaba harcanacaktır.

İman, namaz ve uhrevî ticareti birlikte ele alan bir âyet-i kerimede, **“İman eden kullarıma söyle: Namazlarını dosdoğru kılınlar, kendisinde ne alışveriş, ne de dostluk bulunan bir gün gelmeden önce, kendilerine verdiğimiz rızıklardan (Allah için) gizli açık harcasınlar.”**¹⁵⁹ buyrulmaktadır. İmân, ibâdet ve ekonomik faaliyetlerin bütünleşmesinin bir ifadesi olan bu âyette Yüce Allah, namazın dosdoğru kılınmasının gerekliliğini ifade etmektedir. Çünkü namaz mümin olmanın en belirgin özelliğidir.¹⁶⁰ Namaz hayatın bütün alanlarına istikâmet verdiği gibi ticaret alanına da yön vermektedir. Manası idrak edilen bir namaz ve özellikle de Cuma namazında, ilahî mesajlar alındıktan sonra tekrar sosyal hayata dönen insanın boş durmaması gerekmekte, Allah’ın fazlından araması tavsiye edilmektedir. Âyetteki **“وَإِتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ”** **“Allah’ın lütfundan isteyin”**, lafızları da işte bu anlama tekabül etmektedir. Hâl böyle olunca “ibâdet/namaz/ticaret”in birbirleriyle son derece alakalı oldukları müşahede edilmektedir.¹⁶¹ Zira, beş vakit namaz ve Cuma namazı için işlerini ve ticaretini terk edebilen bir insan, alışveriş ve dünya menfaatlerinden daha önemli değerlerin bulunduğu farkında olan kimsedir. Bu şekilde vaktini Allah’ı anmaya tahsis eden bir Müslüman, fitratında bulunan “kazanç dürtüsünü” eğitmiş olmaktadır. Cuma namazının farzîyetini bildiren bu âyetin devamında yer alan; **“Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah’ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticarettten daha yararlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”**¹⁶² tarzında verilen ayrıntılar insanın kazanma eğilimlerine işaret etmekte, Cuma vaktinde benliğini kazanç dürtülerinden kurtaramayan ve kendini Allah’ı anmaya

¹⁵⁸ Yazır, V, 3780.

¹⁵⁹ İbrahim, 14/31.

¹⁶⁰ Bkz. Mü’minûn, 24/2, 9.

¹⁶¹ Derveze, V, 548; Toptaş, VII, 495-496.

¹⁶² Cuma, 62/11.

adayamayan insanlara bir uyarı niteliği taşımaktadır.¹⁶³ Hayatını namaz ve namazın gayesine göre tanzim eden bir Müslüman, alışverişinde de aynı ilkelere bağlı kalacaktır. Kur'ân'la irtibatını koparmayan ve Kur'ân'ı sürekli okuyanlar, sık sık okuduğu bu âyetlerde kendisini kurtaracak ticaretin ne olduğunu görecektir. İşte böyle bir âyette Yüce Allah şöyle buyuruyor: **“Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir ticaret umabilirler.”**¹⁶⁴ Bu âyette Kur'ân-ı Kerim'i okuyanlar, namaz kılanlar ve bir de infâk edenlerin zarar etmeyecekleri uhrevî kazançlarından söz edilmektedir.¹⁶⁵

Netice itibariyle namaz kılan bir mümin, devamlı bir şekilde Allah'ı hatırlamalı, ticarete dalıp en azından farz olan ibâdetleri kaçırmamalı, başkalarının haklarını yememeli, ölçü ve tartıda hile yapmamalıdır.¹⁶⁶ Hâsılı ilâhî murakabe altında olduğunu düşünen, maddî ve manevî kirlerden arınan, daima Allah'ı hatırdan tutan bir Müslüman'ı, namaz her türlü çirkinlikten alıkoymakta, insana zamanı planlamayı öğretmektedir. Ayrıca cemaatle kılınan namazlar sosyalleşmeyi sağlamakta ve insanların dertleri ile hemhal olmaya vesile olmaktadır. Kendisinin sürekli kontrol altında olduğu hissiyatını taşıyan bir kişi, ticaretinde gelişigüzel hareket etmemeli; alışveriş çılgınlığına düşmemeli, fâize karşı duyarsız davranmamalı, sağlığa zararlı maddeler satmamalı, karaborsacılığa teşebbüs etmemeli ve müşteriler arasında ayırım yapmamalıdır. Bu dünyevî kazanımların elbette uhrevî boyutları daha fazladır. Namaz dünya menfaatinden ziyade uhrevî kazanımlar sağlayan bir ibâdetdir. Namaz manevî bir değer olarak kulun âhireti kazanmasına vesile olacak, dünyadaki kazanımların asıl sonucu da âhirette tecelli edecektir.

¹⁶³ Kasapoğlu, *agm.*, 33-34.

¹⁶⁴ Fâtır, 35/29.

¹⁶⁵ Muhammed Kutub, *Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım*, Çev.: Bekir Karlığa, İşaret Yay., 11. Baskı, İstanbul 2013, s. 12.

¹⁶⁶ Râzî, XXX, 11; Geçit, s. 133.

1.2.3.3. Diğer İbadetler

Kur'ân'da namaz dışındaki ibadetler doğrudan âhirete yönelik ticarete konu edilmemiştir. Ancak namazla aynı fonksiyonu gördükleri için diğer ibadetlerin de ticaretle ilişkisine değinilecektir.

Varlık içinde yoksulluk çekmeyi, zor şartlara hazırlanmayı, akıl, kalp, nefis tezkiyesi, toplumsal ve kişisel onarım fonksiyonlarını ifâ eden oruç,¹⁶⁷ insanı, maddî varlığının sebebi olan temel gıda maddelerini bile terk ettirmeye muktedir kılan, kendi varlığından sıyrılmaya ve Rabbine yönelmeye sevk eden büyük bir şuûr halidir.¹⁶⁸ Yüce Allah orucu emretmekle onlardan sadece şeklî ve anlamsız bir açlık istememekte, içerik yönünden insana takva ve ittikâ duygusunu kazandıracak bir hedefi amaçlamaktadır. Oruç tutmak suretiyle görev ve sorumluluk bilinci kazanan biri, bu durumu hayatın bütün alanlarına tatbik edebilmelidir. Allah'ın emrinden dolayı yeme, içme ve cinsel güdülerinin doyumunu ertelemeyi başaran birisi bunu sosyal hayatın her alanına uygulamalıdır. Oruç ibâdetinin sağladığı bu irade ve bilinçle Allah'ın koymuş olduğu tüm değerlere uymalı, arzu ve isteklerini kontrol edebilmelidir.¹⁶⁹ Nitekim, ***“Ey îmân edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz... Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır...”*** buyrulmaktadır. Oruç bütün ümmetlere farz kılındığı gibi takvalı olmak, günahlardan korunmak için İslam ümmetine de farz kılınmıştır.¹⁷⁰ Âyette bahsedilen fidye; oruç tutmak için sağlık ve sıhhati elverişli olmayanların, âyette geçen şekliyle “bir fakirin doyumunu” kadar iki öğün verecekleri yiyecek miktarı olarak anlaşılmıştır. Bu miktar verilmesi gereken şeyin aynî olarak yahut mal veya aynı değerde para olmasında herhangi bir sakınca yoktur.¹⁷¹ Oruç tutmanın asıl gayesi hiç şüphesiz Allah'ın rızasıdır,

¹⁶⁷ Geçit, s. 136; oruç hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ali İhsan Yitik, “Oruç”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 414-416; Kurtubî, III, 123; İbn Atıyye, I, 435; İbn Âşûr, II, 154-155; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 214; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 106. Veysel Uysal, *Psiko-Sosyal Açıdan Oruç*, TDV. Yay., Ankara 1994, s. 3-31; Yûsuf el-Kardavî, *Çağdaş Problemlere Fetvalar*, trc.: Mehmet Keskin, İlim Yay., İstanbul 1986, s. 333-380; Tahsin Feyizli, *İslâm'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*, MEB. Yay., İstanbul 1993, s. 41-58.

¹⁶⁸ Ali Murat Daryal, “Ramazan Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme”, *DİB. İlmî Dergi*, 9, 1970, sy. 100-101, s. 289.

¹⁶⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'ân'da Oruç Psikolojisi”, *DİB. İlmî Dergi*, 2007, XLIII, sy. 1, s. 56.

¹⁷⁰ Cessâs, I, 214; İbnü'l-Arabî, I, 106; Rızâ, II, 144.

¹⁷¹ Salim Ögüt, “Fidye”, *DİA*, İsyambul 1996, XIII, 55.

O'nun emrine ittibâ ve takva sahibi olmaktır. Bu durumu gözden uzak tutmamak şartıyla orucun ekonomiye birtakım katkılarından söz edebiliriz. Oruç tutamayanların vermesi gereken fidyenin alışverişi çağrıştıran ekonomik bir faaliyet olduğunu söyleyebiliriz. Böylece oruç ayı; iftarlar, tutulamayan oruçlar için ödenen fidyeler, bayram mutluluğunu fakirlere de hissettiren fitreler, zekâtlar ve bayramlar vesilesiyle yapılan harcamalardan dolayı ekonomik canlılığın fark edilir şekilde hissedildiği mübarek bir ay olmaktadır.¹⁷² Orucun sağladığı manevî kazanımlar, insanların ticaret hayatına da maddî ve manevî katkılar sağlayacaktır. Önündeki yemeğini bile yiyemeyen oruçlu bir Müslüman, ticarete hile yaparak başkasının parasını kasasına koymamalıdır. Oruç sayesinde açlığın zorluğunu ve dayanılmazlığını anlayan biri, insanların ihtiyaç duyduğu maddelerde ihtikâr yapmamalıdır. Kimsenin görmediği yerde oruç olduğu için hiçbir şey yemeyen ve Allah'ın kendisinin gördüğünü düşünen bir ticaret erbabı, ölçü ve tartıda hile yoluna başvurmamalıdır. Dolayısıyla orucun ve Ramazan'ın oluşturduğu bu güzel iklim ve eğitim ortamı ticaretle uğraşanları da terbiye edecek, toplumda emniyet ve sulh u selamet oluşacaktır.¹⁷³ Bu maddî manevî kazanımlardan daha ötesi ve asıl hedeflenmesi gereken husus, orucun uhrevî boyutta getireceği ücret ile cehennem ateşine karşı oluşturacağı koruyuculuk özelliğidir.

İslâm'ın beş şartından biri olan zekât, malî bir ibâdet olup, ticaretin en önemli unsuru olan mal konusuyla ortak paydada buluşmaktadır. Temizlemek, artmak, bereket, gibi anlamlar ifade eden zekât¹⁷⁴ ıstılahta; "Kur'ân'da belirtilen sınıflara"¹⁷⁵ verilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların mallarından alınan belli bir

¹⁷² Ömer Özden, "Türk Ramazan Kültürü", *Ata. Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 30 Erzurum 2006, s. 86; Eyüp Belediyesinin Galata Köprüsü'nü bir gelin gibi süsleyip yirmi bin kişiyi aynı sofrada buluşturduğuna dair bilgi için bkz. Ferhat Kentel, "Ramazan: "Büyü"den "Karnaval"a Hafıza", *Ramazan ve Oruç Sempozyumu*, Ümraniye Belediye Başkanlığı, İstanbul 2015, s. 676; Ramazan'ın maddî bereketi: 84 milyar lira; 14 Temmuz 2015 tarihli Yeni Asya gazetesi haberlerine göre zekât yoluyla zenginden yoksula 5,6 milyar TL. akıyor, verilen fitrelerin toplamı 759 milyon Türk lirasını buluyor, Ramazan ve Bayram boyunca 77,4 milyar Türk lirası haracanıyor, 250 milyon Türk lirası bayram harçlığı olarak veriliyor. Bkz. http://www.yeniasya.com.tr/ramazan/ramazan-in-maddi-bereketi-84-milyar-lira_346975.

¹⁷³ Ramazan ayında suç oranlarındaki düşüş ile ilgili olarak bkz. Ali Şafak, "Ramazanla Gelenler ve Gidenler", *DİB. İlmî Dergi*, 1987, XXIII, sy. 2, s. 3.

¹⁷⁴ Ferâhidî, II, 189; İbn Abbâd, VI, 300; İbn Manzûr, XIV, 358; Şehmus Demir, "Kur'ân'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi", *ATAÜİFD.*, Erzurum 2007, sy. 28, s. 12-22; Halit Boz, "Kur'ân'da Sosyal İşlev Açısından Zekât", *Turkish Studies*, Spring 2015, Volume 10/6, s. 362.

¹⁷⁵ Mustafa Arslan, "İslâm'da Zekât", *DİB. İlmî Dergi*, 1977, XVI, sy. 3, s. 183-187.

miktarı ifade etmektedir.”¹⁷⁶ Bütün dinler, yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi ve sosyal adâletin sağlanması ile ilgili ilkeler getirmiştir. Zekât da bu ilkelerden biridir.¹⁷⁷ Bazı dinler bu durumu ekonomik açıdan fakire bir yardım görürken, bazı dinler de insanın dünyaya bağlılığını önlemek ve maneviyatta yükselmek için gerekli bir husus telakki etmektedirler.¹⁷⁸

İslâm’ın emrettiği diğer ibâdetlerde olduğu gibi zekât da sadece dünyevî veya sadece uhrevî gayelerle yapılan bir ibâdet olmayıp hem dünyevî hem de uhrevî gayeler taşıyan, kulu Allah’a yaklaştıran, toplum hayatında sosyal, ekonomik, ruhî ve ahlâkî kazanımlar sağlayan bir ibâdetdir.¹⁷⁹ Zekât, İslâm inanç esasları arasında yer alan ve farz kılındığına inanılması gereken bir ibâdetdir. Kur’ân-ı Kerim’de zekât vermemenin sebebinin âhirete inanmamaktan kaynaklandığı bildirilmektedir.¹⁸⁰ Zekâtı vermeyenlerin uhrevî ticarete kaybedeceklerine dair bir âyeti kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Ey îmân edenler! Kendisinde artık alışveriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Gerçekleri inkâr edenler elbette zalimlerdir.”**¹⁸¹ Bu âyette, kıyamet gününden insanların sakınmaları emredilmekte; alım satım, fidye, mübâdelenin bulunmayacağı, ne dostluk ve ne de şefaatin fayda vermeyeceği bu büyük gün için hazırlık yapılması bildirilmektedir. Âhirette dostluk ve yardımlaşma

¹⁷⁶ Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 197. Zekât hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yusuf el-Kardavî, “Zekâtu’t-Ticâre Fî Tatbîkî’l-Muâsır”, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, (editör: Mehmet Bayyığıt), Kombad Yay., Konya 1996, s. 471-496; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (224/838), *Kitâbu’l-Emvâl*, trc.: Cemaleddin Saylık, Düşünce Yay., İstanbul 1981, s. 367- 569; Mahmud Ahmed, s. 130-143; Turan Yazgan, *Sosyal Güvenlik Açısından Zekât*, TDV Yay., Ankara 1995; Mehmet Günay, *Zekât Kitabı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007; Eskicioğlu, *Yahya b. Adem ve Kitabı’l-Harâc’ı*, İzmir, 1966, s. 41-51; Balta, *age.*, s. 114-313. Vehbi Karakaş, *Fakirler ve Zenginler*, Timaş Yay., İstanbul 1993, s. 76.

Kardavî, *Fakirlik Problemi Karşısında İslâm*, trc.: Abdülvehhab Öztürk, Nur Yay., Ankara 1975, s. 51; Mehmet Erkal, *İslâm’ın Erken Döneminde Vergi Hukûku Uygulamaları*, İSAM Yay., 2009, s. 140.

¹⁷⁷ Zekât ile ilgili âyetler için bkz. Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisâ, 4/77, 162; Mâide, 5/12, 55; A’râf, 7/156; Tevbe, 9/5, 11, 18, 60, 71; Kehf, 18/81; Meryem, 19/31, 55; Enbiyâ, 21/73; Hacc, 22/41, 78; Mü’minûn, 23/4; Nûr, 24/37, 56; Neml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokmân, 31/4; Ahzâb, 33/33; Fussilet, 41/7; Mücâdele, 58/13; Müzzemmil, 73/20; Beyyine, 98/5.

¹⁷⁸ Ahmet Özdemir, “Psiko-Sosyal Etkileri Açısından Kur’ân’a Göre Zekât ve Fâiz”, *Journal of Islamic Research*, 2014; 25(3), s. 158.

¹⁷⁹ Suhel Ahmad Fadel Hawamed, “Eseru’z-Zekât Ala’l-İstihlâk”, *İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2016/1: 135-147; Hüseyin Certel, “Psiko-Sosyal Açıdan Zekât”, *ATAÜİFD.*, Erzurum 1997, sy. 13, s. 348. Krş. Amy Singer, *İyilik Yap Denize At*, Çev.: Ali Özdamar, 1. Baskı, Kitap Yay., İstanbul 2012, s. 58.

¹⁸⁰ Hüseyin Atay, *Kur’ân’a Göre İslâm’ın Temel Kuralları*, MEB. Yay., İstanbul 1997, s. 91.

¹⁸¹ Bakara, 2/254.

olmayacağına göre, bu hususların dünyada gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yine bu âyette zekât, infâk, sadaka ve diğer malî sorumlulukların yerine getirilmesi, kâfirlerin yaptığı gibi malların keyif ve arzulara uyarak boş yere telef edilmemesi istenmektedir.¹⁸²

Fakirin hakkı olan zekât¹⁸³ ile zenginlerden yoksullara doğru bir sermaye akımı sağlanmaktadır.¹⁸⁴ Bu sayede sermaye tabana yayılmakta, insanlar arasında sosyal dayanışma köprüleri kurulmaktadır. Böylece zenginlerin mallarına olabilecek haset duyguları önlenmiş, servet ve mallar için emniyet ortamı oluşmuş ve mülkiyet düşmanlığının önüne geçilmiş olmaktadır. İhtiyaç sahipleri, zekâtta elde ettikleri bu gelirlerle yaptıkları harcamalar sonucunda piyasalara hareketlilik gelmekte ve ekonomik canlanma sonucu toplumun bütün kesimleri rahatlamaktadır.¹⁸⁵ Zekât insanı cimrilik, bencillik, dünya malına aşırı düşkünlük, ihtiras, çekememezlik ve paranın esaretinden uzaklaştırmakta, cömertlik, fedâkârlık, hayırseverlik, ruh yüceliği ve gönül zenginliği gibi hususlara sevk etmektedir.¹⁸⁶

Zekât ibâdetinin hakkıyla ifâ edilmesi durumunda başta Allah'ın rızası kazanılmakta, elde edilen gelirlerde bereket hâsıl olmakta, mallar ilâhî sigorta altına alınmakta, zenginlik ve fakirlik sebebiyle toplumda oluşabilecek fitnelere emin olunmaktadır. Allah'ın eşya üzerindeki otoritesinin tanınması anlamına gelen zekât ibâdetinin edâsı, ticarî ahlâka da olumlu şekilde yansıtacak; bu hasletlerle donanan insanlar, ticaret hayatında da hasis davranmayacak, mal satarken fakir fukaraya insafli, borçluya yardımcı olacak, alacağının bir kısmını zekâta mahsup edebilecektir. Yapılan işaretlerden de anlaşılacağı gibi, uhrevî ticaret boyutu olan bu değerlerin dünyevî ticarete katkıları, bunlara inanıp bu emirleri yerine getiren müminler vasıtasıyla olacaktır. Ancak, uhrevî ticaret açısından asıl getirisi âhirette elde edilecektir.

¹⁸² Yazır, II, 847-848. Benzer ifadeler için bkz. Rızâ, III, 16; Derveze, V, 285; Havvâ, I, 593; Kemâl Ural, "Zekâtın Rûhu", *DİB. İlmî Dergi*, 1973, XII, sy. 6, s. 375.

¹⁸³ Zâriyât, 51/19; Meâric, 70/25. Ayrıca bkz. Emrullah Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, Rağbet Yay., İstanbul 2012, s. 33-38.

¹⁸⁴ Beşir Hamitoğulları, "Türkiye'nin Altın - Gümüş Gibi Varlıklarda Zekât Potansiyeli", *Türkiye'de Zekât Potansiyeli/Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, İSAV., Yay., İstanbul 1987, s. 28-29.

¹⁸⁵ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 92-93; Saadettin Özdemir, "Zekâtın Eğitici ve Ahlâkî Özellikleri", *Dinî Araştırmalar*, 2004, VI, sy. 18, s. 233; Geçit, s. 152.

¹⁸⁶ *Kur'ân Yolu*, V, 60-61; Günay, s. 28.

Hem dünyevî hem uhrevî boyutu olan manevî değerlerden biri de hac ibâdetidir. Hac hem malî, hem de bedenî bir ibâdetdir. Hac, konaklama, seyahat,¹⁸⁷ kurban gibi organizasyonlarıyla ekonomik güç gerektiren, alışverişin en çok yaşandığı bir ibâdet ortamıdır.¹⁸⁸

Hac kişinin Allah'a yönelişi, varlık seferi¹⁸⁹ ve yeniden diriliş provasıdır. Bu düşünce ve duyarlılıkla kutsal mekânların ziyaret edilmesini ve hac yapılmasını isteyen Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***“Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.”***¹⁹⁰ Bu âyette haccın farziyeti, menâsiki, mana ve ehemmiyeti bildirilmektedir.¹⁹¹ Haccın ekonomik bir ortam oluşturduğu ve burada ticaret yapılabileceği ile ilgili olarak, ***(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur...***¹⁹² buyrulmaktadır. Haccda ticaret yapmanın bir mahzuru olmadığını bildirilen bu âyetle ilgili Hz. Ömer'den şu rivayet kaydedilmektedir: Kendisine *“siz hacda ticaret yapmayı ayıplamaz mıydınız?”* diye sorulduğunda, o da *“bizim geçim kaynağımız tamamıyla hacdaki ticaretten değil miydi?”* cevabını vermiştir.¹⁹³ Hac ibâdeti sadece dünyevî amaçlar için yapılması gereken bir ticaret değildir. Fakat ticarete de vesile kılınmasına engel olacak bir durum yoktur. Büyük bir ticaret hacmi

¹⁸⁷ Seyahatin ticaretle olan ilgisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ali Akpınar, *Kur'an Aydınlığında Seyahat*, s. 86.

¹⁸⁸ Hac ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, “Hac”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 382; Halil Altıntaş - İsmail Karagöz - Mehmet Keskin, *Hac İlmihali*, 8. Baskı, Ankara 2010, s. 21; Yazır, I, 554; Muhammed Hamîdullah, “İslâm'da Hac”, trc.: M. Akif Aydın, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, İÜEF Yay., 1984, VIII, sy., I-IV, s. 123-159; Ali Akpınar, “Bütün Yönleri ile Hac”, *İSAV*, Ensâr Yay., 2015, s. 63-88; Bünyamin Erul - Ekrem Keleş, *Haccı Anlamak*, DİB. Yay., 7. Baskı, Ankara 2009, s. 5; Talat Koçyiğit, “Hac ve Faziletleri”, *DİB. İlmî Dergi*, 1970, IX, sy. 102-103, s. 372-376; İsmail Cerrahoğlu, “Haccın Amacı ve Hikmetleri”, *DİB. İlmî Dergi*, 1991, XXVII, sy., 3, s. 13-22; Ali Bakkal, “Hz. İbrahim ve Hac”, *I. Hz. İbrahim Sempozyumu*, Şanlıurfa 1997, s. 123-146; Abdurrahman Kasapoğlu, “Kişilik Eğitimi Açısından Hac”, *DİB. İlmî Dergi*, 2008, LIV, sy., 1, s. 93-126; Üstad Abdullah Cevadi Âmulî, “Haccın İslâm'daki Konumu”, *Misbâh*, 2015, IV, sy., 11, s. 23-56; H. Kâmil Yılmaz, “Haccın Ruhu: Hac Menâsikinin Sembolik Anlamı”, *İSAV*, Ensâr Yay., 2015, s. 95-108; Ali Şeriatî, *Hac*, Çev.: Ejder Okumuş, Ağaç Kitabevi Yay., 5. Baskı, İstanbul 1999, s. 23-76; Ali Akpınar, “Bütün Yönleri ile Hac”, s. 75-76.

¹⁸⁹ Şeriatî, s. 25.

¹⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/97.

¹⁹¹ Hac ile ilgili Bakara suresi 196-203. ayetler uzunca bir pasajda yer almaktadır. Ayrıca Bakara, 2/158; Mâide, 5/97; Tevbe, 9/3; Hac, 22/26-37.

¹⁹² Bakara, 2/198.

¹⁹³ Zemahşerî, s. 120-121.

ve ekonomik potansiyele sahip bulunan hac ortamında alışveriş yapmaya, ümmet arasında pazarlar hazırlamaya engel teşkil edecek her hangi bir dinî yasak bulunmamaktadır: “...(Hac mevsiminde ticaret yaparak) *Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur...*” Burada Allah’ın lütfu ile kastedilen mananın *ticaret* olduğu belirtilmiştir. Bunu destekleyen bir âyet de Cuma sûresinde “*Yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan arayın...*”¹⁹⁴ şeklindedir. Âyetin iniş sebebi de bu durumu desteklemektedir.¹⁹⁵ Hacda ticaret yapılabileceğini bildiren bu kısmın sebep-i nüzûlü ile ilgili olarak Abdullah b. Abbas (ra.)’den şu sözler rivayet edilmektedir: “*Hac ibâdeti başlamadan önce insanlar Mina’da, Arafat’ta, Zülmecâz panayırında ve diğer panayırlarda alım satım yaparlardı.*¹⁹⁶ *Sonra ihramlı ilken alım satım yapmaktan korkar oldular. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.*”¹⁹⁷ Kâbe’yi oğlu İsmail (as.) ile daha önce yapılan temelleri üzerine¹⁹⁸ yeniden inşa eden İbrahim (as.)’dan itibaren ve onun çağrısıyla başlayan hac ibâdeti esnasında Kureyşliler faal rol oynamakta, hacılara su vermekte,¹⁹⁹ onları barındırmakta ve bunlarla birlikte haccın ekonomik gelirlerinden yararlanmaktaydılar.²⁰⁰

Sonuç itibariyle Şeytan taşlamış, sıkıntılardan geçmiş bir Müslüman’ın, artık bundan sonra *hacı* payesini de almış biri olarak ticaret hayatında doğruluk timsali, herkesin güvenini kazanmış örnek bir şahsiyet olması gerekmektedir. Hac da zekât gibi mal mülk ve para ile alakalı bir ibâdettir. Fakat hac dünyevî bir karşılık beklemezsizin, ruhî olgunluğa erişmek ve hatta ruhî olgunluğu ispat etmek için yapılan malî bir ibâdettir. Yapılan harcamaların ekonomi ve ticarete elbette katkısı vardır ama hac doğrudan bir ticaret değildir. Harcanan malların dünyada bazı yansımaları olsa da asıl kazanç uhrevîdir.

¹⁹⁴ Cuma, 62/10.

¹⁹⁵ Kurtubî, III, 331.

¹⁹⁶ İslâm öncesi dönemde hacda gerçekleştirilen ticarî faaliyetler için bkz. Ünal Kılıç, “Dinî İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums”, *CÜİFD.*, Sivas 2004, VIII, sy. 1, s. 76-77.

¹⁹⁷ Ebû Dâvûd, Menâsik, 7.

¹⁹⁸ Bkz. Bakara, 2/127.

¹⁹⁹ Bkz. “(Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram’ı onarmayı, Allah’a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz? Hâlbuki onlar Allah katında eşit değillerdir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.” Tevbe, 9/16.

²⁰⁰ İbn Hişâm, I, 116; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, I, 580; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 946.

Hemen hemen hak ya da batıl dinlerin tamamında yer alan ibâdetlerden biri de kurban ibâdetidir. Kurban, malî ve ekonomik yönü bulunan bir ibâdetdir.²⁰¹ Kurban, İslam düşüncesinde tevhidî anlayışın temsîlî ifadesidir.²⁰² Yaklaşmak anlamına gelen kurban;²⁰³ kurban bayramında, kesilmesi uygun olan hayvanlardan usulüne göre Allah’a yakınlık için kesilen hayvandır.²⁰⁴

İnsanlık tarihiyle neredeyse paralellik arz eden kurban ibâdeti, Allah’ın emri sebebiyle, Hz. İbrahim’in oğlunu Allah yolunda fedâ etmesini hatırlatmaktadır. Rızık verenin, hayat ve ölüm her şeye hükmedenin Allah olduğunu ve insanlar dâhil her şeyin O’na döneceğini temsil etmektedir. Kurban, gerekirse canını dahi O’nun yolunda fedâ edilebileceğinin ifade etmektedir.²⁰⁵ İslâm, kurbanı yalnızca takva duygusu, ilâhî emirlere imtisal, nimetlere şükür ve fakirlere de yardım amacıyla meşrû kılmıştır: **“Biz, her ümmete -(Kurban kesmeye uygun) hayvan cinsinden kendilerine rızık olarak verdiklerimiz üzerine Allah’ın adını ansınlar diye- kurban kesmeyi gerekli kıldık... onlardan hem kendiniz yiyin, hem de ihtiyacını gizleyen gizlemeyen fakirlere yedin... Onların ne etleri ne de kanları Allah’a ulaşır; fakat O’na sadece sizin takvânız ulaşır...”**²⁰⁶ Bu âyette Yüce Allah her ümmete kurban ibâdetinin emredildiğinden bahsetmektedir.²⁰⁷ Kurban ibâdeti ile Allah’ın insanlara verdiği rızıkların farkına varmaları, ibâdet ifâ edilirken Allah’ın adının anılması, kulların Yaraticılarına olan şükür borçlarının ödenmesi hedeflenmektedir. Âyette dikkat çekilen bir başka nokta ise Allah’ın birliğine yapılan vurgudur. Daha sonra

²⁰¹ Ali Murat Daryal, “Kurban Kesmenin Metafizik Temelleri”, *İslâm Medeniyeti*, 1973, III, sy., 27, s. 10. Krş.: Daryal’ın kurban kesmedeki sebeplerden birisinin de insandaki “kan görme ihtiyacı” düşüncesinin eleştirisi için bkz. Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’da Kurban, Düşünce Kitabevi*, İstanbul 2003, s. 354-364; Kemal Sayar, “Kurban: Bir Bütünlük Arayışı”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul 2007, s. 114-117.

²⁰² Güç, s. 11-12. Daha geniş bilgi için bkz. Ali Bardakoğlu, “Kurban”, *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 436-440; Feyizli, s. 61-154.

²⁰³ İbn Manzûr, I, 664; İsfehânî, s. 602.

²⁰⁴ H. İbrahim Acar, “Mâlî Bir İbâdet Olarak Kurbanın Hükümü”, *EKEV Akademik Dergi*, 2003, VII, sy., 14, s. 78; Güç, s. 309.

²⁰⁵ M. Sait Şimşek, “Kurân’da Kurban ve Çeşitleri”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul 2007, s. 48.

²⁰⁶ Hac, 22/34, 36-37.

²⁰⁷ Kurbanın hükmü hakkındaki görüşler için bkz. Mustafa Erdem, “Günümüzde Kurban Uygulaması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Dinî Araştırmalar*, 2008, sy. 30, s. 9; Halit Çalış, “Kurbanın Dînî Hükümü Fert Ya da Âile Adına Kesilmesi Tartışmaları”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sy. 3, s. 211-230; Güç, s. 312-317.

hitap Peygamber (sav.)'e yönelmekte ve bu ibâdeti tevhit şuuru ile yerine getirenlerin müjdelenmesi emredilmektedir.²⁰⁸

Allah (cc.), kurbanların etlerinin ve kanlarının kendisine ulaşmayacağını, ancak takva duygusuyla yapılan niyetlerin kendisine ulaşacağını bildirmektedir. Nitekim, kesilen kurbanların etlerinin yenilmesi, dağıtılması, eş, dost ve akrabalar arasında ikram edilmesi gerekmektedir.²⁰⁹ Dolayısıyla kurban sadece bir hayvanı boğazlamaktan ibaret bir ibâdet değildir. Aslında kurban maddiyat ile maneviyat, dünya malı veya âhiret yurdu arasında tercihte bulunmaktır.²¹⁰

Kurbanın bahsedilen manevî/ibâdet yönünün yanı sıra dünyevî/maddî yönü de ekonomik açıdan dikkat çekecek niteliktedir. Fakirler için et yeme imkânı sağlayan kurban, sosyal yardımlaşmanın bariz bir şekilde görünürlük kazandığı, insanları mutlu eden önemli bir aktivitedir. Her ibâdetin manevî kazanımlarının yanında birçok maddî kazanımları bulunduğu gibi kurban olgusu için de aynı şey söz konusudur. Elbette ibâdetlerle hedeflenen amaç Allah'a yakınlık olmalıdır ama ister istemez kurbanla beraber birtakım ekonomik hareketlilik oluşmaktadır. Kurban ibâdeti ile tarım ve hayvancılık büyük bir ivme kazanmaktadır. Kurban edilecek hayvanlar etrafında Kurban Bayramı günlerinde bir ekonomik ortam oluşmakta, ülkeler arasında canlı hayvan ithalat ve ihracatları yapılmakta, bu durum da hayvan üreticilerinin lehine bir gelişme olmaktadır. Ayrıca hacda kesilen kurbanlar, bu iş için gerekli olan nakliyat, yem üretimi ve pazarlanması, et kombinalarındaki faaliyetler, deri sanayine katkıları,²¹¹ çiftçiler açısından faydaları, kurbanın ekonomik yönden ticaret sektörüne sağladığı yararlar olarak ifade edilebilir.²¹²

²⁰⁸ Derveze, IV, 434-435; Havvâ, VII, 3560.

²⁰⁹ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 561-570; İbnü'l-Cevzî, V, 433-435.

²¹⁰ Mustafa Özel, "Kurban ve Ekonomi", s. 189.

²¹¹ Can Demir, "Kurban Yan Ürünlerinin Ekonomiye Kazandırılması", *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul 2007, s. 125-126.

²¹² Waleck S. Dalpour - Brad Dearden, "Kurbanın Küreselleşme Sürecinde Dünya Barışı ve Ekonomisine Etkisi", *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul 2007, s. 191-193; Kurban Bayramı'nda Türkiye genelinde 600 bini büyükbaş, 2 milyonu da küçükbaş olmak üzere 2.6 milyon hayvan kesilecek. Nakliye, kesim, sakatat, deri gibi diğer faktörlerle birlikte kurbanlık ekonomisi 10 milyar TL'yi aşacak. Bkz. Tahsin Sınay, "Kurban Bayramı ve Ekonomi", *Yeni Şafak*, 14 Ekim 2013; <http://www.dunya.com/gundem/kurbanda-ekonomiye-10-milyar-liralik-katki-haberi-291287>; <http://gazetebir.com.tr/haber/ekonomiye-kurban-katkisi>.

Hülâsa kurban, maddî ve manevî yönleri ile bir taraftan insanda maddiyat hırsını törpülemekte, malının bir kısmını Allah'ın istediği şekilde harcamaya vesile kılınmakta, ekonomiye çok yönlü katkılar sağlamakta, sosyal dayanışmayı perçinlemekte, insanlar arasında kardeşlik duygularının gelişmesini temin etmekte; diğer taraftan insanın sahip olduğu canından ciğerinden bir parça konumunda bulunan çocuğunu dahi Allah için fedâ edebilmenin bilincini oluşturmaktadır. Bu sayede insan için en önemli değerlerin maddî değil manevî değerler olduğu anlaşılmaktadır. Bu düşünce hayatın her alanına hâkim olursa; ticaret hayatına da katkı sağlayacaktır. Kurban ibâdetinin anlamını kavramış bir kişi, alışverişlerde kimsenin hakkına göz koymamalı, hile yapmamalı, ölçülecek ve tartılacak şeylerde bu esasları göz önünde bulundurmalıdır. Birçok ekonomik ortamın oluşmasına katkı sağlamakla birlikte, Allah'a yaklaşma ve takvaya vesile olan kurbanın, uhrevî kazanım açısından da son derece kârlı bir yatırım aracı olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.3.4. Tebliğ

Bir haberi veya bir şeyi başka birine bildirmek, ulaştırmak, anlamına gelen tebliğ,²¹³ “peygamberlerin yükümlü olduğu, vahiy yoluyla aldıkları bilgileri insanlara ulaştırmak”²¹⁴ şeklinde tarif edilmektedir.²¹⁵ Nitekim bu konuda, “*Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et...*”²¹⁶ buyrulmaktadır. Allah (cc.)’in elçilerine yüklediği en önemli sorumluluk tebliğ görevidir. Bu görev Yüce Allah’ın emir, yasak ve açıklamalarını kapsamaktadır.²¹⁷ Elçilerin tebliğ görevi esnasında kimseye zorla bir şey yaptırmaları söz konusu değildir. Bu olgu, “*Bize düşen ancak apaçık bir tebliğdir.*”²¹⁸ âyetiyle dile getirilmektedir. Peygamberlerin tebliğ konusunda en küçük bir ihmalleri düşünülemez. Tebliğ görevini yerine getirirken peygamberler, tebliğ edecekleri hususlarda artırma ve eksiltme yapamazlar, kendilerine bildirilen

²¹³ Ferâhidî, I, 161; Cevherî, IV, 1316; İbn Manzûr, VIII, 419; Râğıb, s. 76-77.

²¹⁴ Mehmet Boynukalın, “Tebliğ”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 218.

²¹⁵ İlgili âyetler için bkz. Mâide, 5/67; Enâm, 6/ 19; A’râf, 7/62, 79, 93; Hûd, 11/57; Ahzâb, 33/39; Yâsîn, 36/17; Ahkâf, 46/23; Cin, 72/28.

²¹⁶ Mâide, 5/67.

²¹⁷ Beydavî, III, 556; Ebu’s-Sûud, III, 60-61; Rızâ, VI, 467-468. Peygamberlerin tebliğ görevleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Neseî Akâidi, s. 119; Şerafeddin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm*, SÜİF Yay., Konya 1988, s. 283-284; Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV. Yay., Ankara 1996, s. 12.

²¹⁸ Yâsîn, 36/17.

hususları değiştiremezler.²¹⁹ Tebliğ görevi peygamberlerle sınırlı olmayıp Allah'a ve îmân esaslarına uyan herkes için bir vazife ve sorumluluktur.²²⁰ Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Ben gerçekten ‘Müslümanlardanım’ deyip sâlih amel işleyip Allah’a çağıran kimseden daha güzel sözlü kim vardır?”**²²¹ ve **“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”**²²² Bu iki âyet, insanlara tebliğ ve davetin görev ve sorumluluklarını yüklemektedir.²²³ Bu şekilde hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluğun Müslümanlar arasında bulunması gerekli görülmüştür.²²⁴ Mevzunun önemi ile ilgili olarak; **“Sizden kim kötü bir iş yapıldığını görürse onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmiyorsa dili ile engellesin. Buna gücü yetmiyorsa kalbiyle buğz etsin. Bu, îmânın en zayıf derecesidir.”**²²⁵ açıklamasında bulunan Hz. Peygamber, herkesin gücü oranında yapması gereken ve İslâm'da “emri bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker”²²⁶ olarak kavramlaşan tebliğ ve davet²²⁷ ilkesini ifade etmiştir.²²⁸ Bu bağlamda gerek peygamberler gerekse peygamberlerin ümmeti tebliğ göreviyle memurdurlar. Dolayısıyla peygamberler veya tebliğ görevini yerine getiren bir kimsenin bu görevi karşılığında herhangi bir ücret alıp almayacağıının izah edilmesi gerekmektedir.

1.2.3.3.1. Peygamberlik ve Ücret

Peygamberler tebliğ karşılığında insanlardan herhangi bir ücret istememişlerdir. Buna dair birçok âyet bulunmaktadır: **“Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar. Kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: (Allah'a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız? Bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.**

²¹⁹ Kurtubî, XXI, 214-216; İbn Âşûr, XXIX, 144-148; Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, s. 12.

²²⁰ Ömer Dumlu, *Kur'ân-ı Kerim'de Ma'rûf ve Münker*, Ravza Yay., İstanbul 1994, s. 116-117.

²²¹ Fussilet, 41/33.

²²² Âl-i İmrân, 3/104.

²²³ Derveze, V, 453.

²²⁴ Yazır, II, 1155.

²²⁵ Müslim, İmân, 78; Buhârî, İlm, 28; Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; Tirmizî, Rüyâ, 1, 5, 7; Nesâî, İmân, 17.

²²⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Dumlu, s. 13.

²²⁷ Tebliğ ve davet arasındaki fark için bkz. Halis Albayrak, “Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi”, *Kutlu Doğum 2003, İslâm'ın Güncel Sunumu*, TDV. Yay., Ankara 2006, s. 51-52.

²²⁸ Avni Kurt, “Din Nasıl Tebliğ Edilmeli”, *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri I*, Ankara 2003, s. 538-539.

Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir.”²²⁹ Peygamberler nübüvvet görevi karşılığında insanlardan ücret almamışlardır. İnsanların kendilerine şiddetle karşı çıkmalarına rağmen, görevlerini hakkıyla yapma hususunda son derece ısrarcı davranan peygamberler, kendilerine teklif edilen maddi varlıklara da iltifat etmemişlerdir. Bu durumu birçok peygamber **“... Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir.”**²³⁰ âyetiyle ifade etmektedirler. Peygamberler, görevde ısrarcı davranmalarının sebebinin herhangi bir ücret için olmadığını, özellikle “şu anda ifa etmekte olduğum nübüvvet ve risâlet görevine mukabil sizden hiçbir ücret istemiyorum” anlamına gelen cümleyle vurgulamışlardır. Dolayısıyla âyette; “ben sizden hiçbir ücret istemezken siz neden bu kadar şiddetli bir muhalefet içindesiniz? Bunun neticesinden korkmaz mısınız?” denilerek Allah’ın verebileceği cezaya dikkat çekilmiştir.²³¹

İnsanlara dini tebliğ için gönderilen peygamberler her konuda insanlara numune oldukları gibi insanları İslâm’a davet hususunda da eşsiz şahsiyetlerdir. Bu bağlamda insanları Allah’ın dinine davet ederken takındıkları tavırlar, tebliğ üslupları, ümmetleri ile mücadeledeki tutum ve davranışlarının tamamı bizler için çok önem arz etmektedir.²³² Peygamberler sadece tebliğ için değil yaptıkları diğer işler için de insanlardan herhangi bir ücret, harç ya da haraç istememişlerdir: **“Dediler ki: 'Ey Zu'l-Karneyn, Ye'cûc ve Me'cûc, bu yerde bozgunculuk yapıyorlar. Bizimle onların arasına bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi?’”**²³³ Âyette yer alan خَرْجًا kelimesi ücret, harç ve haraç gibi anlamlara gelmektedir.²³⁴ Hz. Zülkarneyn kendisine böyle bir ödeme yapılması teklif edildiğinde: **“ Dedi ki: ‘Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret daha hayırlıdır.’ Siz bana kuvvetinizle destek olun da sizinle onlar arasına aşılmaz bir**

²²⁹ Şuarâ, 26/105-109; Şuarâ sûresi 123-127. âyetlerde Hz. Hûd; 141-154. âyetlerde Hz. Sâlih, 160-164. âyetlerde Hz. Lût, 176-180. âyetlerde Hz. Şuayb kavimlerine olan seslenişlerinde aynı ibareler ile aynı hakikati dile getirmişlerdir. Peygamberlerin yaptıkları tebliğ karşılığında insanlardan ücret istemedikleri ile ilgili benzer ifadeler için bkz. Hûd, 11/29, 50-51; Yûnus, 10/72.

²³⁰ Şuarâ suresinde sırasıyla 109., 127., 145., 164. ve 180. âyetlerde Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût, Hz. Şuayb’ın dilinden bu formda ifade edilmektedir.

²³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 602; Râzî, XXIV, 154-155; İbnü'l-Cevzî, VI,133.

²³² Fadıl Aygan, “Karşılıksız Tebliğ Bağlamında Dinî Davet ve Hizmetlerde Peygamberlerin Örnekliliği”, *V. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu*, Mardin 2014, s. 252.

²³³ Kehf, 18/94.

²³⁴ Erkal, s. 194.

engel yapayım.”²³⁵ âyetindeki ifadeyle onlardan herhangi bir ücret talep etmemiş sadece kendisi ile birlikte çalışmalarını istemiştir.²³⁶ Diğer peygamberler gibi Hz. Peygamber de davet vazifesi karşılığında insanlardan ne bir ücret ne de başka bir karşılık beklemiştir.²³⁷ Üstelik davetten vazgeçmesi karşılığında kendisine yapılan servet, riyâset, en güzel kadınlarla evlilik tekliflerini reddetmiş, tevhide davet, tebyîn, inzâr ve müjde gibi görevlerini kararlılıkla sürdürmüştür.²³⁸

Sonuç olarak, risâlet görevlerini ifâ esnasında hiçbir karşılık beklemeyen peygamberler, dinî vazifeler karşısında ücret almamışlar, risâlet görevlerini dünyevî bir kazanç kapısı olarak görmemişlerdir. Mükâfatlarını Yüce Allah’tan beklemişler, yaptıkları bu görevden ticari bir rant elde etme yoluna gitmemişler, uhrevî kazançlarını dile getirmişlerdir. Peygamberi rehber bilen her Müslüman da aynı şekilde hareket etmeli, tebliğ, davet ve irşat görevlerini yaparken Allah’ın rızasını en önemli hedef bilmeli, dünyevî hedeflerin yerine uhrevî kazançları gaye edinmelidir.

1.2.3.3.2. Tebliğ, Beyân ve Ücret

Hz. Peygamber zamanında tebliğ faaliyetleri için özel bir sınıf ihdas edilmemiş, sahabe öğrendiklerini başkalarına öğretmek ve yaşatmak için elinden gelen çabayı sarf etmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber, zaman zaman Medine dışında bulunan Müslümanlara dini doğru bir şekilde öğrenmeleri için, tebliğ ve irşatçılar göndermiştir. Bunlardan birisi de Musab b. Umeyr’dir. Hz. Peygamber onu Medine’ye tebliğci olarak göndermiştir. Ancak sonraki dönemlerde devlet teşkilatlarının müesses bir hale gelmesiyle tebliğ ve irşat hizmetlerinin daha fonksiyonel olması için bu görevi ulema sınıfı üstlenmeye başlamıştır.²³⁹ Aslında her Müslüman, hakkı bildiği kadarıyla başkalarına anlatmakla yükümlüdür.²⁴⁰ Bununla beraber tebliğ görevi yapacak kişinin; tebliğ edilecek konuların uzmanı, hedef kitleyi

²³⁵ Kehf, 18/95.

²³⁶ Kurtubî, XIII, 383-384; İbn Âşûr, XVI, 34.

²³⁷ Rasûlullah’ın tebliğ karşılığında ücret istememesi ile ilgili olarak diğer âyetler için bkz. En’âm, 6/9; Yûsuf, 12/104; Furkân, 25/57; Şûrâ, 42/23; Sâd, 38/86; Sebe’, 34/47; Tûr, 52/40; Kalem, 68/46.

²³⁸ Selim Özarslan, “Peygamberlerin Görevlerini Karşılıksız Yapmaları”, *DİB. İlmî Dergi*, 49, sy. 4, s. 59.

²³⁹ Avni Kurt, “Din Nasıl Tebliğ Edilmeli”, *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri I*, Ankara 2003, s. 539.

²⁴⁰ Mevlüt Özcan, *Din Görevlisinin El Kitabı (Her Müslüman Dininin Görevlisidir)*, Sabır Yay., İstanbul 1989, s. 6.

iyi tanıyan, muhataplarının psikolojik durumlarını dikkate alan, bıkmadan usanmadan çalışan, bu görevlerin fedâkârlıkla ve son nefese kadar devam eden uzun bir sürece yayıldığına farkında olan birisi olması gerekir.²⁴¹ Her şeyin ötesinde tebliğci yaptığı görevin dünyevî bir ticaret olmadığını, bu yoldan geçim sağlanamayacağını bilmeli, Allah'ın rızasını elde etmenin ve âhiret ücreti kazanmanın, maddi bir beklenti içine girmemekle mümkün olacağını düşünmelidir.

Tebliğci konumları daha belirgin olan, din işlerini yürütme durumunda bulunan kişiler, Allah'ın dinini geçim vasıtası haline getirmemeli, dünyalık menfaatler için uhrevî kazançlardan mahrum kalmamalıdır: **“Elinizdekini (Tevrat'ın aslını) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'ân'a) îmân edin. Sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılık ile satmayın, yalnız benden (benim azabımdan) korkun.”**²⁴² Âyetin Yahudi hahamları hakkında indiği ifade edilmektedir. **“Allah'ın ayetlerini az bir karşılığa satmayınız.”** Hasan Basrî (110/728)'ye göre bu âyet, Hz. Peygamberin niteliklerini değiştirme karşılığında rüşvet almakta olan Yahudî ilim adamları hakkında inmiştir. Ebu'l-Âli (90/709)'ye göre, ücret karşılığı insanlara dinlerini öğreten hahamlar hakkında inmiştir ve bu işi yapmaları onlara yasak edilmiştir. Çünkü kitaplarında **“Ey Âdemoğlu! Sana herhangi bir ücret alınmaksızın ilim öğretildiği gibi sen de bedelsiz, yani ücretsiz olarak öğret”** ifadeleri bulunmaktadır.²⁴³

Yüce Allah'ın insanlara uymaları için koymuş olduğu birtakım emir ve yasaklar bulunmaktadır. İnsanların her iki dünyada da iyiliğe ve mutluluğa ulaşmaları için emredilmiş bu hususların beyânı karşılığında dünya menfaati elde etmek yasaklanmaktadır. **“Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa sattular. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötüdür!”**²⁴⁴ Allah (cc.) daha önceki ehl-i kitab âlimlerden kitaplarındaki bilgileri gizlememeleri hususunda mîsak/kuvvetli söz almıştır. Fakat onlar bunu *kulak ardı etmişler ve önemsememişlerdir*. Âlimlerden hakikati ve bildiklerini insanlara

²⁴¹ M. Asım Yediyıldız, “Çağdaş Tebliğ Metodu Üzerine Bazı Düşünceler”, *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları –II*, İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Meselesi II, İstanbul 2009, s. 699-702.

²⁴² Bakara, 2/41. Benzer âyetler için bkz. Bakara, 2/174; Âl-i İmrân, 3/187; Maide, 5/44; Tevbe, 9/34.

²⁴³ Kurtubî, I, 334; benzer ifadeler için bkz. Rızâ, I, 242.

²⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/187.

öğreteceklerine, zalimlerin işlerinde onlara destek olmayacaklarına, onların gönlünü çelmek ve mutlu etmek için çaba harcamayacaklarına dair söz alınmıştı. Yine aynı şekilde dünya malı elde etmek için, hakkında hiçbir delil olmayan şeyler sebebiyle takiyye yapmak ve kıskançlık gibi nedenlerle hiçbir şeyi gizlemeyecekleri hususlarında kendilerinden söz alınmıştı.²⁴⁵ Bu meyanda Hz. Peygamber, bildiğini gizleyen birine ağzına ateşten gem vurulacağını bildirmektedir.²⁴⁶ Verdikleri sözde durmayan bu kişilerin yaptıkları alışverişin çok kötü bir ticaret olduğu âyetin son kısmında, **“...Yaptıkları alışveriş ne kadar kötüdür!”** şeklinde yer almaktadır. Bu âyetle hemen hemen aynı anlamları karşılayan ve işin itikâdî boyutuna dikkat çeken bir başka âyette şöyle buyrulmaktadır. **“Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler onunla Yahudilere hükmederlerdi. Allah'ın Kitab'ını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi). Hepsini ona (hak olduğuna) şahitlerdi. Şu halde (Ey Yahudiler ve hakimler!) İnsanlardan korkmayın, benden korkun. Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.”**²⁴⁷ Âyetin son kısmı; “dünya hayatı ve içindekilerinin tamamı ne kadar da çok olsa da âyetler karşılığında az bir bedeldir” anlamını ifade etmektedir. Bu âyet-i kerime, her ne kadar İsrailoğulları hakkında nâzil olmuş ise de aynı davranışları sergileyen herkesi kapsamaktadır. Dolayısıyla, hakkı değiştirmek yahut onu işlemez hale getirmek karşılığında rüşvet alan, açıklamak (beyan) veya öğretmekle görevli olduğu şeyi öğretmekten çekinen ya da yapacak başka kimse olmadığından dolayı ücret almadıkça bildiğini öğretmek istemeyen bir kimse, bu âyetin bildirdiği hükmün kapsamına girmektedir.²⁴⁸ Nitekim Ebû Dâvûd'un rivayetine göre Ebû Hureyre'nin Resûlullah (sav.)'dan şöyle söylediği nakledilmektedir. **“Kendisi aracılığıyla Yüce Allah'ın rızasının arandığı bir bilgiyi öğrenip de bunu ancak dünya hayatının menfaatini elde etmek için öğrenen kişi, kıyamet gününde cennetin kokusunu alamayacaktır.”**²⁴⁹ Dolayısıyla ilim tahsili ve

²⁴⁵ Zemahşerî, s. 210.

²⁴⁶ Ebu Dâvûd, İlim, 9.

²⁴⁷ Mâide, 5/44.

²⁴⁸ Râzî, II, 44; Kurtubî, I, 335; Yazır, I, 335.

²⁴⁹ Ebû Dâvûd, İlim, 12; İbn Mâce, Mukaddime, 23

özellikle de tebliğ faaliyetleri, sadece dünya menfaati elde etme amacı taşımamalı, rütbelerin en büyüğü olan ilim Allah rızası için öğrenilmeli ve öğretilmelidir. Beklenen ücretin manevî olduğu ve karşılığının burada değil âhirette ödeneceği bilinmelidir.

1.2.3.3.3. Kur'ân Okuma ve Ücret

İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'in okuma ve öğretiminde ücret alınıp alınamayacağı konusu hep tartışılmalıdır. Allah'ın insanlığa gönderdiği son mesaj olan Kur'ân'ın okutulmasında ve öğretilmesinde herhangi bir dünyevî ticaret söz konusu edilemez. Kur'ân ancak uhrevî karşılık ve ücret beklenecek şekilde okunabilir. Zira âyette, **“Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler.”**²⁵⁰ buyrulmaktadır. Allah'ın kitabını sürekli bir şekilde okuyup anlama faaliyeti içinde olanlar, üzerinde düşüneneler, emir ve yasaklarını yerine getiren kimseler için âhirette pişman olmayacakları, kazançlı çıkacakları bir ticaret vardır. Çünkü Allah onlara ücretlerini tam olarak verecek, hem de ihsanından dolayı artırıp karşılıklarını fazlasıyla ödeyecektir.²⁵¹ Burada müminlerin başta Kur'ân okuma gibi sâlih amelleri *ticaretle* ifade edilmiştir. İnsan sermayesini ticarete yatırarak ümitle kâr etmeyi beklediği gibi bir mümin de aynı şekilde mal ve meşakkatle emek sarf ederek Allah katında daha fazlasına nail olmak ister. Fakat iki ticaret arasındaki fark, dünyadaki ticaret için kazancın yanında zarar ve iflas söz konusu iken, bir müminin Allah ile yaptığı ticarete ise zarar etme ihtimali mümkün değildir.²⁵² Ayet-i kerimede Kur'an okumanın uhrevî karşılığında, âhirette getireceği ticarî kârdan bahsetmektedir. Buna karşın Allah'ın ayetlerinin dünyevî menfaatler için satılmaması gerekmektedir. Zira bu konuda **“...Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın...”**²⁵³ buyrulmaktadır. Buradaki *bedel* ile ilgili olarak birbirine yakın görüşler zikredilmektedir. Yahudiler, din adamlarına ekin, meyvelerden pay verir ve çeşitli hediyeler sunar, onlar da bunların karşılığında zor gelen şeriat hükümlerini kolaylaştırır, kelimeleri tahrif eder rüşvet alırlardı.

²⁵⁰ Fâtır, 35/29.

²⁵¹ Yazır, VI, 3992.

²⁵² Mevdûdî, IV, 558; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, VII, 14.

²⁵³ Bakara, 2/41; Bakara, 2/174; Âl-i İmrân, 3/187; Maide, 5/44; Tevbe, 9/34.

Hakikatleri gizlemeleri ya da tahrif etmeleri karşılığında kralları onlara bolca mal mük verirdi. Ayette söz edilen az bir bedel budur. Az bir bedel için, Yahudi âlimlerin peygamberlere tabi olmaları durumunda kaybedecekleri liderlik de denmiştir. Alınacak bedel dünyevî bakımdan ne kadar çok olsa da Allah katında hiçbir değeri olmadığı için *ثُمَّ قَلِيلًا* az bir değer olarak nitelendirilmiştir.²⁵⁴

“...*Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın...*” Âyetinin tefsiri ile ilgili ele alınabilecek bir diğer konu, Kur’ân ve ilim öğretmeye karşılık ücret alınıp alınmayacağıdır.²⁵⁵ “*Kim Kur’ân okuyup Kur’ân’ı insanların malını yemeye vesile edinirse, kıyamet gününde yüzü etten soyulmuş bir kemikten ibaret olarak Arasat meydanına gelir.*”²⁵⁶ Başka bir hadiste; “*Kur’ân okuyan, onunla Allah’tan istesin. Zira, birtakım insanlar gelecek, Kur’ân’ı okuyacaklar ve onunla insanlardan menfaat temin edeceklerdir.*”²⁵⁷ gibi Kur’ân’ı amacına uygun okumayanları eleştiren hadisler de söz konusudur. Peygamber (sav.) ashâbından iki kişi bir gün bir mescide geldi. İmam namazdan selâm verince, cemaatten biri, bir miktar Kur’ân okudu; sonra da yardım istedi. Olaydan müteessir olan sahâbîlerden biri, ‘Hepimiz Allah içiniz, O’na aitiz ve O’na döneceğiz.’ Peygamber Efendimiz’i “*Pek yakın bir gelecekte bir grup insan türeyecek, bunlar Kur’ân’ı âlet edip dilenecekler. Bu işi kimin yaptığını görürseniz, sakın ona bir şey vermeyiniz.*”²⁵⁸ derken işittim. Kur’ân okuma, okutma ve ilim öğretme karşılığında ücret alma konusunda İslâm âlimleri farklı düşünmektedirler. Zührî (124/742) ve bazı rey taraftarları Kur’ân ve ilim öğretme karşılığında alınan ücretin câiz olmayacağı kanaatini taşımaktadırlar. Ebû Ubâde b. Sâmit (34/654), kendisinin suffa ashâbından bazılarının Kur’ân öğrettiğini ve bunun karşılığında kendisine bir yay hediye edildiğini, Hz. Peygamberin bunu hoş görmediğini haber vermektedir. İmam Malik, Şaffî, Ahmed, Ebû Sevr ve ilim adamlarının çoğunluğu Kur’ân öğretmek karşılığında ücret almayı caiz görmektedirler. Çünkü Buhârî’nin rivayetinde Peygamber (sav.)’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Karşılığında ecir almakta en haklı olduğunuz şey Allah’ın*

²⁵⁴ Zemaşerî, s. 73-74.

²⁵⁵ Râzî, II, 44; Kurtubî, I, 335; Yazır, I, 335.

²⁵⁶ Miras, *Tecrid-i Sarîh*, VII, 48.

²⁵⁷ Tirmizî, V, 179; Miras, VII, 48-49.

²⁵⁸ Kur’ân okumak karşılığında ücret alma ile ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Muhyiddin en-Nevevî, *et-Tıbyân Fî Âdâb-ı Hameleti’l-Kur’ân*, (thk. Muhammed el-Haccâr), Dâru İbn Hazm, 4. Baskı, Beyrut 1996, s. 57-58.

Kitabıdır.” İbnu’l-Münzir (318/930), Ebû Hanife’nin, ücret karşılığında Kur’ân öğretilmesinin mekruh olabileceği yönündeki kanaatini bildirmektedir. Kurtubî, **“Benim emirlerimi, yasaklarımı, âyetlerimi az bir pahaya değiştirmeyin.”** âyetinin ücret almadıkça öğretmeyi kabul etmeyen kimseler hakkında olduğunu bildirmektedir. Kur’ân öğretecek başka bir kimse bulunmadığından dolayı kendisine müracaat eden birini boş çeviren bu yasak kapsamına girmektedir. Eğer öğretecek başka kimse bulunuyor ise konu ile ilgili sünnetten delil bulunmasından dolayı ücret almak caiz olmaktadır. Bununla birlikte Kur’ân öğretmesi kendisine vacip olan bir kişinin; kendine, çoluk çocuğuna harcayacak malı bulunmadığı takdirde böyle birinin Kur’ân öğretmesi vacip olmamakta ve bu kişinin kendi işine ve mesleğine devam etmesinde bir mahzur bulunmamaktadır. Bu durumda İslâm devlet başkanının dini ayakta tutmak için ilmî çalışmalar yapacak kimseleri istihdam etmesi zorunluluk halini almaktadır.²⁵⁹ Ancak ücretle başka birisine hatim okumanın cevazına kimse hükmetmemiştir. Bazıları Kur’ân okumayla öğretmeyi birbirine karıştırmaktadırlar. Kur’ân öğretmekle ücret karşılığı hatim okumanın birbirine kıyaslanacak bir durumu yoktur.²⁶⁰

Netice olarak, ilmi ibâdet derecesine yükselten İslâm, aksi görüş belirtenler olmasına rağmen, Kur’ân ve farz olan ilimlerin öğretilmesi karşılığında ücret almayı caiz kabul etmektedir. Müteahhirîn (sonraki) ulemâ zarûretten dolayı, halkın dinî ilimlerden uzaklaşma tehlikesi ve bu ilimlerin tamamen yok olacağı endişesiyle Kur’ân ve dinî ilimleri öğretmek karşılığında bir ücret alınmasını mübah saymaktadırlar.²⁶¹

İman, ibâdet ve tebliğ gibi hususlar uhrevî ticarete konu olan manevî değerlerdir. Bir Müslüman, îmânı ile en değerli ücreti elde etmektedir. Bu sayede manevî ticaretin paha biçilmez karşılığı olan Allah’ın rızası kazanılmakta ve elim bir azaptan kurtulmakla birlikte eşsiz mükâfatlara erişilmektedir. İbâdetlerin ticaret hayatımıza çeşitli yönlerden pek çok katkısı olmakla birlikte hiçbir ibâdet dünyevî menfaat için yapılmamalı ve ibâdetler karşılığında dünyevî bir beklenti içine

²⁵⁹ Kurtubî, I, 335-336; Zuhayli, *İslâm Fıkhı*, VI, 33-34.

²⁶⁰ Kur’ân okuma ve öğretme hususunda daha geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Çetin, “Ücretle Kur’ân Öğretme ve Okuma Meselesi”, *UÜİFD.*, 1993, V, sy. 5, s. 120.

²⁶¹ Sâbûnî, *Ahkâm*, I, 150-151.

girilmemelidir. İnsan hayatında yer alan bu değerlerin asıl kazanımları (karşılıkları) uhrevî olmaktadır. Peygamberler manevî değerlerin tebliği konusunda herhangi bir ücret talebinde bulunmamışlardır. Kur'ân ve ilim öğretme karşılığında ücret almanın mübah olması yönündeki görüşler ekseriyet teşkil etmektedir.

2. Ticaretin Kazanımları

Hayatın vahyin gereğine göre yaşandığı bir toplumda, mâlî ilişkiler menfaat esasına göre değil, Kur'ân'ın ortaya koyduğu ilkeler doğrultusunda tanzim edilmesi gerekmektedir. Ekonomik ve ticarî etkinliklerin bu ahlak ve ilkeler çerçevesinde gerçekleştirildiği bir düzlemde hangi sonuçlar elde edilebilir? Kur'ân'ın uyulmasını istediği ticaret ahlâkı ve ilkelerine bağlı kalındığında bunun topluma yansımaları, ticaret hayatına pozitif anlamda nasıl bir katkısı olabilir? Uhrevî ticaretin sonuçları başlığımızda; ticarî davranış ve yapılan alışverişlerin İslâmî usul ve esaslarına göre gerçekleştirilmesi durumunda dünyevî ve uhrevî hangi kazanımların elde edilebileceği tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. Ticaretin Dünyevî Kazanımları

Uhrevî ticaret, ister maddî olsun isterse manevî olsun yapılan bütün ticarî faaliyetleri âhiret yatırımı ve kazancı olarak görmektir. Ticaretin iki tarafı olan alıcı ve satıcının bir mal üzerinde anlaştıkları fiyatın kabulü sonucu, tarafların karşılıklı olarak değişimde bulunması hadisesine alışveriş denildiğine göre; bu alışverişte taraflar, Allah ile kul; üzerinde anlaşılan mal mesabesindeki şey, Kur'ânî ilkelere göre yaşamak, karşılıklı değişim ise kulun dünyasını Allah'ın isteğine göre düzenlemesi, Allah'ın da âhirette kula razı olacağı bir hayat vermesidir. Ekonomik faaliyetlerde uhrevî amaçlar gözetilmesi durumuna göre, ticarete birtakım dünyevî kazanımlar söz konusu olacaktır.

2.1.1. Emniyet ve Güven

Şehirlerin mamur olması, ülkelerin medenîleşmesi ve insan refahının en önemli parametresi emniyet ve güvendir. Emniyet ve güven içinde olmayan bir toplum, görünüşte ne kadar kalkınmış bile olsa da aslında bu toplumda hep bir

huzursuzluk söz konusudur.²⁶² Başta mal emniyeti olmak üzere can ve ırz emniyetinden yoksun bir toplumda ticarî etkinliklerin güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesi mümkün olmamaktadır. “Bir milletin sahip olduğu en büyük milli servet, fertlerinin birbirlerine karşı duyduğu sevgi ve güvendir. Ekonomik kalkınma ve refah gibi çok maddî görünen bir konu dahi temelde böyle bir manevi faktöre dayanmaktadır.”²⁶³

İnsanın olduğu yerde problemlerin tamamen yok olması mümkün değildir. Ancak Kur’ân’ın şekillendirdiği bir toplumda problemler asgari derecelere inecek, kimse kimsenin malına ve canına yönelik gayr-i meşrû bir davranış sergilemeyecektir. Alışverişler karşılıklı rıza içerisinde gerçekleşecek,²⁶⁴ herkes birbiri ile empati yapacak, kendisi için istediğini kardeşi için de isteyecek, aldanmayı kendisi için kötü gören biri başkalarını da aldatmayacaktır.²⁶⁵ Alışverişte tarafların dürüst davranması, ticarete güven duygusunun oluşmasına, bu da sunulan hizmet ve ürünün kaliteli olmasına vesile olacaktır. Ticarete ihsanı benimsemiş bir Müslüman, yaptığı her alışverişte Allah’ın kendini sürekli gördüğünü aklından çıkarmayarak hareket edecektir. Dolayısıyla böyle hareket edenlerin oluşturduğu çarşı ve pazarlarda emniyet ve güven hâkim olacak, toplum huzur içinde ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirecek ve insanlar aldatılmışlık endişesi taşımayacaktır.²⁶⁶ Güvenilir bir tüccar, alışverişte daima tercih edilen biri olacaktır. Bu sebeple ticaret erbabı, Müslüman kardeşlerinin kendisine güvenini boşa çıkarmayacaktır. Bunun için de Müslüman tâcir İslâm’ın ticaretle ilgili hükümlerini en güzel şekilde öğrenecek, malın en kalitelisini en uygun bir bedelle satışa arz edecek ve çevresindeki insanlara örnek olacaktır.²⁶⁷ Bu duygu ve düşüncelerin içselleştirildiği bir toplumda; ilahî kontrol ve hesaba çekilme saikiyle hareket edilen bir ortamda herkes, güven ve huzur içinde ticaretini yapacak ve ekonomik kazanımlar elde

²⁶² Kerim Buladı, “Kur’ân ve Adalet (Toplumda Barış, Güven ve Huzuru Sağlayan İlke: Adalet)”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2002, XXXVIII, sy., I, s. 23.

²⁶³ Işık, *age.*, 14.

²⁶⁴ Nisâ, 4/29.

²⁶⁵ Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71, 72; Tirmizî, Zühd 2, Kıyâme, 59; Nesâî, İmân, 19, 33; İbnu Mâce, Zühd, 24.

²⁶⁶ Halil Altuntaş, *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu*, DİB. Yay., Ankara 2017, s. 98.

²⁶⁷ Yaşar, *agm.*, s. 4.

edecektir. Allah korkusu ve âhiret hesabının toplumda oluşturduğu olumlu hava sayesinde ekonomide istenen güven atmosferi oluşacaktır.

2.1.1.1. Mal Açısından Emniyet

Âhirette hesâba çekileceğine inanan biri, kazancından da iğneden ipliğe sorgulanacağını bilincindedir. Bu sebeple güvenilir bir tüccar, malın değerinden fazla fiyat biçmemeli ve kanaatkâr davranmalıdır. Kaliteli mal satmalı, malının kusurunu söylemeli ve gerekirse malının iadesini kabul etmeli²⁶⁸ ve alım satımda müsamaha ile muamele etmelidir.

İnsan, tanımadığı ve dürüstlüğünü tecrübe etmediği bir esnafa güvenememektedir. Bu yüzden de gönül huzuruyla alışveriş yapmak her geçen gün zorlaşmaktadır. Herhangi bir ticarî metâ, satıcı tarafından yeminler ve gereğinden fazla övgülerle eşî benzeri bulunmaz bir şekilde takdim edilmektedir.²⁶⁹ Oysa malın bir kusuru varsa onu bizzat satıcının söylemesi gerekmektedir: “*Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Kardeşine, kusurlu bir şeyi, kusurunu söylemeksizin satması helâl olmaz.*”²⁷⁰ Malının kusurunu söyleyerek dürüst davranan bir tâcirin, büyük mertebelere ulaşacağı, âhirette nebiler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacağı müjdelenmektedir.²⁷¹

İslâm, insanlara mal satarken kusurunu söylemeyi emretmiş olmasına rağmen herkesin bu şekilde davranmayacağını, insanın mala karşı ihtirasları olduğunu da hesaba katmıştır. Bu bağlamda kalitesiz mal satmayı, müşteriye aldatmayı önleyici tedbirler almıştır. Bu vesileyle insanların hem dünyada hem de âhirette kazanmalarına yardımcı olmaları için hisbe teşkilatı ihdas edilmiştir.²⁷² “Sevabını umarak bir işi yapmak, akıllı ve basiretli bir şekilde yönetmek; çirkin bir iş yapmayı kınamak, hesaba çekmek” gibi anlamlar ifade eden hisbe kavramı, “emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ilkesi çerçevesinde icra edilen, genel ahlâkı ve kamu düzenini

²⁶⁸ Her iki tarafın rızası ile alışverişin veya herhangi bir akdin gereğini ortadan kaldırmak, kısaca alışverişini bozmak, müşterinin malı iade etmesi, satıcının da parayı geri vermesine fikhta “ikâle” denmektedir. Bkz. Aybakan, “İkâle”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 14.

²⁶⁹ Altuntaş, s. 99.

²⁷⁰ İbn Mâce, Ticârât, 45.

²⁷¹ Tirmizî, Büyû', 4.

²⁷² Yeniçeri, s. 384.

koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade etmektedir.”²⁷³ İslâm dini, ekonomide sosyal düzenin sağlanması ve mal emniyetinin sağlanabilmesi için temeli Hz. Peygambere dayanan bu kurumu tesis etmiştir. Çarşı pazarı gezen ve kontrol eden Hz. Peygamber, ıslak buğday ile kuru buğdayı karışık satan adamı uyarmış, malı pazara getirmeden karşılayanları ikaz etmiş, tüccarın alışveriş anında çok yemin edenleri menetmiş olması ve yaptığı tavsiyeler sebebiyle ilk muhtesip niteliğini taşımaktadır.²⁷⁴ Hisbe teşkilatının bir görevi de kalitesiz ve adi mal yapımını önlemektir. Bir malın kalitesi ve fiyatı arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Kaliteli bir malın maliyeti fazla olacağına göre, fiyatının da fazla olması mümkündür. Ancak kalitesiz mal kaliteli mal gibi satılmaya çalışılırsa işte bu sorun teşkil etmektedir. Malın iyi vasıflar taşıması herkes tarafından istenen bir durum olmasına rağmen, aynı cinsten olan malların tamamının aynı kalitede olması beklenemez. Hal böyle olunca ister istemez fiyatlarda farklılık kaçınılmaz olacaktır. Bu durumdaki mallar için ayrı ayrı fiyatların uygulanması gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber buğday yığınının altı ile üstünün aynı kalitede olmadığını görünce; iyisinin ayrı fiyattan, kötüsünün ayrı fiyattan satılmasını emretmiştir.²⁷⁵ Hz. Peygamberin ticarî alandaki bu kontrolleri daha sonra muhtesipler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kalite ve fiyat kontrolü muhtesibin en önemli görevleri arasında yer almaktadır.²⁷⁶ Muhtesip bunlara ilave olarak, pazarların düzenlenmesi, ölçü ve tartı aletlerinin denetlenmesi, aldatıcı reklamların önlenmesi ve haram kılınmış malların satışının yasaklanması gibi görevleri de yerine getirmektedir.²⁷⁷ Muhtesibe gerekirse narh koyma yetkisi tanınmıştır.²⁷⁸ Vatandaşın acil ihtiyaç duyduğu maddelerde fiyatları dondurmak anlamına gelen narh/tes’ir, olağanüstü zamanlarda başvurulan bir yöntem niteliğini taşımaktadır.²⁷⁹

²⁷³ Hisbe hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kallek, *Sosyal Servet*, 131-157; Mustafa Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilâtı*, TDV. Yay., Ankara 2011, s. 41-52.

²⁷⁴ Hizmetli, s. 46.

²⁷⁵ Yeniçeri, s. 384; Armağan, s. 87-90.

²⁷⁶ Hüseyin Arslan, *İslâm'da Tüketici Hakları*, TDV, Ankara 1994, s. 96-97; Yeniçeri, s. 385.

²⁷⁷ Kallek, s. 141-157.

²⁷⁸ Armağan, s. 89.

²⁷⁹ Armağan, s. 295; Alışverişte aldanma manasını ifade eden “gabn” ve fiyatların dondurulması anlamına gelen “narh” kavramları hakkındaki tartışmalar için bkz.; Karaman - Şafak, s. 97-104; 156-160; Cezîrî, III, 1447.

Ticarette güven ortamının oluşmasının en önemli sebeplerinden biri, satılacak malın kaliteli olması ve müşteride güvensizlik hissi uyandırmamasıdır. Malda bulunan herhangi bir kusurdan dolayı müşteri memnun olmadıysa malın değiştirilmesine ya da iade edilmesine imkân tanınmalıdır. Bozuk, kalitesiz, kullanım vakti geçmiş malların piyasada tedâvülüne fırsat tanınmamalıdır. Ticareti suistimal edenler için gerekli önlemler alınmalı ve caydırıcı yaptırımlara başvurulmalıdır. Uhrevî gaye ve âhiret kazancı elde etme hedefleriyle yapılan bir ticarete satıcı, piyasaya kalitesiz mal arz etmemeli, malı ederinden fazlaya satmaktan ve müşteriye kandırmaktan uzak durmalıdır.

2.1.1.2. Piyasa Açısından Emniyet

Piyasa; alıcı ve satıcının birbirleri ile iletişimde buldukları, para, mal ve hizmet değişiminin gerçekleştirildiği çarşı, pazar gibi ortamlardır.²⁸⁰ Ticaretin sırf dünyevî gayelerle değil de uhrevî düşüncelerin de hesaba katıldığı bir piyasa anlayışında icra edilen ekonomik ilişkiler elbette daha güvenli bir ortam oluşturacaktır. Bu bağlamda İslâm, çarşı pazar ve ticarî hayatla ilgili konuların üzerine yeterince eğilmiş ve bu alanlarla ilgili düzenlemelerde bulunmuştur. Nitekim İslâm, eşyanın fiyatına müdahaleden önce, eşyanın satışa sunulduğu çarşı pazarı ıslah etmek, alım satım ve ekonomik faaliyetlere çekidüzen vermek, bunları kanunlarla güvence altına almak, kanunî boşluklar olursa bunları da ahlâkî ilkelerle düzene koyma yoluna gitmektedir. İslâm, herhangi bir ürünün fiyatının her türlü olumsuz müdahale ve spekülasyonlardan uzak bir pazarda oluşmasını hedeflemektedir. Ancak zarurete binaen bu fiyatlarda bir ayarlama yapılması gerekiyorsa, bunun iktisat kuralları çerçevesinde gerçekleştirilmesini onaylamaktadır.²⁸¹

İslâm, ekonomik hayata çok önem vermiş, ticarî ilişkilerin kurallara uygun gerçekleştirilmesini kontrol edecek mekanizmaları tesis etmiş, bu konularda boşluk bırakılmasına müsaade etmemiştir. Ticaret hayatının İslâmî ahlâk ve kurallar çerçevesinde yürütülmesi için oluşturulmuş teşkilatlardan birisi de Ahîlik teşkilatıdır.²⁸² Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnet esaslarına dayandırılarak

²⁸⁰ *Finansal Piyasalar*, Haz.: Borsa İstanbul Uzmanları, İstanbul 2014, s. 4.

²⁸¹ Yeniçeri, 381.

²⁸² Ziya Kazıcı, "Ahîlik", *DİA*, İstanbul 1988, I, 540-542; Tabakoğlu, *İslâm İktisadı*, s. 24.

oluşturulan, *kardeşim* anlamına gelen Ahîlik teşkilatı, bünyesinde bulunan esnaf birlikleri, ustalar, kalfalar ve çıraklardan oluşmaktaydı. Çıraklıktan itibaren yükselmek için ehliyet ve liyakat şarttı ve herkes kafasına göre dükkân açamazdı. İhtiyaca göre dükkân açıldığı gibi ihtiyaca göre üretim yapılmaktaydı.²⁸³ Böylece bir sivil toplum organizasyonu olan Ahîlik, piyasada güven unsurunun oluşmasına katkıda bulunmuş, ticaretin kardeşlik esasına göre işleminde önemli rol oynamıştır.

Bir toplumda İslâm ahlâkı ön plana çıkarılıyorsa, manevî kazançlar maddî kazançlara üstün tutuluyorsa, hak, adâlet ve dürüstlük daha çok önemseniyorsa, böyle bir sosyal çevrede ticaret hayatı güven ve emniyet içinde yaşanacaktır. Bu güven ve emniyet ortamının oluşması için, müşterileri aldatmaya yönelik her türlü tutum ve davranışlardan uzak durulmalı, komşu dükkânın da siftah yapıp yapmadığı düşünülmeli, terazide hile yapılarak kul hakkı yenilmemeli, bencillik yapılmamalı ve haksız rekabetle ticarete rakip görülen kimselerin piyasadan silinip gitmesi için çaba sarf edilmemelidir.

2.1.2. Huzur ve Mutluluk

İslâm'ın ekonomik faaliyetlerle ilgili genel hedefi, dinamik ve büyüme eksenli, sağlıklı bir ekonomik sistemi ikame etmektir. Bu sistemin, dinin çizdiği sınırlar çerçevesinde kalması, hemen her sahada ekonomik adâletin uygulanmasını ve hakkı sahibine teslim edecek bir düzenin tesis edilmesini garanti altına alması gerekir. Diğer bir ifadeyle İslâm, kendi usul ve esasları dâhilinde hak ve hukûkun muhafaza edildiği, ekonomik adâletin sağlandığı zengin, müreffeh bir toplum hedeflemektedir.²⁸⁴

İnsanların tabîî ihtiyaçlarını temininde, ticarî ve ekonomik etkinliklerinde alacak verecek hadiselerinde ihtilaf ve kavga konusu olmaması için yapılması gereken şeylerden daha önce bahsedilmişti. Bu hususlar göz önünde tutulduğunda hiçbir sorunun olmadığı bir toplumdan söz etmek yine de mümkün değildir. Ancak

²⁸³ Daha Geniş bilgi için bkz. Ünver Günay, "Dinî Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik", *EÜİFD.*, 1998, sy. 10, s. 69-78; Mustafa Tekin, "Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ahilik ve Toplumsal Dinamikleri", *SÜİFD.*, 2006, sy. 21, s. 219-235; Saffet Sancaklı, "Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi", *İn.ÜİFD.*, 2010, I, sy. 1, s. 1-28; Kadir Özköse, "Ahilikte Ahlâk ve Meslek Eğitimi", *CÜİFD.*, 2011, XV, sy. 2, s. 5-19.

²⁸⁴ Ekrem Erdem, *İslâm İktisadı ve Piyasa*, İgiad Yay., Haz.: Yusuf Enes Sezgin - Firdevs Bulut, İstanbul 2015, s. 18.

genel asayişin sağlandığı, hak ve adâlet ilkelerinin herkese eşit bir şekilde uygulandığı, huzur ve mutluluğun rahatlıkla hissedildiği bir toplum yapısı bütün fertlerin arzu ettiği genel bir durumdur. Bu bağlamda bir ekonomik sistemin işler halde kalabilmesi, ahlâk, hukûk ve iktisat üçlüsünün bütünlük oluşturmaya bağlıdır.

Herhangi bir iktisat sistemi, bünyesinde oluşturduğu sağlam yapıyı ancak ahlâkî ilkelere bağlılığı oranında koruyabilir. İslâm iktisadını özgün kılan en büyük özellik, “hem bu dünyada hem de sonsuzluk âleminde insanı mutlu edebilmesidir.” Yani iktisadî faaliyetlerde maksimum kâr ve yarar amacından önce insanı, ekonominin esiri olmaktan kurtarmaktır. İnsanın kazanması, millî gelir ve üretime katkıda bulunmak elbette önemlidir. Fakat nihaî gaye, ekonomik faaliyetlerin iyi niyet ve kalb-i selîmle yürütülmesidir. Bağdatlı Rûhî'nin (1014/1605), “*O gün, ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur).*”²⁸⁵ âyetinden esinlenerek yazdığı beyitte de ifade edildiği üzere, “Sanma ey hâce ki senden zer ü sîm isterler / Yevme lâ yenfau da kalb-i selîm isterler” mısralarıyla insanda bulunması gereken *kalb-i selîme* dikkat çekilmektedir.²⁸⁶ Âyette geçen بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ifadesi *temiz bir kalp* şeklinde tercüme edilmektedir. Kıyamet gününde Allah'ın huzuruna çıkılacak vakitte evlat ve mallar insanlara herhangi bir fayda sağlamayacak, ancak tertemiz bir kalp sahibine yarar sağlayabilecektir. Kalb-i selîm'in küfür ve nifaktan arınmış ve mal hususunda imtihanı kazanmış, kötülük düşüncesinden uzak olan temiz kalplerin olduğu ifade edilmektedir.²⁸⁷ Bu kalbin temizliği oranında, ticaret ile ilgili emir ve yasaklara uyulduğu ölçüde ekonomik huzurdan söz etmemiz mümkün olacaktır. İnsanî ilişkilerin tamamında olduğu gibi, ticaretle de iyi niyet, empati, sağlıklı ve sorunsuz ekonomik ortamların sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Dolayısıyla gerek alacaklı gerekse borçlu açısından toplumda birtakım güzelliklerin, huzur ve mutluluğun hissedilmesi istenen ve beklenen bir netice olacaktır.

²⁸⁵ Şuarâ, 26/88-89.

²⁸⁶ Tabakoğlu, *İslâm İktisadı*, s. 28-29.

²⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 596-597; Kurtubî, XVI, 43-44.

2.1.2.1. Alacaklı Açısından Huzur ve Mutluluk

Kur'ân'ın ekonomik hayata yönelik tavsiyelerine uyulduğu takdirde alacaklı açısından birtakım kolaylıkların olduğunu ifade edebiliriz. Aslında ticarî faaliyetlerde taraflardan her ikisi de alacaklı konumundadır. Bir taraf malı alma konumunda, diğer taraf da ücreti alma durumundadır. Daha önce ifade edildiği üzere alışverişin geçerlilik şartı, icap ve kabulle birlikte mübadelenin gerçekleşmesidir. Peşin alışverişler tavsiye edilmekle birlikte bu, her zaman mümkün olmamakta ve alacak daha sonra ödenmek üzere veresiyeye dönüşebilmektedir. Hal böyle olunca alacak-verecek hususlarından dolayı insanların huzursuz ve mutsuz olmamaları önemlidir.

Ticaretin en önemli meselelerinden biri veresiye alışverişlerdir. Tersine bir durum selem akdi için geçerlidir. Selem akdinde müşteri parasını ödediği halde, almak istediği malın zamanında teslim edilmemesidir. Her iki halde de zararlar birlikte anlaşmazlıkların çıkması muhtemeldir. Bu halin önlenmesi ve huzursuzluk çıkmaması için borçların belirlenen vadede ödenmesi, selem akdi yapılmışsa teslim edilecek olan ürünün bütün özelliklerinin tespit edilmesi ve yazılması, alınan siparişlerin müşteriye zamanında sunulması gerekmektedir. Alacaklının huzur ve mutluluğu açısından bu son derece önemlidir.

Borçlu olan kimse bir an önce borcunu ödeyerek alacaklısını bekletmemelidir. Bu nedenle karşı tarafın mutsuzluğuna ve huzursuzluğuna sebep olmamalıdır. Zira, *“Zengin olan kişinin borcunu geciktirmesi zulümdür”*²⁸⁸ buyuran Hz. Peygamber, *“Her kim ödememek niyetiyle borçlanırsa Allah'ın huzuruna hırsız olarak çıkar.”*²⁸⁹ sözleriyle işin uhrevî yönden tehlikesine dikkat çekmektedir. Yapılan herhangi bir ticarete uhrevî gayeler ön plana çıkarsa, alışveriş esnasında bâyî ve müşteriden her biri kanaatkâr, cömert ve müsamaha ilkelerini esas alırlarsa alım satım sebebiyle herhangi bir huzursuzluk çıkmaz. Ticarete cömertlik, kanaatkârlık ve müsamaha esaslarına bağlı kalmak, ekonomik sebeplerden dolayı çıkabilecek huzursuzlukların önünü alacak ve toplumda huzur, mutluluk, emniyet hâsıl olacaktır.

²⁸⁸ Buhârî, Havâle, 1-2; Müslim, Müsâkât, 33.

²⁸⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte*, XVII, 288.

Neticede, kötü niyet taşıyarak, yalan ifadelerle insanlardan borç alan veya alışverişinde borçlu duruma düşüp ödeme niyeti taşımayan insanlar toplumu huzursuz etmektedirler. Bu şekilde aldığı borcu ödemeye yanaşmayanlar Allah katında hırsızlar olarak sorgulanacaklardır. Dolayısıyla borçlunun borcunu zamanında ödeme niyeti göstermemesi, hem huzur ve emniyet ortamını bozacak, hem de kelimenin tam anlamıyla kişi için âhîret felaketi olacaktır.²⁹⁰ Uhrevî kazanımlar amacıyla yapılan ticarî faaliyetlerde Allah'ın rızası hedeflendiğinden dolayı, dünyevî ticarete insanı üzen sonuçlar beklenmemelidir. Zira, alım satımda hile yapmak, kişinin cehennem azabı görmesine sebep olacağından dolayı, uhrevî ticareti kaybetmek istemeyen birisinin bu davranışlardan uzak durması gereklidir.

2.1.2.2. Borçlu Açısından Huzur ve Mutluluk

Ticaret sadece dünyevî kazanç elde etmek amacıyla değil de uhrevî gaye ve ulvî amaçlar gözetilerek icra edildiğinde, yalnızca alacaklı açısından değil, borçlu açısından da birçok faydalar hâsıl olacaktır: “...*Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırırsın, Rabbinden korksun ve borcunu asla eksik yazdırmaz. Şayet borçlu sefih veya akli zayıf veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise, velisi adâletle yazdırırsın...*”²⁹¹ Borcun yazıyla tespit edilmesi borçlunun şâibelerden uzak olmasını, belirlenen miktarın üzerine çıkılmamasını, zamanı gelmeden rahatsız edilmemesini garanti altına almaktadır. Ayrıca Yüce Allah'ın emrine imtisâlen yerine getirilen bu fiil uhrevî karşılıkla da mükâfatlandırılmaya vesile olacaktır.²⁹² Bu âyetlerde İslâm'ın ticaret eğitime verdiği önem son derece belirgindir. Bu prensipte Müslümanların ticaret eğitiminden geçirilmesinin ehemmiyeti ortaya konmaktadır. Ticarî muamelelerin sağlama alınarak, satıcı ve müşteri arasındaki ilişkilerde hak ve adâletin göz önünde tutulması hedeflenmektedir. Yine bu âyette çıkabilecek sorunlar ile ihtilaflar ve düzensizliklere sebep olabilecek başıboşluğun giderilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda dünyevî işlerin yükümlü oldukları hak, adâlet, karşılıklı güven ve uyum esasları üzerine işletilmesi tavsiye edilmektedir.²⁹³

²⁹⁰ İbrahim Sarı, *Kur'an'a Göre Hırsızlık-Yolsuzluk*, Nokta e-book, Antalya 2016, s. 178-179.

²⁹¹ Bkz. Bakara, 2/282.

²⁹² Kurtubî, IV, 456-457; Yazır, II, 985.

²⁹³ Derveze, V, 316.

Kur'ân ahlâkının ortaya koyduğu önemli hususiyetlerden bir başkası da borçlu için kolaylık gösterilmesidir. Şu âyette yalnızca borçluya kolaylık gösterilmesiyle yetinilmemekte, daha da ileri gidilerek borcun bir kısmının bağışlanması istenmektedir: **“Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer (gerçekleri) anlarsanız bunu sadakaya (veya zekâta) saymak sizin için daha hayırlıdır.”**²⁹⁴ İyi niyetli ve ödeme düşüncesi ile borçlanan insanlara elinin genişleme vaktine kadar yardımcı olunması, hatta daha da ötesi borcun bir kısmından da vazgeçilmesi tavsiye edilmektedir. Bu tavsiyelerle borçlunun huzur ve mutluluğu istenmektedir.

Müslüman insan fedâkâr ve kardeşlerinin dertlerine ortak olmalıdır. Gösterdiği kolaylığın mükâfatını borçludan değil Allah'tan beklemelidir. Alacağı karşılığında borçluyu çaresizliğe itmemelidir. Borçlu iyi niyetliyse, borcunu ödemeye çalışıp da ödeyemiyorsa, alacaklı, borcun bir kısmından ya da tamamından vazgeçebilmelidir.²⁹⁵ Ekonomik sıkıntıda olan ve borcunu ödeyemeyen birine kolaylık gösteren kişiler için Hz. Peygamber şu müjdeyi vermektedir: Verdiği borcu, güç durumda bulunan borçlunun genişliğe kavuşmasına kadar erteleyen kimseye Allah'ın, vadesinden önceki her gün için borcun bir misli, vadesi dolduktan sonraki her gün için de borcun iki misli sadaka sevabı vereceğini bildirmektedir. Es'ad b. Zûrâre'nin rivâyet ettiği bir hadiste de Hz. Peygamber: **“Kim, darda olan borçluya mühlet tanır veya (borcunu) siliverirse, o kimseyi Allah Teâlâ, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Arşının gölgesinde gölgelendirir.”**²⁹⁶ demiştir. Darlık içinde bulunan borçluya borcunu erteleyen veya tamamen bağışlayan kimseye Allah, kıyamet gününde özel muamelede bulunacak, o günün dehşetinden onu emin kılacaktır.²⁹⁷

Sonuç olarak, borçlanmak çok da arzulanan bir durum olmamasına rağmen zaman zaman insanlar zorunlu ihtiyaçlarını gidermek için borçlanabilirler. Kur'ân bu kişilere kolaylık gösterilmesini, borcun bir kısmının tahsilinden vazgeçilmesini ilke olarak benimsemektedir. Darda kalmış bu insanlara müsamaha ile davrananlar uhrevî

²⁹⁴ Bakara, 2/280.

²⁹⁵ Ateş, I, 335.

²⁹⁶ Buhârî, Buyû', 19. Hadis çeşitli şekillerde dört defa geçer: Buyû', 22, 42, 44, 46; Tirmizî, Buyû', 67; İbn Mâce, Sadâkât, 14.

²⁹⁷ Ateş, I, 335.

kazanç açısından çok kârlı çıkacaklardır. Allah Teâlâ, ödemek amacıyla borçlanan iyi niyetli birinin borcunu ödemeye yardımcı olacağını, kendisine kolaylık sağlayacağını haber vermiştir.²⁹⁸

2.1.3. İsraktan Kaçınma

Kâinatta yarattığı her şeyi insanın istifadesine sunan Yüce Allah, insanların yemelerini, içmelerini, giyinmelerini mübah kılmış, ancak bunları yaparken israftan kaçınmalarını emretmiştir.²⁹⁹ Bahsedilen bu ihtiyaçlar karşılanırken, alışveriş ve ticaret esnasında insanı bekleyen en büyük tehlike; aslî ihtiyaçlarla sunî ihtiyaçların birbirine karıştırılmasıdır. İnsanın fitratında bulunan sahip olma dürtüsü, kendisini sürekli bir şeyler almaya itmektedir. Alışveriş anında bu durumu kontrol edemeyen kişi, lüzumlu lüzumsuz birçok şey satın alabilmektedir. Alışveriş hastalık boyutuna getiren bu insanlar, hakiki bir ihtiyaçtan dolayı değil sadece alışveriş tutkusundan kaynaklanan bir sâikle hareket etmektedirler. Bunlar tıbben hasta kabul edilmekte³⁰⁰ ve tedavi edilmeleri gerekmektedir. Alışverişin tutku ve hastalık haline getirilmemesi için önlemler alınması ve bu konuda insanların eğitilmesi gerekmektedir.³⁰¹ Nitekim,

²⁹⁸ Bkz. Buhari, İstikraz, 2.

²⁹⁹ İsrâf hakkında daha geniş bilgi için bkz. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tarîkî, *İsrâf*, Medine 1992, s. 13-391; Agah Oktay Güner, *İsrâf Ekonomisi*, 5. Baskı, Damla Yay., İstanbul 1978, s. 173-291; Şevki Çobanoğlu, *Türkiye’de Ekonomik Çıkmaz ve İktisadî Çözüm*, Akabe Kitabevi, Kayseri 1981, s. 16-18.

³⁰⁰ Alışveriş hastalığı tıp dilinde “oniomania” olarak adlandırılmaktadır. Bu durumdaki hasta, ihtiyacı ya da yeterli parası olmadan, bilinçsizce birçok şeyi satın almak ister. “Kompulsif satın alma” olarak da adlandırılan bu hastalık durumunda olan kişi, çoğu zaman altından kalkılmayacak borçlara girmekte, evlilik ilişkileri kopma noktasına gelmekte, hakkında yasal yollara başvurma zorunlulukları ortaya çıkmaktadır. Alışveriş fiilinin akabinde suçluluk hissi, pişmanlık, sıkıntı ve utanç duyguları gerçekleşmektedir. Bu tip hastalar çoğu zaman satın aldıkları eşyaların paketlerini bile açmamaktadırlar. Genelde de yaptıklarını gizlemeye çalışmakta ve durumu kurtarmak için yalana başvurumaktadırlar. Oniomania hastaları bu ağır borçları ödemek için her türlü yasa dışı yollara girişebilmekte ve çalıştıkları yerlerin hesaplarından kendi hesaplarına para aktarmaya bile teşebbüs edebilmektedirler. Bkz. Mine Özkan, “Alışveriş Takıntısının Belirtileri Nelerdir?”, *Yaşam Rehberim*, Polis Akademisi Başkanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışma Büro Amirliği, 2013, III, sy. 34, s. 8.

³⁰¹ Gününüzde insanların ihtiyaçlarını bilinçli bir şekilde karşılamalarını hedef edinen çalışmalar yürütülmektedir. Bu anlamda “ekonomi okuryazarlığı” kavramı kullanılmaktadır. Parayı yönetebilme yeteneği olarak da tanımlanan ekonomi okuryazarlığında, tüketicinin bir vatandaş olarak alışverişlerde bilinçli seçim, fayda ve maliyet karşılaştırmasını yapabilmesi hedeflenmektedir. Ekonomi okuryazarı; insanın davranışlarında etkili olan ekonomik güdülerini tespit edebilen ve bu ekonomik güdülerin kendi davranışlarını nasıl etkilediğini tanımlayan bir kimsedir. Bkz. Fatih Santaş - Bünyamin Demirgil, “Ekonomi Okuryazarlığı Düzeyinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2015, sy. 48, s. 47; Daha geniş bilgi için bkz. Seyfettin Ünal vd., “Ekonomi Okuryazarlığı ve Kredi Kartı Tutumunun Rasyonel Kredi Kartı Kullanımına Etkisi:

Kur'ân ve hadislerde insanların nasıl harcama yapmaları gerektiği hususuyla ilgili birçok emir ve tavsiye yer almaktadır. Hiçbir durumda aşırılıklara izin vermeyen ve orta yol esasını tavsiye eden Kur'ân-ı Kerim, harcama ve ticaret konusunda da aynı ilkelere bağlı kalınmasını tavsiye etmektedir: “(O kullar), *harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.*”³⁰² Rahmân'ın has kullarının vasıflarının övüldüğü bir pasaj içerisinde yer alan israf kavramı; “Allah'ın rızâsına uygun olmayan, O'na isyan sayılan yollara, sağduyunun ve kamu vicdanının uygun bulmadığı şekillerde harcamada bulunmak” şeklinde anlaşılmaktadır.³⁰³ Burada asıl unsur nicelikteki artıştan ziyade nitelikteki artıştır. Yani Allah'ın rızâsına uygun olmayan azıcık bir harcama dahi israf sayılacaktır. Buradaki ölçüyü İbn-i Abbas (ra.), “hak uğrunda bir kimse yüz bin dirhem dahi harcayacak olsa, bu israf olmaz. Hak olmayan bir yerde bir kimse tek bir dirhem dahi harcayacak olursa bu bir israftır” şeklinde formüleştirmektedir.³⁰⁴ İbn Atıyye (541/1147) de benzer bir açıklama yaparak masiyyet uğrunda yapılan az çok her harcamanın israf olduğunu bildirmektedir.³⁰⁵ Bu âyette insanlara öğretilmek istenen edep; insanın bakmakla yükümlü olduğu kişiler için harcama yaparken aşırılığa düşmemesi ve yine aynı şekilde çoluk çocuğunu başkalarına muhtaç edecek derecede cimri davranmamasıdır. Bu hususta herkes, kazancına ve toplumsal konumuna göre orta yollu, adâletli ve dengeli bir harcama politikası ortaya koymalıdır. İsrraftan kaçınmak sadece mali harcamalarda değil ibâdetlerde bile yasaklanmaktadır. Bir gün Hz. Peygamber (sav.) Sa'd'e uğradığında onu abdest alırken gördü. Resûlullah (sav.), (onun suyu aşırı kullandığını görünce) bu israf nedir? diye sordu. Sa'd de, abdestte de israf olur mu? dediğinde Hz. Peygamber (sav.) de “Evet, *hatta akmakta olan bir nehirde abdest alsan bile*” şeklinde cevap vermiştir.³⁰⁶ Hz. Ömer'den bir rivâyette “kişinin canını çektiği her şeyi alıp yemesi israf olarak yeter” açıklamasına yer verilmektedir.³⁰⁷

Dumlupınar Üniversitesi Tavşanlı MYO Örneği”, *Eskişehir Osmangazi Ünv. İİBFD.*, 2015, X, sy. 1, s. 34.

³⁰² Furkân, 25/67.

³⁰³ *Kur'ân Yolu*, IV, 138.

³⁰⁴ Kurtubî, XV, 502.

³⁰⁵ İbn Atıyye, VI, 457.

³⁰⁶ İbn Mâce, Taharet, 48, Hatipoğlu, *İbn-i Mâce Şerhi*, II, 45; Muhlis Akar, *Tüketim Ahlâkı ve İsrâf*, s. 30.

³⁰⁷ Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Ebi'd-Dünyâ (281/894), *Hadislerde Mal-Mülk ve Ticaret*, trc.: Abdüsselam Yaşar Güngör, Ocak Yay., İstanbul 2008, s. 164.

Yine Hz. Ömer'in oğluna "Yavrucuğum, sen midenin yarısını yemekle doldur. İyice eskitmedikçe hiçbir elbiseyi de atma" tavsiyesinde bulunduğu tespit edilmektedir.³⁰⁸

Sonuçta Müslüman maddî, manevî her türlü kaynak israfını terk etmelidir.

Elbette insan ihtiyaçları için harcama yapacaktır, fakat bu harcamaların israf boyutuna taşınmaması için, canının çektiği her şeyi ve elbiseleri eskiyinceye kadar yenilerini satın almamalıdır. İslâm'ın israf yasağı, kişinin kolay geçinmesini sağlamakla birlikte, hastalık derecesine varan alışveriş bağımlılığından korumakta, dengeli davranışlar sergilenmesine vesile olarak insan onurunun ayaklar altına alınmasına engel olmaktadır. Çöplere dökülen yemek ve atılan ekmeklerden, bir kez dahi giyinilmeden kenara konulan elbiselere kadar insanlığın içine düştüğü israf bataklığının önüne geçebilmek ancak Kur'ân ilkelerinin içselleştirilmesi ile mümkün olabilecektir. Dolayısıyla bütün Müslümanlar, "*...yiyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.*"³⁰⁹ âyetini dikkate almalı ve israftan uzaklaşmalıdır.

2.2. Ticaretin Uhrevî Sonuçları

Uhrevî ticaret kavramı ile gerek alışveriş gibi maddi değerler, gerekse îmân, ibâdet ve diğer sâlih ameller gibi manevî değerler olsun, yapılan her fiilin ücreti âhirette verilecek olan manevî karşılıkları kastedilmektedir. Uhrevî ticarete gaye herhangi bir mal veya maddî değer kazanmak değildir. Uhrevî ticarete kazanılacak yegâne değer Allah'ın rızasıdır. Allah'ın rızasını kazanmış bir müminin âhiretteki mekânı cennettir. Cenneti elde eden bir kimse tabiatıyla cehennemden azat olan kimsedir. Cennet maddî bir karşılık gibi görünse de özellikle Rabb'in rızasının tecelli edeceği yer olması hasebiyle en büyük manevî kazanımların mekânıdır. Yüce Allah orası için çalışmamızı, orada olmamızı ve orası için yarışmamızı istemektedir.³¹⁰ Dünyevî ticareti beceremeyip iflas edenler olduğu gibi uhrevî ticarete de herkes kazançlı çıkamayacak ve kaybedenler olacaktır. Bu ticaretten zararlı ayrılanlar, hidayet karşılığında sapıklığı tercih edenler, O'nun yolunda hiçbir varlık göstermeyen günahkâr kimselerdir. Uhrevî ticareti bu şekilde kaybedenler için sonuç

³⁰⁸ Râzî, XXIV, 109; Kurtubî, XV, 473-476.

³⁰⁹ A'râf, 7/31.

³¹⁰ Bkz. Bakara, 2/221; Âl-i İmrân, 3/133; Hadîd, 57/21; Mutaffifîn, 83/26.

cehennem olacaktır. Neticede insan, dünyadaki her bir ticarî faaliyetinin sonucunu âhirette görecektir, alışverişinin kâr edip etmediğini öğrenecektir. İster alışveriş, zekât, kurban gibi maddî, isterse îmân, Kur’ân tilaveti gibi manevî değerler olsun yapılan hesaplamalardan sonra her bir ticaretin ücreti sahiplerine ödenecektir.

2.2.1. Hesap, Cennet ya da Cehennem

Cennet ve cehenneme inanmak, âhirete îmân esaslarının bir bölümünü oluşturmaktadır.³¹¹ İnsan ölümüyle bu dünyadan ayrılmakta, farklı bir âleme geçmektedir. Dünyadaki her ticarî faaliyetin bir hesabı olduğu gibi uhrevî ticaretin de bir hesabı vardır. Kıyametle yeniden diriltilecek insanın akıbeti, yüce bir makamda vereceği hesaptan sonra belli olacak, hesabın neticesine göre gideceği yer kesinlik kazanacaktır.³¹² Hesap için dünyada tutulan kişisel defterler âhret gününde açılacaktır. Huzura getirilen herkesin önüne “hesap kesim raporları” niteliği taşıyan bu belgeler konulacaktır. Bu durum, **“Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.”**³¹³ âyetiyle dile getirilmektedir. Burada kastedilen kitap, insanların dünyada iyi ya da kötü işledikleri her şeyi kapsayan amel defterleridir.³¹⁴ Bu kitapta inceden inceye her şey kaydedilmiş bulunmaktadır: **“...Vay halimize! derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!” Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”**³¹⁵ Zerre kadar iyiliğin ve zerre kadar kötülüğün kaydedildiği bu kitaplar³¹⁶ suçluların itiraz edemeyeceği kayıt niteliğindedir. Herkes yaptığı için karşılığını bulacak ve kimseye zerre kadar zulmedilmeyecektir. Dünyadayken Rablerinin emrine uyanlar Allah’ın hoşnutluğunu kazanırken, emirlere itaat etmeyenlerin kurtuluş çabaları fayda vermeyecektir.³¹⁷ Bu olgu Kur’ân’da şöyle ifade edilmektedir: **“Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. Ona uymayanlar ise, yeryüzünde olan her şey ve onun yanında bir katı daha**

³¹¹ Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâilî (600/1203), *el-İktisâd Fi'l-İ'tikâd*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Baskı, Medine 1993, s. 176.

³¹² Said Havva, *Hadislerle İslâm Akâidi/el-Esâs fi's-Sünne*, trc. M. Ahmet Varol vd., Aksa Yay., İstanbul 1997, IV, 332; Ahmet Kalkan, *Hesap ve Hesaba Çekilme*, İstanbul 2012, s.19.

³¹³ İsrâ, 17/14.

³¹⁴ Zemahşerî, s. 592; İbn Âşûr, XV, 48; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, VIII, 37.

³¹⁵ Kehf, 18/49.

³¹⁶ Bkz. Zilzâl, 7-8.

³¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV, 284-285; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, IV, 2274; *Kur'ân Yolu*, III, 479.

kendilerinin olsa, kurtulmak için hepsini kurtuluş fidyesi olarak verirlerdi. İşte hesabın kötüsü bunlar içindir. Varacakları yer de cehennemdir. O ne kötü yataktır!”³¹⁸ Allah Teâlâ’nın çağrısına olumlu cevap verenlerle olumsuz karşılık verenlerin kıyaslandığı bu âyette; kurtuluş için insanın her şeyi fide olarak verebileceği dile getirilmektedir.³¹⁹

Allah Teâlâ insanları, âhiret karşılığında dünyadan hesaba çekecektir. Dünyada hesabını iyi yapanlar ve âhiret bedelini ödeyebilenlerin kazançlı çıkacağı belirtilmektedir. Bu bağlamda herkes amellerine karşılık bir rehine konumundadır.³²⁰ Dolayısıyla bir kimse rehin bıraktığı bir malı kurtarmak istiyorsa bedelini ödemek zorundadır. Bedeli ödemek ve rehinlik durumundan kurtulmak için şu sorulara cevap verilmesi gerekmektedir: “*İnsanoğluna beş şeyden hesap sorulmadıkça onun ayakları kıyamet gününde Rabbinin katından ayrılamayacaktır: Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nereye harcadığından ve öğrendiği ilimle nasıl davrandığından.*”³²¹ ve “*Kimin üzerinde kardeşine karşı ırz veya başka bir şey sebebiyle hak varsa, dinar ve dirhemin bulunmadığı, hesaplaşmanın olacağı gün gelmezden önce daha burada iken helalleşsin. Aksi takdirde o gün, sâlih bir ameli varsa, o zulmü nispetinde kendinden alınır. Eğer hasenâtı yoksa arkadaşının günahından alınır, kendisine yüklenir.*”³²² Âyetlerde bahsi geçen hesap gününde gerçekleşecek olan hadiselerin, bu gibi birçok hadiste nasıl gerçekleşeceği teferruâtı ile izah edilmektedir. Müslim’in rivayetinde geçen müflis hadisi de bu durumu ayrıntılarıyla izah etmektedir. “*Ümmetimden müflis olan o kimsedir ki: Kıyamet günü namazı, orucu ve zekâtı olduğu halde gelir. Ancak birine küfretmiş, diğerinin kanını dökmüş, bir diğerinin de malını yemiştir. Hasenâtı, buna, öbürüne, diğerine dağıtılır. Üzerindeki borçlar bitmeden hasenâtı tükenmişse öbürlerinin günahlarından alınır, üzerine yüklenir ve böylece ateşe atılır.*”³²³ Hadislerden kişinin mümin kardeşine haksızlık yapmaması, yapmışsa onunla helalleşmesi, her halukârda âhirete hak bırakmaması gerektiği

³¹⁸ Ra’d, 13/18. Benzer âyetler için bkz.: Sa’d, 38/26; Zümer, 39/10; Mü’min, 40/17, 40.

³¹⁹ Ebû Hayyân, V, 373; Derveze, IV, 380.

³²⁰ Bkz. Tûr, 52/21.

³²¹ Tirmizî, Kıyame, 1.

³²² Buhârî, Mezâlim, 10; Rikâk 48; Tirmizî, Kıyâmet, 2.

³²³ Müslim, Birr, 59; Tirmizî, Kıyamet, 2.

anlaşılmaktadır.³²⁴ Hesabın gerçekleştirilmesi amellerin tartılmasıyla elde edilen neticedir. Amellerin ölçülüp tartılması sonucunda bu hesabı verebilenler cenneti kazanacak veremeyenler de cehenneme girecektir: **“O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse. İşte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur. Ameli hafif olana gelince, işte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye’dir.”**³²⁵ Âyette yer alan *mîzân*, tartı âleti, eşyanın ağırlık nispetini ölçmeye yarayan terazi anlamına gelmektedir. Bunun yanında adâlet ve hukûk gibi manevî değerlerin kıyaslanmasında mecâzen kullanılmaktadır. Toplama ya da çıkarma türünden hesap işlemlerinin doğruluğunu test etmek için yapılan karşıt işleme de *mîzân* denilir. Aynı şekilde, bir hesap defterinde alacak-verecek karşılaştırması yapılmasına da *mîzân* denilmektedir. Bir *mîzân*ın ağır gelmesi demek, kendisinde tartılan şeyin ağırlığı ile doğru orantılıdır.³²⁶ Amellerin tartılmasındaki asıl espri, Allah’ın adâletinin doğru tecelli ettiğinin önemli bir ifadesidir. Dünyada doğru terazi kullanmayı emreden Allah Teâlâ böylece kimseye kıl kadar zulmedilmediğini, zerre kadar iyiliğin ya da kötülüğün teraziye konulacağını bildirerek dünyada doğru ölçüp biçmenin ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmektedir.³²⁷ Tartılan amellerle birlikte herkesin hesabı kesinleşecektir. Nitekim, **“İşte Rablerinin emrine uyanlar için en güzel (mükâfat) vardır. Ona uymayanlara gelince, eğer yeryüzünde olanların tümü ile bunun yanında bir misli daha kendilerinin olsa, (kurtulmak için) onu mutlaka fedâ ederler. İşte onlar var ya, hesabın en kötüsü onlardır. Varacakları yer de cehennemdir. O ne kötü yataktır!”**³²⁸ buyrulmaktadır. Allah’ın emir ve yasaklarına uygun bir hayat tarzı yaşamayı benimseyen, bu konudaki uyarıları dikkate alanlar için mükâfat olarak cennet, uymayanlara da ceza olarak cehennem vardır. Hesapları görüldükten sonra cehennemlik oldukları kesinleşen suçlular, dünyalar dolusu fidye ödemeyi teklif edecekler ama kabul edilmeyecektir.³²⁹ Allah Teâlâ’nın çağrısına olumlu cevap

³²⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte*, XIV, 368-369.

³²⁵ Kâria, 101/6-7. Şu âyetlere de bakılabilir: A’râf, 7/8; Mü’minûn, 23/102.

³²⁶ Yazır, IX, 6030.

³²⁷ Yazır, IX, 6031.

³²⁸ Ra’d, 13/18. Benzer bir âyet için bkz. Sa’d, 38/26; Zümer, 39/10; Mü’min, 40/17, 40. Meâric, 70/11.

³²⁹ Zemahşerî, s. 538; Neseî, II, 544; Bursevî, *Râhu’l-Beyân*, IV, 310-311.

verenlerle olumsuz karşılık verenlerin karşılaştırıldığı bu âyette; kurtuluş için insanın her şeyi fedâ edebileceği dile getirilmektedir.³³⁰

Netice itibariyle, dünya hayatı son bulduğunda herkes bu büyük günde hesap için huzura getirilecek. Herkesin hayat bilançosu niteliğindeki, her şeyin en ince ayrıntılarına kadar kaydedildiği sicil defterleri hazırlanacak, adâlet terazileri kurulacak, dünyadaki bütün davranışların sevap veya ceza niteliği taşıyan değerleri üzerinden ortaya çıkacak sonuçlara göre,³³¹ tartıları ağır gelenler, bu büyük günden başarılı çıkarak ebedî kalacakları cennet yurduna gireceklerdir. Burada Allah'ın hoşnutluğuna erecek, sonsuz nimetlere kavuşacaklardır.

2.2.2. Cennete Götüren Ticarî Faaliyetler

İslâm'a inanan bir müminin kazanabileceği en büyük ödül cennettir. Allah (cc.), kullarının cennet için çalışmasını istemekte, kullarından razı olmanın yolunun buradan geçtiğini bildirmektedir. Hal böyle olunca Yüce Allah Kur'ân'da, cenneti kazanmak için yapılması gereken amellerden bahsetmekte, onları kurtuluşa götürecek büyük ticarî yatırımları onlara göstermektedir. Bu bağlamda en büyük kazanım ve cennete gitmenin en önemli vesilesi îmândır. Mîzânda en ağır gelecek, uhrevî saadet sağlayacak unsur îmândır. Allah katında îmânın ifadesi olan “lâ ilâhe illallâh” cümlesinden daha üstün bir söz yoktur.³³² İnanarak can u gönülden bu sözü söyleyen biri İslâm dairesine girmiştir.

2.2.2.1. Îmân

Cenneti kazanmak için dünyada gerekli alışverişlerin yapılması uhrevî ticaret için vazgeçilmez şarttır. Dünyasız âhîret olmaz, âhîret dünya ile kazanılır. Dünya hayatı cenneti elde etmek için bir ömür boyu mücadele gerektiren zorlu bir süreçtir. Bu süreçte Allah (cc.) kullarından ilk ve en önemli isteği şey kendisine îmândır. Cenneti kazanmanın vazgeçilmez şartı Allah'a îmândır. Zira, Allah (cc.) bu hususla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: *“Ey inananlar, size, sizi acı azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi? Allah'a ve Resûlü'ne inanır, mallarınızla ve canlarınızla*

³³⁰ Ebû Hayyân, V, 373; Derveze, IV, 380.

³³¹ Bkz.: Yazır, IX, 6031.

³³² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, VIII, 123; ayrıca bkz. Buhârî, Daavât 65; Müslim, Zikir 31.

Allah yolunda cihâd edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. İşte bu takdirde O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koyar. İşte en büyük kurtuluş budur.³³³

Çeşitli vesilelerle değindiğimiz bu âyette ön plana çıkan, ilk sırada sayılan ve insanı cehennem azabından kurtaracak en önemli ticarî unsur, Allah ve Resûlü'ne îmândır. Allah'ın emirlerini tutan ve bildirdiği haberlerin doğruluğuna inananların, yaptıkları bu ticaretle günahlarının bağışlanacağı, altlarından ırmaklar akan cennetlere konulacağı, hoş ve güzel mekânlarda konaklayacakları bildirilmektedir. Âyetin sonunda yer alan ***“İşte en büyük kurtuluş budur”*** kısmı ile ilgili olarak, dünya hayatında yapılabilecek en büyük ticaretin bu alışveriş olduğu ifade edilmektedir.³³⁴ Dolayısıyla cenneti kazanmada en önemli unsurlar başta Allah'a ve Resûlü'ne gönülden îmân, sonra mallar ve canlar ile O'nun yolunda cihâd şeklinde sıralanmaktadır. Âyette *îmân etmek* ticaret olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla zihnî ve bedenî tüm yetenekler bu sahada harcanırsa gerçek kâr elde edilebilir sonucu çıkmaktadır. Dünyadaki bütün ticaretlerden daha hayırlı olan bu alışverişten hâsıl olan kâr, insanı cennete götürecek gerçek kurtuluşun bir vesilesi anlamına gelmektedir.³³⁵ Netice itibariyle cenneti kazanmanın en belirleyici ölçütü îmândır. Cennetin sahibine îmânı olmayan birisinin cennetine girmesinden bahsetmek son derece tutarsız bir düşüncedir.

2.2.2.2. İbâdet

Cennete girmek için en mühim mesele îmân olmasına rağmen, îmân tek başına yeterli şart değildir. Bunun için insanların birtakım denemelerden geçirilmesi³³⁶ ve kendilerinden istenilen ibâdetleri yapmaları gerekmektedir.³³⁷ Allah Teâlâ'nın emretmiş olduğu birçok ibâdet cenneti elde etmek için vesile kılınmıştır. İbâdetler, uhrevî ücret açısından çok kazanç getiren hasletlerdendir. Bu bağlamda Allah Teâlâ farz ibâdetlere ayrı bir önem atfetmektedir. Cuma namazı için ezan okunduğunda manevî kazanım için maddî kazancın terk edilmesi ve Allah'ın zikrine

³³³ Saf, 61/10-12.

³³⁴ Yazır, VII, 4942-4943.

³³⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VI, 289.

³³⁶ Bakara, 2/214.

³³⁷ Hicr, 15/99.

koşulması gerekmektedir. Allah'ın âhirette vereceği karşılığın dünya ticaretinden daha hayırlı olduğu ifade edilmektedir.³³⁸ Farz ibâdetlere engel teşkil edecek her türlü tutum ve davranışlar yasaklanmıştır. Dolayısıyla ibâdete engel olabilecek ticarî faaliyetler de yasaklanmaktadır. **“...Orada (Allah'ın evlerinde) sabah akşam O'nu (öyle kimseler) tespih eder ki; Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.”**³³⁹ Allah'ın ricâl olarak nitelediği Müslümanlar, ticaret ve alışveriş sebebiyle zikri, namazı, zekâtı ve ilmî faaliyetleri terk etmeyen kimselerdir.³⁴⁰ İbâdetler gereği gibi edâ edildikten sonra, alışveriş yapmaya bir engel olmadığı bildirilmiş ve müminler, ticaret ile rızık aramaya teşvik edilmiştir.

2.2.2.3. Cihâd

Kişiye cennet kazandıracak uhrevî ticaret yollarından biri de cihâddır. Geniş manada İslâm adına yapılan her türlü maddî manevî çalışmanın cihâd olarak nitelendirilmesi mümkündür. Cihâd, Allah'ın dininin hâkim olması için yapılan tebliğ faaliyetlerinden, ilmî çalışmalara ve hatta gerekirse savaşmaya kadar varan bir olgudur. Yüce Allah cihâdın büyük bir uhrevî alışveriş olduğunu şöyle bildirmektedir: **“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürler. (Bu), Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da Allah üzerine hak bir vaaddir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O halde O'nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte bu, (gerçekten) büyük kazançtır. (Bu alışverşi yapanlar), tövbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele!”**³⁴¹ Allah Teâlâ bu âyetlerinde bir alışverişten söz etmektedir. Alışverişin rüknu geride ifade edildiği üzere bir ücret karşılığında, satıcı ve müşteri arasında mübadelenin gerçekleşmesidir. Müminler canlarını ve mallarını satışa arz edecekler; mallarını Allah yolunda infâk,

³³⁸ Kurtubî, XX, 446-447, 469, 474, 494; İbn Âşûr, XXVIII, 219, 224, 227, 230.

³³⁹ Nûr, 24/36-37.

³⁴⁰ Bkz. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, V, 520-521.

³⁴¹ Tevbe, 9/111-112.

canlarını O'nun uğrunda fedâ edecekler, Allah Teâlâ da onlara bunların karşılığı olarak cenneti verecektir. Allah ile kulları arasındaki ticarî anlaşma budur. Allah Teâlâ, kesinlikle sözünde duracağını vadedmekte, kendisinden daha doğru sözlü birisinin olamayacağına vurgu yapmaktadır.³⁴²

Manevî ticarete konu olan bir diğer husus da tebliğ ve ilmî faaliyetlerdir. Peygamberler tebliğlerinden dünyalık bir karşılık beklememişler ve bu durumu, **“Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir.”**³⁴³ şeklinde dile getirmişlerdir. Peygamberler yaptıkları tebliğ vazifesi karşılığında ücret makam ve mevki gibi herhangi bir dünyevî beklenti içine girmemişler ancak Allah'tan umdukları manevî ücreti dile getirmişlerdir.³⁴⁴ Aynı şekilde tebliğ ve ilmî etkinliklerde bulunan müminler de bu ücreti hak etmiş olarak ödülleri cennette alacaklardır.

2.2.2.4. Bazı Sâlih Ameller

Allah rızası için îmânla ve iyi niyetle yapılan her sâlih amel uhrevî ticarete kâr getirecek kazanç kapısıdır. Bu vesile ile Kur'ân'da yapılması emredilen ve yasaklanan her çeşit fiil sâlih amel kapsamına girmektedir.³⁴⁵ Bu noktada bütün sâlih amellerden söz etmemiz mümkün değildir. Ancak ticaret bağlamında yer verilen âyetlerden birkaçına değinilecektir. **“Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır... (Bu alışverişi yapanlar), tövbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele!”**³⁴⁶ Burada söz konusu olan alışverişi yapanların; “tövbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve kendi sınırlarını koruyanlar” olduğu bildirmekte, bu ticareti yapanların zarar etmeyecekleri,

³⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 5, 7-8; Havvâ, IV, 2349-2350; Tabatabâi, IX, 410-411.

³⁴³ Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164, 180.

³⁴⁴ Bkz. Neseî, III, 817; Ebu Hayyân, VII, 29-30.

³⁴⁵ Bkz. Dumlu, *Kur'ân-ı Kerim'de Salâh Meselesi*, s. 45.

³⁴⁶ Tevbe, 9/111-112.

büyük kurtuluş olan cenneti kazanacakları ve onların müjdelenmesi gerektiği ilan edilmektedir.³⁴⁷

İnsanı cennete götürecek, sâlih amel özelliği taşıyan manevî ticaret unsurlarından bir başkası da infâktır. Allah rızası için yapılan infâka âhirette çok daha fazlasıyla karşılık verilecektir. Nitekim âyette bu husus şu şekilde ifade edilmektedir: **“Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah’ın lütfu geniştir, O her şeyi bilir.”**³⁴⁸ Âyet-i kerimede mallarını Allah yolunda cihâd için infâk edenlerden bahsedilmektedir. Allah Teâlâ kendi rızası için malını bu şekilde harcayanlara kat kat hesapsızca maddi karşılık ve âhirette de kıymetini insanların takdir etmekten aciz olacakları miktarlarda manevî nimetler ihsan edeceğini bildirmektedir. Taberî bu âyetin karz-ı hasen âyetiyle paralellik arz ettiği yönünde fikir beyan etmekte ve **“Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah’a güzel bir borç (isteyene fâizsiz ödünç) verecek yok mu? Darlık veren de bolluk veren de Allah’tır. Sadece O’na döndürüleceksiniz.”**³⁴⁹ âyetini zikretmektedir. Her iki âyette de Allah yolunda harcama yapanların kat kat mükâfata nail olacakları, bunun yedi yüz kata kadar çıkabileceği şeklinde yorumlamaktadır.³⁵⁰ Allah rızası için harcanan maddî değerlerin tamamı uhrevî boyutta manevî bir nitelik kazanmada ve cenneti elde etmede bir kâr/ücret olarak karşılığını bulmaktadır. Allah rızası için yapılan infâkın cennet kazanma sebebi olacağı ile ilgili daha birçok ayet zikretmek mümkün ancak şu âyette namaz ve infâka ilave olarak Kur’ân tilaveti de zikredilmektedir: **“Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler.”**³⁵¹ Âyette Allah’ın kitabını okuyanların, namazlarını kılanlar ve infâk edenlerin asla zarar etmeyeceklerine, çok kârlı ve bereketli bir ticaret yaptıklarına dikkat çekilmektedir.³⁵² Bu âyette Allah’ın kitabını okuyanlar övülmekte,³⁵³ Allah’tan

³⁴⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII, 5, 7-8; Havvâ, IV, 2349-2350; Tabatabâi, IX, 410-411.

³⁴⁸ Bakara, 2/261.

³⁴⁹ Bakara, 2/245.

³⁵⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV, 650-655.

³⁵¹ Fâtır, 35/29.

³⁵² Bkz. Ebu’s-Suûd, VII, 151-152; Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, XI, 601-602.

ancak âlim kullarının hakkıyla korkabilecekleri ifade edilmekte³⁵⁴ ve ilme büyük önem verilmektedir.³⁵⁵ Nitekim bu hususta Allah Resûlü, “*Kim bir ilim öğrenmek için bir yola girerse Allah onu cennete giden yollardan birine dahil etmiş demektir. Melekler, ilim talibinden memnun olarak kanatlarını (üzerlerine) koyarlar. Göklerde ve yerde olanlar ve hatta denizdeki balıklar âlim için istiğfar ederler...*”³⁵⁶ buyurmaktadır. Dolayısıyla Kur’ân’ı Allah’ın rızası için okuyanlar ve Kur’ân ilimleri ile meşgul olan kimselerin mükâfatlarının cennet olduğu anlaşılmaktadır.

Doğru ve güvenilir tâcir övülmekte ve Allah katında saygınlığı olan kişilerle birlikte olacağı bildirilmektedir: “*Doğru tâcir, peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir.*”³⁵⁷ Alışverişinde dürüst davranan, müşteriye aldatmayan ve ona müsamaha ile davranan, malının kusurlarını söyleyebilen, müşteri memnun olmadığında malı geri alabilme erdemi gösteren, alım satım esnasında yemin etmekten sakınan ve kanaatkâr olan bir tâcirin, Allah katında en faziletli kişiler olarak takdim edilen peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle birlikte bulunacağı müjdelenmektedir.

Ticarî münasebetlerde borçluya gösterilen kolaylık kişinin kurtuluşuna vesile olabilmektedir. Ebu Mesûd’un (ra.) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav.) şöyle buyurmuştur: “*Sizden önceki ümmetlerden bir kimse hesaba çekildi de hiçbir iyiliği bulunamadı. Ancak o kimse zengindi ve insanlarla ticarî muameleleri olurdu. Borçlularından para toplayan adamlarına da: “Malı olmayan borçluları bırakın” diye emrederdi. Hz. Peygamber (sav.) devamında dedi ki: “Yüce Allah, müsamaha bize daha çok yararlıdır, bu kulu bırakınız”* buyurdu.”³⁵⁸ Allah Teâlâ, alışveriş sebebiyle borçluya kolaylık gösteren kimseyi affettiğini bildirmektedir.³⁵⁹

Sonuçta, her insan dünyada yaptıklarından dolayı Allah’ın huzurunda hesaba çekildikten sonra, sevabı günahlarından fazla gelen kimseler cennete gireceklerdir. Allah (cc.)’in dünyada insandan beklediği en önemli husus îmandır. Bu yüzden

³⁵³ Bakara, 2/121; Âl-i İmrân, 113; Hac, 22/72.

³⁵⁴ Fâtır, 35/28.

³⁵⁵ Nisâ, 4 /162; Nahl, 16/43; Zümer, 39/9.

³⁵⁶ Ebu Dâvûd, İlim, 1; Tirmizi, İlim, 19, İbnu Mâce, Mukaddime 17.

³⁵⁷ Tirmizî, Büyû‘, 4.

³⁵⁸ Müslim, Müsâkât, 6.

³⁵⁹ Sofuoğlu, *Müslim Şerhi*, V, 82.

insanın cennete girmesinin ilk şartı, Allah'a ve diğer îmân esaslarına inanmış olarak dünyadan âhirete intikal etmesidir. Cennet için en kârlı yatırım budur. Âhîret ticaretinde kazançlı çıkmamanın bir başka unsuru da kişinin Allah yolunda malı ve canıyla cihâd etmesidir. Allah'ın kitabını okuyup gereği ile amel edenler de zarar etmeyecek şekilde âhîret ticareti yapan bir başka gruptur. Ticaretinde dürüst davranan, müşterisinin güvenini kazanan, borçlulara müsamaha gösteren ve alacağından bir kısmından vazgeçen bir tâcir de cennette en itibarlı kişilerle beraber olacaktır.

Dünyada yapılan sâlih ameller, âhîret ticaretinin en kazançlı sermayesini oluşturmakta ve çok kâr getiren bir yatırım niteliği taşımaktadır. Bu ticaret, onların canlarına mal olsa bile şu kısacık insan hayatında yapılabilecek en kârlı alışveriştir. Mümin dünyasını vererek âhîretini satın almaktadır. Herhangi bir alışverişte bire on kazanan tüccara herkes gıpta etmektedir. Yeryüzündeki sayılı birkaç gününü ve dünya hayatının bazı nimetlerini vererek ebedî bir hayatı ve bitmez tükenmez nimetleri elde eden insana ne kadar gıpta edilse yeridir.³⁶⁰ İmân sahibi bir kimsenin mal, can, vakit, emek, yetenek, zihin gücü ortaya koyarak elde ettiği kazancın karşılığı cennettir. Hayatında bu unsurlara yer vermeyen kimselerin de gideceği yer cehennemdir.

2.2.3. Cehenneme Götüren Ticarî Faktörler

Ticarette istenen sonuç elbette kârlı çıkmak ve yapılan alışverişi zararsız neticelendirmektir. Ancak dünyada yapılan her ticaretin istenen sonucu doğurmadığı, nice ticarî faaliyetlerin iflasla son bulduğu bilinen bir durumdur. Aynı şey uhrevî ticaret için de söz konusudur. Uhrevî ticareti kaybetmenin birtakım sebepleri vardır. Allah (cc.) Kitabında, insanlara bu ticareti kaybetmeye neden olacak tutum ve davranışları tebliğ etmiş, istenmeyen neticeler ortaya çıkmaması için kullarını uyarmıştır. Bu uyarılara kulak asmayanlar uhrevî ticareti hüsrânla sonuçlandıracaklardır.

³⁶⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kurân*, VI, 3559-3560.

2.2.3.1. İmân ve İbâdetleri Terk

Dünyada yapılan alım satımda olduğu gibi, âhiret hallerinin anlatımında da ticaret dili kullanılmaktadır. Bu anlatımda, âhiret ticaretinden zararlı çıkanlar terazilerinin günah tarafı ağır gelenler ve kaybedenler; **“Ameli hafif olana gelince, işte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye’dir.”**³⁶¹ ayetiyle ifade edilmektedir. Uhrevî ticaretin bir başka olgusu amellerin tartılmasıdır. Terazilerinin kefesinde îmân bulunmayan bu kişilerin ticareti hüsrân ve iflasla sonuçlanmaktadır. Zira, sapıklığı hidayet karşılığı satın alanlar³⁶² Allah’a gerektiği gibi îmândan yoksun olanlardır. Din gününü yalanlayanların bu halleri, **“Onlar cennetler içindedir. Günahkârlara: Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? diye uzaktan uzağa sorarlar. Onlar şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmuyorduk, (bâtla) dalanlarla birlikte dalıyorduk, ceza gününü de yalan sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı.”**³⁶³ şeklinde ifade edilmektedir. Meâli verilen bu âyetlerde, âhirette Allah’ın huzurunda verilecek hesabı yalanlayanların cehennemde ebedî azaba müstehak olacaklarından bahsedilmektedir.³⁶⁴ Namazı kılanlardan olmamak cehenneme gitme sebebidir. Çünkü bu kimseler tevhid akîdesinin en önemli unsurunu yalanlanmaktadır. Zira Allah (cc.), namazın îmân olduğunu **“...Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir...”**³⁶⁵ âyetiyle dile getirmektedir. Yüce Allah niyet, söz ve ameli kapsadığı için namazı îmân olarak ifade etmektedir. İmâm Mâlik, bu âyet vesilesiyle namazı îmândan görmeyenlere çok şaşığını ifade etmekte ve buradaki îmânın namaz olduğunu bildirmektedir.³⁶⁶ Âhiret olgusunu inkâr edenler dünyada iken uyarılmıştı ama bu uyarılara da kulak tıkamışlardı: **“Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaât kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.”**³⁶⁷ Âyette insanların korkmaları gereken gün kendilerine hatırlatılmaktadır. Bu günde hiç kimse bir başkası adına fide ödeyemeyecek, kimse

³⁶¹ Kâria, 101/8-9. Benzer âyetler için bkz. A’râf, 7/9; Mü’minûn, 23/103.

³⁶² Bkz. Bakara, 2/16.

³⁶³ Müddessir, 72/40-47.

³⁶⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, 362; *Kur’ân Yolu*, III, 160.

³⁶⁵ Bakara, 2/143.

³⁶⁶ Kurtubî, II, 440

³⁶⁷ Bakara, 2/48.

kimseyi kurtaramayacaktır. Dolayısıyla Allah Teâlâ, kullarının dünyada iken bu çetin güne hazırlıklı olmalarını istemektedir.³⁶⁸

Yüce Allah, insanların dünya ve âhiret huzuru için birçok kitap göndermiştir. Bu kitaplarda insanların ihtiyaç duyduğu maddî ve manevî emir ve tavsiyeler yer almaktadır. Allah vahiy olarak indirdiği bu hususların açıklanmasını, dünya menfaati karşılığında gizlenmemesini istemiştir. Cenâb-ı Allah, indirdiği kitaplardaki herhangi bir bilgiyi gizleyenler ile ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: **“Allâh’ın indirdiği Kitaptan bir şey gizleyip, onu birkaç paraya satanlar var ya, işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey koymuyorlar. Kıyâmet günü Allâh ne onlara konuşacak ve ne de onları temizleyecektir. Onlar için acı bir azap vardır. Onlar hidâyet karşılığında sapıklık, mağfiret karşılığında azap satın almışlardır. Onlar ateşe, karşı ne kadar da dayanıklıdırlar(!)”**³⁶⁹ Bu âyetin, Hz. Peygamber’in Tevrat’ta bulunan birtakım özelliklerini gizleyen Yahudi ileri gelenleri hakkında nazil olduğu bildirilmektedir. Yahudi bilginleri ve Hristiyan rahiplerinin birçoğu insanların mallarını batıl yollarla yemekte idler ve insanları Allah yolundan alıkoymaktadırlar. Kitaplardaki bu bilgileri mal elde etmek için gizlemektedirler. Bunun karşılığında ne kadar çok dünyalık elde ederlerse etsinler kazandıkları bu karşılık *az bir ücret* olarak nitelendirilmektedir. Yüce Allah kıyamet gününde bu kişilerle konuşmayacak, onlara değer vermeyecektir. Dünyada insanlardan haksızlıkla aldıkları bu ücretin âhiretteki karşılığı cehennem ateşi olacaktır. Din konusunda açıklanması gereken herhangi bir bilginin, dünyevî nedenlerle gizlenmesi, saptırılması ve tağyir edilmesi uhrevî ticaret açısından onlar hakkında büyük bir yıkım olacaktır.³⁷⁰

Âhiret açısından yapılan zararlı başka bir ticaret de, **“Fakat Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir paraya satanlar var ya, işte onların âhirette bir payı yoktur; Allâh kıyamet günü onlara konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları yüceltmeyecektir. Onlar için acı bir azap vardır.”**³⁷¹ şeklinde dile getirilmektedir. Bu âyette âhiret günü tasvir edilmekte; dünyada iken Allah’ı kendi sözlerine kalkan yaparak ve Allah’ın adını kullanarak insanların mallarını haksızlıkla

³⁶⁸ Yazır, I, 344.

³⁶⁹ Bakara, 2/174-175.

³⁷⁰ Râzî, V, 28-29. Benzer ifadeler için bkz. Rızâ, II, 101-104; İbn Âşûr, II, 122-124.

³⁷¹ Âl-i İmrân, 3/77.

yiyeceklerin, dünyevî çıkarlar uğruna verdiği sözleri satanların durumlarından bahsedilmekte,³⁷² söz konusu bu kimselerin, başkalarından borç alamayacağı, kimsenin kimseye iltimas edemeyeceği ve fidye vererek kurtuluşlarının olmayacağı³⁷³ ticarî bir dille ifade edilmektedir. Âhîret ticaretinin dünyada kazanılan ya da kaybedilen bir durum olduğu daha önce ifade edilmişti. Çünkü ticaret dünyada olup bitmiştir. Âhîrette ticaret yoktur, ancak uhrevî ticaret dünyada iken âhîreti tercih etmek, âhîret karşılığında dünyaya daha az değer vermektir. İşte bu sonuç âhîret yurdunda ortaya çıkacaktır.

2.2.3.2. Alım Satımda ve Ölçü Tartıda Hile Yapmak

Alım satım, ölçü ve tartıda hile yapanlar âhîret ticaretini kaybeden ve cehenneme giren bir başka topluluktur: *“Eksik ölçüp noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar insanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar. Onlar düşünmezler mi ki, tekrar diriltilecekler! Büyük bir günde. Öyle bir gün ki, insanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır.”*³⁷⁴ Dünyada iken eksik ölçen, terazide hile yapan kişiler, haksız kazançları sebebiyle, hesaba katmadıkları o büyük günde ilâhî huzurda yargılanacaklardır.³⁷⁵ Dünyada kendilerine tekrar diriltilecekleri ve bir gün hesap verecekleri defalarca hatırlatılmasına rağmen, onlar bu uyarıları dinlemeyerek yaşamışlar, insanlardan haksız kazanç elde etmeye devam etmişlerdir. Dolayısıyla ilâhî huzurda söyleyecekleri sözü kalmayan, eksik ölçen ve tartan bu hilekârların âkıbeti cehennem olacaktır.³⁷⁶ Bu bağlamda, insanı cehennem azabına sürükleyecek (manevî) ticaret, Allah’ı anmaktan, zekâtı vermekten uzak durmak, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu kıyamet gününü hesaba katmadan bir hayat yaşamaktır.³⁷⁷

2.2.3.3. Fâizi Helal Saymak

Cehennemlik bir zümre de Allah’a ve Resûlü’ne harp açan fâizcilerdir. Maddî

³⁷² Kur’ân Yolu, I, 609.

³⁷³ Zemahşerî, s. 75; Neseî, I, 51.

³⁷⁴ Mutaaffifin, 83/1-6.

³⁷⁵ Taberî, Câmiu’l-Beyân, XXIV, 764; Zemahşerî, s. 1186-1187; Kutub, Fî Zilâli’l-Kur’ân, VI, 3854.

³⁷⁶ İbnu’l-Cevzî, IX, 52-53; Neseî, IV, 1308; Mevdûdî, Tefhîmu’l-Kur’ân, VII, 65.

³⁷⁷ Bkz. Nûr, 24/37.

ve manevî yönden birçok zararları bulunan fâizin en acıklı neticesi cehennem olmaktadır: **“Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de fâizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisininindir ve artık onun işi Allah’a kalmıştır. Kim tekrar fâize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar...”**³⁷⁸ Bu âyetten açıkça anlaşıldığına göre her kim *alışveriş de fâiz gibidir* diyerek fâizi mübah görürse bu kişi kâfir olur.³⁷⁹ Zeccâc (311/923)’dan rivâyete göre fâizi helâl sayanlar ya da fâizi helâl diye almayı sürdürenler için; **“İşte onlar cehennemliktirler. Orada ebedî olarak kalacaklardır.”** buyrulmuştur. Çünkü bunlar fâizi helâl saymakla kâfir olmuşlardır. Zira, kim Allah’ın haram kıldığı bir şeyi helâl sayarsa bu kimse kesin olarak kâfirdir. Bunun için de ebedî olarak cehennemde kalmayı hak etmiştir.³⁸⁰ İbn Abbas’ın rivâyetinde ise; “Allah fâizcinin sadakasını, haccını, cihâdını, akrabalık bağını gözetmesini (sıla-ı rahim) asla kabul etmez” ifadeleri yer almaktadır.³⁸¹ Fâizle iştilgal eden insanlar özellikle onu helal kabul edenler, **“şeytan çarpmış kimseler gibi”** dirileceklerdir.

Piyasada ticaretin rahat bir şekilde yapılabilmesi için geniş bir para arzına ihtiyaç duyulmaktadır. İnsanların ihtiyaç duyduğu bu parayı piyasadan çeken ve elinde tutan kapitalist kişiler cehennemle uyarılmakta, bu insanlara karşı Allah’ın azabının çetin olduğu haber verilmektedir.³⁸² Manevî ticaret değeri taşıyan infâkı terk edip altını gümüşü yığan, cimriliği huy haline getiren, insanların mallarını haksız yoldan yiyen din istismarcıları için³⁸³ de azap hazırlandığı bildirilmektedir.³⁸⁴ Rüşvet ve ihtikâr gibi haksız kazançlarla insanların mallarını yiyenlerin Allah’ın lanetini hak

³⁷⁸ Bakara, 2/275.

³⁷⁹ Kurtubî, IV, 402.

³⁸⁰ Neseî, I, 140. Bakara, 2/275. âyetin anlamı tefsirlerde doğru verilmesine rağmen, meallerin birkaçı dışında hemen hemen hepsinde mana yanlış anlaşılmaya müsaittir. Meâllerin ekseriyetinde anlam **“...Her kim fâize dönerse...”** şeklindedir. Buna göre hüküm verilirse her fâiz yiyen cehennemlik olur. Fâize dönmek onu haram sayarak ya da haram saymayarak olur. Haramlığını kabul eden dinden çıkmaz, günahkâr olur. Doğru tercümeğe göre fâiz yasağı geldikten sonra, onu helal kabul edenler ebedî cehennemlik olurlar. Doğru anlam bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla şu meallerde yansıtılmıştır: Hayrat Neşriyat: **“...Kim de (helâl sayarak fâize) dönerse, işte onlar ateş ehlidirler! Onlar orada ebedî olarak kalıcıdır.”**; A. Fikri Yavuz: **“...Kim de, haram olan bu ribâyı helâl diye yemeğe dönerse, işte onlar cehennemliktirler; o ateşte ebedî olarak kalacaklardır.”** Mahmut Kısa: **“Fakat kim de Allah’ın emrini hiçe sayarak yeniden fâizciliğe dönerse, işte onlar da cehennem halkıdır ve sonsuza dek orada kalacaklardır!”**

³⁸¹ Râzî, VII, 102-103.

³⁸² Haşr, 59/7.

³⁸³ Tevbe, 9/34.

³⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/181.

ettiklerine dikkat çekilmektedir.³⁸⁵ Cehennemle cezalandırılacak başka bir grup, inananlar arasında çirkin şeylerin, fuhşiyatın ve müstehcenliğin yayılmasını arzulayan kimselerdir. Bunlar için dünyada da âhirette de çetin bir ceza vardır.³⁸⁶ Manevî ticarete zararlı çıkacak insanlardan bir kısmı da, maddî harcamalarında ölçüsüzce davranan müsriflerdir.³⁸⁷

2.2.3.4. Bazı Kötü Ameller

Herhangi bir şekilde rüşvet alıp vermek kişiyi cehenneme götüren yasaklanmış davranışlardır. Rüşvet alanın da verenin de cehennemde olduğu bildirilmektedir.³⁸⁸ Yeryüzünün maddî imkânlarını tekelleştirmek,³⁸⁹ karaborsacılık yapmak,³⁹⁰ altını gümüşü yığıp zekâtını vermemek, infâkı terk etmek, insanların mallarını haksız sebeplerle yemek,³⁹¹ iffetli kalmak isteyen kadınları para karşılığında zinaya zorlamak,³⁹² mallarını Allah yolundan alıkoymak için harcamak³⁹³ insanları cehenneme sürükleyecek amellerdir.

Hülâsa, kıyamet koştuktan sonra huzurda toplanan bütün insanlar hesaba çekilmeleri neticesinde cennet ya da cehenneme gireceklerdir. İyi amelleri hafif gelenler cehennemde kalacaklardır. Bu insanların cehennemde kalmalarının en büyük sebebi, başta Allah'ı inkâr ve hidayet yerine sapıklığı satın almalarıdır. Cehennem halkından olmanın bir diğer nedeni, dünyayı âhirete tercih etmekten dolayı ticaret, mal, mülk vb. unsurları önceleyip yaratılış gayesi olan ibâdetleri terk etmektir. Alışverişte hile yapmak, rüşvet alıp vermek, fâizcilik yapmak, akid ve ahidleri yerine getirmemek, doğru terazi kullanmamak da cehenneme girmek için sebep teşkil edecek tutum ve davranışlardır.

³⁸⁵ İbn Mâce, Ticârât, 6; Dârimî, Büyû', 12; Tirmizî, Ahkâm, 9.

³⁸⁶ Nûr, 24/19.

³⁸⁷ En'âm, 6/141; A'râf, 7/31.

³⁸⁸ Bkz. Tirmizî, Ahkâm, 9.

³⁸⁹ Haşr, 59/7.

³⁹⁰ Müslim, Müsâkât, 26; İbn Mâce, Ticârât, 6; Ahmed b. Hanbel, II/351.

³⁹¹ Tevbe, 9/34-35.

³⁹² Nûr, 24/19.

³⁹³ Enfâl, 8/36.

SONUÇ

Çalışmamızda, ekonomi ve iktisat alanının en başat konularından biri olan ticaret olgusu Kur'ân bütünlüğü dairesinde tahlil edilmektedir.

Ticaret, insanların kâr ve sermayelerini artırma amacı ile yaptıkları her tür alım satım ve üreticisinden tüketicisine ulaşıncaya kadar yapılan ekonomik faaliyetler demektir. Kur'ân'ın îma ettiği ticaret anlayışı ile günümüz ekonomik sistemlerinin yaptığı ticaret tarifleri arasında fazla bir fark yoktur. Her ikisinde de anahtar kelime, alım satım ve kâr unsurudur. Ancak Kur'ân, ticareti sadece dünyevî bir olgu olarak görmez. O ticarete birtakım uhrevî hususlar ekleyerek, bir derinlik sunmaktadır. Dolayısıyla âhiret olaylarının anlatımında çok geniş bir şekilde ticaret dili kullanmaktadır.

İnsanların hemen her gün alım satım yapması, ekonomik etkinliklerde bulunması, bu uğurda savaşlar çıkması ticaretin önemini göstermektedir. Birinden mal alıp satımıyla başlayan ticaret, bugün uluslararası nitelik kazanarak hiç tanınmayan kişilere kadar uzanmaktadır. Ticaret, toplumlar arasında kültürel unsurların taşınmasının, halkların birbirleriyle tanışmalarının ve kaynaşmalarının da vesilesi olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de ticaret konusuna çok geniş yer verilmiş, ticaretin önemine vurgu yapılmış, helal kazanca dikkat çekilerek ticaretin adâlet, sadâkat ve hakkâniyet esasları çerçevesinde gerçekleştirilmesi istenmiştir. Bu nedenle, ticarî kavramlar geniş bir şekilde kullanılmıştır. Kur'ân'da ticaret ve anlamsal türevleri arasında yer alan *bey'* ve *şirâ/iştirâ* kavramları diğerlerine göre daha yaygın bir şekilde yer almaktadır. İlâf, akid, ücret, kâr, ribâ/fâiz, borç, karz, hasar, rehin, harç, terazi, hesap gibi kelime ve kavramlar en dikkat çekenlerdir. Ticarî kelimeler arasında *bey'* daha çok hakiki anlamda alım satımı ifade ederken; *şirâ/iştirâ* kelimeleri ekseriyetle mecâzî bir anlatımla uhrevî hayata dönük ticaretin tasvirinde kullanılmıştır.

Tarıma elverişsiz bir coğrafyada bulunan Mekke'de ticaret, geçim yollarının en başta gelen unsurlarından biridir. İslâm öncesi dönemde ticaretin can damarı diye nitelendirilebilecek panayırlar, alışveriş mekânları olarak ön plana çıkmakla birlikte, dönemin ahlâk, örf ve adetlerinin tespitine yarayan organizasyonlar vizyonuna sahipti. İslâm öncesi dönemin en belirgin ticarî özelliği, ekonominin temelini fâize

ve tefeciliğe dayanmasıydı. Kur'ân'ın nüzulünden itibaren, Müslümanlara ticaret konusunda yol gösterici söylemlere yer verilmiştir. Hz. Peygamber de alışverişte kullanılan ölçü ve tartı aletlerinin doğru kullanımına dikkat çekmiş, ümmetinde hak ve adâlet bilinci oluşturmaya gayret göstermiştir. Medine Dönemi'nde ticaretin ahkâmına yönelik hükümler ortaya konmuştur. Allah Resûlü ticaretin önemli bir rızık kapısı olduğunu ifade etmiş, ümmetini ticaret yapmaya teşvik etmiştir.

Ticaret, mülk edinme yollarının en önemlisidir. Kur'ân'ın ortaya koyduğu mülkiyet anlayışında her şeyin sahibi sadece Allah'tır. Allah, mülkü bir emanet olarak insanın kullanımına sunmuştur. İnsanın özel mülkiyet hakkı vardır. İslâm kişisel mülkiyeti tanımakla birlikte mal mülk edinimi hususunda ortaya koyduğu ilkelerle beşerî doktrinlerden ayrılır.

İşaret ettiğimiz temel noktalardan hareketle Kur'ân'daki ticaretle ilgili verileri değerlendirmenin sonucunda bazı bulgulara ulaşılmış bulunuyoruz. Buna göre, ticaret meşrû bir kazanç vesilesidir. Alışverişte mübahlık esastır. Karşılıklı rızaya dayanan alışverişler helaldir. Böylece korunması gereken dünya hayatının vazgeçilmez aracı olan mal, ticaret yolu ile de güvence altına alınmıştır.

Âyetlere göre alışveriş ve ekonomik faaliyetler için birçok ahlâkî ilke ve hukûk kurallarına uyma zorunluluğu vardır. Herkesten akidlerini yerine getirmeli ve ahidlerine sadık kalmalıdır. Alışverişlerde ihtilafa düşülmemesi ve hak kaybı olmaması için alışverişin kayda geçirilmesi, şahit bulundurulması, gerekirse rehin bırakılması tavsiye edilmektedir. Ticaretin meşrûiyet kazanabilmesi karşılıklı rıza, adâlet, emniyet ve sadâkat esaslarını ihtiva etmesine bağlıdır. Ticarete oluşacak meşrû zemin satıcıda, müşteride, malda ve ortaklar arasında emniyetin bulunmasını gerekli kılmaktadır. Satıcı, hal ve hareketleri ile güven veren, malının kusurlarını söyleyebilen ve kendisini müşteri yerine koyabilen nitelik taşımalıdır. Müşteri de satıcıdan kaynaklanabilecek birtakım zafiyetlerden istifade yoluna tevessül etmeyen bir tutum sergilemelidir.

Tespit ettiğimiz diğer ticarî ilkelere göre; alışveriş anında taraflar birbirlerine müsamahakâr ve kanaatkâr davranmalı, yemin etmekten sakınmalı, taahhütler yerine getirilmeli, sorumluluklar geciktirilmemelidir. Kur'ân'ın ortaya koyduğu ticaret

anlayışında, müşteriye aldatmak, eksik tartmak ya da ölçmek, kâr haddinde hiçbir sınır tanımamak gibi hususlar söz konusu değildir.

Kur'ân'ın fâize bakışı çok nettir. Fâiz, alım satımlarda, borçlanmalarda şart koşulan karşılıksız ve risksiz olarak elde edilen kısımdır. Bu fazlalık haramdır ve fâizcilikten vazgeçmeyenler hakkında Kur'ân'da çok ağır tehditler yer almaktadır. Cemiyet hayatını felce uğratan rüşvet ve karaborsacılık da gayr-i meşrû kazanç şekilleridir.

Kur'ân, Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanları, domuz etini, leşi, kanı, içkiyi, tapınmak amacıyla dikilmiş putları, kumar ve şans oyunlarının kazancını, bunların ticaretinin câiz olmadığını işaret etmiştir. Fuhuş yoluyla elde edilen gelirler ile İslâm'ın engellenmesi niyetiyle yapılan her türlü ekonomik faaliyeti, ahlâksızlığın yayılmasına hizmet eden her çeşit yayın ve etkinlikleri gayr-i meşrû kabul etmiştir.

İhtiyaçlar karşılanırken ticarete israftan kaçınılmalı, lüks ve lüzumsuz harcamalardan uzak durulmalı, alışveriş bağımlısı olunmamalıdır. Buna göre kişilere ticaret eğitimi verilmeli, bu sayede tüketicilere sanal ve hakiki ihtiyaçlar öğretilmeli, özellikle reklamlar konusunda gerekli bilinçlendirme yapılmalıdır.

İster satıcı, isterse müşteri olsun her ikisi de alışverişte sadâkat, kanaat ve müsamaha gibi ahlâkî ilkelere uymaları gerekmektedir. Aynı şekilde alım satım yapanlar, adaletli davranmalı, güvenilir olmalı, borçları kaydetmeli, karşılıklı rıza prensibine riayet etmelidirler.

Ticaretin nasıl ve ne şekilde yapılması konusunda gerekli ilkeleri belirleyen Kur'ân, aynı şekilde ticaret esnasında dikkat edilmesi gereken hususlarda da tavsiyelerde bulunmuştur. Ticaret, ibâdetler için engel oluşturmamalı ve özellikle Cuma vaktinde alışveriş terk edilmelidir. Bu zaviyeden bakıldığında Allah'ın seçkin kulları, ticarete ayırdığı vakitler sebebiyle ibâdetlerini asla ihmal etmemeli, malını ve canını Allah yolunda fedâ etmekten kaçınmamalıdır. Müslüman bir tâcir, alışveriş esnasında yemin etmemeli, ödemesi gereken parayı zamanında ve belirlendiği gibi ödemekten kaçınmamalı, dinî değer ve sembolleri kullanarak müşteriye farklı algıların oluşmasına zemin hazırlamamalıdır. İnsan, nihayetinde öleceğinin ve yaptığı ticarî etkinliklerin en ince ayrıntılarına kadar hesabını vereceğinin bilinciyle hareket etmelidir. Allah'a ve âhiret gününe îmân eden bir mümin, alışverişte hile

yapanların, insanların mallarını batıl yoldan yiyenlerin, işçiye hak ettiğini vermeyenlerin, görevini hakkıyla yerine getirmeyen işçi ve memurların çok çetin bir sorguya çekileceğini bilmeli ve buna göre hareket etmelidir.

Kur'ân'a göre ticaretin dünyevî boyutu yanında uhrevî boyutu da vardır. Ticaretin uhrevî boyutu; bu dünyada yapılan her fiili, her ibâdeti, kısaca maddî manevî her tutum ve davranışı âhirette ücreti ödenecek bir yatırım olarak görmektir. Kur'ânî esaslara göre ibâdet ve ticaret, dünya ve âhret birbirlerinden ayrı düşünülecek alanlar değildir. Dünyada yapılan her işin uhrevî bir boyutu vardır. Âhirette insanın karşısına çıkacak sonuçlar, dünyada işlediği fiillerin neticesidir. Dünya, âhireti kazanmak için yaratılmış bir müsabaka sahası ve bir imtihan salonu mesabesindedir. Ticarî hayat da bu imtihan alanlarından birini ve en önemlisini oluşturmaktadır. Bu bağlamda para, makam mevki, nefis/can gibi değerler, uhrevî kazanımların maddî görünümlü parametrelerini oluşturmaktadır.

Kur'ân, dünyevî kazanımların uhrevî kazanımlar karşısındaki bedelini ticarî kavramlarla ifade emekte; bu ticarete dünyevî varlıklar satış konusu yapılmakta, Allah'ın rızası ve cennet gibi uhrevî değerler bu alışverişte ödenecek ücret olarak yer almaktadır. İmân, ibâdetler, karz-ı hasen ve cihâd gibi unsurlar, ticaret boyutu olan maddî/manevî değerler arasında yer verilebilecek hususlardır.

Allah'ın emir ve yasaklarının insanlara bildirilmesi anlamına gelen peygamberlerin *tebliği* uhrevî kazanımın bir başka örneğini teşkil etmektedir. Peygamberler, risâlet görevlerini yaparken maddî manevî hiçbir karşılık beklememiş, ücret talep etmemiş, yaptıkları görevin karşılığını yalnızca Yüce Allah'tan beklemişlerdir. Peygamberlerin bu davranışlarını kendileri için numune gören her bir Müslüman, davet ve irşat görevlerini yaparken Allah'ın rızasını en önemli gaye edinmeli, dünyevî çıkarların yerine uhrevî kazançları tercih etmelidir.

Yapılan her türlü ticaretin, uhrevî kazanımlar elde etmek amacıyla gerçekleştirilmesi durumunda hem dünyada huzur ve mutluluk, hem de piyasalarda emniyet ve güven hâkim olacak; israf için değil ihtiyaç için alışveriş yapılacağından dolayı da dünyada kaynak israfı azalacaktır.

Kur'ân'ın ticaret ilkelerini özümsemiş herkes, amellerinin en ince ayrıntılarına kadar kaydedildiği sicil defterlerinin kıyamet günü hesap için

getirileceğini, adâlet terazilerinin kurulacağını düşünmeli ve buna göre davranış sergilemelidir. Müslüman insan, zerre kadar iyilik ya da şerrin amel defterlerine kaydedildiğinin farkındalığı ile ticaret yapmalıdır. Allah huzurunda vereceği hesaba göre tedbirini alan bir tâcir, “büyük günde” başarılı çıkarak ebedî kalacağı cennet yurduna girecektir. Burada Allah’ın hoşnutluğuna erecek, sonsuz nimetlere kavuşacak ve cehennem ateşinden uzaklaştırılacaktır.

Ticareti kurallarına göre yapmayan, hesabı denkleştiremeyen ve amel defterleri iflası gösteren herkes cehenneme girecektir. Bu insanların cehenneme girmelerindeki en büyük etken, Allah’ı inkâr ve hidayet yerine sapıklığı satın almış olmalarıdır. Cehennem yurdunda kalmaya sebep olan bir diğer husus da dünyayı âhirete tercih etmekten kaynaklanan ticaret, mal, mülk ve makam gibi maddî şeylerin peşine düşüp ibâdetleri terk etmek, alışverişte hile yapmak, rüşvet alıp vermek, fâizcilikten vazgeçmemek ve doğru düzgün terazi kullanmamaktır.

Son olarak belirtelim ki, Kur’ân’ın özünü belirleyen tevhit ilkesi her konuda olduğu gibi ticaret konusunda da geçerlidir. Allah mülkün sahibidir. Her şey O’nundur. Hüküm ve idare yetkisi elinde olan Yüce Allah, zaman zaman övdüğü, ilkeler vazettiği, yer yer de yapılmasını tavsiye ettiği ticareti, ibâdetlerin yanında oyun mesabesinde görmekte, asıl kazancın ve gerçek kârın kendi katında olduğunu vurgulamaktadır. Uğruna kan dökülen, savaşlar yapılan ticareti ve kazanç hırsını bu perspektiften değerlendiren akl-ı selîm bir Müslüman’ın maddiyatla ilişkisinde temel referans, bu hareket tarzı olacaktır. Allah’ın rızasının ticaretten üstün tutulduğu bir dünya yaşanabilir bir dünya olacaktır. Uhrevî ticaretin dünyevî ticaretten revaçta olduğu bir ortamda insanlar mal, mülk, para ve makam için birbirlerinin hakkına girmeye cesaret edemeyeceklerdir. Dolayısıyla insanlarda adâlet, sadâkat, emanet, müsâmaha, kanaat gibi güzel ahlâk unsurlarını ticaret sahasında hissedilir kılmak gerekmektedir. Bunun yolu, tevhid ve doğruluk ilkelerinin eğitim ve öğretim programlarında gerektiği kadar yer almasından geçmektedir. Netice itibarıyla bu sonuçlara ulaşmak isteniliyorsa, maddiyatın yerine maneviyat, dünyevî menfaatlerin yerine uhrevî kazanımları ön plana çıkaran bir dünya görüşünü tercih eden irade gereklidir.

KAYNAKÇA

- ABDUH Muhammed (1849-1905) - REŞİT RIZA Muhammed (1354/1935), *Tefsîrîü'l-Menâr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*, I-XII, Daru'l-Fikr, Kahire, 1923.
- ABDULBAKÎ Muhammed Fuâd (1882-1968), *el-Mu'cemü'l-Müfehres Li Elfâzî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1988.
- ABDULLAH Âyid Muhammed, *Delâle Fi'liyye el-Bey' ve's-Şirâ Fi'l-Kur'ân*, Câmiatul-Kâdisiyye Külliyyetü't-Terbiyye, 2008, sy. 10, s. 4-14.
- ABDULHAMİD Ahmed Serci, “**Cihâd: Barış ve Adâlet İçin Mücadele**”, *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, İnkılap Yay., 1994, II, sy. 2, s. 117.
- ACAR H. İbrahim, “**Mâlî Bir İbâdet Olarak Kurbannın Hükümü**”, *EKEV Akademik Dergi*, 2003, VII, sy. 14, s. 78.
- ACLÛNÎ Ebu'l-Fida İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî, (1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İbâs*, I-II, (thk. Abdulhamîd Hindâvî), Kahire, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Baskı, Beyrut 2000.
- AÇIKGENÇ Alparslan, “**Fazlurrahman**”, *DİA*, İstanbul 1995.
- AFFÂNE Hüsameddin, *Fikhî ve Ahlâkî Yönleriyle İslâm'da Ticaret*, trc.: Servet Bayındır, Polen Yay., İstanbul 2012.
- AFGÂNÎ Saîd, *Esvâku'l-Arab Fi'l-Câhiliye ve'l-Arab*, Dimaşk 1993.
- AĞIRMAN Cemal, *Dünya Âhîret Dengesinde Zenginlik ve Yoksulluk*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2007.
- AHMED b. Hanbel, Ebû Abdillâh, eş-Şeybânî el-Mervezî (241/855), *el-Müsned*, I-XX, Beyrut, trs.
- AK Ayhan, *İslâm Hukûk Literatüründe Hz. Mûsâ*, Rağbet Yay., İstanbul 2016.
- AKAR Muhlis, *İş ve Ticaret Ahlâkı*, DİB. Yayınları, Ankara 2008.
- , *Tüketim Ahlâkı ve İsrâf*, DİB. Yayınları, Ankara 2008.
- AKARSU Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Yay., 7. Baskı, İstanbul 1998.

- AKAY Ali “**Ebû Ubeyde'nin Mecâzu'l-Kur'ân'ı ve Mecâzî Yorumları**”, *İslami İlimler Dergisi*, 2013, VIII, sy. 1, s. 183-206.
- AKBAŞ Bahattin, *Sahtecilik*, DİB. Yayınları, Ankara 2008.
- AKCAN Nureddin, *İslâm Fıkında İşçinin Hak ve Sorumlulukları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇÜSBE, Adana 2008.
- AKÇI Yavuz - KILINÇ Kazım, “**Tüketicilerin Alışveriş Sonrası Pişmanlıklarının ve Gösterdikleri Tepkilerinin İncelenmesi**”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2016, VIII, sy. 4, s. 114.
- AKDEMİR Hikmet, “**Dini Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayırımı**”, *HÜİFD.*, 2008, sy. 19.
- AKDİŞ Muhammed, *Fâiz Politikalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri ve Türkiye*, Yimder Yay., Ankara 1995.
- AKDOĞAN Bayram, “**İbn Hazm el-Endülûsî'nin Mûsikî ile İlgili Hadislere Bakışı**”, *Dinî Araştırmalar*, 1999, II, sy. 4, s. 29-45.
- , “**İslâm'da Mûsikînin Hükümü Konusunda İleri Sürülen Âyet ve Hadislerin Tahlili**”, *HÜİFD.*, 2009, XXII, s. 110-130.
- , “**Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî'nin İslâm Anlayışında Müzik Sanatı, Müzik Âletleri ve Müzisyenler**”, *Uluslararası Modern Çağ ve Gazzâlî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Isparta 2010, s. 476.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, “**Eski ve Yeni Hukûkumuzda İşçinin Çalışma Süresi, İstirahat Tatil ve İbâdet Hakkı**”, *İşçi ve İşveren Münasebetleri*, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul 1990, s. 101-102.
- AKINCI Güliz Muğan, “**Gençler ve Alışveriş Merkezleri (AVM'ler): AVM Kullanım Tercihleri Hakkında Bir Alan Çalışması**”, *Megaron*, 2013, VIII, sy. 2.
- AKPINAR Ali, *Kur'ân Aydınlığında Seyahat*, TDV. Yay., Ankara 1998.
- , *Kur'ân Coğrafyası*, Fecr Yay., Ankara 2002.

-----, **“Kur’ân’a Göre Çalışmanın Çok Yönlülüğü ve İbâdet Boyutu”**, *İslâm ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İzmir 2008, s. 24-37.

-----, ***Namazın Anlaşılması***, Kitap Dünyası, Konya 2009.

-----, **“Bütün Yönleri ile Hac”**, *İSAV.*, Ensâr Yay., 2015, s. 63-88.

-----, **“Kur’ân’ın Ticarî Söylemleri”**, *İlim ve Hayat*, Eylül 2008, sy. 95, s. 7-9.

-----, **“Her Yönden Kazanan Ortaklar”**, *Somuncu Baba Aylık İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi*, Aralık 2013, sy. 158, s. 11-13.

AKPINAR Hüseyin, **“İbn Haldûn’un Mûsikî Hakkındaki Görüşleri”**, *HÜİFD.*, 2013, XVIII, sy. 30, s. 55.

AKSAKAL Zeynep Nermin, **“Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ, Mecâzü’l-Kur’ân’ı ve Mukaddimesi Üzerine Bir İnceleme”**, *ERZSOSDER*, 2015, VIII-II: 83-104.

AKSU Ali, **“İlk Dönem Arap Ekonomi Politikaları”**, *CÜİFD*, Sivas 2000, sy. 4, s. 269.

AKŞİT Cevat, **“Kadının İş Hayatında İslâm’a Göre İstihdamı”**, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukûkunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, (editör: Mehmet Bayyigit), Kombad Yay., Konya 1996.

AKTAN Hamza, **“Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur’ânî Yaklaşım”**, *ATAÜİFD.*, sy. XVI, 2001, s. 59-79.

AKYÜZ Vecdi, ***Hayatın İçinden Fıkıh***, Rağbet Yay., İstanbul 1999.

ALBAYRAK Ahmet Kürşad - DUYKU Murat, **“Tüketim Toplumunun Dinamiklerine Bir Bakış”**, *Erciyes Üniv. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2014, sy. 3.

ALBAYRAK Halis, **“Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi”**, *Kutlu Doğum 2003*, İslâm’ın Güncel Sunumu, TDV. Yay., Ankara 2006.

- ALDEMİR Halil, “İslâm Öncesi Mekke Ekonomisinin Kur’ân Daveti Açısından Değerlendirilmesi”, *Kur’ân’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’ân Öncesi Mekke Toplumu*, 8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması, İstanbul 2011, s. 289-290.
- ALTAŞ Nurullah - KÖYLÜ, Mustafa, “Dînî Danışmanlık ve Din Hizmetleri”, Ensar Yay., İstanbul 2014.
- ALTUNTAŞ Halil - KARAGÖZ, İsmail - KESKİN, Mehmet, *Hac İlmihali*, 8. Baskı, Ankara 2010.
- , *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu*, DİB. Yay., Ankara 2017.
- ALTINTAŞ Ramazan, *Din ve Sekülerleşme*, Pınar Yay., İstanbul 2005.
- ALÛSÎ Şihabüddin Mahmud (1270/1854), *Ruhu’l-Meânî*, I-XXX, Beyrut 1994.
- ÂMULÎ Üstad Abdullah Cevadî, “Haccın İslâm’daki Konumu”, *Misbâh*, 2015, IV, sy. 11, s. 23-56.
- ANSAY Sabri Şakir, *Hukûk Tarihinde İslâm Hukûku*, AÜİF Yay., 2. Baskı, İstiklal Matbaacılık, Ankara 1954.
- APAYDIN H. Yunus, “Karz”, *DİA*, İstanbul, 2001.
- , “Hacir”, *DİA*, İstanbul 1996.
- , “Muhayyerlik”, *DİA*, İstanbul 2006.
- AREN Sadun, *Para ve Para Politikası*, Gerçek Yay., 5. Baskı, İstanbul 1995.
- ARMAĞAN Servet, *İslâm Hukûkunda Temel Hak ve Hürriyetler*, DİB Yay., Ankara 1992.
- , *İslâm Ekonomisi*, Gündönümü Yay., İstanbul 2005.
- ARPA Abdulmuttalip, “Kur’ân’da Mecâz Tartışmaları ve İbn Teymîye (728/1327)’nin Meseleye Yaklaşımı”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2010, sy. 44, s. 181-202.
- ARSLAN Abdurrahman, *Hadislerde Ticarî Ahlâk*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜSBE, Isparta 2001.
- ARSLAN Hüseyin, *İslâm’da Tüketici Hakları*, TDV, Ankara 1994.

- ARSLAN İhsan, *Beşerî ve Siyasî Yönleriyle Hz. Peygamberin Hoşgörüsü*, STS Yay., Rize 2014.
- ARSLAN Mustafa, *İslâm'da Zekât*, DİB. İlmî Dergi 1977, XVI, sy. 3, s. 183-187.
- ASIM EFENDİ Seyyid Ahmed (1235/1820), *Kâmûs Tercümesi*, I-IV, Matbaa-i Bahriyye, İstanbul 1304.
- ASKERÎ Ebû Hilâl, *Arap Dilinde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü*, trc.: Veysel Akdoğan, İşaret Yay., İstanbul 2009.
- ASLAN Ömer, “Kur'an'daki Emanet Kavramına Farklı Bir Bakış”, *Bakü Devlet Üniv. İlahiyat Fak. Elmi Mecmuası*, 2007, s. 32.
- , *Kur'an ve Hoşgörü*, İlâhiyât Yay., Ankara 2005.
- ASLANGÜL Halil, “İçkinin Zararları”, *DİB. İlmî Dergi*, 1964, III, sy. 5-7, s. 185.
- ATAR Fahrettin, “Mükâtebe” *DİA*, İstanbul 2006.
- , “İflâs”, *DİA*, İstanbul 2000.
- ATAVÎ Muhsin, *Fıkhu't-Ticâra ve Âdâbihâ*, 1. Baskı, Beyrut 2005.
- ATAY Hüseyin, “İslâm'dan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı”, *AÜİFD.*, 1957, I-IV, s. 81.
- , “Kur'an'a Göre İnanç Esasları”, *Birinci Kur'an Sempozyumu*, 1994, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1994.
- , *Kur'an'a Göre İslâm'ın Temel Kuralları*, MEB. Yay., İstanbul 1997.
- ATEŞ Davut, “Küresel Kapitalizm ve İslâm Ekonomilerindeki Kalkınmaya Genel Bir Bakış”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2005, XVIII, sy. 4, s. 387-399.
- ATEŞ Süleyman, *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*, AÜİF Yay., Ankara 1982.
- ATIF İskilipli Mehmet, “İslâm Nazarında Ticaret ve Kesbin Ehemmiyeti”, *Reyhan Dergisi*, 2015/2, sy. 38.

- AYBAKAN Bilal, “**İkâle**”, *DİA*, İstanbul 2000.
- , “**İvaz**”, *DİA*, İstanbul 2001.
- , “**Selem**”, *DİA*, İstanbul 2009.
- , “**Zarar**”, *DİA*, İstanbul 2013.
- ,- DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “**Meşrû**”, *DİA*, İstanbul 2004.
- AYCAN İrfan, “**İslâm Toplumunda Eğlence Sektörünün Ortaya Çıkışı**”, *AÜİFD.*, XXXVIII, s. 193.
- AYGAN Fadıl, “**Karşılıksız Tebliğ Bağlamında Dinî Davet ve Hizmetlerde Peygamberlerin Örnekliliği**”, *V. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu*, Mardin 2014.
- AYDEMİR Abdullah, “**Rüşvet ve Zararları**”, *Diyanet Dergisi*, 1977, XVI, sy. 1.
- , **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, TDV. Yay., Ankara 1996.
- AYDIN Ali Aslan, “**Kur’ân-ı Kerim’den İki İlâhî Esas İmân ve Sâlih Amel**”, *Diyanet İlmî Dergi*, Hicret Özel sy. 1981, s. 182.
- AYDIN Erdoğan, *İslâmiyetin Ekonomi Politikası/İslâmiyet Gerçeği IV*, Kırmızı Yay., 9. Baskı, İstanbul 2008.
- AYDIN Mehmet Âkif, “**Borç**”, *DİA*, İstanbul 1992.
- , “**Deyn**”, *DİA*, İstanbul 1994.
- , “**Gasb**”, *DİA*, İstanbul 1996.
- , HAMÎDULLAH, Muhammed, “**Köle**”, *DİA*, İstanbul 2002.
- AYDIN Zeynel Abidin, “**Kadının Şahitliğiyle İlgili Âyetlerin Tefsirlerdeki Yansımalarına Eleştirel Bir Bakış**”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2014, XIV, sy. 3.
- AYENGİN Tevhit, “**İslâm’da İktisâdî Hayatın Ahlâkî Boyutu**”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI, sy. 4, s. 648.

AYNÎ Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (855/1451), **Umdetü'l-Kârî Şerhu Sâhîhi'l-Buhârî**, I-XXV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2001.

AYNÎ Mehmed Ali, “**(Nefs) Kelimesinin Manaları**”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1930, IV, sy. 14, s. 46-52.

AYTÜREL Selma - BERKİ Ömer, “**Avrupa Birliği, Türkiye ve Balkan Ülkeleri Ticaret İlişkileri**”, *İstanbul Ticaret Üniv. Sosyal Bilimleri Dergisi*, Yıl:14, Özel Sayı:28 Güz 2015.

BAĞDÂDÎ Muhammed İbn Habîb, (245/859), **Kitâbu'l-Münemmak Fî Ahbâri Kureyş**, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1985.

BAKKAL Ali, “**Hz. Peygamber'in Kölelere Verdiği Değer ve İslâm'ın Köleliğe Bakışı**”, *I. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri*, Şanlıurfa 2007, s. 219-260.

-----, “**Hz. İbrahim ve Hac**”, *I. Hz. İbrahim Sempozyumu*, Şanlıurfa 1997, s. 123-146.

BAKIR Zülfiye Zeynep, “**Modern Kölelik**”, *Araştırma 19. Uluslararası Hukuk, İnsanî ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*, İstanbul 2016, s. 2-3.

BAL Faruk, **Arap Yarımadasında Ticaret**, Bekâ Yay., İstanbul 2015.

BALTA Yusuf, **İslâm Hukûkunda Zekât Malları ve Nisapları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜSBE, İstanbul 2015.

BARDAKOĞLU Ali, “**Bey**”, *DİA*, İstanbul 1992.

-----, “**Gabn**”, *DİA*, İstanbul 1996.

-----, “**İcâre**”, *DİA*, İstanbul 2000.

-----, “**Kurban**”, *DİA*, İstanbul 2002.

BAUDRİLLARD Jean, **Tüketim Toplumu**, trc.: Hazal Deliceçaylı - Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., 7. Baskı, İstanbul 2015.

-----, **Üretimin Aynası Ya da Tarihî Materyalist Eleştiri Yanılsaması**, trc.: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yay., İzmir 1998.

BAYINDIR Abdülaziz, *Ticaret ve Fâiz*, Süleymaniye Vakfı Yay., İstanbul 2007.

-----, “**Talep Enflasyonu ve Ortaklık Sistemi**”, *Kur’ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 1. s. 29.

-----, “**İslâm Açısından Sarhoş Edici İçkiler**”, *İslâm Medeniyeti*, 1980, IV, sy. 3, s. 3-17.

-----, “**Karz, Deyn, İnfâk ve Sosyal Yardımlaşma**”, *İslâm Hukûku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri*, (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı), İstanbul 2010.

BAYRAKDAR Mehmet, “**İslâm İnanç ve İbâdetlerinin Kişiyi Ekonomik Yapmadaki Rolü**”, *İktisadî Kalkınma ve İslâm*, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul 1987, s. 57.

BAYRAKTAR Ahmet, “**İslâm Ticaret Hukûku Açısından Mal Kavramının Tasnifine Yeni Bir Yaklaşım**”, *Eskiye*, 2016, sy. 32, s. 123.

BAYSA Hüseyin, *Kureyş Kervanları*, İz Yay., İstanbul 2015.

BÂZERGAN Mehdi, *Kur’ân’ın Nüzûl Süreci*, trc.: Yasin Demirkıran - Melâ Muhammed Feyzullah, Fecr Yay., Ankara 1998.

BEBEK Adil, “**Ana Kaynaklara Göre Sihir**”, *Kur’ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1998, sy. 9, s. 62.

BEHİY Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur’ânî Kavramlar*, trc.: Ali Turgut, Yöneliş Yay., İstanbul 1995.

BELHÎMER İbrahim, *el-Mezâci’t-Tesvîkî Min Manzûri’t-Tatbîkâtî’t-Ticâriyyeti’l-İslâmiyyeti*, Câmîatü’l-Cezâir Külliyyetü Ulûmi’l-İktisâdiyye ve Ulûmi’t-Teseyyür, 2004/2005, (Basılmamış Doktora Tezi)

BEŞER Faruk, *İslâm’da Sosyal Güvenlik*, DİB. Yay., Ankara 1987.

-----, *Güncel Meseleler ve Dînî Çözümler*, Nûn Yay., İstanbul 2013.

BEYDAVÎ Nasıruddin, Abdullah b. Ömer b. Muhammed (685/1286), *Muhtasar Kadı Beydâvî Tefsiri*, trc.: Cüneyt Eren, I-IV, Selsebil Yay., 2. Baskı, İstanbul 2011.

- BEYHAKÎ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî (458/1066), *Kitabu'z-Zühd*, trc.: Enbiya Yıldırım, Hâcegan Yay., İstanbul 2000.
- BİLGİN Mustafa, *İslâm Toplumunda Ticaret Ahlakı*, Gayem Yay., İstanbul 2013.
- BİLMEN Ömer Nasûhî (1883-1971), *Hukûku İslâmiyye ve Istulâhâtü Fıkhiyye Kâmusu*, I-VIII, Bilmen Yay., İstanbul 1985.
- , *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâlî Âlîsi ve Tefsiri*, I-VIII, Bilmen Yay., İstanbul trs.
- BOSNALI Süleyman, *Dinimin Direği Namaz*, İstanbul 2008.
- BOYNUKALIN Ertuğrul, *“Yemin”*, *DİA*, İstanbul 2013.
- , *Mekâsıdu's-Şerîa*, *DİA*, Ankara 2003.
- BOYNUKALIN Mehmet, *“Tebliğ”*, *DİA*, İstanbul 2011.
- BOZ Halit, *“Kur'ân'da Sosyal İşlev Açısından Zekât”*, *Turkish Studies*, Volume 10/6 Spring 2015, s. 362.
- BOZKURT Nebi - KÜÇÜKAŞCI Mustafa Sabri, *“Mekke”*, *DİA*, İstanbul 2003.
- , *“İpek Yolu”*, *DİA*, İstanbul 2000.
- , *“Medîne”*, *DİA*, İstanbul 2003.
- BOZKURT Nejat, *“Ticaretin Felsefesi, Tarihçesi ve Etik Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar”*, *İstanbul Ticaret Üniv. Dergisi*, 2002, sy. 2. s. 153.
- , *“Kaliteli Yaşamın Felsefesi”*, *İstanbul Ticaret Üniv. Dergisi*, 2003, sy. 3. s. 22.
- BUHÂRÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-IV, (thk. eş-Şeyh Kâsım eş-Şemmâî er-Rifâî), Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkâm, Beyrut trs.
- BULADI Kerim, *Başarılı ve Güvenilir İş Adamının Yol Haritası*, Bilge Yay., İstanbul 2006.
- , *“Kur'ân ve Adâlet (Toplumda Barış, Güven ve Huzuru Sağlayan İlke: Adâlet)”*, *Diyanet İlmi Dergi*, 2002, XXXVIII, sy. I, s. 23.

- BURSEVÎ İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, I-X, trc.: Komisyon, Damla Yay., İstanbul 2012.
- BÛTÎ M. Said Ramazan (1929-2013), *Fıkhu's-Sîre*, trc.: Ali Nar - Orhan Aktepe, Gonca Yay., İstanbul 1985.
- Büyük Türkçe Sözlük*, I-II, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988,
- CÂBİRÎ Muhammed Âbid, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, trc.: Vecdi Akyüz, Kitapevi Yay., İstanbul 2001.
- Cami ve Namazla Diriliş*, Heyet, DİB. Yay., Ankara 2015.
- CAN Burhanettin, *Dindarlık ve Dünyevîleşme*, *Eskiyeni* İlkbahar, 2009, sy. 13. s. 80.
- CANAN İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Akçağ Yay., Ankara 1988-1994.
- CANDAN Abdurrahman, “İslâm Hukûkunda Yemin ve Ahlâkilik”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2010, sy. 15, s. 442.
- CASSON Herbert N., *Para Kazanmak ve Kullanmak Sanatı*, trc.: Ömer Rıza Doğrul, Toker Yay., İstanbul 1975.
- CERRAHOĞLU İsmail, “Haccın Amacı ve Hikmetleri”, *DİB. İlmî Dergi*, 1991, XXVII, sy. 3, s. 13-22.
- CERTEL Hüseyin, “Psiko-Sosyal Açıdan Zekât”, *ATAÜİFD.*, Erzurum 1997, sy. 13, s. 348.
- CESSÂS Ebûbekr Ahmed b. Ali er-Râzî (370/981), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-V, (thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî), Beyrut 1992.
- CEVÂD Ali, *el-Mufasssal Fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, 2. Baskı, Câmîiatu Bağdâd 1413/1993.
- CEVHERÎ Ebû Nasr İsmâil İbn Hammâd (400/1009), *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-Arabiyye*, I-IIIV, (nşr. Ahmed Abdulğafûr Atâr), Dâru'l-İlm Li'l-Melâyin, 1. Baskı, Beyrut 1990.
- CEZÂİRÎ Ebubekr, *İslâm Düstûru*, trc.: Harun Ünal, Vahdet Yay., İstanbul 1984.

- CEZİRÎ Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, I-VIII, trc.: Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1991.
- CURTIN Philip D., *Kültürler Arası Ticaret*, trc.: Şaban Bıyıklı, Küre Yay., İstanbul 2008.
- COŞKUN Ahmet, *Kur'ân-ı Kerim'de Rızık ve İktisâdî Hayat*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.
- , “**Kur'ân-ı Kerim'in Dünya ve Âhirete Bakışı**”, *EÜİFD.*, Kayseri, sy. 4, s. 268.
- COŞKUN Ali, “**Dinin Sosyal Gerçekliği, Dünyevîleşme, İslâm ve Türkiye**”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2008, sy. 19, s. 20.
- COŞKUN Muhammed, “**Aksâmu'l-Kur'ân 89/Fecr, 1-14. Âyetleri Örneğinde Yemin İfadelerinin Anlaşılması ve Tercüme Edilmesi**”, *MÜİFD.*, 2014, sy. 46, s. 40-41.
- ÇAĞATAY Neşet, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF Yay., MARS T. ve S.A.S. Matbaası, Ankara 1957.
- ÇAĞBAYIR Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul 2007.
- ÇAĞIL Necdet, “**Hakikat-Mecâz Kutuplaşması Bağlamında Kur'ân'da Temsili (Simgesel) Anlatım**”, *İslami İlimler Dergisi*, 2013, VIII, sy. 1, s. 93-112.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “**Metâ**”, *DİA*, İstanbul 2004.
- , “**Fazl**”, *DİA*, İstanbul 1995.
- , “**Kanaat**”, *DİA*, İstanbul 2001.
- ÇAKAN İsmail L. - SÖNMEZ N. Mehmed, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhit Mücadelesi*, Yeni Şafak Yay., İstanbul 2008.
- ÇALIKÇI Ayşenur, *Oynarken Tükenmek: Kumar*, DİB. Yayınları, Ankara 2008.
- ÇALIŞ Halit - HACAK Hasan, “**Rehin**”, *DİA*, İstanbul 2007.
- , “**Kurbanın Dînî Hükmü Fert ya da Âile Adına Kesilmesi Tartışmaları**”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sy. 3, s. 211-230.

- ÇALIŞKAN İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'de Din Kavramı*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 1998.
- ÇEKER Orhan, “Mecellede Ele Alınmayan Üç Konu”, *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu*, TDV Yay., Ankara 1997.
- ÇELEBİ Ahmed, *İslâm Düşüncesinde Cihâd ve Savaş Siyaseti*, trc.: Abdullah Kahraman, İz Yay., İstanbul 1994.
- ÇELEBİ İlyas, “Sihir”, *DİA*, İstanbul 2009.
- , “Geçmişten Devralınan Kültürel Miras: Sihir Problemi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2002, sy. 9, s. 222.
- ÇELEBİ Muharrem, “Ezdâd”, *DİA*, İstanbul 1995.
- ÇELİK Ömer, “Kur'ân-ı Kerim Penceresinden Ekonominin Sürdürülebilirliğinin Temel Dinamikleri”, *Akademik Bakış*, 2006, sy. 10, s. 3.
- ÇELİK Yusuf, “Kur'ân'da İbâdet”, *ATAÜİFD.*, Erzurum 2014, XLI, s. 205-206.
- ÇETİN Abdurrahman, “Ücretle Kur'ân Öğretme ve Okuma Meselesi”, *UÜİFD.*, 1993, V, sy. 5, s. 120.
- ÇETİN Beyzade Nadir, “Yeniden Anlamlandırma Aracı Olarak Reklam”, *Turkish Studies*, Ankara 2014, sy. 9.
- ÇETİN Halis, “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *CÜİİBD.*, II, sy.1, 226.
- ÇINAR Bayram - YILDIRIM Ahmet, “Din, Dünyevîleşme ve Zühd (*adli çalışmanın tenkidî*)”, *AÜİFD.*, 2015, LVI, sy. 1.
- ÇİFTÇİ Ebûseyif, *İslâm'da İsrâf ve Lüks*, Elif Matbaacılık, yy., trs.
- ÇİZAKÇA Murat - AKYOL Mustafa, *Ahlâkî Kapitalizm*, Ufuk Yay., İstanbul 2012.
- ÇETİNER Bedreddin, *Esbâb-ı Nüzûl*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul 2000.
- ÇOBANOĞLU Şevki, *İslâm Ekonomisi*, Yediveren Yay., İstanbul 2013.
- , *Türkiye'de Ekonomik Çıkmaz ve İktisadî Çözüm*, Akabe Kitabevi, Kayseri 1981.

- DAĞTAŞ Erdal - DAĞTAŞ Banu, “**Tüketim Kültürü, Yaşam Tarzları, Boş Zamanlar ve Medya Üzerine Bir Literatür Taraması**”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Bahar, 2006, IV, sy. 14, s. 4-31.
- DALGIN Nihat, “**İslâm Hukûkuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı**”, *OMÜİFD.*, XI, s. 97-128.
- DALPOUR Waleck S., - DEARDEN Brad, “**Kurbanın Küreselleşme Sürecinde Dünya Barışı ve Ekonomisine Etkisi**”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul 2007, s. 191-193.
- DARYAL A. Murat, “**Namazın Psikolojik Temelleri**”, *Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Câmi: Tartışmalı İlmî Toplantılar Serisi*, İstanbul 2009, s. 123-144.
- , “**Ramazan Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme**”, *DİB. İlmî Dergi*, IX, 1970, sy. 100-101, s. 289.
- , “**Kurban Kesmenin Metafizik Temelleri**”, *İslâm Medeniyeti*, 1973, III, sy. 27, s. 10.
- DEBBAĞOĞLU Ahmet, *İslâm İktisadına Giriş*, Dergah Yay., 1. Baskı, İstanbul 1979.
- DEMİR Abdullah, “**Küllî Kaideler Ekolü**”, *Erzincan ÜHFD*, 2007, XI, sy. 1-2, s. 134.
- DEMİR Can, “**Kurban Yan Ürünlerinin Ekonomiye Kazandırılması**”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul 2007.
- DEMİR Fahri, *İslâm Hukûkunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, DİB. Yay., Akara 1986.
- DEMİR Şehmus, “**Kur’ân’da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi**”, *ATAÜİFD.*, Erzurum 2007, sy. 28, s. 12-22.
- DEMİRCAN Adnan, *Hz. Peygamber Döneminde Kurumsal Yapının Oluşumu*, Siyer Yay., İstanbul 2015.

DEMİRCAN Ali Rıza, *Kur'ân ve Sünnet Işığında (Köleleştirilerek Odalıklaştırılan Savaş Esirleri Kadınlar Olarak) Câriyeler ve Sömürülen Cinsellikleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.

DEMİRCİ Kürşat, **“Kutsiyet”**, DİA, İstanbul 2002.

DEMİRCİ Rasih, *Ekonominin Temelleri*, TDV. Yay., Ankara 1996.

DEMİREZEN İsmail, **“Tüketim Toplumunda Dini Metinlerin Yeniden Anlaşılması, Dinî ve Felsefî Metinler”**, (*Yirmi Birinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu*), Bildiri Kitabı, I, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Kültür Yayın No: 8.

-----, **“Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din İle Etkileşimi”**, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, X, sy. 3.

-----, **“Tüketim Toplumunda Dini Değerlerin Serencamı”**, *Akademide Felsefe Hikmet ve Din*, Bülent Ecevit Ün. Yay., III, Zonguldak 2014.

DENİZ Abdülbaki, *İslâm Hukûkunda İlet Kavramı ve Fâizin İleti*, UÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006.

DERVEZE M. İzzet, (1888-1984), *et-Tefsîru'l-Hadîs*, I-VII, trc.: Muharrem Önder, Ekin Yay., İstanbul 1998.

DEVELİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., 14. Baskı, Ankara 1997.

DEVIYY İbrahim Ahmed Abdü'l-Hâlık, *et-Ticâratu'l-İlektruniyye Dirâse Tatbîkiyye Ala'l-Mektebât*, Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, Riyâd 2010.

DİA, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I-XLIV, İstanbul 1988-2013.

Din Görevlisi El Kitabı, Komisyon, 2. Baskı, DİB. Yay., Ankara 1988.

DOĞAN D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

DOĞAN Lütfi, *Toplumun Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler (Huzur ve Saadetin Esasları)*, DİB. Yay., Ankara 1986, s. 76-77

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, I-XIV, Heyet, Çağ Yay., İstanbul 1986-1989.

DÖĞEN Şaban, *İslâm ve Coğrafya*, Gençlik Yay., İstanbul 1997.

DÖNDÜREN Hamdi, “**İslâm Hukûkuna Göre Akdin Fesbinden Doğan Tazminat, Rekabet, Reklam-Promosyon ve Acentelerin Temsil Yetkisi**”, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukûkunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Konya 1997, s. 124.

DÖNMEZ İbrahim Kâfi, “**Murâbaha**”, *DİA*, İstanbul 2006.

DUMAN M. Zeki, “**İslâm’ın Köle ve Cârîye Sorununa Yaklaşımı**”, *EÜİFD.*, sy. 12, 2011, s. 1-54.

-----, “**İnfâka Dâir (Zengin - Fakir İlişkilerinde Âdap)**”, *Diyanet Dergi*, 1985, XXI, sy. 3, s. 43-46.

DUMLU Ömer, *Kur’ân-ı Kerim’de Salâh Meselesi*, DİB. Yay., Ankara 1992.

-----, *Kur’ân-ı Kerim’de Ma’rûf ve Münker*, Ravza Yay., İstanbul 1994.

DUMLU Emrullah, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, Rağbet Yay., İstanbul 2012.

DURÎ Abdulaziz, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, trc.: Sabri Orman, Endülüs Yay., İstanbul 1991.

DURMUŞ Abdullah, “**Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi**”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2010, sy. 16, s. 315-330.

DURU Sezer - DURU Orhan, *Dünya Batıyor mu?*, Soyut Yay., İstanbul 1975.

EBÛ DÂVÛD Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî el-Ezdî (275/889), *es-Sünen*, I-V, yy, trs.

EBÛ HAYYÂN Muhammed b. Yusuf (745/1344), *el-Bahrü’l-Muhît*, I-VIII, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1993.

EBU’S-SUÛD Muhammed b. Muhammed (982/1574), *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, I-IX, Dâru’l-Mushaf, Beyrut trs.

- EBÛ UBEYD Kâsım b. Sellâm (224/838), *Kitâbu'l-Emvâl*, trc.: Cemaleddin Saylık, Düşünce Yay., İstanbul 1981.
- EBÛ UBEYDE Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824 [?]), *Mecâzü'l-Kur'ân*, I-II, (nşr.: M. Fuad Sezgin), Kâhire 1954.
- EBÛ ZEHRA Muhammed, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, trc.: E. Ruhi Fığlalı - Osman Eskicioğlu, Yağmur Yay., 3. Baskı, İstanbul 1981.
- , *İslâm'da Savaş Kavramı*, trc.: Cemal Karaağaçlı, Fikir Yay., 2. Baskı, İstanbul 1985, 29-79.
- EBÛ ZEYD Nâyil Memdûh, “**İstismâru'l-Emvâl Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'Sünneti'n-Nebeviyye Mefhûm Mecâlât Subul Himâyât**”, *Mecelletü Câmiatu Dimeşk Li'l-Ulûmi'l-İktisâdiyye ve'l-Kânûniyye*, XXII, sy. 1, s. 9.
- ECE Hüseyin Kerim, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul 2013.
- EKİN Yunus, “**Dünyevîleşmeye Bir Çözüm Olarak İnfâk Anlayışı**”, *SAÜİFD.*, sy. 6, s. 77-102.
- Ekonomi Sözlüğü*, Heyet, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2006.
- EMDÂD Ahmed, *et-Ticâratu'l-İlekruniyye Min Manzûri'l-Fıkhı'l-İslâmî*, Câmia el-Hâcc Batna, Külliyyetu Ulumi'l-İctimaiyye ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Cezâir 1427/2006.
- ENGELS Friedrich, *Komünizmin İlkeleri*, 1. Baskı, Sol Yayınları, Aralık 1976.
- ER İzzet, “**Hicret Öncesi Mekke'de Kapitalizm**”, *UÜİFD.*, 1992, IV, sy. 4, s. 307-310.
- ERAYDIN Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yay., İstanbul 1994.
- ERDEM Ekrem, *İslâm İktisadı ve Piyasa*, İgiad Yay., (Haz. Yusuf Enes Sezgin, Firdevs Bulut) İstanbul 2015.
- ERDEM Mustafa, “**Günümüzde Kurban Uygulaması Üzerine Bazı Değerlendirmeler**”, *Dînî Araştırmalar*, 2008, sy. 30, s. 9.
- , “**İbaha-yi Asliyye ve Hürmet-i Ademiyye**”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 3, sy. 1, Bahar 2008, s. 11.

- , **“Ribâ, İhtikâr ve İnfâk”**, *İslâm Hukûku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri*, (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı), İstanbul 2010.
- ERDOĞAN Mehmet, ***Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü***, Rağbet Yay., İstanbul 1998.
- , **“İslâm Hukûk Nazariyatında ve Tatbikatta Ücret”**, *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri, İSAV.*, İstanbul 1990 s. 129.
- ERHAN Çağrı, ***Siyasî Tarih-I***, Modern Avrupa'nın Doğuşu, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir 2013.
- ERİM Neşe - YASA Doğangün Bengü, **“Wealth of Nations”ı Türkçeden Okumak**, *Kocaeli ÜSBED.*, 2010, sy. 19, s.19.
- ERKAL Mehmet, ***İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukûku Uygulamaları***, İSAM Yay., İstanbul 2009.
- , **“Zekât”**, *DİA*, İstanbul 2013.
- EROL Bünyamin, ***Hz. Peygamber, İnanç ve Helal Kazanç***, Helal Kazanç Helal Tüketim, DİB. Yay., Ankara 2013, s. 45.
- , - KELEŞ Ekrem, ***Haccı Anlamak***, DİB. Yay., 7. Baskı, Ankara 2009.
- ERSOY Arif, ***Fâizsiz Yeni Bir Banka Modeli***, İlmî Neşriyat, İstanbul 1987.
- ERTEN Mevlüt, **“Kur’ân’da Hakikat ve Mecâzın Tespitinde Bağlamın Önemi”**, *İslami İlimler Dergisi*, 2013, VIII, sy. 1, s. 161-182.
- ERTİT Volkan, ***Sekülerleşme/Dinden Uzaklaşma Hikayesi***, Liberte Yay., İstanbul 2014.
- ERTURHAN Sabri, **“İslâm Ticaret Hukûkuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”**, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2010, sy.16, s. 220.
- ESED Muhammed (1900-1992), ***Kur’ân Mesajı, Meâl-Tefsîr***, I-III, trc.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul 1999.
- ESEN Adem, ***Sosyal Siyaset Açısından İslâm’da Ücret***, TDV Yay., Ankara 1993.

- ESKİCİOĞLU, Osman, *İslâm ve Ekonomi*, Çağlayan Matbaası, İzmir 1999.
- , *Yahya b. Adem ve Kitabı'l-Harâc'ı*, İzmir 1966.
- , *İslâm Hukûku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi*, İzmir 1995.
- EVRİN Sadettin, “Mevlid ve Hatim Okutmak Hakkında”, *DİB. İlmî Dergi*, 1961, (Türk Tarih Kurumu Basımevi- Ankara, 1962), s. 88-89.
- EYYÛB Hasan, *Fıkhu'l-Muâmelâti'l-Mâliyye Fi'l-İslâm*, Dâru's-Selâm, 1. Baskı, Kâhire 2003.
- EZRAKÎ Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh (250/864), *Ahbâru Mekke*, I-II, (thk. Abdu'l-Melik b. Abdillâh b. Düheş), Mektebetü'l-Esedî, yy., 2003.
- FÂRÛKÎ İsmail Râci (1921-1986), FÂRÛKÎ, Luis Lâmia, *İslâm Kültür Atlası*, trc.: M. Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, İnkılap Yayınları, İstanbul 1999.
- FAZLUR RAHMAN, *İslâmiyet ve İktisâdî Adâlet Meselesi*, trc.: Yusuf Ziya Kavakçı, AÜİF Yay., Erzurum, 1976.
- FEHD Tefvik, “Meysir”, *DİA*, İstanbul 2004.
- FERÂHİDÎ Ebu Abdirrahman el-Halil b. Ahmed (170/786), *Kitabu'l-Ayn*, (thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerâî), Müessesetü'l-li'l-Matbuat, Beyrut 1988.
- FERRÂ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî (207/822), *Meâni'l-Kurân*, I-III, Âlemu'l-Kütüb, 3. Baskı, Beyrut 1983.
- FEYİZLİ Tahsin, *İslâm'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*, MEB. Yay., İstanbul 1993.
- FÎRÛZÂBÂDÎ Mecdudîn Mahmud b. Yakub (817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, I-IV, Beyrut, trs.
- GÂLİB R'ad, “Davâibu't-Ticâra Fi's-Şerîati'l-İslâmiyye”, *Mecelletü'l-Feth*, 2005, s. 91.
- GAZZÂLÎ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî (505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut 2005.
- GEÇİT M. Salih, *Ekonomi ve İnanç*, TDV. Yay., Ankara 2009.

- Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, I-II, Heyet, Milliyet Yay., İstanbul 1988.
- GOODY Jack, *Kapitalizm ve Modernlik/Büyük Tartışma*, trc.: İhsan Duru, Küre Yay., İstanbul 2008.
- GÖKMENOĞLU Hüseyin Tekin, *İslâm'da Şahsiyet Hakları*, TDV. Yay., Ankara 1996.
- GÖLCÜK Şerafeddin - TOPRAK Süleyman, *Kelâm*, SÜİF Yay., Konya 1988.
- GÖRGÜN Hilal, “**Sosyalizm**”, *DİA*, İstanbul 2009.
- GÖRGÜN Tahsin, “**Dünyevîleşme ve Makâsıd**”, *TDV. İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2011, sy. 13, s. 14-15.
- GÖZÜBENLİ Beşir, “**Semen**”, *DİA*, İstanbul 2009.
- , “**Şirket**”, *DİA*, İstanbul 2010.
- GÜÇ Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, Düşünce Kitabevi, İstanbul 2003.
- GÜL Ali Rıza, *Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur'an'da Fâiz (Ribâ) Yasağı*, Avrasya Yay., Ankara 2006.
- , “**Kur'an'daki İnfâk Kavramının Anlam Yelpazesi**”, *Dini Araştırmalar*, VIII, sy. 22. s. 239-261.
- , “**Tüketimde Meşrûiyet Sorunu ve Kur'an**”, *Dini Araştırmalar*, 2009, XXII, sy. 34. 2009, s. 64.
- , “**İslâm İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri**”, *AÜİFD.*, 2010, LI, sy. 2, s. 38.
- GÜLEÇ Hasan, “**İslâm Hukûkunda Can Güvenliği Açısından Kısâs**”, *DİB. İlmi Dergi*, 1997, XXXIII, sy. 2, s. 11.
- GÜLER İlhami, “**Dünyanın Başına Gelen “Derin Sapkınlık”: Dünyevîleşme**”, *İslâmiyât*, 2001, IV, sy. 3, s. 42.
- GÜLERARSLAN Aşina, “**Uhrevîye Karşı Seküler; Din ve Televizyon**”, *SÜSBED.*, 2010, sy. 24, s. 224-225.

- GÜLÜŞAN Göcen, “İbn Haldûn’un Toplum ve İnsan Yaklaşımının Günümüze Düşen İzdüşümleri: Tüketim Toplumu ve Narsist İnsan”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz - Aralık, 2013, VII, sy. 14, s. 182-183.
- GÜMÜŞHÂNEVÎ Ahmed Ziyâüddîn, “Ensar, Muhacir, Cihâd, Gazve ve Şehitler Hakkında...” trc.: Ömer Faruk Habergetiren, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2013, II, sy. 4, s. 242.
- GÜNAY Mehmet, *Zekât Kitabı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- GÜNDOĞAN Mete, *Fâiz Tuzağı*, Keşif Yay., Ankara 2002.
- GÜNER Agah Oktay, *İsraf Ekonomisi*, 5. Baskı, Damla Yay., İstanbul 1978.
- GÜNEŞ Cengiz, *Kur’ân’da Sevgi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, CÜSBE, Sivas 2000.
- GÜNGÖR Cahit, *Çağdaş Tefsirde “Kölelik” Yorumu*, AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- GÜRAN Tefvik, *İktisat Tarihi*, İstanbul 1993.
- GÜRKAN Nejdî, “Arapça’da “El” Takısı ve Fonksiyonları”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2004, VIII, sy. 18, s. 365.
- GÜRSOY Şahin, “Bir Yolsuzluk Türünün Sosyo-Kültürel Çözümlemesi: Rüşvet”, *Dini Araştırmalar*, Ocak - Nisan 2001, III, sy. 9, s. 67.
- HACAK Hasan, “Mal”, *DİA*, İstanbul 2003.
- , “Mülkiyet”, *DİA*, İstanbul 2006.
- , ÇALIŞ Halit, “Rehin”, *DİA*, İstanbul 2007.
- HACIEFENDİOĞLU Abbas, “İbâdet”, *DİB. İlmî Dergi*, 1964, III, sy. 2-3, s. 80.
- HADDÂD Ebû Abdillâh Mahmûd b. Muhammed (h.1374/?), *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâi Ulûmi’-d-Dîn Li’l-‘Irâkî vebni’s-Sübkî ve’z-Zebîdî*, I-VII, 1. Baskı, Riyad 1987.
- HALLÂL Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn (311/923), *el-Hassu Ala’t-Ticâra ve’s-Sînâ’ ve’l-Amel*, Dâru’l-Âsime, Riyâd 1407.

- HAMÎDULLAH Muhammed (1908/2002), **İslâm Peygamberi**, I-II, trc., Salih Tuğ,
Yeni Şafak Yay., Ankara 2003.
- , **“İlâf”**, *DİA*, İstanbul 2000.
- , **“İslâm’da Hac”**, trc.: M. Akif Aydın, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, İÜEF
Yay., 1984, VIII, sy. I-IV, s. 123-159.
- HAMİTOĞULLARI Beşir, **“Türkiye’nin Altın-Gümüş Gibi Varlıklarda Zekât
Potansiyeli”**, (Türkiye’de Zekât Potansiyeli/Tartışmalı İlmî Toplantılar
Dizisi), *İSAV.*, Yay., İstanbul 1987, s. 28-29.
- HANÇERLİOĞLU Orhan, ***Ekonomi Sözlüğü***, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- , ***Toplumbilim Sözlüğü***, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1996.
- HANEFÎ Hasan, **“Kur’ân’da Mal (İçerik Tahlili)”**, trc.: Süleyman Tuğral,
Muhafazakâr Düşünce, 2011, sy. 27, s. 121-142.
- HARMAN Ömer Faruk, **“Medyen”**, *DİA*, İstanbul 2003.
- , **“Hac”**, *DİA*, İstanbul 1996.
- , **“Ashâbü’r-Res”**, *DİA*, İstanbul 1991.
- HATALMIŞ Ali, **“İslâm’ın İlk Dönemlerinde İdâri Hayatta Köle ve Mevâlî”**,
ÇÜİFD., XIII, sy. 2, 2013, s. 151-167.
- HATİPOĞLU Haydar (1929-1995), ***Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi***, I-X,
Kahraman Yay., İstanbul 1983.
- HAVVÂ Saîd (1935-1989), ***el-Esâs Fi’t-Tefsîr***, I-XI, (nşr.: Abdülkadir Mahmûd el-
Bekâr), Dâru’s-Selâm, 1. Baskı, Beyrut 1985.
- , ***Hadislerle İslâm Akâidi/el-Esâs Fi’s-Sünne***, I-V, trc.: M. Ahmet Varol
vd., Aksa Yay., İstanbul 1997.
- HAWAMED Suhel Ahmad Fadel, **“Eseru’z-Zekât Ala’l-İstihlâk”**, *İslâm
Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2016/1: 135-147.
- HEYD W. (1913-1968), ***Yakın-Doğu Ticaret Tarihi***, trc.: Enver Ziya Karal, Türk
Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 2000.
- HİZMETLİ Mustafa, ***Endülüs’te Hisbe Teşkilâtı***, TDV. Yay., Ankara 2011.

- HİZMETLİ M., Haz.: *Nehcü'l-Belâğâ*, trc.: Beşir Işık - M. Vesim Taylan - Faruk Bozgöz - Birleşik Yay., Ankara 1990.
- HOCAOĞLU Durmuş, “**Batı Tarzı Dünyevîleşme: Laiklik ve Sekülerlik**”, *Türkiye Günlüğü*, Ankara 1994, sy. 28, s. 110.
- HODGSON Marshall G.S. (1922-1968), *İslâm'ın Serüveni*, I-III, trc.: Heyet, İz Yay., İstanbul 1993.
- HÖKELEKLİ Hayati, “**Dinî Hayatın Bütünlüğü Açısından Âhret İnancının Psikolojik Temelleri**”, *İlahiyat Fakülteleri Eğitim Öğretim Koordinasyon Toplantısı*, CÜİF, Sivas 2007, s. 5.
- , “**İslâm'ın İnsan Görüşü Işığında İşçi Hakları, İslâm'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği**”, (*Kutlu Doğum Haftası, 1993*), TDV. Yay., Ankara 1995, s. 238-242.
- HUBERMAN Leo, *Sosyalizmin Alfabetesi*, Sol Yay., Çağ Matbaası, Ankara 1984.
- ILGAZ Ayşe Ceyda, “**Tüketim Toplumu ve Küresel Kültür**”, *İÜİlet.FD.*, 2002, s. 327- 332.
- ILLICH Ivan, *Tüketim Köleliği*, trc.: Mesut Karaşahan, Pınar Yay., İstanbul 2000.
- İŞİK Emin, “**Kureyş Suresi Üzerine Bir Tefsir Denemesi**”, *MÜİFD.*, İstanbul 1985, sy. 3, s. 11.
- İŞİK Halim, “**Eski ve Yeni Ahid'de Para ve Faiz**”, *Marife*, Yıl 6, sy. 1, Bahar 2006, s. 63-64.
- IZUTSU Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, trc.: Süleyman Ateş, AÜİF. Yay., Ankara 1975.
- İBN ABBÂD Ebu'l-Kâsım İsmâil (385/995), *el-Muhût Fi'l-Luğa*, I-XI, (nşr. Muhammed Hasen Al Yasin), Âlemü'l-Kütüb li'l-Melâyin, 1. Baskı, Beyrut 1994.
- İBN ÂŞÛR Muhammed Tâhir (1909-1970), *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Dâru't-Tûnisiyye, Tunus 1984.
- İBN ATİYYE Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib el-Endelûsî (541/1147), *el-Muharreru'l-Vecîz Fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, I-VIII, Doha, 2007.

- İBN DÜREYD Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (321/933), *Kitâbu Cemhereti'l-Luğa*, I-III, (thk. Remzi Münîr Ba'lbek), Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1. Baskı, Beyrut 1987.
- İBN EBİ'D-DÜNYÂ Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd (281/894), *Hadislerde Mal-Mülk ve Ticâret*, trc.: Abdüsselam Yaşar Güngör, Ocak Yay., İstanbul 2008.
- İBN FÂRİS Ebu'l-Hüseyin Ahmed (395/1004), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, yy, trs.
- İBN HACER Şerefuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1449), *Fethul-Bârî Bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.
- İBN HİŞAM Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2006.
- İBN İSHAK Muhammed b. İshâk b. Yesâr (151/768), *Sîratu İbn İshâk*, (thk. Muhammed Hamîdullah), Mağrib 1976.
- İBN KESÎR Ebu'l-Fidâ (774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Sâmi İbn Muhammed İbn Abdirrahmân İbn Selâme), I-VIII, Dâru't-Taybe, Riyâd 2. Baskı, 1999.
- İBN MÂCE Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (273/887), *es-Sünen*, I-III, yy, trs.
- İBN MANZÛR Muhammd b. Mükrim (711/1311) *Lisânü'l-Arab*, I-XVIII, (nşr. Emin Muhammed Abdulvehhâb - Muhammed es-Sadık el-Ubeydî), Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1996.
- İBNÜ'L-ARABÎ Ebû Bekr (543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trs.
- İBNÜ'L-CEVZÎ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr Fî İlmi't-Tefsîr*, I-IX, el-Mektebu'l-İslâmî, 3. Baskı, Beyrut 1404/1984.
- İBRAHİM Hakkî İsmail, *Esvâku'l-Arabî't-Ticâriyye Fî Şibhi'l-Cezirati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Amman 2002.
- İNCE Rüveyda Sağlam, *Kur'an-ı Kerim'de Kölelik Konusu*, AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

- İSFEHÂNÎ Rağib (502/1108), *el-Müfredât Fî Garîbi'l-Kur'ân*, Kahraman Yay., İstanbul 1986.
- İSMAİL Muhammed, *İslâm ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler*, trc.: Cemal Karaağaçlı, Serda Yay., İstanbul 1978.
- İŞLİYEN Burhan, “**Geleneksel Kardeşliğimizi Tehdit Eden Unsurlardan Dünyevileşme ve Bireyselleşme**” *Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku, Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu*, DİB. Yay., Ankara 2012, s. 587
- İZ Mahir, “**Amel-i Salih: 5 İbâdet**”, *İslâm Düşüncesi*, 1968, II, sy. 6, s. 355.
- KÂHÂF Münzir, *en-Nusûsu'l-İktisâdiyye Fî'l-Kurân ve's-Sünne*, Merkezü'n-Neşri'l-İlmî, 1. Baskı, Cidde 1995.
- KAHRAMAN Abdullah, “**Takas**”, *DİA*, İstanbul 2010.
- , “**Gıda Ürünlerinde Helal ve Haramı Belirleme Yöntemi**”, *CÜİFD.*, 2012, XVI, sy. 1, 453-478.
- , “**İslâm'da Helal ve Haramın Yeri ve Fıkıh Usulü Açısından Temellendirilmesi**”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, 2012, s. 43-69.
- KAL'ACÎ Muhamed Ravvâs, *Kur'ân'ın Seçilmiş Dili*, trc.: Cüneyt Eren - Sait Toprak, İzmir 2009.
- KALEŞİ Hüseyin, *İslâm'da İş ve Ticaret Ahlâkı*, Seha Yay., İstanbul 1990.
- KALFA Aslıcan, *Eski Doğu Bloku Ülkeleri Kaynaklı İnsan Ticareti ve Fuhuş Sektöründe Çalışan Kadınlar*, AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.
- KALKAN Ahmet, *Hesap ve Hesaba Çekilme*, İstanbul 2012.
- KALLEK Cengiz, *Sosyal Servet*, Klasik Yayınları, İstanbul 2015.
- , “**Kîle**”, *DİA*, İstanbul 2002.
- , “**Müsâveme**”, *DİA*, İstanbul 2006.
- , “**İhtikâr**”, *DİA*, İstanbul 2000.

-----, “**Sâ**”, *DİA*, İstanbul 2008.

-----, “**İsrâf**”, *DİA*, İstanbul 2001.

KANDEHLEVÎ Muhammed Yusuf, *Hayâtu's-Sahabe*, I-IV, trc.: Sıtkı Gülle, Divan Yay., İstanbul 1987.

KANDEMİR M. Yaşar, “**Hatîce**”, *DİA*, İstanbul, 1997.

KAPÇI Mustafa, *İslâm'ın Hayata ve Ekonomiye Bakışı*, Bayrak Yay., İstanbul 2001.

KARA Ömer, *Kur'ân'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*, Rağbet Yay., İstanbul 2002.

KARACA Ayşe - BEYAZNAR Bahar, “**İnternette Müstehcenlik: Nerede Başlar ve Nerede Biter?**”, *Akademik Bilişim'10, XII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, Muğla Üniv. 2010, s. 64.

KARAGÜLLE Süleyman, *İslâm'da Denge/Para*, Akyol Neşriyat, İzmir trs.

-----, *Alternatif Fâizsiz Banka: Selem ve Kredileşme*, İz Yay., İstanbul 1993.

KARAKAŞ Vehbi, *Fakirler ve Zenginler*, Timaş Yay., İstanbul 1993.

KARAMAN Hayreddin, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, Nesil Yay., İstanbul 1987.

-----, *İslâm Hukûku*, I-III, Nesil Yay., İstanbul 1986.

-----, *Alışverişte Vade Farkı, İslâm Hukûkuna Göre Vade Farkı ve Kâr Haddi*, İstanbul 1987.

-----, *İslâm'da İşçi-İşveren Münâsebetleri*, Marifet Yay., İstanbul 1981.

-----, “**Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi**”, *İslâmî Araştırmalar*, 1997, X, s. 4.

-----, *İş ve Ticaret İlmihali*, İz Yay., İstanbul 2012.

KARDAVÎ Yusuf, *Çağdaş Problemlere Fetvalar*, trc.: Mehmet Keskin, İlim Yay., İstanbul 1986.

-----, “**Zekâtu’t-Ticâre Fî Tatbîkî’l-Muâsır**”, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukûkunun Günüümüzdeki Meseleleri Kongresi*, (editör: Mehmet Bayyigit), Kombad Yay., Konya 1996, s. 471-496.

-----, “**Hel Li’r-Ribh Haddun A’lâ**”, *Mecelletü’l-Mecma’i-Fıkhî’l-İslâmî*, Mekke 2005, sy. 4, s. 70-90.

-----, *Fakirlik Problemi Karşısında İslâm*, trc.: Abdülvehhab Öztürk, Nur Yay., Ankara 1975.

KARSLI İbrahim Hilmi, *Helal Kazanç Helal Tüketim*, DİB. Yay., Ankara 2013.

-----, “**Yemin**”, *DİB, İlmî Dergi*, 1964, III, sy. 1, s. 22.

KÂSÂNÎ Alâuddîn Ebu Bekr b. Mes’ûd (587/1191), *Bedâiyu’s-Sanâyi Fî Tertîbi’s-Serâyi*, I-VII, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 1984.

KASAPOĞLU Abdurrahman, *Kur’ân’da Ahlâk Psikolojisi*, Yalnızkurt Yay., İstanbul 1997.

-----, “**Kişilik Gelişimi Açısından "Namaz"**”, *Hikmet Yurdu*, 2015, VIII, sy. 16, s. 16-22.

-----, “**Kur’ân’da Oruç Psikolojisi**”, *DİB. İlmî Dergi*, 2007, XLIII, sy. 1, s. 56.

-----, “**Kişilik Eğitimi Açısından Hac**”, *DİB. İlmî Dergi*, 2008, LIV, sy. 1, s. 93-126.

KASIMÎ Muhammed Cemalüddin (1332/1914), *Mehasinü’t-Te’vîl*, I-XVII, 1. Baskı, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabî, yy., 1957.

-----, *Kur’ân’ı Anlamak, Tefsir İlminin Temel Meseleleri*, trc. Sezai Özel, İz Yay., İstanbul 1990.

KÂSİMÎ Seher Yûsuf, *et-Ticâratu ve Devletü’l-Hilafeti Fî Sadri’l-İslâm*, Nablus 1999.

KÂŞÂNÎ Abdurrezzâk, *el-Mu’cemu Istilâhâti’s-Sûfiyye*, (thk. Abdulâl Şahin), Kahire 1992.

KAVAKLIOĞLU Mahmut, “**Nebevi Bir Mesaj Olarak "Güven/Emniyet"**”, *İslâmî İlimler Dergisi Yay.*, 2014, s. 671.

- KAYA Arslan, “**Adi ve Ticari İşlerde Fâiz**”, *İÜHFD.*, LIV, s. 352.
- KAYA Ayhan, “**Teori ve Pratik Açından İnfak ve İsâr Ahlâkı**”, *CÜİFD.*, 2003, XVII, sy. 1, s. 305-317.
- KAYA Remzi, *Kur’ân-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes’te Helal ve Haram Gıdalar*, İstanbul 2000.
- , “**Kur’ân, Tevrat ve İnciller Bağlamında Helal ve Haram Gıdalar**”, *SÜİFD.*, 2007, XXIV, s. 9-27.
- KAYAOĞLU İsmet, *İslâm Kurumları Tarihi*, AÜİF. Yay., Ankara 1980.
- KAYAPINAR Hüseyin - YENİEL Necati, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, I-XVII, Şamil Yay., 2011 İstanbul.
- KAYHAN Veli, “**Kur’ân’a Göre İsrâf ve İktisat**”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, VI, sy., 2, s. 173.
- KAYSICI Cafer, *Kur’ân’da Mükâfat ve Ceza*, Hüner Yay., Konya 2006.
- KAZANCI Fatih, “**Serbest Piyasa Ekonomisi ve İslâm Ekonomisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz**”, *Uluslararası İslâm Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 2016, II, sy. 3, s. 162-177.
- KAZGAN Gülten, *İktisâdî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, 9. Baskı, İstanbul 2000.
- KERİMOĞLU Yusuf, *Kelimeler Kavramlar*, İnkılap Yay., 6. Baskı, İstanbul 1985.
- KESKİN Hasan, “**Kur’ân’da Lağv Kavramı**”, *CÜİFD.*, Sivas 2000, sy. IV, s. 136-137.
- , *Kur’ân’da Fitne Kavramı*, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- KILIÇ Sadık, “**En İdeal Tefsir, En Gerçekçi Tefsirdir**”, *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri II*, Ankara 1995.
- , “**“Nefs” Kelimesinin Kur’an’da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar**”, *AÜİFD.*, 1982, sy. 5, s. 189-196.
- KILIÇ Ünal, “**Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums**”, *CÜİFD.*, Sivas 2004, VIII, sy. 1, s. 76-77.

- KIRKIZ Mustafa, “**Hakikat ve Mecâz Bağlamında Kur’ân’da "Engellilik" İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi**”, *Fırat ÜİFD.*, 2007, sy. 12:1, s. 103-117.
- KISA Mahmut, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Armağan Kitaplar Yay., 2. Baskı, Konya 2008.
- KIVILCIMLI Hikmet, *Tarih Devrim Sosyalizm*, Sosyal İnsan Yay., İstanbul 2014.
- KOCA Ferhat, “**Mendup**”, *DİA*, İstanbul 2004.
- KOÇ Gülçin Tunalı, *Ticaretin Efsanesi*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 2013.
- KOÇYİĞİT Talat, “**Şeytan Mantığı ve Namaz**”, *DİB. İlmî Dergi*, 1970, IX, sy. 96-97, s. 151-153.
- , “**Hac ve Faziletleri**”, *DİB. İlmî Dergi*, 1970, IX, sy. 102-103, s. 372-376.
- KÖSE Saffet, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, İGİAD Yay., İstanbul 2012.
- , “**Rüşvet**”, *DİA*, İstanbul 2008.
- , “**İslâm Hukûkuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası**”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2008, sy. 11, s. 140.
- , - ŞİMŞEK Murat, “**İstihlâk**”, *I. Uluslararası Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi*, Ankara 2011, s. 121.
- , “**İslam Hukûkunda İnsan Onuruna Dayalı Bazı Hükümler**”, *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*, DİB. Yay., Ankara 2013.
- KÖYLÜ Mustafa, “**Kur’ân’ın İnsanlığa Getirdiği Değerler ve Hedefler**”, *OMÜİFD.*, 2007, sy. 24-25, s. 84.
- KRAMERS J.H., “**Coğrafya ve Ticaret**”, trc.: Murat Ağarı, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2003, XVI, sy. 4, s. 678-687.
- KUDÂÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca’fer (454/1062), *Müsnedu Şihâb*, I-II, Müessesetu’r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1985.
- KULOĞLU Turan, *Uluslararası Belgelerde ve Türk Hukûkunda İnsan Ticareti*, SÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.
- Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, Hayrettin Karaman vd., Ankara 2006.

- KUREŞÎ Enver İktbal, *Fâiz Nazariyesi ve İslâm*, trc.: Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1966.
- KURT Abdurrahman, *İslâm Çalışma Ahlâkı*, Emin Yay., Bursa 2009.
- KURT Avni, “**Din Nasıl Tebliğ Edilmeli**”, *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri I*, Ankara 2003, s. 538-539.
- KURT İsmail, *Para Vakıfları*, Ensar Yay., İstanbul 2015.
- KURTUBÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1272), *el-Câmi’ Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I-XX, Beyrut, 1952.
- KUŞEYRÎ Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, trc.: Muhammed Coşkun, İlk Harf Yay., İstanbul 2013.
- KUTUB Muhammed, *İslâm İnancı*, trc.: Nureddin Yıldız, 6. Baskı, Risale Yay., İstanbul 2012.
- , *Kur’ân’ı Nasıl Okuyalım*, trc.: Bekir Karlığa, İşaret Yay., 11. Baskı, İstanbul 2013.
- KUTUB Seyyid, (1966), *Fî-Zilâli’l-Kur’ân*, I-VI, Dâru’ş-Şurûk, Kahire 2003.
- , *İslâm ve Fâiz*, trc.: Abdullah Dalar, İktbal Yay., Ankara trs.
- , *İslâm’da Cihâd*, Özgü Yay., İstanbul 2009.
- KÜLEYB Müheyyib Gâlib Ahmed, “**es-Sılâtu’t-Ticâriyye Beyne Cenûbi Şibhi’l-Cezîrati’l-Arab ve Menâtıkı’l-Hilâli’l-Hasîb ve Mısır Hilâle’l-Elfe’l-Evvel Kable’l-Milâd**”, *Mecelletu Câmiati Dimaşk*, 2011, Mücellet XXVII, sy. 1-2, s. 312.
- KÜNTAY Esin - ÇOKAR Muhtar, “**Seks Ticareti**”, *Cinsel Eğitim Tedâvi ve Araştırma Derneği*, Bilgilendirme Dosyası 8, s. 19-21.
- KÜRKÇÜOĞLU Kemal Edib, “**İslâm Dîni’nde İbâdet Şuûru**”, *DİB. İlmî Dergi*, 1968, VII, sy. 70-71, s. 54.
- LECKER Michael, “**İslâm Öncesi ve İslâm’ın İlk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine**”, trc.: Ahmet Turan Yüksel, *İstem*, 2004, sy. 4, s. 249-258.

- Lifetime English Büyük Sözlük*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004.
- LOMBARD Maurice, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, trc. Nezih Uzel, Pınar Yay., İstanbul 1983.
- MACİT Yüksel, “**Yiyecek-İçeceklerde Haram-Helalliğin Kriteri Bu Konuda Arap Kültürünün Etkisi**”, *Çorum İFD.*, 2002, II, s. 265-267.
- MAHMOOD İbrahim, “**İslâm’ın Doğuşu ve Sermaye**”, trc.: Ahmet Turan Yüksel, *SÜİFD.*, Konya 1998, sy. 8, s. 288.
- MAHMUD Ahmed, *İslâm İktisadı (Mukayeseli Bir Tedkik)*, trc.: Yusuf Ziya Kavakçı, Çağaloğlu Yay., İstanbul 1975.
- MAKDİSÎ Ebû Muhammed Takiyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Cemmâîlî (600/1203), *el-İktisâd Fi’l-İ’tikâd*, Mektebetu’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1. Baskı, Medine 1993.
- MAKDİSÎ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî (620/1223), *el-Muğnî*, I-XV, (thk. Abdullah İbn Abdi’l-Muhsin et-Türkî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Dâru Âlemi’l-Kütüb, 3. Baskı, Riyad 1997.
- MÂLİK Ebu Abdillâh Enes b. el-Esbahî, (179/795), *Muvattâ*, I-II, (nşr. Muhammed Fuat Abdulbakî), Kahire 1951.
- MANNÂN Muhammed Abdullah, *İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik*, trc.: Bahri Zengin - Tefik Ömeroğlu, Fikir Yay., 4. Baskı, İstanbul 1980.
- MÂTURÎDÎ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (333/944), *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, I-X, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- MENÂSÎR Ali Abdülkerim Muhammed, *el-İ’lânâtu’t-Ticâriyye Mefhûmuhâ ve Ahkâmuhâ Fi’l-Fıkhı’l-İslâmî*, Külliyyetü’d-Dirâsâtî’l-Ulya, el-Câmiatu’l-Ürdüniyye 2007, (Basılmamış Doktora Tezi)
- MERÂĞÎ Ahmed Mustafa, *Tefsîru’l-Merâğî*, I-XXX, yy, trs.
- MERT Muhit, “**Kelâmî Düşüncede Ekonomik Düzenin Yorumu Üzerine**”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2003, XVI, sy. 4, 630-639.

- MERZÛKÎ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed (421/1030), *Kitâbu'l-Ezmine ve'l-Emkine*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- MEŞHUR Mustafa, *Namazla Diriliş*, trc.: Orhan Aktepe, Ravza Yay., İstanbul 2001.
- MEVDÛDÎ Ebu'l-Alâ, (1903-1979), *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I-VII, trc.: Heyet, İstanbul, 1996.
- , *Fâiz*, trc.: Osman Arpaçukuru, Hilal Yay., İstanbul 2004.
- , *Kur'ân'ı Nasıl Anlayalım*, trc.: Bekir Karlığa, İşaret Yay., 13. Baskı, İstanbul 2013.
- MIQUEL Andre, *İslâm ve Medeniyeti Doğuştan Günümüze*, I-II, trc.: Ahmet Fidan - Hasan Menteş, Birleşik Yay., Ankara 1991.
- MISES Ludwig Von, “**Sosyalizm, (Sosyalizm İtham Edildiği Kadar Günahkâr Mı?)**”, (trc. eden belirtilmemiş), *Liberal Düşünce Dergisi*, IX, sy. 33, s. 41-48.
- MISRÎ Refîk Yûnus, *el-İktisâd ve'l-Ahlâk*, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Dımaşk 2007.
- MİRAS Kamil, *Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XIII, DİB. Yay., 5. Baskı, Ankara, 1981.
- MUKÂTİL b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil İbn Süleyman*, (thk. Abdullah Mahmud Şehhate), I-V, Müessesetu't-Târihi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 2002.
- , *Ahkâm Âyetleri Tefsiri*, trc.: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2005.
- MUSA Muhammed Yusuf, “**Mal ve Bölümleri**”, M. Esad Kılıçer, *DİB. İlmî Dergi*, 1969, VIII, sy. 82-83, s. 3.
- MÜNÂVÎ Muhammed Abdürraûf (1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmî's-Sağîr*, I-VI, 3. Baskı, Beyrut 1972.
- MÜSLİM Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, yy, ts.
- , *Namaz Kitabı*, Haz.: Saffet Bakırcı, Konya 2015.

- NECCÂR Ahmed, *İslâm Ekonomisine Giriş*, trc.: Ramazan Nazlı, Hilâl Yay., İstanbul 1978.
- NESÂÎ Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *es-Sünen*, yy, ts.
- NESEFÎ Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed (701/1310), *Medârîku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, I-IV (thk. Seyyid Zekeriyya), yy, trs.
- NESEFÎ Ömer, *İslâm İnancının Temelleri Akâid*, trc.: M. Seyyid Ahsen, 12. Baskı, Bayrak Yay., İstanbul 1992
- NEVEVÎ Muhyiddîn (676/1277), *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, I-XVI, 1. Baskı, el-Matbatu'l-Mısıryye Bi'l-Ezher, Mısır 1929.
- NUH Seyyid Muhammed, *Kur'an ve Sünnete Göre Müslümanın Şahsiyeti*, trc.: Harun Ünal, Ravza Yay., İstanbul 1997.
- OKÇU Abdulmecit, “Nisâ Sûresi 29. Âyette Geçen “Ticâret” Kelimesinin Farklı Okunuşları ve Hukûkî Yansımaları”, *Ekev Akademi Dergisi*, Kış 2015, XIX, sy. 61, s. 257-276.
- OKUMUŞ Mesut, “Kur'an'a Göre Dünya Âhiret İlişkisi”, (VIII. Kur'an Semozyumu), *Günümüz Dünyasında Müslümanlar*, Yozgat 2005, Fecr Yay., Ankara 2006, s. 126.
- OKUR Kâşif Hamdi, “İslâm Hukûku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler”, *Usûl İslâm Araştırmaları*, 2009, XI, s. 8-40.
- ONGAN Nilgün Tunçcan, “İslâm Ekonomisinde Bölüşüm”, *Çalışma ve Toplum*, 2008, sy. 4, s. 220.
- ORHAN Fatih, “Cihâdın Mahiyeti ve "Tebliğ Metodu" Olarak Kullanılması”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, sy. XXV, 2015, s. 343-359.
- ORMAN Sabri, *Gazzâli'nin İktisat Felsefesi*, İnsan Yay., 2. Baskı, İstanbul 2002.
- ÖĞÜT Sâlim, “Nisâ Sûresinin 34. Âyeti Bağlamında Aile Kurumunun İki Temeli: İnfâk ve İtaât”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2008, sy. 11, s. 39-58.
- , “Fidye”, *DİA*, İsyantbul 1996.

ÖNLÜER Siraceddin, *Hayatımızın Mihenk Taşı Helal Kazanç*, Semerkand Yay., 4. Baskı, İstanbul 2014.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Heyet, MEB, Doğan Mat., 4. Baskı, İstanbul 2004.

ÖZAKINCI Cengiz, *Euro-Dolar Savaşı*, Otopsi Yay., İstanbul 2005.

ÖZARSLAN Selim, “**Âhîret İnançının İnsanın Anlam Arayışına Müspet Katkısı**”, *FÜİFD.*, Elazığ 2005, sy. 5, s. 295.

-----, “**Peygamberlerin Görevlerini Karşılıksız Yapmaları**”, *DİB. İlmî Dergi*, XLIX, sy. 4, s. 59.

ÖZCAN Mevlüt, *Din Görevlisinin El Kitabı (Her Müslüman Dininin Görevlisidir)*, Sabır Yay., İstanbul 1989.

ÖZDEMİR Mehmet Nadir, “**İnsan Hakları Bağlamında Hz. Peygamberin Köleliğe Yaklaşımı**”, *Bilimnâme*, XIX, 2010, s. 75-98.

ÖZDEMİR Saadettin, “**Zekâtın Eğitici ve Ahlâkî Özellikleri**”, *Dinî Araştırmalar*, 2004, VI, sy. 18, s. 233.

ÖZDEN Ömer, “**Türk Ramazan Kültürü**”, *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2006, sy. 30, s. 86.

ÖZDENÖREN Rasim - GÜLER İlhami, “**Dünyevîleşme Üzerine Soruşturma**”, *Eskiyeni*, İlkbahar 2009, sy. 13, s. 110.

ÖZDEŞ Talip, “**Kur’ân Işığında Global Ekonominin Parametrelerine Farklı Bir Bakış**”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2003, XVI, sy. 4, s. 572.

-----, “**Ahlâk Vahiy İlişkisi ve Kur’ân’da İmân-Amel-Ahlâk Bütünlüğü**”, *CÜİFD.*, 2006, X, sy. 2, s. 13.

ÖZDİREK Recep, “**Taksit**”, *DİA*, İstanbul 2010.

ÖZEL Ahmet, “**Mevlid: Tarihi ve Dinî Hükmü**”, *Divan*, 2002, sy. 1, s. 243.

ÖZEL Cemal, “**1980’lerden Günümüze İslâmcı Müziğin Sosyolojik Analizi**”, *AÜİFD.*, 2016, LVII, sy. 1, s. 172.

ÖZEL Mustafa, *Ticaret Savaşları*, Kitabevi Yay., İstanbul 1997.

- , **“Kurban ve Ekonomi”**, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul 2007.
- ÖZKAN Mine, **“Alışveriş Takıntısının Belirtileri Nelerdir?”**, *Yaşam Rehberim*, Polis Akademisi Başkanlığı Rehberlik ve Psikolojik Danışma Büro Amirliği, 2013, III, sy. 34, s. 8.
- ÖZKÖSE Kadir, **“Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam (Tasavvufta Dünyevîleşmeye Tepkisel Yaklaşım)”**, *CÜİFD.*, 2002, VI, sy. 1, s. 180.
- ÖZSOY İsmail, *Türkiye’de Özel Finans Kurumları ve İslâm Bankacılığı*, İstanbul 1987.
- ÖZYAZICI Alparslan, *Alkollü İçkiler, Sigara ve Diğerleri*, DİB. Yay., 6. Baskı, Ankara 2004.
- PAKALIN M. Zeki, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, 2. Baskı, İstanbul 1971.
- PALMER Tom, **“Sosyalizm Doğu Avrupa’da Neden Çöktü?”**, çev.: Zafer Yılmaz, *Liberal Düşünce*, 2004, Kış, sy. 33, 89-94.
- PEKCAN Ali, **“Son Dönem Hanefî Fakihlerinden İbn Nüceymîn (970/1563) Fıkhî Risalelerinin Tanıtımı ve 'Rüşvet Risalesi'nin Çevirisi”**, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sy. III, s. 258-260.
- PİRENNE Henri, *Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, trc.: Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., 3. Baskı, İstanbul 2009.
- PUSMAZ Durak, **“Kur’ân-ı Kerim’de İnfak Kavramı”**, *Diyanet Dergi*, 1985, XXXV, sy. 4, s. 49-56.
- QADOOS Abdul vd., **“İslâm’da Ekonomi Kavramı”**, trc.: Faruk Özdemir, *İslâmî Araştırmalar*, 2012, XXIII, sy. 3, s. 135.
- RADÎ Şerîf (406/1015), *Kur’ân Mecâzları*, trc.: İsmâil Durmuş, Kuramer Yay., İstanbul 2016.
- RÂVÎ Kâzım Fethî, **“Kur’ân-ı Kerim’de Te’kîd Üslupları”**, trc. Hasan Keskin, *CÜİFD.*, 2002, VI, sy. 1, s. 164.

- RÂZÎ Muhammed b. Hüseyin Fahrudin (606/1209), *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)*, I-XXXII, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- ROUSSEAU Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, trc.: Alpagut Erenuluğ, Öteki Yay., 1998.
- SÂBÛNÎ Muhammed Ali, *Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, I-II, Dersaadet Yay., İstanbul trs.
- , *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Dâru'l-Ensâr, İstanbul 1987.
- SADR Muhammed Bâkır, *İslâm Ekonomi Doktrini*, trc.: Heyet, Hicret Yay., İstanbul 1980.
- SAHİLLİOĞLU Halil, “**Dinar**”, *DİA*, İstanbul 1994.
- SAHİP Beroje, “**Günümüz İspat İmkânları ve Anlayışı Işığında Kadının Şahitliğinin Yeniden Değerlendirilmesi**”, *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler-*, 2004, VIII, sy. 19, s. 111-134.
- SAHRÎ Umer, *et-Tahlîlu'l-İktisadî el-Küllî*, Dîvânu'l-Matbûâti'l-Câmiyye, 5. Baskı, Cezair 2005.
- SAKA Şevki, “**Kur'ân'ın Âhîret Hayatını Tercih Etmesi İnsanı Ümitsizliğe Sürükler mi?**”, *Diyanet İlmî Dergi*, 1989, XXV, sy. 3, s. 38.
- SANCAKLI Saffet, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, Rağbet Yay., İstanbul 2016.
- SANTAŞ Fatih - DEMİRGİL Bünyamin, “**Ekonomi Okuryazarlığı Düzeyinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma**”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2015, sy. 48, s. 47.
- SARAÇ Tahsin, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, Adam Yay., İstanbul 1985.
- SARI İbrahim, *Haram Olan Kazanç Yolları*, Nokta e-Book, Antalya 2016.
- , *Kur'ân'a Göre Hırsızlık-Yolsuzluk*, Nokta e-Book, Antalya 2016.
- SARICIK Murat, “**Cahiliye Kumarı Meysir**”, *SDÜİFD.*, 1998, sy. 5. s. 38.
- SAYAR Kemal, “**Kurban: Bir Bütünlük Arayışı**”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul 2007.

- SAYI Ali, *Fâizsiz Yeni Bir Banka Modeli*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1987.
- , *Hız. Mûsâ*, İz Yay., İstanbul 1992.
- SÂYİS Muhammed Ali, *Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm*, (thk. Nâcî Süveydân, el-Mektebetü'l-Asriyye), 2002.
- SCHENK Hans-Otto, *Psychologie im Handel*, 2. Baskı, München/Wien 2007.
- SELEN Hamit Sadi, *Ticaret Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1960.
- SERJEANT R. B., *İslâm Şehri*, trc.: Elif Topçugil, İz Yay., 2. Baskı, İstanbul 1997.
- SINAV Tahsin, “**Kurban Bayramı ve Ekonomi**”, *Yeni Şafak*, 14 Ekim 2013.
- SINGER Amy, *İyilik Yap Denize At*, trc.: Ali Özdamar, 1. Baskı, Kitap Yay., İstanbul 2012.
- SIRMA İhsan Süreyya, *İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihâd*, Beyan Yay., İstanbul 2002.
- SİNANOĞLU Mustafa, “**İmân**”, *DİA*, İstanbul 2000.
- , “**İbâdet**”, *DİA*, İstanbul 1999.
- SİPAHİ Abdulkadir, *Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü ile İlgili Uygulamalar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 2006.
- SKAZKİN S. D. vd., “**Emek, Din ve İnsan**”, *Ateistin Elkitabı*, trc.: Arif Berberoğlu, 2. Baskı, İstanbul 2011.
- SMITH Adam, *Ulusların Zenginliği II*, trc.: Metin Saltoğlu, Palme Yay., Ankara 2011.
- SOFUOĞLU Mehmed, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, I-VIII, İrfan Yay., İstanbul 1988.
- SOMBART Werner, *Aşk, Lüks ve Kapitalizm (Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzereine)*, trc.: Necâti Aça, Pharmakon Yay., 2. Baskı, Ankara 2013.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Heyet, Risale Yay., İstanbul 1991.

- SOYALAN Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yay., İstanbul 2003.
- SOYLU Ali, *Kur'ân'da Servet Dağılımı*, Pınar Yay., İstanbul 2003.
- SÖNMEZ Mürsel, *Ticaret ve Hayat*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 2010.
- SÖYLEMEZ Mehmet Mahfuz, “**Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri**”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2014, XI, sy. 1, s. 13.
- STIGLITZ Joseph E., *Eşitsizliğin Bedeli*, trc.: Ozan İşler, İletişim Yay., İstanbul 2012.
- SÛFÎ Abdülkadir, *Cihâd*, trc.: İsmet Özel, Yeryüzü Yay., İstanbul 1980.
- SUNAR Cavit, “**Namazdan Maksat Nedir?**”, *AÜİFD.*, 1965, XIII, s. 31-38.
- SUYÛTÎ Celâluddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr (569/1173), *Lübâbu'n-Nukûl Fî Esbâbi'n-Nuzûl*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut 2002.
- , *el-İklil Fi İstinbâtı't-Tenzîl*, (thk. Seyfüddîn Abdülkâdir el-Kâtib), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1981.
- SÛMERTAŞ Burhan, “**Kur'an'da S-D-K/ Kökünün Semantik Dünyası**”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Yıl 2017, sy. 6, s. 61-88.
- ŞAFAK Ali, “**Ramazanla Gelenler ve Gidenler**”, *DİB. İlmî Dergi*, 1987, XXIII, sy. 2, s. 3.
- , “**Akar**”, *DİA*, İstanbul 1989.
- ŞAHİN Çağatay Edgücan, *Tüketim Toplumu ve Türkiye'de Tüketim Toplununun Yaratılma Süreci*, MÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- ŞAKÂVÎ Emîn İbn Addillah, *et-Ticâratu ve'l-Esvâk Nasâih ve Ahkâm*, Şebeke el-Alûke, Riyâd 1434.
- Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, (Genel Yay. Yönetmeni ve İlmî Redâksiyon: Ahmed Ağırakça), I-VIII, Şâmil Yay., İstanbul 2000.
- ŞANDA Hüseyin Avni, *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi/1908 İşçi Hareketleri*, Gözlem Yay., yy., trs.
- ŞÂTİBÎ Ebû İshâk, *el-Muvâfakât*, trc.: Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul 1990.

- ŞEKER Mehmet, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, DİB Yay., 3. Baskı, Ankara 1991.
- ŞEKERCİ Osman, *İslâm Şirketler Hukûku Emek-Sermaye Şirketi*, Marifet Yay., İstanbul 1981.
- ŞENER Mehmet, “**İslâm Hukûkunda Karz-ı Hasen**”, *DEÜİFD.*, sy. 4, s. 393.
- ŞENTÜRK Lütfi, “**Zina ve Fuhuş Toplumun Temelini Sarsar**”, *DİB. Dergisi*, 1991, XVII, sy. 2, s. 7-14.
- ŞENTÜRK Ünal, “**Tüketim Toplumu Bağlamında Boş Zamanların Kurumsallaştırdığı Bir Mekân: Alışveriş Merkezleri (Avm)**”, *PÜSBED.*, 2012, sy. 13, s. 72.
- ŞENUSLU S. Sırrı, *Üretim Pazarlama Satış*, İstanbul 1993.
- ŞERBÂSÎ Ahmed, *el-Mu'cemu'l-İktisâdî el-İslâmî*, Dâru'l-Cîl, yy., 1981.
- ŞERİATÎ Ali, *Hac*, trc.: Ejder Okumuş, Ağaç Kitabevi Yay., 5. Baskı, İstanbul 1999.
- ŞEVKANÎ Şevkanî, Muhammed b. Ali (1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, I-VI, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1991.
- ŞİMŞEK Bedreddin, *Yeni Ticaret Sözlüğü*, Özgü Yay., İstanbul 2015.
- ŞİMŞEK M. Sait, “**Kur'ân'da Kurban ve Çeşitleri**”, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul 2007, s. 48.
- TABAKOĞLU Ahmet, *İslâm İktisadı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2005.
- , *İslâm ve Ekonomik Hayat*, DİB. Yay., Ankara 1996.
- , *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah Yay., 11. Baskı, İstanbul 2012.
- TABATABÂÎ Muhammed Huseyn, *el-Mîzân Fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-XXI, Beyrut, 1997.
- TABERÂNÎ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire 1995.
- TABERÎ Muhammed İbn Cerîr (310/922), *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah İbn Abdu'l-Muhsin et-Türkî), I-XXIV, Dâru'l-Hicr, Kâhire 2001.

- TAHİR Ali Raza, “İslâm’ın Cihâd Kavramı (Felsefî Bir Analiz)”, trc.: Faruk Özdemir, *İslâmî Araştırmalar*, 2011, sy, 3, s. 200-206.
- TALU Mehmet, *Helal Kazanç*, Tereke Yay., İstanbul 2013.
- TARHAN R. Bülent vd., *Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri*, 2. Baskı, Ankara 2006.
- TARİKÎ Abdullah b. Muhammed İbn Ahmed, *İsrâf*, Medine 1992.
- TEHÂNEVÎ Muhammed Ali (1158/1745), *Mevsûatu Keşşâfi İstulâhâtîl-Fünûn ve’l-Ulûm*, Beyrut 1996.
- TEKİN Mustafa, *Kutsalın Serüveni*, Açılımkitap Yay., İstanbul 2003.
- , “Toplumsal Değerler Bağlamında Cinsellik Anlatışı ve Pratiklerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2009, s. 575-577.
- , “İbâdet ve Çalışma Hayatına Kur’ânî Açıdan Bir Yaklaşım”, *DEÜİFD.*, İzmir 2002, XV, s. 248-249.
- TEMEL Nihat, “Kur’ân Bütünlüğü İçinde Mal ve İnsan ilişkisi”, *CÜİFD.*, Sivas 2007, XI, sy. 2, s. 199.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ (279/892), *Sünen*, I-V, Mısır, 1975.
- TOFFLER Alvin, *Ekonominin Çöküşü Eko-Spazm*, trc.: Mete Akçok, İnsan Yay., İstanbul 1991.
- , *Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?*, İz Yay., İstanbul trs.
- TOK Ahmet, *İslâmî Finans Sistemi Çerçevesinde Sukuk (İslâmî Tahvil) Uygulamaları, Katılım Bankaları ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler*, Ankara 2009.
- TOPOĞLU Emre, “Modüler İktisat Setrükürüne Göre Ödünç İlişkisi, (İslâm Ekonomisinde Karz-ı Hasen Örneği)”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2013, sy. 34, s. 1-11.
- TOPRAK M. Faruk, “Klasik Arap Şiir ve Nesrinde Sık Rastlanan Yeminler”, *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2002, II, sy. 7, s. 74.

- TOPTAŞ Mahmut, *Kur'ân-ı Kerim Şifa Tefsiri*, I-VIII, Cantaş Yay., İstanbul 1993.
- UDEH Abdülkadir, *İslâm'da Mal ve İdare*, trc.: Hasan Tahsin Feyizli, Kültür Basın Yay. Birliği, İstanbul 1985.
- UĞUR Hüsametdin, “**Türkiye'nin Yolsuzlukla Mücadele Enstrümanları**”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2012, sy. 98, s. 303, 308.
- ULUDAĞ Süleyman, *İslâm'da Fâiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, Dergah Yay., İstanbul 2010.
- , *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV. Yay., Ankara 1988.
- , “**Nefs**”, *DİA*, İstanbul 2006.
- URAL Kemâl, “**Zekâtın Rûhu**”, *DİB. İlmî Dergi*, 1973, XII, sy. 6, s. 375.
- USLU T. Azmi, *Yeni Hukûk Lügatı ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*, Site Kitabevi, İstanbul 1964.
- USTA Niyazi, *Din ve Toplum Yazıları*, Platin Yay., Ankara 2008.
- UYANIK M. Zeki, “**İslâm Hukûkunda İhtikâr**”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, (İslâm İktisadı Özel Sayısı), 2010, sy. XVI, s. 433-476.
- UYANIK Mevlüt, “**Küreselleşme Olgusu ve İpek Yolunun Yeniden Diriliş Projesi**”, *Oş Devlet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, 2013, sy. 18-19, s. 115-116.
- UYSAL Veysel, *Psiko-Sosyal Açıdan Oruç*, TDV. Yay., Ankara 1994.
- ÜNAL Necdet, “**Kur'ân'da Meysir Kavramı ve Günümüzdeki Bazı Kumar Türlerinin Bu Çerçevede Değerlendirilmesi**”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, X, sy. 3, s. 247-265.
- ÜNAL Seyfettin vd., “**Ekonomi Okuryazarlığı ve Kredi Kartı Tutumunun Rasyonel Kredi Kartı Kullanımına Etkisi: Dumlupınar Üniversitesi Tavşanlı MYO Örneği**”, *Eskişehir Osmangazi Ünv. İİBFD.*, 2015, X, sy. 1, s. 34.
- ÜZÜM Hamza, “**Tanah ve Talmut'ta Kölelik = Slavery in Tanakh and Talmut**”, *Kafkas ÜSBED.*, 2013, sy. XII, s. 163-182.

- VAROL Hüseyin, “**Ebû Ali el-Merzûkî**”, *DİA*, İstanbul 1994.
- VEHBİ Mehmet, *Hulâsâtü'l-Beyân, Büyük Kur'ân Tefsiri*, I-VIII, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2012.
- WÂFÎ Ali Abdu'l-Vâhid, “**İslâmiyete Göre Kölelik**”, trc.: Kemal Işık, *AÜİFD.*, Ankara 1961, IX, s. 211.
- WATT W. Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, trc.: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., 4. Baskı, Ankara 2013.
- WALLERSTEIN Immanuel, *Tarihsel Kapitalizm*, trc.: Necmiye Alpay, Metis Yay., 4. Baskı, İstanbul 2006.
- WANSBROUGH John, “**Mecâzu'l-Kur'ân: Dolaylı Anlatım**”, trc.: Orhan Atalay, *ATAÜİFD.*, 2004, sy. 21, s. 161-302.
- YALSIZUÇANLAR Sadık, *Televizyon ve Kutsal*, Timaş Yay., İstanbul 1997.
- YARAN Rahmi, “**İnsan Hakkı Olarak Mülkiyet Hakkı**”, *Kur'ân ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, Tartışmalı İlmî Toplantı, İstanbul 2014.
- YAŞAROĞLU M. Kâmil, “**Namaz**”, *DİA*, İstanbul 2006.
- YAVUZ Ömer Faruk, “**Kur'ân Perspektifinde Dünya-Âhiret Bütünlüğü**”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, VI, sy. 3, s. 172-178.
- YAZAR Faruk, *Kutsalın Tüketilmesi: Reklamlarda Kutsalın Kullanılması*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 2010.
- YAZGAN Turan, *Sosyal Güvenlik Açısından Zekât*, TDV Yay., Ankara 1995.
- YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi (1942), *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I-X, İstanbul 1979.
- YEDİYILDIZ M. Asım, “**Çağdaş Tebliğ Metodu Üzerine Bazı Düşünceler**”, *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları-II*, İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Meselesi II, İstanbul 2009.
- YENİÇERİ Celal, *İslâm İktisadının Esasları*, Şamil Yay., İstanbul 1980.
- , “**İslâm Hukûku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri**”, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, İstanbul 2010.

- YEŞİLYURT Temel - TAŞDELEN Mehmet, “**Âhret İnancının Pratik Yansımaları**”, *Kelam Araştırmaları*, 2012, X, sy. 2, s. 57.
- YİTİK Ali İhsan, “**Oruç**”, *DİA*, İstanbul 2007.
- YILDIRIM Muhammed Emin, *Asr-ı Saadet’te Ticaret ve Tüccar Sahabîler*, Siyer Yay., İstanbul 2014.
- YILDIZ Abdullah, *Hz. Şuayb Namaz - Ticaret - Adâlet*, Pınar Yay., İstanbul 2009.
- , *Namaz Bir Tevhid Eylemi*, Pınar Yay., İstanbul 2009.
- YILMAZ Hasan Kâmil, “**Haccın Rûhu: Hac Menâsikinin Sembolik Anlamı**”, *İSAV.*, Ensâr Yay., 2015, s. 95-108.
- YILMAZ R. Ayhan, “**Tüketim Kültüründe İki Sunum Biçimi: Reklam ve Moda**”, *İÜİlet. FD.*, İstanbul 1998, sy. 8, s. 285.
- YILMAZ Yasin, “**Cihâd Kavramı ve Hz. Peygamber (sav.)’in Mekke ile Medine’deki Uygulamaları**”, *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, 2013, s. 285-307.
- YÜCEL Abdullah, “**İktisad**” md., Şâmil İslâm Ansiklopedisi, IV, 73.
- YÜCEL Bekir, “**İslâm Hukûkunda ve Ticaret Kanununda Ticarî Doğruluk**”, *İslâm Medeniyeti, Dinî, İlmî, Fikrî Aylık Mecmua*, 1968, II, sy. 13, s. 23.
- YÜKSEL Ahmet Turan, *İslâm’ın İlk Döneminde Ticarî Hayat*, İstanbul 1999.
- , “**Bir Tacir Olarak Hz. Peygamber**”, *Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) - Diyanet İlmî Dergi*, Özel Sayı- 2. Baskı Ankara 2003.
- , “**Yakın Doğu’da Ticaret Merkezleri ve Panayırlar**”, *SÜİFD.*, 1994, sy. 5, s. 309-312.
- YÜKSEL Yakup, “**Müfessir Tahir b. Âşûr (1879-1973)’un Et-Tahrir ve’t-Tenvir Adlı Eserinde Rüşvet ve Fâiz Yorumu**”, *Güm. ÜİFD.*, 2015, IV, sy. 7, s. 233.
- YÜRÜK Tuğrul, *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*, (editörler: Recai Doğan - Remziye Ege), Grafiker Yay., Ankara 2015.

- ZÂİM Sabahaddin, “Peygamberimizin İktisadî Hayatla İlgili Tebliğlerinden Örnekler”, *DİB. İlmî Dergi*, XXV, sy. 4, s. 35-44.
- ZAMAN Hasan, *İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür*, trc.: Sinan Ersoy, Akabe Yay., İstanbul 1987.
- ZEBÎDÎ Muhibbiddîn Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murteza (1205-1790), *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (nşr. Ali Şeyri), I-XX, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut 1994.
- ZECCÂC Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, I-V, Âlemu'l-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut 1988.
- ZEMAŞSERÎ Cârullah Muhammed b. Ömer (538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trs.
- ZERKEŞÎ Bedruddin Muhammed İbn Abdillâh, (794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), I-IV, Mektebetu Dâru't-Turâs, Kahire trs.
- ZİUADDİN Ahmad, “Ribâ Teorisi”, trc.: Ali Rıza Gül, *AÜİFD.*, 2003, XLIV, sy. 50, s. 453-465.
- ZUHAYLÎ Vehbe, *et-Tefsîru'l-Vecîz*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1996.
- , *el-Muâmelâtu'l-Maliyye el-Muâsıra*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 2002.
- , *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-Akâide ve's-Şerîa' ve'l-Menhec*, I-XVII, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 2009.
- , *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, I-X, trc.: Heyet, Risale Yay., İstanbul 1994.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Cengiz GÜNEŞ
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 01/07/1968 - Sivas
e-posta : ccemilgunes@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	NEÜ. İlahiyat Fak.	1991
Yüksek Lisans	CÜSBE.	2000

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
1992	MEB	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı: Arapça: YDS (58) ÜDS () TOEFL () IELTS